

377
N 32

C-1369

107023

2003 JÚL. 07

A nagykőrösi
református tanítóképző-intézet
története

1986 JUN 16

2019 JÚL 02.

1995 -09- 2 0.

Osváth Ferenc és dr. Juhász Béla :

A nagykőrösi református tanítóképző-intézet
története

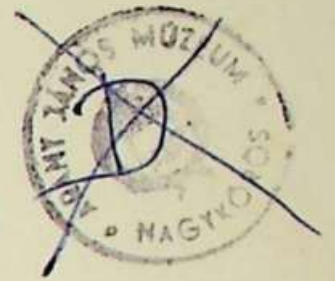
Két részben

Az intézet kiadása

Nagykőrös

5 NK

A nagykőrösi református tanítóképző-intézet története

Első rész:

Az intézet megalapításától a világháborúig
(1839—1914)

A tanítóképző fennállásának századik évfordulójára írta:

Osváth Ferenc
ny. tanár, c. igazgató

1 9 3 9

Bevezetés

1. *A tanítóképzés a múlt század elején.* 2. *A száz év tagolása; kor-
szakok.* 3. *Források.* 4. *Az intézet neve.* 5. „*Alapszervezet.*“ 6. *Rend-
tartási szabályzatok.* A „*Függelék*“ c. szakasz.

1. **A tanítóképzés a múlt század elején.** A református iskolák keletkezését a reformáció szelleméből érthetjük meg. Világtörténeti jelentősége van a reformációnak abban, hogy a Szentírást anyanyelven adta a nép kezébe! Olvasni kellett a bibliát, hogy mindenki meggyőződhesse belőle a hit igazságairól. Ámde a bibliafordítások és könyvnyomtató intézetek iskolák nélkül sohasem oldhatták volna meg a biblia népszerűsítésének nagy feladatát! Sokkal ismeretesebbek a reformáció terjedésének, a megújított keresztyén egyház erősödésének útjai, semhogy e helyen taglalásba kellene bocsátkoznunk. Ugyanazok az eszközök juttatták diadalra hazánkban is, mint külföldön. Ahol a protestáns egyház megalakult, s a lekipásztor megjelent, legelső teendő az iskola megnyitása volt. Ilymódon az iskolák elszaporodtak Magyarországon: terjedt a műveltség és a művelődés vágya. Maga a lekipásztor volt a tanító. Rendszerint külföldi akadémiaikon megfordult, tudós ember, aki mestere az igehirdetésnek, a kifejezés eszközének: az anyanyelvnek, de aki le tud ereszkedni az egyszerű ember és a serdülő gyermek értelmi színvonalához is. A kiválóbbak többet tesznek a szent cél érdekében, az igénytelenebbek kevesebbet, de a célkitűzés világos: törekedni Isten országa felé és beleoltani e törekvést mindenkibe. Ha semmi egyéb eredménye nem volna a reformációnak, mint hogy általánossá tette az érdeklődést a népoktatás ügye iránt, ámbár célkitűzésének ez csak egyik eszköze volt, akkor is isteni hivatást töltött volna be! Az iskolák színvonala, tekintve a tanítók főiskolai képzettségét, állandóan magas. Amikor az iskolák elterjedésével ebből a színvonalból engedni kellett, a magyar protestáns tanítók képzése, amennyire erről a XVI., XVII. és XVIII. században beszélni lehetett, mindig a főiskolai oktatásból nőtt ki s annak függeléke maradt. Nagyjában ez a helyzet a XIX. század elején is.

Igen szellemesen hasonlítja *Dezső Lajos* a sárospataki ref. képző történetében a protestáns és nem protestáns tanítóképzést a kétféle cseppköhöz: a stalactithoz és stalagmithoz. Előbbi a magasból (a főiskolából) terjed lefelé, utóbbi pedig alulról (a népiskolából) fejlődik felfelé. Ha egy-egy nagyobb tudományú férfiú egy-egy bőkezű pártfogóra, támogatóra akad: megalakul a főiskola. Ennek neveltjeiből lesznek utóbb a lelkipásztorok s olyan helyeken, ahol nem maga a lelkész tanít, a tanítók.

A nem lelkészekből lett tanítók, külföldön is, nálunk is, sokszor igen alacsony műveltségi fokon állottak. Mivel pedig iskolára szükség volt, tanítók képzéséről kellett gondoskodni. Politikai viszonyaink miatt azonban ez a gondoskodás lassan lett általánossá. S amikor ezt a szükségletet az állam ki akarta elégíteni a XVIII. sz. vége felé, a magyarság érdekei teljesen háttérbe szorultak a közoktatás ügyeinek rendezésénél is, épúgy mint az állami élet egyéb vonatkozásaiban. Idegen mintára, vagy legjobb esetben az ausztriai iskolaügy rendezésével együtt, mellékesen intézkednek pl. a tanítóképzés tekintetében is (Felbiger: Schulordnung; Ratio educationis). Minden tankerület székhelyén vannak elsőrendű vagy fő-elemi iskolák. Ezeknek tanítói képezik ki az alkalmas növendékeket néptanítókká (sagani módszer) a tankerület kis iskolái számára. Majd néhány hónapra terjedő tanfolyamokon részesülnek a tanítói pályára készülők vagy működő tanítók bizonyos mértékű gyakorlati kiképzésben. Magától értetődik, hogy ezek a fő-elemi vagy mintaiskolák többnyire nemzetiségi vidéken vannak (hiszen az államhatáron ezeknek kedvez), nemzetiségi tanításhelyen (Temesváron pl. német és illir nyelven), csak Pozsonyban és Budán találjuk nyomát magyar nyelvű képzésnek. (1777—1778.)

Azonban tagadhatatlan, hogy a Ratio országszerte ráterelte a figyelmet a tanítóképzés elodázhatatlan voltára. Nem maradhatott ki hatása alól református egyházunk sem. Hiszen utóbb a mi iskoláinknak is gyakorta be kellett érniök félbemaradt, vagy tehetségtelen vándordiókokkal („peregrinus“), s bizony egyik-másik iskolánk színvonala nagyon alászállott. Az ilyen vándordiókok vagy másféle műveletlen elemek, akik hozzánk is beférköztek, mert hiszen a tanítók fizetése, kivált kisebb gyülekezetekben, egyenesen nyomorúságos volt, hijjával voltak a legelemibb pedagógiai felkészültségnek is. A nevelésügy fontosságát pedig igen sokféle írás hangoztatja. Ráeszmélnek, hogy az iskola elsősorban nevelőintézet s a tanítás csak eszköze ennek. Bennünket legjobban érdekel ezek között *Fáy András* hozzászólása.¹ Fáy t. i. az egyház ügyeit mindenkor szíven viselte. A teológiát is elvégezte, s ha nem is választotta a papi pályát, különösen egyházkormányzati kérdések irodalmi és szóbeli megvitatásában tevékeny részt vett. Utóbb egyházkerületünknek

¹ *Próbatétel.* A' máj Nevelés két nevezetes hibáiról. Pesten, Trattner János Tam. betűivel, 1816.

tanácsbírája. Bizonyára nem tévedünk tehát, ha azt állítjuk, hogy idézett munkájának idetartozó gondolatai egyházi vezető embereink lelkében visszhangra találtak, s részük van intézetünknek 20 év múlva történt megalapításában is. S hogy országos hatása is lehetett, bizonyosága, hogy más felekezeti intézetek keletkezésével kapcsolatban is hivatkozás történik reá.²

A nevelés fontosságáról szólván, megállapítja Fáy, hogy annak „fontos volta maga után huzza a nevelőnek... fontosságát“. Szerinte a nevelő legyen: értelmére nézve pallérozott, a vallás és természet törvényeit értse; pszichológus és antropológus (Fáy szerint = emberismerő); akaratjára nézve is legyen pallérozott. Ilyen nevelőt pedig nagyon nehéz találni, mert ritkák. Iskoláinkban a nevelőnek szükséges némely tudományok, mint pl. pszichológia, antropológia, pedagógia, didaktika, diaetika, „vagy éppen nem, vagy csak mellesleg, mint más tudományok részei taníthatnak“.³

„Nem lehetne-e ezeknek... különös Fachot szentelni, mely által nevelők formálódhatnának?“ De ha ez nem lehetne is, olyan nevelő Institutumunk mustrául lehetne, mint amilyen a Rochowé, Salzmanné vagy a Pestalozzié! Hátha „köztünk is Frankek, Basedowok és Campeek támadnának, a kik a nevelőkre nézve különös jóltevő Semináriumokat állítanának“. „Nem mehetnének-e löbbre, ha nagy uraink a' frantzia jölt-ment Monsieurokat és Madámokat... kiküszöbölván, e' részben a' haza s önnön gyermekeik javának hazai nagy lelkűséggel áldoznának.“ „Akármely emberek barátja könnyen által fogja velem látni azt, hogy egy nevelőket formáló iskola korántsem volna alábbvaló hasznú Institutum akármely fspotálynál.“

Fáy Andráson kívül, aki az *Óramutató* c. munkájában (1842)⁴ újra sürgeti a tanítóképzőknek, ez alkalommal porosz mintára való felállítását, löbben is bizonyosságot tesznek a tanítóképzés szükséges volta mellett. A gondolat tehát országos érdeklődés középpontjába került a múlt század elején. Katolikus főpapok s az állam a tanulmányi alaptól szinte velélkedve álltanak képzőket, amelyek között magyar tanításnyelvű is akad.⁵ Ezek az intézetek a Ratio útmutatása szerint létesülnek; meg kell említenünk róluk azt is, hogy, mert igen sok esetben a falusi tanítók községi jegyzői teendőket is végeznek, közigazgatási ismereteket is tanítanak (Eger 1843---44). Ennek a mi tanítóképzőinkben nem találtuk nyomát.

Sajátos egyházi viszonyaink, amelyek a régmúltban gyökereznek, hozzák magukkal, hogy a mi egyházunk tanítóképzése — mint érintettük — a theologiai akadémia mellett, de mindenestre a gimnáziumi osztályok fölött, legalább a philosophicus cursussal kap-

² Benkóczy Emil: Pyrker első magyar tanítóképzője. Eger, 1928—31. l.

³ Lásd alább az első korszak tárgyalásánál, Kecskemét és Nagykőrös vitájában.

⁴ Legelső az egeri érseki tanítóképző. 1828.

csolatban alakul ki. *Debrecenben* Buday Ézsaiás már 1802-ben a bölcészeti tanfolyamon didaktikát is tanít; 1817-ben megindult a mozgalom a főiskolai pedagógiai tanszék szervezésére, „amely által a supria kebelében levő iskolában is alkalmasabb tanítók készíthetnek“. 1826-ban a Dunamelléki Egyházkerület is megajánlotta a főiskolának, „míg módja lesz benne“, 100 frt segédelmet. Erre a katedrára választották meg 1824-ben *Zákány József* nagyváradí professzort; 1855-ben pedig felállították a második neveléstani tanszékét is. A theologusok nagy számmal jelentkeztek felvételre. Ezért 1823-ban a főiskola megszigorította a felvételi vizsgálatot. Akik ezen nem feleltek meg, külön tanfolyamra utasítottak, amelynek sikeres elvégzése „falusi iskolák tanítóivá képesíti őket“. 1873-ig ilyen tanítóságra kibocsátó vizsgálatok útján egészítette ki az egyházkerület a partikulák tanítói létszámát. Az intézet az 1855—56. iskolai év II. felében nyílt meg, de csak 1873. október havában lett a főiskolának önálló tagozatává.⁵

Hasonló a helyzet *Sárospatakon*, ahol 1847 óta volt a főiskolában tanítóképzés. Ezt 1869 október 22-én adta át a Tizsamelléki Egyházkerület az államnak. Továbbá *Pápán*, ahol *Vály Ferenc* volt 1849-től a neveléstan tanára. A gimn. VII. osztályától (philosophicus cursus) felfelé bármelyik tanfolyam növendékei hallgathattak neveléstudományi tárgyakat. Ezekből vizsgáltak s a bizonyítvánnyal tanítói hivatalra pályázhattak. Nagyon érdekes volna e három testvérintézet életének mozzanatait követni. Ez azonban nem lehet feladatunk. Csak rámutatunk, hogy az anyagi nehézségeken kívül a meg-nem-értéssel kellett küzdeniök. Hiányzott az egyöntetűség; itt egy, amott két vagy három évre terjedt a tanfolyam. Rosszakarató vádak is érik az intézeteket, stb.⁶

A nemzeti öntudatra ébredés a reformkorban egyre hangosabban követeli a magyar nyelv jogait, magyar iskolák létesítését. Nagykörösön 1833-ban már minden tárgyat magyarul tanítanak; az egyházkerület elrendeli, hogy „az Egyházi dolgokban többször előforduló némelly szavaink a Deák nyelvből magyarosíttassanak“ (1834), majd felír a helytartótanácsához, „hogy Ekerületünkhöz küldendő Intéző Leveleit nem Deák, hanem Honni Magyar nyelvünkön szerkeszteni méltóztassék“ (1839 nov. 10—4. sz.). Ez az ébredező nemzeti öntudat, a Fáy András szózata értelmében is, magától értetődő szükségességnek tartja magyar tanítók képzését. Ezért szentel Nagykörösön *Szigeti Wargha János* már 1833-ban különös figyelmet azoknak, akik a philosophicus cursus növendékei közül tanítók akarnak lenni: ezért tanít nekik saját kezdeményezésére neveléstudományi

⁵ Lásd: Értesítő a reformátusok debreceni főiskolájában levő tanítóképző-intézetéről, 1894—95. és Zsigmond Ferenc A debreceni reform. kollégium története 1538—1938.

⁶ Árvai József sárospataki igazgató 2 levele irattárunkban: 1860—11. és 1861—1. sz.

ismereteket s ezért tudja 1836-ban, felhasználva az alábbiakban ismertetendő körülmények alakulását is, a nagykőrösi tanítóképző és gazdasági intézet megalakítását az egyházkerületi közgyűlésen kieszközölni. Nálunk is a gimnázium fölött, a philosophicus cursus kebelében valósul meg a tanítóképzés, mint minden református intézetben. Nem volt ugyan öncél, mert a gimnázium és a philosophicus cursus színvonalának emelésére szánták abból a célból, hogy Nagykőrös felsőbb iskolája főiskolai rangot kaphasson. De működését 1839-ben mégis megkezdte s munkájával hivatást töltött be. Ezt a munkát nagyon kevés megszakítással ma is végzi: a Mindenható kegyelme eljuttatta a 100. év végéhez.

Igénytelen dolgozatunk hálával telt leborulás kíván lenni a századik évfordulón a Mindenható trónjának zsámolyánál. Azt a lelket keresi, amely Isten segítségével erőt adott az arrabivatottaknak, hogy a letűnt évszázad minden viszontagságai közt a nehéz harcot vállalhassák és győzelemmel megvívhassák.

Az iskola történetének megírásával járó munkát meg kellett osztani, de az egész anyagon ugyanaz a szellem, ugyanaz a szeretet s az intézet jövőjébe vetett ugyanaz az erős hit vonul végig. Az I. rész 1839-től 1914-ig halad, a II. rész az azóta eltelt 25 évet mutatja be. A 100 év utolsó negyede is tele volt küzdelmekkel, de minden tekintetben mégis egyöntetűbben folyt, mint az előbbi 75 év. E háromnegyed században több szakaszt kell megkülönböztelnünk.

2. A száz év tagolása. Nehéz volna a nagykőrösi tanítóképzés első 75 esztendejének eseményeit teljesen az országos események vagy a közoktatás terén országos jelentőségű mozzanatok szerint tagolni. Bizonyos, hogy nem maradtak hatás nélkül a reformkor mozgalmái, 1848—49 dicsőséges eseményei, majd a nemzeti ügy tragikus összeomlása, úgyszintén a kiegyezés és az azt követő tanügyi megújulás. Nem mondhatjuk terméketlennek az elnyomás idejét sem. De azért a korszakalkotó jelentőségű időpontokat mégis csak az intézet különleges és sajátos eseményeiben s körülményeiben kell keresnünk.

Igy a néhány évig tartó előkészületek, előzmények után, kezdetnek tekintve az *intézet megnyitásának évét, 1839-et*, úgy találjuk, hogy a kísérletezéseknek, próbálgatásoknak, ellenző lörekvéseknek, az ezekkel való küzdelmeknek, az aléllásnak, a belőle való ébredésnek, majd a biztosnak felismert úton való elindulásnak idejét mondhatjuk az első korszaknak. Nevezhetjük ezt az *úttörés korának* is. Az intézet születésének és gyermekkorának ezt a korszakát a források igen sokszor az 1836. évtől számítják. Való, hogy az intézetet megalapító oklevél ebben az évben keletkezett. De az iskola élete mégis csak akkor kezdődik, amikor tanítanak is benne. Így tehát az *1839. évet kell az intézet megnyitása évének elfogadnunk*. Ami előbb történt, „Előzmények“ címen foglaljuk össze. Az új intézet elnevezése az alapító levél szerint „*Oskolai Tanítókat formáló*

Intézet, egybe kapcsolva a Pallérozott Mezei Gazdaságnak tanításával (Oeconomico-paedagogicum institutum). Ugyanaz az iskola tűzte ki maga elé azt a kettős célt s egyik tagozata volt a helybéli gimnáziumnak, mint anyaiskolának. Később azonban különvállik a gazdasági intézet, a pedagógiai intézet pedig még szorosabban kapcsolódik a gimnáziumhoz. Emnélfogva az első korszak ismertetésében is különválasztjuk a két utóbbi intézet történetét. Vagyis tárgyalásunk menete ez: I. Előzmények, II. Oeconomico-paedagogicum institutum, III. Oskolai Tanítókat formáló Intézet. IV. Gazdasági Intézet.

Az első korszak határa, tehát a *másodiknak kezdete az 1855. év.* Ekkor az intézet mintegy varázsütésre, egyszerre feltámad aléltóságából és most már anyaiszintetétől, a liceumtól, különvállva, teljes önállóságban, külön igazgatás alatt. Ez az év jelenti tehát az iskola új életének hajnalhasadását; a korszakot az újraébredés, elindulás, megerősödés és hanyatlás fokozatain keresztül a világháború kilőréséig egységesen szemlélhetjük. Ebben a második korszakban — amelyet joggal nevezhetünk a *küzdelmek korának* és amely 1914-ig tart — nem különböztetünk meg kisebb korszakokat. Nagyon széttagolná az amúgy is sokféle anyagot s igen rövid időt foglalna magában egy-egy ilyen korszak.

De, ha figyelemmel kísérjük ennek a hat évtizednek alább ismertetendő életnyilvánulásait, megfigyelhetünk egyes kiemelkedő időpontokat, amelyek az intézet külső vagy belső viszonyaiban mélyreható változásokat hoztak létre. Ilyen pl. az 1860. év. Ekkor jut a Dunamelléki Egyházkerület⁷ az elnyomó hatalommal az egyházi autonomiáért folytatott nehéz küzdelmek eredményes befejezése, tehát az önkormányzati jognak a maga teljességében való visszaszerzése után abhoz a lehetőséghez, hogy a képzőt pártfogásába vegye, saját, konfesszionális intézetének nyilvánítsa s anyagi és szellemi megerősítésére intézkedéseket tegyen. Ezek között legfontosabb az évfolyamok számának háromra emelése. De a haladó idő egyre újabb feladatok elé állítja az intézetet, különösen az 1868. évi 38. tc. kívánalmaival. A nagykörösi egyházközség⁸ nem bírja a szaporodó terheket, ezért kénytelen az egyházkerület támogatásának szerződészerű biztosítását sürgetni. A megegyezés 1871-ben jött létre: a szerződés lehetővé tette a további fejlődést. Van már gyakorlóiskola, intézkedés történik a rajz és „tornaszat” tanításáról; a „gazdászati” tanításának megkönnyítésére területről, a kertészet céljaira gyakorlókertről gondoskodnak. A kerület és egyház ekkor válnak az intézet egyenlőjogú fenntartóivá. De a továbbra is megmaradó anyagi nehézségek különösen a IV. osztály megnyitásával kapcsolatban tornyosulnak magasra; ezért a kérdés csak 1885-ben juthat megoldáshoz. Az intézet épületének kibővítése im-

⁷ Az alábbiakban: „Ker.” vagy „Egyh. ker.”

⁸ A továbbiakban: „egyh.”

már halaszthatatlan, mert hiszen az eddigi épületben még a háromosztályú intézet is nehezen fért el. De bármilyen sürgős volt is ez a feladat, mégis csak évek múlva lehetett megoldani.

Ebben az időben az intézet tanárai majdnem egykorúak, ami nevelési és tanulmányi ügyekben bizonyos egyöntetőséget, állandóságot jelent, idővel azonban bizonyos stagnáláshoz is vezetett. A haladó idő követelményeivel csak az intézeti felszerelések gyarapításával s a szűkös tanári fizetéseknek rendezésével lehetett lépést tartani. Államsegélyt kell tehát szerezni, amit a miniszter általánosságban a hitfelekezeti képzőknek kilátásba is helyezett. A vezetőség — jóllehet az egyházi autonómia szempontjából aggodalmi voltak — megtette a kellő lépéseket, azt remélve, hogy a nem állami gimnáziumokéhoz hasonlóan, évi rendes fenntartói államsegélyről van szó. Ennélfogva csalódást okozott az 1903. év, amikor csak a tanári fizetésekre adott a V. K. M. államsegélyt. Ennek azonban feltételei voltak. Nem is sejtette előre az autonómiát féltő vezetőség, hogy az 1883. évi XXX. tc. analógiájára rendszeresen alkalmazott állami ellenőrzésből csakhamar *állami irányítás* lett! Az egyre megújuló állami követelmények, amelyek természetesen csak nevelési és tanulmányi természetűek voltak, egyre növelték az anyagi terheteket is. A két iskolafenntartó társnak, a kerületnek és egyháznak, újabb szerződést kellett kötnie az anyagiakra vonatkozólag. Bár ezt 1908-ban megkötötték, az állami követelmények késedelmes megvalósítása és más körülmények, kedvezőtlenül hatottak a tanulmányi érdekekre. Az intézet sorsa vergődés. A világháború küszöbén mutatkozó javulás csak látszólagos; a világegés kitörésével pedig záródik a második korszak.

E korszak tárgyalásánál egyfelől arra igyekszünk, hogy munkánk pontos forrástanulmányok alapján épüljön fel. Másfelől pedig, kellő tárgyilagossággal az embert, a magyar embert, a református embert, vagyis a letűnt időnek lelkét akarjuk megláttatni az események mögött, hogy magunkra ismerjünk benne. Evégre pedig az az eljárás látszik célszerűnek, hogy az iskola életének különféle alkotóelemeit fejlődésükben mutatjuk be a hat évtizedes múlt folyamán. Néha talán látszólag jelentéktelen vagy apró részletek is sorra kerülnek. Ezek azonban következtetések levonására is alkalmasak s az iskola külső és belső életmegnyilvánulásainak, végzett munkájának megvilágítására valók. Tárgyalásunk módja az lesz, hogy lehetőleg a napjainkban kiadni szokott Értesítő (Évkönyv) rovatainak rendjében sorakoztatjuk fel az anyagot. A fejezetek címe ily módon sokszor követni fogja az Értesítő fejezeteinek címét. Azt reméljük, hogy ez az eljárás, bár mozaikszerű képet nyújt, nem tagolja szét az anyagot, az olvasó pedig könnyen megtalálhatja benne, amit keres.

3. Források. Három irattár foglalja magában azt az anyagot, amelyből intézetünk története összeállítható: az intézet, a helybeli

fenntartó egyház s a társfenntartó egyházkerület levéltára.

Ezek közül az *intézeté* elég gazdagnak mondható. Az 1854. évtől kezdve minden évről maradtak fenn iratok; 1870-től kezdve nagyobb bőségben. Bár az iratok nagyjából időrendben voltak elhelyezve, kellő rendezés nélkül nem lehetett hasznukat venni. Ez a rendezés hosszú időbe telt. Készült az iratokról iktatókönyv és index is. Az irattárnak igen értékes darabja az a kötet, amelyet H. Kiss Kálmán igazgató az intézet alapítására és további életére vonatkozó jegyzőkönyvi határozatok, szabályzatok, alapítólevelek stb. másolataiból, sok esetben eredeti okiratokból, az 1837-től 1887-ig terjedő időről gyűjtögetett össze. Ezt nevezzük fejtegetéseink során *Okmánytárnak*. Ugyancsak az intézeti irattár tartalmazza a *tanárkari, igazgatótanácsi, tápintézeti választmányi* eredeti, továbbá az *egyházkerületi és egyetemes konventi*, nyomtatásban megjelent *jegyzőkönyveket*, egyházi törvényeket, szabályzatokat s többféle alapszabályt. A jegyzőkönyvek a kezdő időponttól majdnem teljesen hiánytalanok, részlesek s csak néhol vázlatosak (tanárkar, igazgatótanács). Ezek nélkül a mielőtt vonatkozó ismereteink nagyon hézagosak volnának. Az intézet történetét először H. Kiss Kálmán igazgató írta meg. Ennek egy részét, 1839—1859-ig az 1880-90. évi *Értesítő* 33—50. lapjain adta ki. Majd az egyháztanács elé terjesztette egyházunk és iskoláink 70 éves múltjáról készített monográfiáját.⁹ Ennek nem tudunk nyomára akadni; csak sejtjük, hogy azonos lehet *Galgóczy Károly: Nagy-Körös város monographiája* c. munkájában (1896) a tanítóképzőről H. Kiss Kálmántól közölt szakcikkkel (III. cikk). Ugyanő valamivel részletesebben *A nagykörösi és dunamelléki ev. reform. tanítóképző-intézet monographiája* címen, külön is kiadott egy munkát, ugyanazon évben, 1896-ban, az ezredéves országos ünnepek emléke gyanánt. Mivel azonban keze az anyagiak miatt nagyon meg volt kötve, a munka csak a legszükségesebb adatokat tartalmazza, mindössze 40 oldal terjedelemben.

Végül igen becses anyagot tartalmaz az intézet irattárában az intézeti *Értesítők teljes sorozata*.

A Nagykörösi Református Egyház levéltárát, mély sajnálatunkra, majdnem teljesen nélkülöznünk kellett, pedig a képző épületében, tehát látszólag a legkönnyebben hozzáférhető helyen van. Zsúfoltsága miatt azonban megközelíteni is alig lehet. Csupán az egyháztanács jegyzőkönyveit volt módunkban átnézni. Ezek azonban hézagosak, mert sok esztendő anyaga, talán a megközelíthetlenség miatt, hiányzik vagy lappang. Éppúgy lappanganak az intézet alapítására nézve kiváló fontosságú *Erdőgyűlési jegyzőkönyvek* s az egyházkerülettel folytatott legrégebb tárgyalások iratai, pedig valahol megvannak, mert H. Kiss Kálmán sokszor hivatkozik ilyenekre. A levéltár rendezésétől sok fontos okirat napfényre kerülése várható.

⁹ Egyh. 1894 febr. 6—14. sz.

Az egyházkerületi levéltárhoz éppen a helybeli egyházi irattár hasznavelhetetlen állapota miatt kellett fordulnunk. Főtiszt. püspök urunk a szükséges darabok részletes áttanulmányozását lehetővé tette. Így aztán sikerült az intézet megalapításának s elindulásának korába elég világos betekintést nyernünk, olyan anyagnak segítségével is, amely a nagykőrösi levéltárban, a dolog természete szerint nincs meg. Gondolunk itt a Keeskemét és Nagykőrös között lefolyt hosszas vitára, továbbá a kerületnek nyomtatásban meg nem jelent jegyzőkönyveire a múlt század harmincas és negyvenes éveiből.

Végül áttanulmányozni igyekeztünk különféle hasonló rendeltetésű munkákat, testvérintézetek közül egynehánynak történelét, hírlapi közleményeket stb. Ahol lehetett vagy kellett, hivatkozunk a szövegben a megfelelő forrásokra. E hivatkozások egyszerűsítésére bizonyos rövidítéseket kellett alkalmaznunk; utalunk ezeknek jegyzékére.

4. **Az intézet neve** az idők folyamán átalakult. Az alapító levél 1836-ban úgy nevezi, mint ahogy a 2. számú szakaszban láttuk. Nagy László igazgató az 1859. évben összeállított Alapszervezetében az intézet nevét így állapítja meg (1. §.): „*Nagykőrösi helyvét hitvallású dunamelléki egyházkerületi tanítóképző intézet.*“ Ez a körirata az ugyanakkor készült hivatalos pecsétnek is. Kifejezésre akarta a névben juttatni, hogy a nagykőrösi református egyházközség és a Dunamelléki Református Egyházkerület együttesen tartják fenn az intézetet. Az elnevezés azonban a szabatlóság hiánya s hosszadalmas volta miatt nem volt szerencsés. Legtöbbször beérik a hivatalos írások a „Nagykőrösi ref. tanítóképzőintézet“ vagy „Nagykőrösi praeparandia“ elnevezéssel. Támadás is érte az intézetet a hosszú elnevezésért.¹⁰ Az intézet mai elnevezését: *Nagykőrösi és Dunamelléki Református Tanítóképző-intézet*, Hegymegi Kiss Kálmán igazgató alkalmazta először az 1891-92. évi Értesítő címlapján, anélkül hogy azt valamely felettes hatóság megállapította volna. Ez sem jobb, csak valamivel rövidebb az előzőnél; olyan nevet, amelyből mind a két iskolafenntartónak az iskolához való viszonya kitűnjék, a mai napig senki sem állapított meg. A H. Kiss Kálmán-féle elnevezést a megszokás alapján használja 47 év óta az intézet.

5. **Alapszervezet.** Nagy László igazgató azt a munkálatot — amelyre az imént hivatkoztunk — „A Nagy-Kőrösi h. h. dunamelléki egyházkerületi tanító képző intézet alapszervezete“ címmel, „a n. kőrösi képezdei helyi felügyelő választmány“ meghagyása folytán, részint az idevonatkozó dunamelléki egyházkerületi képezdei fő kormányzó választmányi és N. Kőrösi egyháztanácsai határozatokból, részint egyéni belátásán épült javaslataiból“ állította össze,

¹⁰ L. Székely József: „Budapest és Nagykőrös“ c. cikkét a Prot. Egyh. és Isk. L. 1884. évi 48. számában.

1895 február 8.¹¹ Ez a munkálat, mint javaslat, már ugyanazon évi május hóban a Kerület elé jutott, de tüzetes átvizsgálását és megerősítését a következő évre halasztotta a közgyűlés.¹² A megerősítés helyett azonban 3 év múlva újabb munkálat, „Szervezeti Terv“ került a közgyűlés elé. Ez nagyjából a Nagy László gondolatait tartalmazza ugyan, de távolról sem készült az iskolai nevelésnek olyan mélyreható ismeretével, mint a Nagy Lászlóé. Mégis ezt nyomtatta ki a Kerület melléklet gyanánt az 1862 május 21-i jegyzőkönyv 27. számához abból a célból, hogy az egyházmegyék és tanintézetek, köztük maga a képző is, vitassák meg s tegyenek javaslatot. Így tehát egyelőre ezt a tervezetet sem fogadta el az egyházkerület, ezért továbbra is a Nagy László-féle Alapszervezet maradt érvényben. Az intézetet *fenntartja* a nagykörösi egyház saját erején és kegyes alapítványokból. *Segélyezik* a dunamelléki egyházkerület és Nagykörös lakosai. *Az intézet célja*, „hogy általa helyvét hitvallású evangéliomi egyházainkban a mi hitelveink szellemében népiskolai nevelés és ennek a kor szükségéi s a józan népnevelési eszmék szerinti fejlődése előmozdítottassék“. *Feladata*: „oly népiskolatanítókat képezni, kik a népiskolai nevelést a főnlebbi célnak megfelelően vezetni és így a nép erkölcsi művelődésére nemesítőleg, értelmi fejlődésére előmozdítólag hatni képesek legyenek“. Mindazon jó tulajdonságokat igyekszik kifejleszteni a növendékekben, amelyek nélkül jó népnevelő el sem képzelhető: hogy milyen legyen mint *nevelő*, mint az *egyház szolgálója*, mint a *társadalom tagja*. Ezeknek alapját igyekszik letenni az intézet a növendékekben *oktatás és fegyelem által*.

Az Alapszervezet részletesen meghatározza az oktatás körét és tartalmát, a gyakorlati képzésnél követendő eljárást, az oktatás nyelvét, az előadás módját, a fegyelmi elvet, a felvétel módzatait. A továbbiakban a segédtanítóságra való kibocsátás, vizsgálatok, klaszszifikációk, bizonyítványok, szünidők, tankönyvek, az intézet jegyzőkönyvei, tanári értekezletek, az igazgató s a tanárok jogai és kötelességei, a növendékek általános és különleges kötelességei, végül a templomi és temetési szolgálatok s mindezekre vonatkozó rendszabályok teszik e jeles munkálat anyagát. Ezekre kellő helyen, sokszor részletesen is, mindig hivatkozunk, azért iltteni részletezésük felesleges. Valahányszor az alábbiakban az *Alapszervezetre* hivatkozás történik, mindig ezt a szabályzatot kell rajta értenünk.

Csak sajnálni lehet, hogy a felettes hatóságok nem változatlan formájában tették kötelezővé. Nagy László pedagógiai felkészültsége, általános tudása, erős vallásos meggyőződése, lelkes magyarsága és tiszteltreméltó egyénisége megérdemelte volna.

¹¹ Lásd Okm. 137—160. l.

¹² K. j.: 1859 május 2. — 66. sz. Lásd: Okm. 171. l.

6. Rendtartási szabályzatok. Az egyházkerület fentebb jelzett 1862. évi Szervezeti Tervének címe: „A nagykőrösi helyv. hitv. egyházkerületi tanító képezde szervezete.“ Tárgyalását egyik gyűlésről a másikra halasztotta a Kerület. Hogy mikor fogadta el, pontosan megállapítani nem tudjuk, mert a Kerület jegyzőkönyvének teljes sorozata ez időpontban megszakad. Bizonyos, hogy 1864 február 11. előtt, mert ezen a napon az „iskolai szék“ intézkedik, hogy „a főt. egyházkerület által újabban kiadott törvények“ az ifjúság előtt olvastassanak fel (40. sz.). Az elfogadás után pedig, szinte a század végéig, ezt a szabályzatot bővítették és módosították, valahányszor újra ki kellett adni. *Magyar Antal* igazgató két ízben, 1876-ban és 1880-ban nyomatta ki újra s gondja volt rá, hogy a tapasztalt fogyatékoságokat eltüntesse, úgyhogy a megváltozott viszonyokhoz alkalmazott módosításokat, kellő felsőbbhatósági jóváhagyással, megtehesse. Lényeges különbség a két kiadás közt nincsen. Az 1862. évitől abban különböznek, hogy magukban foglalják a tanítástervet is. Az első *konventi Szabályzat*,¹³ — amelynek címe: Theológiai Akadémiák, tanítóképző intézetek, középiskolák szervezete és tanterve — a képzőnek esupán tantervét tartalmazza. Így saját Rendtartásunk érvényben maradt mindaddig, amíg a VKM 1900 december 18-án 45.784. számmal ki nem adta az „Állami elemi népiskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek rendtartása“-t.

Az Egyetemes Konvent felhívására egyházkerületünk is e szabályzatot fogadta el, református egyházunk viszonyaihoz módosított szövegezésben.¹⁴ Az egyetemes tanügyi bizottság utóbb az egyházkerületek módosításaival vette fel jegyzőkönyvébe a végleges szöveget.¹⁵ Ezt adta ki 1905 szeptember havában H. Kiss Kálmán igazgató, megtoldva az 1880. évi Rendtartásunknak helyi viszonyainkra vonatkozó részével. (A nyomtatás éve 1906.) Ez a szabályzat összesen 77 §-ban, az általános határozatokon kívül intézkedik: a tanulók felvétele, más intézetbe való átlépése, eltávoztása, kizárása, a fegyelmi ügyek, a tanulmányi ügyek, a templomi és temetési szolgálatok, a legáció és szupplikáció, a fúvintézet és a gyakorló-iskola felől. Hiányzik belőle a tanításterv, amely a két előző kiadásban benne volt, de amely az 1884. évi konventi tanterv megállapítása óta a Rendtartási Szabályzattól különvált.

Az itt elmondottakban csak a külsőségekre szorítkoztunk, a tartalom s a benne megnyilatkozó lélek kellő helyen úgyis mindeütt kifejezésre jut.

7. A Függelékben közöljük az előadottak kiegészítése és támogatása céljából azokat a lehetőségig pontos kimutatásokat, amelyeket az I. rész írójának hűségese munkatársa, *Tóth Sándor nyugal-*

¹³ Egyet. Konv. 1884 márc. hó 21. sz.

¹⁴ K. j.: 1902 okt. 21. — 43. sz.

¹⁵ 1903 máj. hó. — 23. sz.

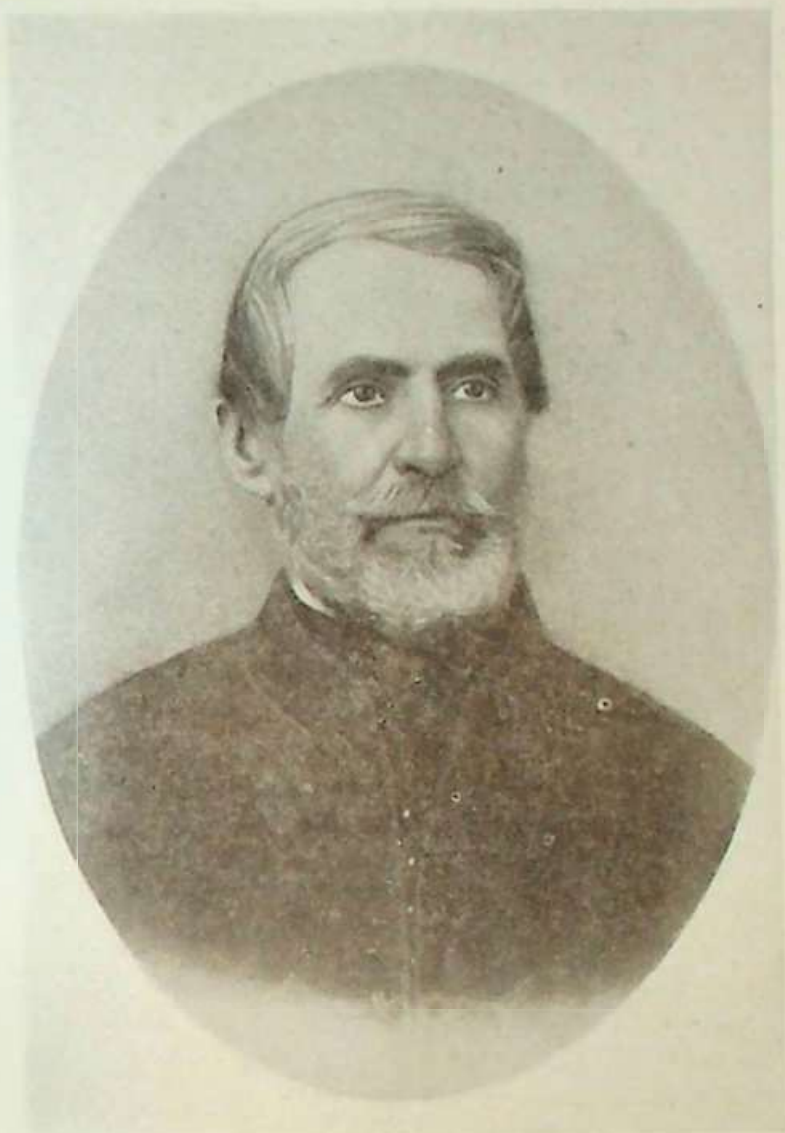
mazott jászkeséri református elemi iskolai igazgató úr, az intézet egykori növendéke és seniora, fáradtságot nem ismerő szorgalommal, egykori anyaintézete iránt táplált rajongó szeretettől áthatva állított össze. Az intézet tanárainak szolgálati idejük rendjében való névjegyzéke, a tanároknak tantárgyak szerint való csoportosítása, a használt tankönyvek felsorolása, a tanárok irodalmi munkásságát feltüntető bibliográfia, a seniorok névsora, az intézetben képezett vagy végzett növendékek, valamint az organista-kántorra képezett okl. tanítók névjegyzéke, a segédtanításra történi kibocsátások számadatai s a kibocsátások révén az intézet vonzókörébe került gyülekezetek vagy községek csoportosítása, végül különböző statisztikai kimutatások teszik teljessé azt a képet, amelyet száz esztendő munkájáról s ennek eredményéről szerezhettünk. Ezek az adatok nemcsak a világháborúig, hanem a most lefolyt 1938-39. iskolai év végéig vannak egybegyűjtve és kimutatva.

De ezeknek egybeállítása csak egyik részét alkotja Tóth Sándor munkájának. Mielőtt ezekhez fogott volna, átvette az irattár rendezésének, az iktatókönyv és indexek vezetésével egybekötött munkáját. Ezzel lehetővé tette az anyag tanulmányozásának idejekorán való megkezdését. Az 1881-től 1914-ig terjedő évek iratainak rendezése az ő munkája.

Mindezekért illesse hálás köszönet és elismerés az intézet minden egyes tényezője, fenntartói, vezetősége, tanárkara, egykori és mostani növendékei részéről, akiknek ez az intézet, mint ahogy neki, szívéhez nőtt!

R ö v i d í t é s e k :

Egyht.	= egyháztanácsi jegyzőkönyv; egyháztanács
cons.	= consistorium
egyh.	= nagykörösi református egyházközség; egyházi
gen.	= generalis, generale
I.	= tanítóképzőintézeti irattár
Igt.	= igazgatótanácsi jegyzőkönyv; igazgatótanács
Kerület, Ker	= Dunamelléki Ref. Egyházkerület
K. j.	= egyházkerületi jegyzőkönyv
K. l.	= egyházkerületi levéltár
Okm.	= okmánytár (H. Kiss Kálmán gyűjteménye)
Sup.	= superintendus
Supria	= superintendia
Tk.	= tanári jegyzőkönyv; tanárkar; tanárkari
Tud.	= Tudósítvány (régí Értesítők)
V. K. M.	= Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter
V. ü.	= egyházkerületi vagyoniügyi jegyzőkönyv.

SZIGETI WARGA JÁNOS
igazgató 1858 előtt

ELSŐ KORSZAK
(1839—1855)

I. Előzmények

A nagykőrösi református tanítóképző-intézet történetét az alapításnál tíz évvel előbből kell kezdenünk. Bakos Ambrus, Nagy-kőrös főbírája, 1829 ápr. 22-én terjedelmes emlékirattal fordult a „Dunamelyéki Superintendentiához“. Ebben arról elmélkedik, hogy milyen nagy kedvetlenség lölti el az embert, hogy ebben a 300.000 lelket számláló, 240 ekklezsiából álló, tekintélyes egyházkerületben még ma sincs *Collegium* vagyis *Anyaiskola!* A löbbi egyházkerületek Debrecenben, Pápán stb. rég megoldották ezt a feladatot. Csak most lélettek lépések, hogy a Collegium Kecskeméten felállíttassék, ott azonban konviktus létesítésére nincs elegendő fundus. De hát az felesleges is, református embernek nem szükséges a konviktus, mert ez a klastromi élet maradványa. Fel lehet állítani a Collegiumot konviktus nélkül is, „csak a Professor urak Salláriumára kellene Fundus“.

Amde az a kérdés, hogy milyen helyen állítható Collegium? Szerinte olyan helyen, ahol már van „nagyobbatska Oskola“ és a helység nincsen más vallású földesúr hatalma alatt. Itt van pl. Szabados Nagy-Kőrös városa! Maga is földesúri jogokat élvez. A városnak előljárói, a legutolsó városi szolgálóig, mindnyájan reformátusok. Ha konviktusa nincs is, van benne egy régi gimnázium, amelyből a 17. században már *rectoriára jártak* (Monorra, Tiszaföldvárra, Dömsödre stb.). A „Philosophicus Cursusban tartozó tudományok actu tanítódnak is benne“. Nem akarja ő Kecskeméttől a Collegiumot elvenni, hanem csak az ideát említi meg: nem lehetne-e Collegiumot Kecskeméten és Nagykőrösön úgy állítani fel, „hogy a Felsőbb Tudományokból egy rész az egyik, más rész a másik helyenn tanítódnán, a Két Oskola tenne egyesítve egy Collegiumot?“ Ha pedig Kecskeméten bármi okból nehézséget szenvedne az anyaiskola felállítása, Nagykőrös bármi áldozatok árán is készségesen felállítaná.

Ezzel a jóhiszemű ajánlattal¹ újra megindult a két város között az az évtizedekre kiható egyenellenkedés, amelyben mindkét fél

¹ K. I. H. 87. sz.

sebeket kapott és adott, de amely áldatlannak még sem mondható, mert ennek során, majd ennek árnyékában valósul meg a nagykőrösi tanítóképző.

Ugyanis a nagykőrösi egyháztanács, ahol ezt az emlékiratot, mielőtt az egyházkerülethez felterjesztették volna, megvitatták már néhány nap múlva, nem akar osztózni, hanem az egész anyaoskolát kívánja, mert itt „nevezetes Segedelmek is volnának“. A philosophicus cursus Kőrösön 24 év óta megvan. Megvolt ugyanazon idő óta Kecskeméten is, de pár év múlva elenyészett. Így tehát könnyebb Kőrösön a meglévőt nagyobbítani, mint ott újat „Fundálni“. Kőrösön a város egy az ekkléziával. Így érthető, hogy a „legközelebbi esztendőben egy több ezer forintokba került emeletes oskolaépületet a maga erején felállított“. Ez épület felépítése is bizonyítja a város és közbirtokos nemesség között az egyetértést, amely közcélú dolgokban mindig megvolt. A kőrösi iskola régebbi is, tehetősebb is, mint a kecskeméti. Ha tehát a Kerület az utóbbit választaná, Kőrös „az újabbnak építéséből származó veszedelmek elhárításáért jókor folyamodni el nem mulasztaná“. ² Ne hozza hát a főt. Superintendia Kőröst ebbe a szomorú helyzetbe.

Abban az időben az egyházkerületi közgyűléseket felváltva különböző helyeken tartották. Hogy ez a vándorlás megszűnjék, Nagykőrös „az új Oskolai épületben készen álló téres Szálal jövődöre a Gen. Consistorium tartásának rendes és állandó helyéül ajánlja“. Egyelőre a Kerület megint Kecskemétre hívta össze a közgyűlést, amely a három évvel azelőtt, Kecskemét javára hozott határozatát fenntartotta (1831). Hajlandó azonban jövőre Kőrös ajánlatát „bővebb discussio“ tárgyává tenni. ³ A következő évben ismét „Szabados Kecske-mél városában“, a gen. consistorium 19 szavazattal ő ellenében újra *Kecskemét mellett döntött*, „oly hozzáadással, hogy ezen tárgy soha többé új discussio alá ne vétessék“. A főiskola tehát Kecskeméten lesz. Kőrös, ha akar, felfolyamodhatik a Generalis Conventus elé. ⁴

Kőrös ezt meg is tette. A falai közt üléselő Consistorium pedig a Conventusnak időközben megérkezett utasításával kapcsolatban megállapította, hogy „a Conventus revisorium forum csupán“, utasítása tehát a consistoriumra nem kötelező, de meg helyben is hagyta a consistoriumnak múlt évi 19. számú határozatát. Így a főiskola építkezését Kecskeméten már meg is kezdték! De mert a két város lakosai között máris nagy az idegenkedés, tárgyaljon a két város jelenlevő képviselőivel egy bizottság. Ez a tárgyalás azonban nem vezetett eredményre, mert a Kerület Nagykőrös okfejtéseit eddig még mindig figyelmen kívül hagyta. ⁵

² K. l.: H. 87—88. sz.

³ K. j.: 1831. 45. sz.

⁴ K. j.: 1832. 19. sz.

⁵ K. j.: 1833. 21/b. sz.

Ezekben a vitákban arról volt szó, hogy *melyik intézet nyerve el a főiskolai rangot*. Ennek megadása az 1790—1791. évi 26. tc. 5. pontja értelmében az uralkodó joga volt, aki ezt a helytartótanács meghallgatásával gyakorolta. A versengés tehát a generale consistorium támogatásának, pártoló felterjesztésének megnyeréséért folyt. Érthető az is, hogy az akkori viszonyok között, egymás lőszomszédságában két főiskola nem volt életképes. Nehéz feladat előtt állott tehát a consistorium, amikor kimondta határozatát Kecskemét érdekében, s arról kellett meggyőződnie, hogy Nagykőrös támogatása kevesebb anyagi áldozatot kívánna tőle.

Nagykőrös még 1833-ban két folyamodást is intézett a helytartótanácsához s annyit elért, hogy ez további intézkedésig, minden újítás megszüntetését rendelte el.⁶ Továbbá felvilágosító adatokat kívánt a körösi iskola felől s azt kívánta, hogy „a fennforgó tárgy General Conventustól határoztassék el”. Ámde a consistorium szerint egyházi lőrvényeink értelmében a Conventus felsőbb bíróságnak el nem ismerhető! Majd felküldi a tájékoztatót maga Kecskemét, Kőrös „vádjainak cáfolatával” együtt.

Ezt a tájékoztatót Polgár Mihály esperes és „az Oskolák superint. Inspectorá”, kecskeméti lelkipásztor állította össze kellő tárgyilagosságra törekvéssel.⁷ Rámutat, hogy mindkét iskola régi. Az 1686-ig török rabságban levő egyházkerületben nem állíthatott olyan főiskola, mint Debrecenben vagy Pápán. Az akadályok közt nem utolsó, hogy Kőrös és Kecskemét sohasem akarta a másiknak engedni az elsőséget s így az egyházkerület munkálkodásának nem lett fogantatja. 1808-ban állítja fel a két iskola Debrecen mintájára a két éves *Encyclopaedicus Cursus*t, de ez Kecskeméten 1811-ben megszűnt, Kőrösön pedig megmaradt. „Ez az, amit ők *Philosophicus Cursus*nak szeretnek nevezni, bár senkitől el nem esmértek”. Különbőség van tehát a kétféle „Cursus” között! A továbbiakban a helytartótanács kérdéseire válaszolva, azt igyekszik megcáfolni, amit Kőrös még 1829-ben állított, hogy a philosophicus cursus ott 24 év óta megvan, holott csak az encyclopaedicus cursus van meg.

A helytartótanács kérdéseire a következőkben válaszol:

1. Mióta van Kőrösön philosophicus cursus?

Felelet: 1833. nov. eleje óta, amikor Warga Jánost választották a mathesis, physica és literatura Professorának. Addig ugy adta a supria a körösi oskoláról felsőbb helyre a relatiokat, mint gymnasiumról.

2. Hány Professorok által taníttatnak N. Kőrösön a Philosophiai Tudományok?

Felelet: 1808 óta egy, 1883 óta két, u. m. Balogh Mihály és Warga János urak által.

⁶ K. j.: 1834. — 4/c. sz.

⁷ K. l.: X—Y. III. csomó 19. sz.

3. Miképen tanítottak Nagy-Körösön a Philosophiai Tudományok?

Felelet: 1833-ig csak *extractumban*, azóta már bővebben.

4. Hetenként hány órákban?

Felelet: 1833-ig hol több, hol kevesebb órákban, „*a mint engedte a Halott temetésekre járni kötelezett Tanítványainak idejek*“. Valószínű, hogy délelőtt is, délután is 2—2 órákban. Az 1833 utáni időkből jelentés fog beszámolni.

5. Ki engedelmével vétetett bé N. Körösre a Philosophiai Cursus?

Felelet: az encycl. cursus a supria akkori főbb előljáróinak felszólítására, de az 1833-ban kezdődő phil. cursusról nem tudja. Csak annyit tud, hogy a körösiek jelentik Warga János megválasztását, a supria pedig inprobálta, hogy a választás a felvigyázó igazgatóságnak elmellőzésével történt. Ennek ellenére a választást jóváhagyta.

(A továbbiakban Kecskemét nevében kilátásba helyezi a jelentés a harmadik és ha kell, a negyedik tanszék felállítását.)

A generale consistorium megállapítása szerint e hivatalos tudósítás lényege az, hogy „*a Kecske-méti és Nagy-Körösi Oskolák közül egyiknek is a másik felett elsőbbsége nem volt*“.

Ezzel a kijelentésével nyitva hagyta az ajtót Nagy-Körös számára is. Elvégre a supria legnépesebb, legtehetősebb gyűlkezetéről van szó, ez is édes gyermeke neki. Valami kárpótlásról gondolkoznak, hogy Nagy-Körös is megnyugodjék. Kérni fogja ugyan a maga részére a főiskolát ezután is, de ha már a supria nem helyezheti oda anyaiskoláját, hadd fejlődjék másképp nagy-körösi iskola. Kapjon ő is valamit!

Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy *Szigeti Warga János volt a lelke*, sugalmazója mindannak, ami történt. Ő már Nagy-Körösre jövelekor (1833) mindjárt a tanítói pályára szándékozó ifjak kiképzésére fordítja figyelmét, ezért tanít, mint Polgár Mihály iskola-inspector is elismeri, philosophiai és paedagógiai tudományokat. „*Ekkor minden tudomány magyar nyelven hangzott a tanszékekről s a philosophiai tudományok elég terjedelemben tanítottak. Az alsó iskolák tanítása a nevelés-oktatásban járatlan ifjakra lévén bízva, hogy ezek jobb sikerrel tanítsanak, a bölcsészeti tudományok között a nevelés- s oktatásban gyakorlatilag tanítottak.*“ Így nemcsak helybe, hanem messze földre (Hajduszoboszló, Ujváros) is kerültek Nagy-Körösről valóban ügyes tanítók. „*Itt is bebizonyult, miként az erény távolban sokszor többre becsülfelik, mint közelben.*“⁸

Különben is országos érdeklődés középpontjában van a XIX. század elején a tanítóképzés kérdése. Nem volt tehát Wargának nehéz feladata, amidőn a Kerület vezetőségét megnyerni igyekezett a tanítóképző gondolatának. Legyen tehát Körösön a képző, ha már

⁸ Warga J. igazgató visszaemlékezése a főgimn. 1853/54. évi tudósítványában 5. l.

nem ott lesz a Collegium! Az indítványt, Wurga szerint, maga a főcurator, *széki Teleki Sámuel gróf tette meg 1836-ban.*⁹ Felállítandó „az egyházkerületi mesterképző-intézet, mely, be kell vallani, mint ilyen, ma sincs”. Az indítványtételre a helytartótanács leirata adta meg az alkalmat,¹⁰ amely felvilágosítást és véleményt kért a nagykőrösi Oskolának liceumi rangra emeltetéséért beadott esedező levélre. Erre az egyházkerületi közgyűlés a főcurator indítványa szellemében *ugyanazon év május 2-án 7/k. számmal így határozott:*

„Fel fog irattatni a N. M. M. K. H. (Nagy Méltóságú Magyar Kir. Helytartó) Tanácshoz, hogy miután ezen Püspöki Megye, a Kecskeméti és Nagykőrösi Oskolákat eleitől fogva egyenlőknek tartotta és mindég ápolni kívánta, most is a Nagykőrösi Oskolát olymoddal fellyebb emeltetni ohajtaná, hogy ott az abban eddig is taníttatni szokott Tudományok mellett egy *Oskolai Tanítókat formáló Intézet egybe kapcsolva a' Pallérozott Mezei Gazdaságnak Tanítói Székével*, mely még Hitünk sorsosi Oskoláiban mind eddig nem létezett, állíttatnék Fel, melynek meg alapítását a' N. Kőrös Városa és ottani Ekklesia Világi meg bizottljai: Tábla Bíró 'Sigray József és Fő Bíró Bakos Ambrus a közönség nevében ezen Köz Gyűlés színe előtt ünnepélyesen meg is ígérték. Előre itt meg ajánlván a' mondott Tudományokat Tanítani fogó Oktatónak utaztatás általi készíttetésére 1000 pengő forintok, azon pénzből adandók, mely a Köz Gyűlések ki tartására rendelt pénztárban az Egyház Vidéki Segéd Gondviselő urak¹¹ által rend szerént bent szokott hagyattatni. Mind ezekre nézve pedig a' bővebb intézkedés végett folyó Esztendő Augusztusa 8-ik napján N. Kőrösre Közönséges Egyház Kerületi Gyűlés rendeltetett.¹²

Sajnos, a versengésnek a két város között nem lett vége. Ellenkezőleg, teljes erővel fellángolt a harc, mert hiszen a súrlódási felület a tanítóképző gondolatával megnagyobbodott. 1836 aug. 8-án Nagykőrösön egybegyűl az egyházkerületi közgyűlés. Kecskemét egyre tart attól, hogy Kőrös mégis meg találja kapni a liceumi rangot, azért Kőrös kérelmének félretételét kéri azzal, hogy Kecskemét hagyassék meg minden jöfőtemények birtokában. Ezt az utóbbit a supria el is határozza, sőt kimondja, hogy még az esetben is, ha Kőrös megkapná a liceumi rangot, „a hit- és törvénytudományok kirekesztőleg Kecskeméten fognak taníttatni”.¹³ Így Kőrös terve (t. i. a liceumi rang és a tanítóképző) Kecskemétnek semmi sérelmére nem lehetvén, a consistorium e határozata, vagyis a pártolás mellett megmarad. (Nem tűnik ki az iratokból, nem is lehet feladatunk annak megállapítása, hogy melyik időpontban honosult meg Kecskeméten a „hit és törvénytudományok” tanítása; itt egészen váratlanul bukkan fel.)

⁹ Ugyanott.

¹⁰ Kell 1836 ápr. 12-én, 9741. sz. alatt.

¹¹ Coadjutor curator. Ma: egyházmegyei gondnok.

¹² K. j.: 1836 máj. 2—7/k. sz.

¹³ K. j.: 1836. 4. sz.

A képző sorsa már most Nagykőrös kezébe van letéve: a gen. cons. felszólítja, hogy a gazdasági oktató fizetésére bizonyos fundust mutasson ki, különben a megajánlott 1000 frtot visszavonja. Maga ez a szokatlanul fényes ajánlat azonban arról beszél, hogy a supria maga is érzi, mennyire kedvezett eddig Kecskemétnek.

Szabados Nagykőrös városának közönsége meglelégedéssel fogadta és karolta fel az eszmét. Már azok a férfiak is, akik az egyházkerület színe előtt a megalapításra ígéretet tettek, valamint Warga János is, előre bizonyosak lehettek a városi közbirtokosság gondolkozása felől. Ismerhették az ú. n. *Erdőgyűlés* hangulatát is.

Ez az Erdőgyűlés a nagykőrösi határban levő erdőkre ügyelt fel. Egy 1769. évi királyi rendelet ugyanis elrendeli az erdőknek szakaszok szerint való vágatását. Nagykőrösön azonban per alatt voltak az erdők s a rendeletet nem hajtották végre. Ezért a vármegyei törvényszék 1793 febr. 4-én „a közönséges erdőket“ zár alá vette és elrendelte, hogy a királyi rendelet értelmében az összes erdőket mérés által 20 részre kell „felszaggatni“ és hogy minden évben egyhuszad részt lehet csak felhasználni. A vágás ellenőrzését a *Compossessoratusnak*, a nemesi birtokosok gyűlésezténekt és a „közlakosokat“ képviselő *városi tanácsnak* tette kötelességévé. Főfelügyelővé a járási főszolgabírótl nevezte ki. Ezek alkották együttesen az Erdőgyűlést, amely tehát, mivel a *compossessoratus* is, a közlakosság képviselője is benne volt, nemcsak az erdők, hanem a közlegelők felett is rendelkezett. És mivel számottevő tagjai az egyháztanácsban is benne voltak: ennek nevében is beszélhetett. Kidolgozta a legelső erdőkezelési szabályzatot (1793 febr. 15.), amelyet később, a szükséghez képest, több ponttal bővített.¹⁴

Hogy a májusi egyházkerületi közgyűlésen jelenlevők mennyire biztosak voltak az Erdőgyűlés várható határozata felől, bizonyítja a kőrösi egyháznak 1836. évi aug. 7-én kelt jelentése a supriához, az „*Oeconomico-Paedagogicum Institutum*“ ügyében.¹⁵

Eszerint az Erdőgyűlés „a Gazdasági Tudományoknak gyakorlatba való taníttatása tekintetéből“ *felfoy* (= mivelés alá vesz) *a Fűzesben 25 holdat a közlegelőből*. Ha valaha oly virágzásra jutna az intézet, hogy több földre lenne szükség, akkor többet is felfoghatnak. De ha az intézet megszűnnék, vagy máshová vinnék, avagy csak egyik tanítói szék is „Nagykőrösről más Helyre által tétetni rendeltetnék“, a felfogott föld a „Köz-Legelőhöz azonnal reapplicáltassék“, s az egyik tanszék elvitele a másiknak megszüntét is „maga után huzza“. Ezt a jelentést másnap, aug. 8-án már tárgyalta is a Nagykőrösön ülésező gen. consistorium. Arra a kérdésre, hogy fenntartja-e Nagykőrös ezt az ajánlatát akkor is, *ha liceumi rangra emelését nem kapná meg*, s hogy kívánnák-e a kőrösiek az említett intézetet oskolájukban felállítani: a jelenlévő előljárók kijelentették.

¹⁴ Ért. 1889/90. H. Kiss K.: Az intézet története. 34. l.

¹⁵ K. l.: H. 126. sz.

hogy „mostani határozásuk és ajánlásuk mellett azon eselben is állhatatosan megmaradnak“. Erre a gen. consistorium elrendelte, hogy a 400 forint tanári fizetést biztosító alapítólevelet „forma szerént“ állítsa ki Nagykőrös és terjessze be; hogy az Oktatói székre Concursust hirdessenek s a választandó alkalmas személyt 1837. ápr. 1-ig mutassák be.

Az egyházkerület határozatának híre mehetett, mert bár a nagykőrösi egyháztanács a pályázat kihirdetése iránt csak december 26-án intézkedik, hárman már a hirdetés megjelenése előtt, az 1836. év folyamán, beküldik irataikat és pályázatukat. A következő év két első hónapjában még hárman, összesen tehát hatan jelentkeznek az állásra, pedig javadalma még nincsen biztosítva!

Nem lesz érdektelen a pályázókat megnevezni:¹⁶ 1. *Márton István* Szamosfalva; 2. *Adriányi Sámuel* Thorda-Koppánd, özv. gr. Korniss Mihályné praefectusa; 3. *Fábián József* a Krassó vmegyei Fő Ispányi Titoknok s a Bega Csatornai Kis Bizottság Actuariusza; 4. *Gondol Gedeon*, zalacskaí, sárospataki beöltözött; 5. *Karika Pál*, 6. *Vály Ferenc* a pápai Főiskola mostani (1837) seniora, aki oly készséget is szerzend, hogy *magyar hazánk első magyar gazdasági intézetében* nevelhet olyan nevendékeket, „kik díszére lennének az Oskolának s hasznára, amint egyebekben ugy a gazdaságban is némileg hátramaradt nemzetnek“

Most a tanár javadalmazásáról kell gondoskodni. Az egyház belső és külső előjárói jelentik is a supriának a következőket:¹⁷ minthogy az 1807-ben 12.487. sz. a. kelt kir. rendelet megengedi a közbirtokosságnak, hogy a közlegelőből közhaszonra örökösen is, bármennyit felfoghat: „ez ujj tanítói szék létesülésére nem örökösen, hanem csak ideig-óráig, ugy mint 12 Esztendőig, Száz egynehány Hold-földet fogván fel és már haszonbérbe is kiadódván, a bérösszeg olly Tőkepénzt fog tenni“, melynek évi kamata 400 forintot meghalad. „Ennyi kell a Tanítói fizetésre.“ A Patronatus fenntartja magának a *jus praesentandit* a tanítók választására nézve. Mindjárt él is vele. Elmondja a jelentés, hogy a hazai hírlapokban hirdetett Concursusra folyamodtak hatan. Ezek közül a Patronatus „résztént előmutatott Bizonyítványai, résztént némelyek által szemléllyes esmérlettség után lett jó névnel fogva“, *Karika Pált* ajánlja. De, ha a főt. Supria „bölts belátása és széles esmérleténél fogva, mást, még alkalmasabbat“ jelölne, azt egész készséggel elfogadná.

A jelentés 1837. ápr. 29-én kelet. Már előbb, 22-én kiállították az alapítólevelet, de csak ez a jelentés ment fel az egyházkerületre. A Kerület május első napjaiban tartott közgyűlésétől kérdi a helytartótanács, hogy a tanítókat képző és gazdasági intézet költségei „mitsoda kut főkből“ telnek ki? Ezért 11. sz. határozatával felhívja Nagykőröst, hogy az alapítólevelet hiteles formában, aláírásokkal

¹⁶ K. l.: H. 128. sz.

¹⁷ K. l.: H. 129. sz.

megerősítve és megpecsételve, állítsa ki. Ugyane határozat jóváhagyja Karika Pál megválasztását és fenntartja az ezután választandó oktatók megerősítésének jogát.

Az alapítólevél az eredetinel, amely a nagykőrösi egyház levéltárában van, részletesebb, pontos számításokat téve, 1837 május 20. kelettel állíttatott ki¹⁸ a kívánt hivatalos formában. Érdeemes vele kissé foglalkoznunk, mert ez a *Nagykőrösi Tanítóképző első alapítólevele* Kétféle ingatlanról szól, amelyek a tanítóképzés és gyakorlati gazdasági oktatás céljait szolgálják. Az egyik a város határának különböző részein elszórtan, összesen 12 darabban lévő száz egynéhány hold,¹⁹ a másik a Füzes kert mellett lévő 25 hold. Előbbit 12 évre, alaptőkegyűjtés céljából, utóbbit gazdasági gyakorlóterületnek „állandóul” átengedik, a szaporításról való gondoskodást maguknak tartják fenn. E 25 holdat már 3 esztendőre, évi 229 frt 70 kr-ért bérbeadták. Azért 3 évre, mert az 1839. esztendei őszre remélik az új tanítói szék felállítását. A nagyobbik „tér föld” évi bére 2118.45 frt, a kettőé együtt 2348.15 frt. Három év alatt tehát már együtt lesz 7044.45 frt tőkepénz. Ennek 6% kamata mintegy 422 frt. Ez kiegészítendő a még 9 évig bérben maradó térföld jövedelméből évenként 578 vfrttal 1000 váltóforintra, ami ezüst pénzben 400 frtot tesz. Ez lesz a tanító fizetése. Az évi bérösszegeből tőkésíthető 1540 frt. Ez 9 év alatt 13.860 frt-ra szaporodik. A már meglevő 7044 forinttal együtt a remélt tőke lesz 20.904 frt. Kamata mintegy 1254 váltó, vagyis 500 ezüst forint. Ez pedig a 400 forintos tanítói fizetést bőven meghaladja és így az ingatlan 12 év alatt beváltja a hozzáfűzött reménységet: előteremti a tanítói szék alapjául szolgáló tőkét. A tőkepénzt alapítók a consistoriumnak (nagykőrösi) számadás terhe alatt át fogják adni. Az alapítólevél végén vannak a már említett fenntartások (reapplicatio és a jus praesentandi). Az okíratot 19 aláírás és pecsét hitelesíti: „I. a Fő Biró: Kalotsa László, 2. Beretvás János, 3. Patay Pál, 4. alsódabasi Halász Ferentz, 5. Gombay Menyhárt, 6. Ns. Vajkó János, 7. Sigray Péter, 8. Motsy László, 9. Vaikó Ferentz, 10. Ns. Vladár János, 11. Sánta Ferentz, 12. Inártsi Farkas Ferentz, 13. Martonyi Nagy Sándor, 14. Inártsi Farkas János, 15. Kesszey József, 16. Molnár János, 17. Nagy Kaszap Antal, 18. Bartók Mihály, 19. Joó Mihály.”²⁰ Jórészt ma is élő nagykőrösi családok fejei.

Az alapítólevél 1839 őszére várja az új tanítói szék felállítását. Egyik aláíró, t. i. Táblabíró Patay Pál előadta, hogy neki „bizonyos tudása” van arról, hogy az immár elválasztott professor Karika Pál úr, oskolai pályáját csak a jövő 1838/39. oskolai évben végzendí el. Így *nevezett intézetnek* (t. i. a képzőnek és a gazd. intézetnek) *folyamatba vétele csak 2 esztendő múlva* kezdődhetik el. Ezért

¹⁸ K. I.: H. 129. sz.

¹⁹ K. I.: H. 136. sz.

²⁰ Okm. 2. 1.

„lisztelt Karika utal“ meghívják Nagykörösre, hogy tőle „teljes felvilágosítást vehessenek“.²¹

Kecskemét időközben aziránt adott be a helytartótanácsához levelet, hogy a nagykörösieknek a liceumi rangra emelésért beadott kérése elutasíttassék. Mikor a helytartótanács e dologban a gen. consistoriumtól véleményt kért, a kecskeméliek nevében Polgár Mihály egyházkerületi főjegyző a közgyűlés színe előtt kijelentette, hogy hajlandó ezt a kérelmet visszavonni, és így a dolgot „a maga fekvésében“ hagyni, ha biztosítékot nyernek a múlt évi 4. sz. határozatban foglaltak megtartásáról. (Lásd fentebb!) A közgyűlés „örömmel fogadván a szünte 8 évekig tartott kedvelten viszálykodásokat meg szüntető ezen nyilatkozást“, megerősíté az említett határozatot.²²

Azt lehetne várni, hogy már most, ha a béke helyreáll, megkezdődhetik az alkotó munka! De úgy látszik, a kecskeméti küldött a kerületen nem beszélt megbízói kedve szerint, mert a harc pontosan egy év múlva újra fellángolt, még pedig most már a képző bevonásával, bár még nincs is képző! Az történt ugyanis, hogy a helytartótanács attól tette függővé a nagykörösi oskolának liceumi rangra emelését, ha az ekkézsia „az általa felállítani kívánt Tanítóintézetre nézve a szükséges fundust voltaképpen összeszerzi s azt valósággal megalapítja“. Ugy látszik, hogy a már ismertetett alapítólevelet valami okból nem terjesztették fel a kérelemmel együtt a helytartótanácsához. Most tehát a körösi egyházi közönség előjárói arra kérik a Kerületet,²³ hogy levéltárából keresse elő az ottlevő alapítólevelet, terjessze fel és „ezen közérdekű és valóban Nemzeti jólétünkre is ódes reménnyel hatálandó Intézetnek felállíthatására“ lépéseket tegyen, egyszersmind véleményezze az itteni „Oskolának Lyceumi rangra emeltesét“. A kerület újra ajánlja a kérelem megadását, hiszen az Kecskemétnek semmi sérelmére nem lehet.

Ez az, ami Kecskemétet gondolkodóba ejtette. Hogyne lenne a dolog sérelmes! Ha Körös is megkapja a liceumi rangot, mi lesz akkor az eddig élvezett egyházkerületi beneficiumokkal? Igaz ugyan, hogy a Kerület már két ízben is megnyugtatta efelől, de mégis jobb lenne, ha a szomszéd iskola nem jutna abba a helyzetbe, hogy felvehesse a versenyt Kecskeméttel s így a beneficiumok egy részének megszerzésére gondolhasson.

A nádorhoz és helytartótanácsához intézett beadvány tele van keserű vádaskodásokkal²⁴ Nagykörös ellen. Az emlékirat célja, hogy a kecskeméti iskola ruháztassék fel a liceumi címmel, a nagykörösi pedig ne, mert ez csak azért indította meg 1829-ben a mozgalmat, hogy „hiu vetélkedésből az elsőbbséget magának tulajdonítsa el“. „E

²¹ Okm. 9. l.

²² K. j.: 1837 május 7/f. sz.

²³ K. l.: H. 136. sz.

²⁴ K. l.: H. 138. sz.

hiu vetélkedés" ellenére Kecskemét a liceumi rangot 1836-ban megnyerte ugyan, de még most is azt akarja, hogy Nagykőrös ne nyerje meg! Erre a közbirtokosság által tett földalapítvány se ad jogcímet, mert annak jövedelme legfeljebb csak egy tanár fizetésére elég. „az Oeconomico-Paedagogicum Institutum felállítására pedig egy Professor éppen nem elegendő“. A pedagógiai és filozófiai tudományok tanítása is nem egyébre céloz, mint hogy a kecskeméti tanulóktól az ú. n. „Rectoriákból jövő beneficiumok elvonattassanak“. Abhoz pedig, hogy a körösi ekklezsia „ha ugyan módja lesz benne“, Oeconomicum Institutumot (Georgicon) állíthasson, a liceumi rang nem szükséges! Nem is ez az igazi célja Nagykőrösnek, hanem az, „hogy a lyceumi rang megnyerésével a kecskeméti oskolát a fenntartására szolgáló beneficiumoktól, legalább nagyrészből megfosztassa“. Tegye hát félre a nádor a körösiek kérelmét, Kecskemét rangját pedig erősítse meg (se szeri, se száma a mellékleteknek)! Ez a vetélkedés még 1839-ben is tovább folyik és Kecskemét szempontjából minden egyebet háttérbe szorít. Mindent elkövet, hogy Nagykőrös a liceum, valamint a paedagogicus cursus felállításától elmozdítottassék, csak a gazdasági intézetnek kegyelmez: „nem kívánván ellenezni, sőt szívből óhajtván, hogy a Körösi ekklezsia által ajánlott Gazdasági Intézet, mint az egészre nézve nagy hasznu, kebelében minél nagyobb kiterjedésben felállíttassék“. Világosabban: Kecskemét a gazdasági intézetet megadná, de a tanítóképző nélkül!²⁵

Ilyen körülmények között arra is kevés a kilátás, hogy Kecskemét a két intézet egyesítésének tervét szívesen fogadná. A gen. consistorium ugyanis kimondja,²⁶ hogy „az egyesülésben lévén az erő“, a kecskeméti építkezés ügyébe kiküldött bizottság adjon véleményt, „miként lehetne a két oskolát mindeniknek sérelme nélkül, sőt bizonyosabb előmenetelével, egyesíteni? Az egyesítés eszméjét már 1829-ben megpendítette Bakos Ambrus nagykörösi főbíró s hogy 1838-ban a két város között egy kis szélsend állott be, a Supria felújítja ezt a gondolatot. A versengésnek is elejét vehetné az egyesítés, a Supria anyagilag is méltányosabban támogathatná a két iskolát, a felügyeletet is megkönnyítené és főként ha kettéválasztva is, kevesebb áldozattal, közelebb jutna az Anyaiskola a megvalósuláshoz.

De hát sajnos, szelet vetett: vihart aratott! Az egyesítés kérdésében sok meddő vitának kellett még elhangzania! A kezdeményező, „javallatot“ gr. Ráday Gedeon, Szeless Sámuel, Szabó Károly és Bajkay Endre intézik a két iskolafenntartóhoz 1839 febr. 25-én. Nagykőrös vezetősége csakhamar jelenti is hajlandóságát, „ha a két iskola egy Collegiumot fogna tenni“ (ápr. 4.), sőt pár nap múlva az egyháztanács is, mivel a Kerület a Kecskeméten felállított liceum által „tzeljät, a Collégium felállítását, el nem érte és el nem érheti és így olyan Collégiuma, mint a másik három egyházkerület-

²⁵ K. l.: H. 143. ápr. 28. melléklet

²⁶ K. j.: 1838 május 7-én — 42 sz.

ben van, még eddig nints".²⁷

A Supria erre megbizva Bakos Ambrus nagykőrösi Oskola-inspectort, hogy az egyesítés kérdésében akár Kőrösre, akár Kecskemétre, értekezletet hívjon össze. Kecskemét, mivel az egyesítés „az ő sérelme nélkül“ nem történhetik, a részvételt megtagadja. („Többire szomszédi atyafiságos barátságukba ajánlottak . . . stb. vagyunk“ . . . Május 30.) Az értekezlet azért mégis megvolt Nagy-kőrösön, az egyházkerület és Nagykörös küldötteinek részvételével. A bizottság az egyesítés keresztülvételére nézve ezeket javasolta:

A filozófikus cursus legyen „kirekesztőleg“ Nagykőrösön, a jus és theológia pedig Kecskeméten.

Ha a filozófikus cursus kirekesztőleg Kecskemétre tétetnék, akkor vagy a theológia, vagy a juris cathedra, vagy a philosophicus pályának első esztendeje Nagykőrösön taníttassék. De ebben az esetben „az iskolamestereket képző és a gyakorlati gazdasági intézet“ is itt legyen.²⁸ Kecskemét a Kerületet június 10-én arra kéri, hogy az egyesítéstől álljon el. A küldöttség okait, amelyek az egyesítést kívánatossá teszik, rendre cáfolni próbálja és arra a következtetésre jut, hogy a Kerület „ezen kedvetlenséget nevelő, a Fő Iskolái Intézet külső és belső tökéletességre hozását felelte hátráltató Unió kérdését, végképpen félbeszakítani kegyeskedjék“.²⁹

A Supria nincsen ezen a véleményen. Ugyanis amikor a helytartótanács javaslatot kér tőle aziránt, hogy Kecskemét folyamodására eltiltassék-e, Nagykörös „a Lyceumi névvel való élestől“, így határoz: a két iskola egyesítése „mely által a Fenn Forgó kérdések s kedvetlenségek önként megszűnendének“, munkában lévén: e határozat meghozataláig felfüggesztendő a válasz.³⁰ A Superintendentia ugyanez alkalommal (jún. 13) egyenesen felelőssé teszi Kecskemétet az egyesítés meghiusításáért. A bizottság ugyanis jelentette, hogy az egyesítést, „melynek lehetőségét kétségbe hozni sem lehet, a Kecskeméti Elöljárók ellenszegülése miatt nem eszközölhettem . . . a két iskolák versengése és versenyzése minden bizonnyal gátolni s utóbb semmivé fogja tehetni az egyházkerület azon üdvös céljának elérését, hogy maga keblében egy virágzó Iskolát állítson“. A consistorium azt ajánlja Kecskemétnek, hogy legalább pár évre próbálja meg a dolgot, hogy az egyesülésből várható hasznokról maguk is meggyőződjenek.³¹

Nagykörös látva, hogy ilyen körülmények között az egyesítés lehetetlen, megint csak „oskolájának a Lyceum névvel leendő cimeztetéseért“ fordul a helytartótanácsához és kéri, hogy azt, mivel eddig az egyesülés reménye alatt halasztatott el, „megerősíteni, ki-mondani és kihirdetni kegyeskedjék“.

²⁷ Egyht. 1839. — 20. sz.

²⁸ Egyht. 1839 május 23. 28. sz.

²⁹ K. l.: H. 141. sz.

³⁰ K. j.: 1839 jun. 8. sz. 1. pont.

³¹ Ugyanott: 72. sz.

II. Oeconomico-paedagogicum institutum

Ezalatt eltelt az idő; közeledett a gazdasági intézet megnyitásának a napja. Június 2-án jelenti Nagykőrös a Supriának, „hogy a jövő oskolai évre Professor Karika Pál ur megérkezendvén“, beiktatását a Supria küldötte jelenlétében kívánná megtartani.¹ A Kerület ugyanazt a bizottságot küldi ki a beiktatásra, amelynek a feladata az egyesítés megpróbálása lett volna. Egyúttal megbízást nyere küldöttség az új intézetnek helyes elrendezésére s annak meghatározására is, hogy az elméleti és gyakorlati tudományok miként és mily renddel osztassanak fel.² A bizottság tagjai gróf Ráday Gedeon elnöklele alatt: Szilassy László, Madarassy István, Szüls Lajos, R. Enzsel Sándor és Szabó Károly urak. Ezekhez csatlakozzanak a főt. és mélt. elnök urak: gr. Teleki Sámuel főgondnok és Bálhory Gábor püspök és „ama közhasznu Intézet életre hozásában s jól elrendelésében együtt munkálkodni méltóztassanak“. Csatlakoznak továbbá Nagykőrös részéről a helybeli prédikátor és professor urakon kívül: táblabíró Patay Pál oskolainspector, Bakos Ambrus és tanácsnok Beretvás Albert urak.

Karika Pál 1839 okt. 4-én Nagykőrösre megérkezett. Hogy az ünnepélyes beiktatás hogyan ment végbe, annak nincs nyoma. Az intézet azonban megkezdte működését, ha nem egyébbel, legalább az intézet egész belső életének szabályozásával. Ezt az időpontot kell a tanítóképző keletkezése időpontjául elfogadnunk.

Még 1836-ban, amikor az intézet alakítását elhatározták, szóba jött a *tanítandó anyag kérdése*. A philosophicus cursuson Wurga János mindjárt ideérkezése után, saját elhatározásából nyújtott a tanítói pályára szándékozó ifjaknak gyakorlati pedagógiai ismereteket (1833). Az intézet alapításának gondolata ebből támadt. Most az egyházkerület meghagyja a „Tudományos Választmánynak“, hogy a „Méltóságos gróf Főgondnok önagysága“ által rendelkezésre bocsátott nemzeti Oskolai tankönyveket tanulmányozza át és állapítsa meg a „nemzeti Oskolákban tanítandó tudományokat“, és

¹ K. j.: 141. sz.

² K. j.: 1839 jun. 13. — 73. sz.

olyan „Rendszert“ dolgozzon ki, mely az Oskolai Tanítókat formáló Intézet Oktatójának vezérfonalul szolgáljon.³ Ez a munkálat el is készült, minden valószínűség szerint Warga János elgondolása szerint. Az egyházkerület a nemzeti oskolákra tartozó részt kiadta az esperesek útján a lelképásztoroknak. A képző oktatójának vezérfonalul szolgáló rendszer elkészítését pedig akkorra halasztotta, amikor Karika bizaérkezik, „s hivatalosan beállítván, annak kidolgozásában maga is részt vehet“.

Igy a bizottság 1839 okt. 19-én, a Karika beiktatása céljából is összegyűlt és megállapította Karikával együtt az egyházkerületi tudományos választmány elé terjesztendő javaslat szövegét. A javaslatot bő kivonatban az alábbiakban ismerteljük. Kiterjed az a tanítóképzésnek és a gazdasági oktatásnak egész területére.

Szeme előtt tartja a küldöttség, hogy a „fent érintett tudományoknak tanítása iskolánkban (t. i. a gimnáziumban) a philosophiai tudományoknak *egész kiterjedésbeni tanítása mellett*“ állítandó fel; továbbá az egyházkerületnek ama végzését, „miszerint a ki nevezett Praeparandia Intézetben legalább egy Esztendeig nem tanult, ezen Egyházi Kerület kebelében sem Rectoriára, sem alsóbb Tanítóságra egy Iskolából is (tehát Kecskemétről sem!), ki nem bocsáttathatik;“⁴ végül, hogy más iskolákból ezen pályára jövőندő ifjak készületüket egy esztendő alatt elvégezhessek.⁵

Az iskolatanítókat képző és mezői gazdasági intézetek körét és fogalmát úgy igyekszik meghatározni, „hogy azoknak mind a maguk teljességökbeni alkotása, mind a mi körülményeinkhez lehető létrehozása kitünhessék“.

I. Egy teljes szerkezetű *iskolatanítók seminariumába* az oly 16—17 éves ifjaknak, kik a népiskolákban nyert kiképzettség és nem magánosan tett előkészület után a képzőintézetekbe fölvételenek, 3 évi pályán 6, de legalább 3 professorok által következő tudományok taníttatnak: 1. Vallástudomány; annak történet-, hit-, és erkölestudományi részei. 2. Hazai nyelvtudomány. 3. Számtudomány. 4. Földleírás. 5. Természettudomány. 6. Természettan. 7. Történettan, különösen hazai történetek. 8. Rajz és szépírás. 9. Hangászat; különösen orgonázás és éneklés. 10. Nevelés és oktatás tudomány elvei és az addig tanult tudományokat alkalmazás végett sorra vevő specialis didactica, *önerejű gyakorlatokkal összekötve*, a harmadik, főleg gyakorlati évben.

Igy látván az iskolatanítókat képző teljes szerkezetű intézetbeni tudományokat,⁶ ha ezeket körülményeinkkel s a nálunk levő tanításmóddal egybevetjük, szembeütnik, hogy e tudományokat

³ K. j.: 1836 aug. hó 5. sz. 2. p.

⁴ K. j.: 1839 jun. 73. sz.

⁵ Okm. 32—34. lapok.

⁶ Hogy hol láttak ilyet, nincs nyoma. A 11 évvel régiebb egri érseki tanítóképző sokkal kevesebb tantárgyat vesz fel.

ifjaink részint iskoláinknak gymnasialis osztályaiban (mielőtt a praeparandai intézetbe lépnének), már megtanulták, részint a praeparandiai intézettel együtt levő philosophicus cursusban még bővebben és alaposabban fogják tanulni. „Mert a vallástudomány és történelelten *Fitos Pál*, a hazai nyelv- és természettan pedig *Warga János* professor urak által taníttatik; „rajzolat és hangászat“ tanulására *Pécsi István* és *MágoCSI Lajos* segédtanítók által alkalom nyújtatik. Ha már ezekhez járuland, hogy a prof. *Karika Pál* úr tanítása alatt természeltelírás, az iskolatanítókhoz alkalmazott nevelés-oktatást s a tanítás tudománya általános elveit és a fent elősorolt tudományok speciális methodicáját „tettleges gyakorlatokkal összekötve“ megtanulják; biztosan reménylhetjük, hogy az intézetünkben kiképezendő tanítók illő készüllettel fognak kilépni és az iskolában munkálkodhatni.“

II. A teljes kiterjedésű gazdasági intézetben a következő tudományok szoktak a növendék-gazdáknak taníttatni: 1. Alaptudományok: tiszta mathesis, tiszta és gyakorlati geometria, physica és chemia elemei, természeltelírás gazdasági tekintetben. 2. Főtudományok: földészeti chemia, physiologia, földismeret, földek haszonvehetőkké tétele, földmivelés, növénytermesztés, állattenyésztés, jószág-elrendezés s kormányzás, számtartástudomány, gazdasági technológia. 3. Segéd tudományok: állatorvoslás, építéstan, eröműtan, úrbér.

Iskolánkban ezen tudományok közül az alaptudományok: mathesis, geometria, physica és chemia elemei prof. *Warga János* úr által taníttatván abból a célból, hogy a leendő tanítók a „józan gazdasági ismeretek terjesztésére alkalmasokká tétessenek, és iskoláinkban is a falusi gyermekeket mezei gazdaságra sikerrel taníthassák, ezenkívül intézetünkben gazdatisztek is kerülhessenek.“ a még szükséges (elősorolt) tudományokat (a segéd tudományok itt nincsenek felvéve) tanítandja professor *Karika Pál* uram. A 25 hold gazdasági földön „gazdaságoeska“ fog felállítatni, „mely körüli munkák elrendelésében s végrehajtásában az egészről számvételben a növendékek tettleges részt vesznek“. Egyszersmind a 4-ik nemzeti elemi iskola növendékei is, kik a földmivelés tudományát iskolájukban népszerűleg tanulják: a gyakorlatra tanítójuk felügyelete alatt kivezettetnek és erejükhez képest foglalatoskodtatnak.

Ezek szerint az egész tanítás nálunk fennálló rendje a három évi philosophicus cursusban így alakuland:

1. *Fitos Pál* tárgyai:

<i>A téli félévben:</i>		<i>A nyári félévben:</i>	
Vallástudomány	I—III. o.	Vallástudomány	I—III. o.
Logica	I. o.	Historia	I. o.
Psychologia pura	I. o.	Metaphysica universalis	I. o.
Metaphysica specialis	II. o.	Metaphysica specialis	II. o.
Philosophiae historia	II. o.	Új historia, statistica	II. o.
Moralis philosophia	III. o.	Politica	III. o.

2. *Warga János tárgyai:*

A tiszta mathesis algebrai része	I. o.	Tiszta és gyakorlati geometria	I. o.
A physica mechanica része		A physica chemia része	
alkalmazott mathesis-sel	II. o.	alkalmazott mathesis-sel	II. o.
Neveléstan, mint a philosophia része	III. o.	Jus Naturae	III. o.

3. *Karika Pál tárgyai:*

Oskolatanítás tudománya		Oskolatanítás tudománya	
gyakorlatokkal	I. o.	gyakorlatokkal (folytatva)	I. o.
A mezői gazdaság chemiai és		Természettudomány	I. o.
physiologiai része	II. o.	Gazdasági természet és	
Földismeret, földteljesítés		tenyésztés tudománya	II. o.
földművelés	II. o.	Gazdasági gyakorlatok	III. o.
Gazdasági technológia	III. o.		

A „literaturák“ így taníttatnak: az I. éveseknek görög és magyar nyelv, a II. éveseknek deák és német nyelv, a III. éveseknek francia nyelv.

Rajz és hangászat magános órában taníttatnak. (A vallástan heti 1 óráját kivéve, a heti órák száma sehol sincs feltüntetve; a literaturáknál pedig a tanár neve sincs.)

Tehát beleolvastja ez a tervezet mind a tanítóképzést, mind a gazdasági oktatást a három éves philosophicus cursusba. Látszólag teljesen életképes az intézmény, alkotói szerint alkalmas az anyira óhajtott liceumi rang elnyerésére is.⁷ Másfelől feltűnő, hogy a tanítóképzés szempontjából legnagyobb jelentőségű gyakorlati kiképzéssel alig, a kántorképzést jelentő „hangászfaltal“, meg az ügyességet fejlesztő „rajzolatokkal“ pedig csak mellékesen foglalkozik. A máshonnan jötteknek nagyobb engedményt tesz, amidőn kiemeli, hogy „akik az egész philosophicus cursusnak másutt elvégzése után jönnek ide a paedagógiai és gazdasági intézetbe tanulni, azok csak éppen Karika Pál prof. úrtól tartoznak lezckéket hallgatni“.

Ez a tervezet csak a következő, 1840. évi június hóban került a generale consistorium elé. A főgondnok, mint a bizottság elnöke jelenti, hogy elrendelték ugyan a tervezet szerint tanítandó tudományokat, de az első esztendő csak próbaévnék kívánták tekinteni. Kéri azért, hogy „feltett rendszer“ újabb vizsgálat alá vélessék és az esetleges fogyatkozásokhoz képest módosíttassék. A consistorium erre a célra új bizottságot jelöl ki, melynek tagjai gr. Teleki Sámuel főgondnok vezetése alatt; Szilassy László, Fáy András, Fényes Elek, ifj. Báthory Gábor esperes, Csapay Péter nagykőrösi lelkész és Tatay András kecskeméti professor urak.⁸ A

⁷ K. j.: 1840 jun. hó 18. sz.

⁸ Ugyanott. 19. sz.

próbaév nagyobb része már eltelt s a következő évre nem is készül el a bizottság jelentése. Az egyháztanács jegyzőkönyvében találunk idevonatkozólag egyet-mást. Ez pedig nem valami vigasztaló. Már a legelső közvizsgálaton kitűnt, hogy a tanulók a népnevelési és gazdasági tudományokat csak „melleslegesen” tartják s nem tanulják. Az egyháztanács erre kimondja, hogy aki ezeket nem tanulja, nem promoveáltatik és semmiféle praemiumra számot nem tarthat, bármily jeles legyen is másban.⁹

1842 októberében gr. Teleki főgondnok levelet intéz tanácsnok Bakos Ambrus úrhoz, amelyben előadja „mennyi balhir szárnyal a nagykörösi mesterképző intézetről,” melyeket ha hinni egészen nem is, de mellőzni sem szabad. S ha önámítás nélkül akarunk ítélni, „kénytelenséggel kell elismernünk, hogy az intézet nem az, ami lenni akart”. A bajon segíteni kell. Mondanunk sem kell, hogy e rossz hírek terjesztése szándékosan történt bizonyos körök részéről. Erre mutatnak a főgondnok levelének következő szavai: „Mert nem az a kérdésnek sarka, mely körül az intézet ajtaja forog: ki tanítson, hanem hol? Felelet: Nagykörösön!” És minthogy másképp segíteni egyelőre nem lehet, a professor urak cseréljenek fel egymás között némely tantárgyakat. A cserét már augusztusban ajánlja az egyháztanácsnak iskolai felügyelő Beretvás Albert úr, mert szerinte „a felsőbb iskolai tudományok csak úgy taníthatnak szélszerűleg, ha azok az oktatók között *szakosztályi rokonság szerint* osztatnak fel”. Ez alapon vegye át Fitos Pál Warga Jánostól a természetjog tanítását, mint a philosophia kiegészítő részét. Warga vegye át Karika Páltól a didaktikát, Karika pedig tanítsa ehelyett a vegytant, mint a gazdasági tanulmányok egyik lényeges factorát.¹⁰ A főgondnok hajlandó a „fennt előadott modoru elrendezésért a felelet terhét magára vállalni”. Pár nap muva, „noha az idő előrehaladt”, a tantárgyak átcserélése megtörtént.¹¹

Azonban nem marad ennyiben a dolog. Az egyháztanács a Beretvás Albert fentebb említett figyelmeztetésének hatása alatt, kiküld egy bizottságot, amelynek feladata „a felsőbb és Nemzeti Oskolába behozandó jobb rendszer kidolgozása”. Tagjai: Fitos Pál, Warga János, Karika Pál, Beretvás Albert, Patay Pál, Tanárky Gedeon. Ez a bizottság úgy találta, hogy a felsőbb tudományok közt a filozófiai osztály körébe nem tartozó tudományokat is tanítanak. Ilyen a politica; némelyeket pedig részletesebben tanítanak a kelle-ténél; továbbá, hogy a „tudományok nem a szakokhoz képest vagynak az Oktató urak közt felosztva s végre hogy az előadási órák sem egyenlően vagynak kiszabva”. Ezért a politica elhagyandó, a philosophiae historia az alapphilosophiával „összeszöve” tanítandó. „A Litteraturák pedig kevesebb órákra szoríttassanak.”

⁹ Egyht. 1840. — 47. sz.

¹⁰ Okm. 18—19. I.

¹¹ Egyht. 1842. 68. sz.

Csak sajnálni lehet, hogy az ismerletelt tantárgyfelosztásból hiányzik a heti órák száma. De az alábbi felosztás mégis mutatja a javulást az 1839. évihez képest:

Tervezet az 1842-43. évre.¹²

<i>Fitos Pál I. félév.</i>		<i>Fitos Pál II. félév.</i>	
Logica I. o.	6	Alapfilozófia I. o.	2
Görög I. o.	1	Ó-historia I. o.	4
Metafizika II. o.	3	Görög nyelv I. o.	1
Középhistoria II. o.	2	Új historia II. o.	4
Deák literatura II. o.	1	Deák literatura II. o.	1
Jus Naturae III. o.	3	Statistica III. o.	3
Vallástudomány I—III. o.	1	Vallástudomány I—III. o.	1
Heti órák sz.: 17		Heti órák sz.: 16	

<i>Warga János I—II. félév.</i>		<i>Karika Pál I—II. félév.</i>	
Mathesis I. o.	5	Természetrajz I. o.	4
Didactica (Karikától) I. o.	2	Chemia (didactica h.) II. o.	4
Magyar literatura I. o.	1	Német literatura II. o.	1
Physica II. o.	5	Gazdaságtan III. o.	6
Didactica II. o.	2	Technológia és Kertészet	
Neveléstan III. o.	2	III. o.	2
Heti órák sz.: 17		Heti órák sz.: 17	

Igy „a tudományok szakok szerinti elosztása mellett az előadási órák egyenlő felosztása is eléretik“. Minthogy pedig ezáltal „a Tanítás és neveléstan elméleti előadása Prof. *Warga János* ur lisztje leend, az *elméletnek a nemzeti iskolákban a gyakorlatba vitelére való felügyelés is egyedül őtet fogja illetni*, úgy azonban, hogy a tanítók kötelességük mikénti teljesítésére a többi oktató urak is felügyelni kötelességüknek tartásák“.

A tanulmányi ügyekben mutatkozó nehézségeket tehát elhárítani igyekeztek. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy eddig még sohasem a tanítóképzés volt a főcél, hanem a liceumi rang megszerzése. A megnyitást követő 1840. évben siet az egyházközség azzal is támogatni kérését, hogy most már „a Tanítókat képző gazdasági Intézet megnyitásával a tudományok tanításának ezen Iskolában még nagyobb kiterjedés szereztelett“.¹³ Egy év mulva pedig így érvel: „Ez intézet közelebb a felsőség engedelméből egy gazdasági gyakorló és iskolai tanítókat képező intézettel is szaporodván, az által is a Lyceumi névvel élhetésre még inkább minémüsítve s jogosítva lenne.“¹⁴ Azonban az erőfeszítés hiábavalónak

¹² Elfogadta az Egyht. 1842 nov. 9-én 72. sz. a.

¹³ K. j.: 1840 jún. hó. 19. sz.

¹⁴ K. j.: 1841 jun. hó. (szám nélkül. 3. kikezd.)

bizonyult, pedig a Consistorium 1841 aug. 6-án megbízottakat is küldött ki, hogy a Helytartóság tagjait személyesen informálják és pártfogásukat kérik.¹⁵ A Helytartóság 1841 szept. 21-én 31.404. sz. a. kelt intézkedéssel megtagadta Köröstől a liceumi rangot. 1843-ban pedig a Kerület előtt Nagykőrös megbízottja kijelentette, hogy tíz esztendőre leveszi a napirendről ezt a kérdést. A rangot hivatalosan nem is kapta meg az iskola soha, de valósággal mégis csak megvolt a liceum.¹⁶ Használta is a „lyceum“, meg a „főiskola“ nevet sokáig, anélkül hogy azt bárki is kifogásolta volna. Látni fogjuk ezt a továbbiak során is.

Kecskemét tehát célt ért. Azt lehetne gondolni, hogy a beállott szélcsend és a tanulmányi ügyek rendezése a képző zavartalan munkáját biztosította. Az 1847. év május haváig azonban semmiféle adat nem bizonyítja ezt, ha nem is cáfolja. Adataink csak a gazdasági intézet sorsa felől vannak. Ez intézetről alább lesz részletesen szó; most helyénvalóbb, ha az 1841 óta eltelt hat esztendő átugrásával, az itt következőkben is a tanítóképzőről, helyesebben a tanítóképzés ügyéről szólunk.

¹⁵ Egyht. 1841 aug. 26. 34. sz.

¹⁶ Ádám Gerzson és dr. Joó Imre, a Nagykőrösi ev. ref. főgimn. története 1896 — 174. l.

III. Oskolatanítókat formáló intézet

Azért is kénytelenek vagyunk az 1841-től 1847-ig terjedő hat esztendő-t átugrani, mert ebből az időből a források semminemű felvilágosítást nem nyújtanak a fiatal intézet felől. Ez annál feltűnőbb, mert a füzesi gazdasági intézet életéből éppen erről az idő-ről tudunk legtöbbet. Az egyháztanács jegyzőkönyvei mélyen hallgatnak a tanítóképzőről; a Kerület levéltárában sincsen szó akár az intézet működéséről, akár anyagi ügyeiről, akár pedig szüneteléséről, vagy éppen megszüntetéséről. Ez idő alatt pedig történni kellett valaminek. Lehet, hogy a növendékek létszáma apadt el, lehet, hogy más dolog támasztott kétséget életképessége iránt; de idevonatkozó hiteles adatokat hiába keresünk.

Hogy a gazdasági intézet ebben az időben él, az csak arra mutat, hogy a philosophicus cursussal nem volt — Karika Pál személynén, továbbá azon kívül, hogy a leendő tanítók a gazdasági ismereteket is kötelesek voltak tanulni — semmi kapcsolata. Fel kell tehát lennünk, hogy a philosophicus cursus szárnyai alatt meghúzódó tanítóképzés csakugyan nem tudott megerősödni.

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a Nagykőrös és Kecskemét között a nemrég lezajlott küzdelem folyamán támadt szakadék, ha nem is mélyült, de nyitva volt. Csak az alkalomra várt Kecskemét, hogy a főiskolai rang elismertetéséből a következőket a tanítóképzés tekintetében is levonhassa. Így magyarázható, hogy váratlanul magának követeli egyelőre a tanítók kibocsátását, majd pedig az egész tanítóképzőt.

Erre az a körülmény adott alkalmat, hogy a Kerület Tudományos Bizottsága 1847 április hóban Kecskeméten azért jött össze, hogy a nagykőrösi képzőnek „hova hamarabb felállításáról s célirányos rendezéséről tanácskozzék.”¹ Annak kimondását szorgalmazza, hogy „akik középtanodai osztályok végezte után tanítók vagy rektorok akarnak lenni, iskolai pályájuk közben egy évet okvetlen Nagykőrösön tölteni s ott a tanítóképezdei tanulmányokat végezni

¹ A Bizottság jegyzőkönyvi határozatát (16. sz.) lásd: Okm. 35. 1. és K. j.: 1847 május 3. — 24. sz.

kötelezlessenek". Ezzel talán új erőt akart önteni az intézetbe a bizottság. A tanfolyam feletti állandó felügyelésre s annak fokonykénti célszerűsbitésére *egy közös direktorátus* (igazgatótanács) szervezését ajánlja, „hogy sem egyik, sem másik egyház eddig gyakorolt jogaiban esonkulást ne szenvedjen“ (Kecskemét t. i. eddig is bocsátott ki tanítókat, úgy látszik a tiltás után is).

Az említett módon képzett ifjakkól válaszlandók az egy éves tanítók, előbb csak Kecskeméten és Nagykörösön, majd pár év elteltével más gyülekezetekben is. Hogy a növendékek a tanfolyamot bevégezhessek, a tanítók változását az egész egyházkerületben az iskolai év kezdetére kell tétetni. A legációk jótéteményéből a javaslat a körösi iskolában tanuló nagyobb növendékeket s az alsóbb iskolai osztályokban alkalmazott egyéneket (vagyis éves tanítókat) nem kívánja kizárni.²

Nagykörös a bizottsági jegyzőkönyv szerint sérelmesnek találja, hogy a bizottság az 1836-ban megalapított s 1839-ben megnyitott képzőt „még ezután létezendőnek látatik verni“! Másfelől megelégedéssel állapítja meg, hogy a bizottság is elismeri, hogy Nagykörös a képezdével, Kecskemét pedig a főiskolával „egy célra, jelesül a köznevelésre“ dolgozik (a tanítóképzés tehát mégsem szünetelt egészen). A közös igazgatás gondolatát tehát elfogadja. Minthogy pedig a képezde működése „nem annyira elmélet, mint gyakorlat után lehet hatályos“, kívánja, hogy a „neveléstudomány tanítója más tudomány tanításától mentetnék fel“. Ennek lehetővé tételére még egy tanszék szervezését óhajtja. Létrehozását az egyházkerületől kéri, „e célra maga is örömet segédkezel nyujtván“.³

Amennyire nem világos, hogy mit ért a tudományos bizottság a képző „hova hamarabb felállításán s célirányos rendezésén“, époly érthető, hogy a célirányos rendezést a pedagógiai tanszék szervezésében látja. Ennek az óhajtnak részletes és magas színvonalú kidolgozását látjuk abban az emlékiratban, amelyet a nagykörösi egyház a Supriára felterjeszt. Senki más nem lehet ennek a szerzője, mint Warga János.

Az egyházkerület ugyanis a körösi és kecskeméli iskolák ügyét a tudományos bizottság javaslata alapján tárgyalás alá vette és 3 alapelvet jelölt meg „a két iskola karba állítása“ és a közös igazgatás ügyében felveendő tárgyalásokra nézve: 1) Az egyházkerületben senki sem lehet tanító, amíg a *nagykörösi képezdében* a képesítést meg nem szerezte. 2) A két iskola (Körös és Kecskemét) *közös igazgatás* alatt álljon. 3) A lelkészi (széles értelemben „isten-tani“ = theologiai) tudományok kizárólag Kecskeméten, *a nevelés és oktatástaniak pedig kizárólagosan Nagykörösön taníttassanak*.⁴

² Okm. 35. l.

³ Ugyanott 36. l.

⁴ K. j.: 1847 május hó 24. pont.

⁵ K. l.: 177. sz. B. melléklet.

E három elv következőleg „fogantassék“:

I. Mindenekelőtt háromféle tanítót kell megkülönböztetni: 1) Akik állandóan tanítók akarnak maradni. 2) Akik segédtanítók akarnak lenni rendes tanítók mellett. 3) Lelkészjelöltek, akik három éves tanítóságra (rectoria) mennek.

Akik állandó népiskola-tanítóságra szánták magukat, akkor vehetők be az intézelbe, ha „jó erköltsűek, célszerű előkészülettel bírnak, nem kevesebb mint 17 évesek és ügyesek“.⁶ Három évet tartoznak a képezdében tölteni, úgymint: két elméletit és egy gyakorlatit. Az ilyenek már előre jelentsék magukat mind Kecskeméten, mind Nagykörösön az igazgatóságnál.

Akik segédtanítónak akarnak kimenni valamelyik rendes tanító mellé: egy évi elméleti, egyszersmind gyakorlati kiképzés után is kimehetnek. Az ilyenek a legelőnyösebb tantárgyakkal bíznak meg, ezeket sem önállóan, hanem főnökeik vezetése alatt tanítják. A segédtanítóság bevégezése után „a tanpálya azon osztályába vétetnek vissza, honnan kiléptek“.

A hároméves tanítósággal „még eddig öszve kötve“ a lelkesi pályára készülők, egy évi „mind a három éves tanpályát magában foglaló elméleti és gyakorlati“ kiképzés után szintén kimehetnek. Az ilyenekről, mint érettebbekről föltehetni, hogy a nevelés és oktatástant „magánosan is olvasgatják“, a képezdére tartozó tudományokat pedig nagyobb terjedelemben is tanulták. „mint képezdében multhatatlanul szükséges“. Ha „körülményszerűleg“ állandó tanítóságot akarnak vállalni, az egy esztendei kiképzés alapján ezt is megtehetik.

Mind a három csoportba tartozók kötelesek azonban a két iskola előjáróiból alakítandó „nevelési választmány“ előtt az úgynevezett *kibocsátási vizsgálatot* letenni. Erről „külön álló oklevelet“ kapnak. Helyen oklevél nélkül az egyházkerületben bármily fokozatú tanítói hivatalt senki sem viselhet, sőt „papi kijelöltségi vizsgálatra se bocsátassék“, aki a lelkesi pályára készül. Kecskeméten és Nagykörösön ezekből a képzett ifjakkól választandók a *köztanítók* (publicus praeceptor), mind a népiskolákba, *mind a gymnasiális osztályokba*. Mindkét városban egyenlő fizetése legyen a köztanítóknak az „összevágó osztályokban“, azért hogy „minden kedvetlenség lekerültessék“. A „tanító kijelöltek“ pedig szabadon választhassanak a két város között.

II. Alakíttassék egyházkerületi iskolai választmányv egy elnökből, a kecskeméti egyházmegye espereséből és gondnokából, továbbá az egyházkerület és a két egyház által egyenlő számmal kinevezendő tagokból. „E tanács figyelmezzon a képezdei tanítás mellett a két Iskola küll és beléletére, ennek minden tényezőjét figyelemmel kísérje“

⁶ Wurga János képezdei terve a Prot. Egyh. és Iskolai Lap 1847. évi 28. számában.

III. A képezdei tudományok a bölcsészeti pálya tárgyai mellett „nemcsak megállhatnak, de tanmódszerbe ütve éppen azok tartoznak lenni“ ezért mindegyik nagykörösi tanár szaktudományát a képezendő még célszerűbb „fejtésére“ kell, hogy irányozza; a reál vagy anyagi és gyakorlati tudományokat betanítsa. Az alaki tanulmányok nagy része úgyis a tanmódszerrel esik össze. Külön tanár szükséges ezek mellé *a nevelés- és oktatástan*, valamint a tudományok módszer-tanának tanítására. Ez, miután elméletileg mind az anyagi, mind a gyakorlati tanulmányok tanmódszereit, valamint a „sajátlagos neveléstan“ elveit, *a tanteremben bár, de gyakorlati iránnyal betanította*, vegye fogaiba a képezendőkkel naponta legalább két órában, a „sajátlagos gyakorlati tanítást, a nevelést, iskolakormánytartást és a fenytéket“. A két egyház érdekében pedig nemcsak a népiskolai tanmódszerbe kell a növendékeket bevezetni, hanem „a gymnasiális és polgári, vagy alsó osztályu ipariskolák tanmódszerébe is, hogy az intézet mind a közép, mind az alsó iskolák érdekeinek megfelelhessen“.

Mint látjuk, az előterjesztés az intézet feladatát nem annyira elméletinek, mint inkább gyakorlatinak tekinti. Célul tűzi ki „a népiskola tanítószágra képesség mellett még a középiskola tanítószágra is ezekkel együtt a házi nevelők képzését is“. Mindezek pedig egy külön tanár figyelmét, szorgalmát és ügyességét teljesen igénybe veszik, ennél fogva negyedik tanárra mulhatatlanul szükség van. Az egyházközség a tanár javadalmazásul lakást s „körülményszerűleg“ némi fizetést is ajánl, de a fizetés nagyobb részét az egyházkerületől kéri.

Ennek a javaslatnak, amint nem is lehetett várni máskép, Kecskemét ellene mond, habár teljes mellőzését sem kívánja.⁷ Legnagyobb sérelme, hogy bár Kecskemét főiskolája a debreceni, sárospataki és pápai Collegiumokkal egyenlő rangú és jogú, Nagykörös a maga iskoláját a kecskeméivel egyenlőnek tekinti, sőt az olvasható ki a bizottság határozatából, hogy a bizottság is! Ezt pedig Kecskemét el nem ismerheti, őt jogaiban megcsónkítani nem lehet.

Nagykörös kérte ugyan a liceumi rangot, de a Dicasterium nem engedélyezte, hanem azt kérdezte (1838), „mikép lehessen a még teljes lábra sem állított kecskeméti főiskola torkában (faucibus fere illius) egy másik főiskolát állítani?“⁸ Nagykörös tehát csak gymnasiumnak címezheti iskoláját. Ennél fogva Kecskemét akár abba, hogy Nagykörösön „a mi Iskolánkat is maga alá rendelni célzó tanítóképezde“ állíttassék fel, akár abba, hogy a két iskola közös „Igazgatmány“ alá rendeltessék, beleegyezni nem hajlandó. Hivatkoznak a kecskemétiiek arra is, hogy 1838-ban azt „mutogatják meg“, hogy a közös igazgatás az egyházkerületi iskolai alapot is megrendítené. Mivel azonban a Kerület mindkettőnek „létre nem

⁷ K. l.: H. 177. sz. A. melléklet.

⁸ Ugyanott. III. melléklet.

jöttél" a közérdek tekintetéből veszedelmesnek véli („ámbar ők éppen az ellenkezőről vannak meggyőződve!"), a kecskeméti főiskola jogainak megcsontítása nélkül még csak képzelni sem tudják a dolgot másképp, mintha: 1. A gyülekezetek csak Kecskemétről vagy Kőrösről vihessenek praepreceptorokat. 2. Kecskemét a Kerület részéről még egy felállítandó tanszékkal „vizasztaltassék meg". 3. Kecskemét tanítványai ne legyenek kénytelenek Kőrösön is tanulni, hanem anélkül is lehessenek tanítók, mert *a főiskolának egyik joga és kötelessége tanítókat is növelhetni*. Tehát vizsgára se kelljen Nagy-kőrösre menni a Kecskeméten végzett tanulóknak, mert ez a főiskolát a kőrösi gimnáziumnak alárendelné.

Ha pedig Nagy-kőrös mégis ragaszkodnék az eddig is tanított tudományokhoz és ebben a Supriától támogatlnék, „folytassa bár azt is és a tanítóképezdét is, de a következő és *kötlveélben is lekötendő (!) feltételek alatt*": 1. A beneficiumok, suplicatiók, legatiók, ünnepi adakozások bevétele, rectoriára menők kinevezése továbbra is Kecskeméttől függjön. 2. Kecskemét „a többi tudományok közt felosztva" tanítókat is képezhessen. 3. Nagy-kőrös ekkép elrendezendő állásán túlterjeszkedni nem fog. Más szóval: sohasem tarthat számlát arra, hogy theológiát vagy jogot taníthasson. Ha ezeket Kőrös el nem fogadná, „ez által esalhatatlanul elárulná", hogy Kecskeméttel egyenlő rangúnak tartja magát. Kecskemét pedig ezennel óvást tesz Kőrösnek minden további lépésével szemben.

Ezt a két beadványt tárgyalta 1847 július 19-én és 20-án az a választmány, amelyet az egyházkerületi közgyűlés a tudományos bizottság javaslatára május hóban, 24. számú határozatával kiküldött. Feladatává tette, hogy a közvizsgálatokon megjelenvén, a két egyház érdekeire való tekintettel szabályokat alkosson s a képző „elrendelését lehetőségig eszközölje". Irányelv gyanánt jelöli meg a határozat, hogy az egyházkerület mindkét intézetet egyformán pártolja. A választmány egyik napon Nagy-kőrösön, a másikon pedig Kecskeméten tárgyal. Láthatólag azért, hogy tagjai a közvizsgákon is jelen lehessenek. De Nagy-kőrösön csak a képezde „Jétegesítési" tervét olvasták fel, mert a püspök, Polgár Mihály, nem volt jelen. Másnap Kecskeméten ő és a főgondnok, gr. Teleki Sámuel együtt elnököltek a választmányban, amely a Kerület legelőkelőbb férfiaiából volt összeállítva. A három nagy-kőrösi professor: Wurga, Fitos és Karika, szintén résztvett.⁹

A választmány mindenekelőtt két óvástételt utasított el. Egyik az, amit a kecskemétiiek a képző Nagy-kőrösön maradása ellen tettek. Az intézet létesítése a Kerület 1839. évi 73. és 1846. évi 12. sz. határozatával kimondatott, most pedig a választmány rendezéséről és foganatosításáról tárgyal: a képző, „ha nem teljes tökélyességgel is, több idő óta fenn áll s a Ker., sőt más egyházkerületbeli egyházak iskoláinak is évenként több tanítókat ad. A képzőnek. N.

⁹ K. L.: H. 177. sz. C. melléklet.

Körösön tovább maradása tehát vitatás tárgya sem lehet". A másik az, amit Nagykörös küldötte iskolája emelkedetésére a jövőre nézve tett.

A két beadványra vonatkozólag a Kerület elé a következőkben teszi meg javaslatát a választmány:

A bölcsészeti tudományok mindkét helyen taníttassanak. Kecskeméten a neveléstan csak mint a bölcsészet kiegészítő része, Nagykörösön pedig széles értelemben, a gyakorlati oktatástannal együtt. A törvény- és theológiai tudományok csak Kecskeméten taníthatók. Mind az állandó, mind az egy vagy több éves tanítók (rektorok) *nagykörösi képezdei bizonyítvánnyal ellátva a kecskeméti főiskolából bocsáttatnak ki*. A papi kijelöltek képezdei bizonyítvány nélkül papi vizsgára nem bocsáthatók. A fél és egy éves segédtanítók, akik úgylis kiképzett iskolai igazgatók mellé mennek, mehetnek mind Kecskemétről, mind Nagykörösről. Eszerint mindenki Nagykörösön vizsgázik, de majdnem mindenkit Kecskemétről bocsáttatnak ki!

A Kerület adjon Kecskemétre egy ötödik Tanárt. A beneficiumok stb. Kecskemét birtokában maradjanak, azonban ezeket a Kecskemétről Nagykörösrre (a praeparadia kedvéért) átjöttek is megtarthatják. Tanulmánytervet a tudományos választmány dolgozzon ki. Képezdei bizonyítvány nélkül a Kerületben senki se lehessen tanftó. Az esperesek a díjleveleket Kecskemétre küldjék, innen pedig az igazgató küldje át Körösre, az „akár képezés, akár tanítás végett átment ifjak közti körözés“ végett. Nagykörösön is szükséges egy tanszék szervezése, azért, „hogy a nevelés és gyakorlati oktatástan taníttathassék“. Fel is szólítja a választmány a nagykörösi egyházat, hogy az ígért „lakadáson“ kívül jelölje meg azt is, hogy mennyi az a „körülményszerűleg“ adandó hozzájárulás a tanári fizetéshez.

Ezek a határozatok, illetve javaslatok két dolgot mutatnak: az erőfeszítést, hogy a két ellentétes álláspontot kiegyenlítsék és hogy választmány mégis csak Kecskemétnek kedvez. Nehéz is ebben a dologban a tárgyilagosságot megőrizni, mert egyik, vagy másik fél azonnal megtalálja mindazt, ami reá nézve sérelmes.

Nagykörös mindjárt az óvástétel elutasításával szemben talál okot az aggodalomra.¹⁰ Ha iskolája tovább nem fejlődhetik, jogaikban korlátoztatnának mindazok, akik „a jövőben netalántán tanszéket alapítani szándékoznak“. Sérelmes az is, hogy a Nagykörösön végzett tanítókat is Kecskemét bocsáthassa ki ezután. Ez az intézkedés a nagykörösi iskolát a kecskemétinek teljesen alárendelné. (Egyik sem akarja, hogy a másiknak alá legyen rendelve!) Azonkívül Nagykörösről eddig is nagy számmal bocsáttottak ki mind ideiglenes, mind állandó, ú. n. oskolai igazgatókat. Ezt a nehézséget Nagykörös azzal hidalná át, hogy *a kibocsátás inkább a Kerületi*

¹⁰ Egyh. 1847 szept. 12-én, 90. sz.

kormányzó iskolai tanács fősze legyen, amelynek tagjai úgyszintén jelen vannak a két iskola vizsgálatain. Így a kibocsátásnál a vizsgálatok eredményét is mérlegelni lehetne. A javaslat ama pontjában, hogy tanítónak kimenni képezdei bizonyítvány nélkül nem lehet, világosan kitéendő: „a nagykőrösi képezdei bizonyítvány nélkül”. Ilyen bizonyítvány nélkül pedig még fél-, vagy egyéves segédtanító se lehessen senki, mert a nevelés elveivel ellenkezik, hogy olyan valaki köteleztessék a gyakorlati oktatástan alkalmazására, aki nem is tanulta.

A két iskola között támadható súrlódások elkerülése végett „ne a két iskolai székek kebeléből kiválasztandó köz-igazgatóság, hanem az egyházkerületi kormányzótanács” intézze a képző ügyeit.

Végül a Kerületnek az az elve, hogy mind a nagykőrösi, mind a kecskeméti iskolát egyformán pártolja, nem található fel a választmány javaslatában. Kecskemétnek az ötödik tanszék felállítását megígéri, Nagykovácsnak pedig a legszükségesebbnek elismert nevelés és gyakorlati oktatástani tanszékhez „csak pótlást láttatik ígérni”. Mindazáltal az „annyira óhajtott jobb nevelés tekintetéből” hajlandó lenne az egyházközösség a megüresedett második lelkesítő állás javadalmából (amelynek betöltése nem szükséges és ha ehhez a Kerület hozzájárul), a már megajánlott szálláson kívül 200 ezüst forintot ajánlani. Ennek pótlását kéri az egyház a Kerülettől, a többi tanszék javadalmának mértékéig.

Kecskemét sincsen megelégedve a választmány határozatával. Szeptember 19-i felterjesztésében fájjalja, hogy Kőrös nem fogadta el a feltételeket. Ezért azt bizonyítja, hogy bár önálló tanítóképezdét állítani „dicső gondolat, hont boldogító intézkedés”, mi protestánsok inkább a „főiskolához kapcsolt s annak tanfolyamába beleszórt tanító képzési intézkedéssel tehetünk e célra valamit”. Kissé gyenge okfejtéssel azt igyekezik kimutatni, hogy a nagykovács önkéntes képző, a kecskeméti főiskola mellett meg nem állhat, mert különben mindkettő üresen marad. Hogy pedig a papjelöltek is kötelesek legyenek egy évet Nagykovácsra tölteni, az egyenesen a protestáns autonómiával áll ellentétben. A reformátusok azt választják papnak, akit akarnak. Választhatják más egyházkerületekből is. Hol lenne vége a súrlódásoknak, ha ezeknek is Kőrösre kellene menniök? Kőrös különben is nem annyira képzőt akar, mint főiskolát! A választmány Kőrösön meghagyta a bölcsészeti pályát, mint a főiskola alapját. Így tehát a kérdés oda módosul: hol legyen a főiskola, Kőrösön-e, vagy Kecskeméten? Ha a választmány terve elfogadjatik, *akkor el van döntve, hogy Kőrösön*, mert ott egy füst alatt a tanítóképzőt is el lehet végezni, ha mindjárt 3 év alatt is. Ezért az ifjak inkább odamennek. Az pedig, ha az ifjak inkább Kőrösre mennek, a „kecskeméti főiskola alapjait kiszedi s az alap nélküli épület romjait”, (vagyis a teológiát s a jogtudományt is) könnyű lesz oda áttenni. Szóval: nekünk protestánsoknak tanítóképző, főiskola nélkül, nem való! Már pedig Kecskemét, mivel a

főiskolákat illető jogokat, „melyek közé az iskolatanítók kibocsátása fő helyen tartozik“ megnyerte: a körösi és kecskeméti iskola egyesítéséhez nem járulhat. Ehelyett kéri annak elrendelését, hogy az iskolatanítók képzése Kecskeméten történhessék, erre a célra a Kerület „még legalább egy oktatói széket alapítván“.

Ime, Kecskemét most már túlzásokra ragadtatja magát és megfélekedzik arról, hogy a képzőnek Nagykőrösön meghagyása már el van döntve, s arról, hogy a vita hevében, most már nem egy, hanem két tanszéket kér az egyházkerülettől.

Az egyházkerületi Tudományos Választmány (ma: tanügyi bizottság) szeptember 21-én, 1. sz. jegyzőkönyvi határozatában azzal felel az elmérgesedett vitára, hogy nem a két iskola egyesítése a főcél, hanem a három erőnek (Kerület, Kecskemét és Nagykőrös) egy célra, jelesen a köznevelés előmozdítására való felhasználása.¹¹

Ugyanez alkalommal Warga János a választmány elé terjeszti részletesen kidolgozott tervezetét a Kecskeméten és Nagykőrösön fennálló I—III. éves bölcsészeti pályán, a kizárólag Nagykőrösön levő, gyakorlati gazdaságtannal egybekötött képezdei, a kizárólag Kecskeméten levő jogtani (1 év) és istentani (2 év) pályán tanítandó tantárgyakról.

Bevezetésképpen a „szakiskolákról“, ezek feladatáról és „osztályzatáról“ (felosztás) beszél. Ezek a tanulmány előiskolák (gymnasium) fölött állanak s arra valók, „hogy elméletileg kiképzett, gyakorlatilag ügyes hivatalnokokat adjanak az álladalomnak“. Lehet bölcsészeti, jogtani, nevelési, stb. szakiskola. Ha minden szaktudomány taníttatik, tudományegyetem (universitas) lesz, ha részletes (=részleges) tudományok, részletes szakiskola leend. *A nevelési szakiskola nem más, mint a tanítóképző: ennek helye tehát már a Warga elgondolása szerint is a szakiskolák sorában van.*

A tudományok kútfejei, miként minden iskolában, úgy a szakiskolákban is „természet-, ember-, és istenvilágról lesznek“. Itt már ezek „önálló gondokodással és cselekvő iránnyal s a tudományokban a természet-, ember- és istenéletek fogatnak fel és ezek szerint rendeztetik gyakorlatilag az emberi cselekedet“. Ezen az alapon osztályozza a szakiskolákban tanítandó tudományokat. Három elméleti és három inkább gyakorlati szaktudományt különböztet meg:

a) természettudományok s ezeknek gyakorlati tudományai: az ipartudományok, jelesen a vegy-, mű- és gazdaságtanok.

b) történettudományok: ezek gyakorlatija az álladalomtudomány, széles értelemben ideértve a jogtant.

c) bölcsészettan: ennek gyakorlatija a vallás- és neveléstan.

Ezeknek elrendezése a fentebb megjelölt módon, a kecskeméti és nagykőrösi köznevelést előmozdítani tartozó szakiskolákban azért förlénnék, mert már több éves gyakorlat alapján, a kecskeméti főiskola a bölcsészeti pályán kívül törvénytudókat és lelkészeket, a

¹¹ K. l.: H. 177. szept. 21. 1847.

nagykőrösi pedig szinte a bölesészeti pályán kívül inkább nevelőket, tanítókat és gazdákat képez. A három éves bölesészeti pályán fölül 1—1 évben a nevelés-, oktatás- és gazdaságtanok Nagykőrösön, a jogtan Kecskeméten, kettőben pedig az istentan (theológia) ugyanott (t. i. a bölesészeti pályán fölül) végeztessenek el.

Mellőzve a többi, csupán a képezdei pálya anyagát iktatjuk ide: 1. Gyakorlati oktatástan, I—II. félév: Miatán a tanteremben elméletileg, de itt is inkább gyakorlati iránnyal tanított, az alsóbb osztályokban, a gyermekek között, gyakorlatilag úgy tanítatják, hogy „semmi ne maradjon el, melyen minden növendék tanítása gyakorlatát meg nem kísérlette légyen“. 2. Mű- és gazdaságtan, gyakorlatilag az I., gazdaságtan és kertészettan gyakorlatilag a II. félévben. Megelőzőleg a bölesészeti pálya I. osztályában tanultak: lélek- és gondokodástant („magasabb szempontból, mint a tudomány-előiskolában“), sajátlagos neveléstant, jelesen a testi és értelmi nevelés elveit; továbbá magyar irodalmat szépműtannal összekötve; a II.-ban bölesészeti alap- és ismerettant, továbbá bölesészeti erkölestant, sajátlagos neveléstant, jelesen az erkölesi és izlési nevelés elveit. (A III. év neveléstani ismereteket nem tanul.)

Hogy a heti órák száma az egyes tárgyakból mennyi volt, nem állapítható meg. Csak annyit mond a tervezet, hogy Kecskeméten öt, Nagykőrösön négy tanár közül szaktárgyaikból hetenként mindenik legalább 16 órát tanítson.

A két iskola *közigazgatását* három testületre bizza a tervezet, körülírva mindegyiknek hatáskörét. Ezek a következők: Tanári szék, iskolatanács és egyházkerületi igazgatóság.

Ezt a tervezetet a Tudományos Választmány azért tárgyalta és fogadta el Kecskemét tiltakozásával szemben, mert erre volt kiküldve és hogy a nagykőrösi képezde felállhasson. Az egyesítés módját is ez a tervezet oldja meg a tantárgyak elosztásával és a közös igazgatás szabályozásával.

Dehát a dolog nem került az egyházkerület közgyűlése elé. Lehetne tán az 1848. évi mozgalmakra gondolni. Az 1848. évi események a következőkben éreztették hatásukat az egyházi önkormányzat területén: Az egyháztanács azért, hogy „ne a castok, hanem a népképviselőt kifojárásai legyenek. . .“ „magát egészen lelépettnék“ nyilatkoztatta ki¹² és bizottságot küldött ki, hogy a választási módokat dologozza ki, az ügyeket pedig vigye tovább. (Tanácskozásainak jegyzőkönyvei az egyháztanácsba vannak bevezelve; ahol tehát az egyháztanács jegyzőkönyvére történik hivatkozás, a jelzett idő alatt e „bizottmány“ intézkedései értendők!) A bizottmány 25 tagból áll; összeül, ha kell, de lényegesebb intézkedéseket nem tesz, mindössze hogy a „szigorák“ (= szigorlatok, vizsgálatok) kellő időben megtartassanak. Csak 1851 szeptember

¹² Egyhlt. 1848 ápr. 21. — 200. sz.

12-én alakul újra.¹³ Ekkor fog csak, mint rendes testület az iskola átalakításának fontos teendőihez. Az is lehet, hogy akadályozza a dolgot valaki; annyi bizonyos, hogy az elkövetkező három év élete: tengődés. Karika Pál, mint alább látni fogjuk, 1848-ban lemond; a gazdasági intézet sem teljesíti hivatását. Szórványos adataink vannak csupán, hogy a képző még megvan, bár munkájáról, belső életéről tájékoztatlanok vagyunk. Ilyen adat pl., hogy az egyház-tanács¹⁴ nem járul hozzá egy rendkívüli tanári széknek Kecskeméten leendő felállításához, mert a Kerület azt ígérte, hogy mindkét iskolát egyenlően kívánja támogatni. Nagykőrösön pedig rendszeren tanított bölcsészeti és első évi *jogtanfolyam* mellett „az egész Nemzet által meleg hévvel felkarolt Gazdászati és Népmvelési tanok is taníttatnak“, így az egyház a maga iskolájának fejlesztésre kér a többségtől támogatást. Másik adat a gimnáziumnak az *Organisations Entwurf* követeléseinek megfelelő fejlesztésekor tett egyház-tanácsi felterjesztésben van.¹⁵ Az egyház úgy óhajtaná iskoláját nyolc osztályúvá fejleszteni, hogy 7 rendes tanárt, és 5 segédtanárt alkalmazna. Iskolájában a tanítóképezdei tudományok a gazdasáttal összekötve taníttatnak. Növendékei a népiskolákban és a gimnázium alsóbb osztályaiban eddig is alkalmaztattak, ezt az 5 segédtanártól tehát az intézetben kiképzett növendékek közül választaná. Ezek azonban mindenesetre a rendes osztálytanárok és a nevelés-oktatástanárr felelős vezetése alatt állának. (Ebből azonban nem lett semmi!)

A következő (1851) évről két adatunk van. Az egyik arról szól, hogy mikor a gimnáziumban megalapított új tanszékekre a „csődöt“ meg akarták hirdetni, elébb felhívta az egyháztanács a tanárokat,¹⁶ hogy válasszák ki a tárgyakat, amelyeket tanítani akarnak. Warga János a természettant vállalta el, azon megjegyzéssel, hogy „helybeli iskolánk körülményeiért is, a nevelés- és oktatást még egy ideig tanítani kelltven, az érintett tudományt rendkívülileg tanítandj“. A másikkól arról értesülünk, hogy a Kerületi iskolai bizottság a Kerületi közgyűlés elé jelentést terjesztett, amelyben a tanítóképzőt a kecskeméti főiskolába egyszerűen beleolvasztja és oda át helyezi.¹⁸ „Legyen a főiskolának felső tudományos osztálya, melyet ezúttal a Theológia és Paedagógiai egyesített intézet képezend Kecskeméten“, a teljes és nyilvános gimnázium pedig Nagykőrösön.

¹³ Elnök: Báthory Gábor lelkész, jegyző: Szivós Mózes hites ügyész. Tagok: a városi tanács és jegyzői kar reform. vallású tagjai 12-en; az újjászervezendő nyilvános gymnasium tanárai 10—12-en; az 1848-ban választottak közül megmaradt 16 tag; továbbá kineveztetik 18 különös buzgóságról ismeretes férfiu. Ily módon az egyháztanács létszáma (ha 12 tanárt számítunk) 60. (Egybt. jkv. 1851. 42. sz.)

¹⁴ 1849 jun. 15-én, — 8. sz. hat.

¹⁵ 1850 nov. 27-én, 116. sz. hat.

¹⁶ 1851 szept. 3-án, 36. sz.

A theológiai és pedagógiai, vagyis papokat és iskolatanítókat képező intézetünk tervét, ami illeti, — mondja az indokolás — „erre nézve teljes ercjébe hagyott szabadságunk szerint autonomice, saját körünkben” intézkedhetünk.¹⁷

A Kerület határozatának szövegét nem ismerjük, de tudjuk, hogy a Kerület az áthelyezést jóváhagyta. Kecskeméti intézkedési is tett a tanítóképző odahelyezésének érdekében. Így a következő évben, a Magyar Hírlap február 12-i 688. számában pályázatot hirdetett a Kecskeméten felállítandó iskolatanítókat képező praeparandiába, 2 tanári állásra. A pályázatok ma is megvannak a Kerület levéltárában mellékleteikkel együtt.¹⁸ Jelenkeztek: Szekeres Sándor, Kövesi János, Zilás Ferenc és Bajusz Károly urak. Alkalmaztatásukra azonban, mint az alábbiakból kitűnik, már nem került sor. *Kecskeméten nem nyílt meg a tanítóképző. Az egyházkerület vezetősége más belátásra jutott, a nagykőrösi iskola kifejlődése és a kecskemétinek hátramaradása miatt. Vissza kell helyezni a tanítóképzőt Nagykőrösre, a teljes gymnasium mellé, ahova való.*

Újra megindult a lázas tevékenység, újra remélhet Nagykőrös!

1852 október 29-én a Nagykőrösi Iskolai Bizottmány levelet intéz Polgár Mihály püspökhöz Kecskemétre.¹⁹ Ebből megtudjuk, hogy a Supria a püspök október 22-i értesítése szerint hivatalosan beleegyezett a „praeparandiái intézetnek az itteni (nagykőrösi) teljes gymnasiumhoz kapcsolásába“. Szemrehányásokat tesz a bizottság, hogy ez a beleegyezés, amely már július hóban „előkelőleg sürgettetett“, csak most érkezett le a püspöktől Nagykőrösre, holott az iskolai évből egy hónap már letelt és „időközben Főtisztelendő Superintendens úrnak szeméi előtt egy más hasonló intézet (Kecskeméten) már felállítatott!“

Az „előkelőleg“ való sürgetés a kerületi iskolai választmány részéről július elsején történt. Munkálatának tárgyalására csak november 10-én jött össze a Kerülettől kiküldött bizottság Nagykőrösre. E bizottság tagjai voltak: a Kerület részéről Polgár Mihály püspök elnök, Török Pál esperes és Karika János kecskeméti tanár. Nagykőrös részéről: Patay Pál, Thenke László, Magyar Pál, ifj. Báthory Gábor esperes, nagykőrösi lelkész, Nagy Gáspár és a tanári kar. Jegyző Mentovich Ferenc.²⁰

A munkálat szerint a képző a maga helyére, vagyis a teljes gimnázium mellé teendő, amelynek felső osztályaiból nyeri növendékeit is. Közben t. i. a nagykőrösi gimnáziumot az Organisations Entwurf rendelkezéseinek megfelelőleg, tetemes anyagi áldozattal, 12 tanárral, főgimnáziummá szervezte az egyháztanács. Mikor még

¹⁷ A bizottmány aug. 24. előtt jött össze.

¹⁸ K. l.: S. 52. sz.

¹⁹ K. l.: S. 50. sz. A levél írásakor se Kecskeméten, se Nagykőrösön nincsen képző.

²⁰ K. l.: S. 51. sz.

ez nem következett be, „dolog természete ellenére“ csak azért helyezték át a képzőt Kecskemétre, „mert a gymnasium fölötti osztály historiai jognál fogva ott létezett“. T. i. a liceumi rangot hivatalosan Kecskemét kapta meg. Mivel azonban újabban, folytatja a munkálat, Kecskeméten teljes gimnáziumot felállítani nem lehet, *át kell tenni a praeparandiát Nagykőrösre*, mert gimnáziuma teljes, sőt „egyházkerületinek lenni is kimondatott“, a kormánytól pedig ígéretet kapott status-érvényes bizonyítványok kiadhatása iránt.

A teljes gimnáziummal kell továbbá szoros kapcsolatba hozni a tanárok miatt is. A kiválasztandó tanárok, mivel az első esztendőben csak egy osztály nyílik meg, adjanak a képzőben hetenként 20 órát. A gimnáziumban elmulasztott órák betöltésére alkalmaztassék egy segédtanár 300 ezüst forint fizetéssel, amelyet a Kerület fizet. Ha majd a praeparandia a gyülekezetek adományaiból gyarapodást nyert, ez az ideiglenes állapot megszűnik.

Az egyháztanács bizonyos keserőséggel sorolja elő azokat az intézkedéseket, amelyek a képzőnek Nagykőrösön létét biztosítják ugyan, de mégis áthelyezték Kecskemétre: „Biztosítassék egyházi tanácsunk a Kerület által, hogy az intézet *állandóan és változatlanul N. Kőrösön fog felállíttatni*“, mint ahogy azt „az akkor még normális állapotban volt“ Kerületi közgyűlés 1836-ban 5., továbbá 1837-ben 11. sz. alatt meghatározta volt; folyó 1852. évi június 25-én 256. protocollaris sz. alatt kelt tanhatósági rendelet jónak látta s ugyanezt a június 1-én Pesten egybegyűlt iskolai bizottmány elrendelte és amit főtisztelendő Superintendens úr is jóváhagyott. Tétessék intézkedés aziránt, hogy egyházkerületünkben csak azok lehessenek tanítók vagy rectorok, kik a paedagógiai tanumányokat Nagykőrösön bevégezték.

Abba, hogy a gimnáziumi tanárok tanítsanak a képzőben, csupán a körülmények kényszerítő hatása alatt egyezik bele a választmány, részben azért is, hogy „a csak valamennyire is képzett iskola tanítók érezhető szükségén némileg segítessék“, részben pedig azért, hogy az intézet még ebben az évben megkezdhesse működését. A pesti iskolai bizottmánynak ama javallatával szemben, hogy a képzőben elfoglalt tanárok helyébe segédtanár alkalmaztassék, azt hangoztatja, hogy bárki legyen is az, képtelen lenne többféle tárgyak sikeres tanítására. Ehelyett a paedagógiai tárgyakat minél több tanár tanítsa, hogy így egy-egy tanárnak csak kevés órája legyen, amennyit t. i. minden erőltetés nélkül megadhat. A segédtanár részére megajánlott 300 frt-ot „fáradozásuk némi jutalmául“ közlük kellenc arányosan felosztani.

Ezek szerint taníthatná a catechetikai vallástant *Csikai Imre* heti 2; paedagógiát, paedagógiai lélektant *Warga János* 4; általános didaktikát, részletes históriát és geográfiát *Kiss Lajos* 2; olvasást, fogalmazást stb. *Arany János* 2; természetrajzot, földművelési vegyeltant *Jánosy Ferenc* 2; szám- és mértant *Szász Károly* 2; népszerű természettant *Mentovich Ferenc* 2; egészségtant, kertészetet *Fitos*

Pál 1; ének és zenét, amelynek tanítására alkalmas egyén ezidőszerint Nagykőrösön nincs, 2; *összesen 19 órában*. Együtt látjuk itt a híres *nagy tanárkarnak* majdnem valamennyi tagját!

Hogy pedig a növendékek jobban el legyenek foglalva, „kinek-kinek a tapasztalendő hiányok szerint ki lehetne ez vagy amaz tantárgy hallgatását jelölni a gymnasium osztályaiban“. Alkalmas ének és zenetanárról a Supria és az egyházi tanács közösen gondoskodnának.

Igen érdekes az a szinte mentegelőző jelentés az értekezlet lefolyásáról, melyet Török Pál, a későbbi püspök és Karika János, Polgár Mihály püspökhöz és általa a Kerülethez, valószínűleg éppen az értekezleten is résztvevő püspök megbízásából intéztek. (Nov. 12.)²¹

Jelentik, hogy a Praeparandiára nézve a multban követelt eljárást nem engedték discussio tárgyává tenni. A jegyzőkönyvben foglalt feltételek (lásd fentebb!) inkább a körösiek nyilatkozatai s kívánatai. Ők ketten nem akartak a Kerület intézkedéseinek elébeuggni: a Kerületi iskolai bizottságnak javaslatának lényegét fenntartották, a részletekben engedtek. Lényeg: Praeparandia létesíttessék Nagykőrösön I. évben ideiglenesen, a Kerület pénztárnak nem több mint 300 pfrt-nyi megterhelésével. Részletkérdés, hogy segédtanár alkalmaztassék-e, vagy pedig a tanárok közt osztassanak ki a praeparandiai tanulmányok a díjjal együtt.

Figyelemreméltó a Kerületnek ez a 300 pfrt-os ajánlata. A Karika Pálnak, 1836-ban útiköltségre adott 1000 frt óta ugyanis ez az első anyagi támogatás, melyet a Kerület az intézetnek juttatni szándékozott.

Végül az iskolai igazgatóság arra kéri a püspököt hogy „a Nagy-kőrösi superintendentialis főgimnáziummal kapcsolatban levő tanítóképző-intézetnek fennállítását az egész egyházkerületben hirdesse ki.“ Az igazgatóság pedig „ez intézetnek fennállítását hírlapilag is közzétenni el nem mulasztandja“.²² (Nov. 27.)

Látszólag tehát mi sem áll útjában annak, hogy a tanítóképző újra kezdhesse működését. Nem így történt! Most sem kerülhetett a dolog a Kerület közgyűlése elé, akár csak 1847-ben. Az egyháztanács még 1853 június 9-én is így kénytelen beszélni:²³ „... A püspök úr pedig bizottságot küldött ki „a mimódon lehető felállítás felőli értekezlet végett“. De az „iskolatanítókat képező intézet az egyházkerület nagy kárával mindeddig felállítva nincsen“. Az egyház tehát kéri a Kerületet, hogy önérdékét és „kiáltó szükségét“ szem előtt tartva, a bizottság határozatát vegye tárgyalás alá s hajtsa végre.

Miféle okok játszhattak közre, hogy a teljes részletességgel kidolgozott előkészítés ellenére sem valósulhatott meg az iskola újra-

²¹ K. l.: S. 52. sz.

²² K. l.: S. 53. sz.

²³ Egyh. 1853. 128. sz.

ébredése: nem tudni. Soha helyre nem hozható mulasztás, hogy az intézett elesett attól a dicsőségtől, hogy az országos hírű tanárikar tagjait, ha csak ideig-óráig is, tanárai közé sorozhassa. A főgimnázium kifejlesztése nemhogy megakadályozta volna a tanítóképző ügyét, de egyenesen lehetővé tette volna a képző visszahelyezésének tervét. Warga János a sikertelenség okait keresvén, azokra a küzdelmekre utal,²⁴ amelyek „az egyházkerületi kormányzat conductor-sága mellett“, Nagyköröstől Kecskemélig és vissza „egyenes vonalú ellentétben“ hatnak. Ezt a vonalat metszi a protestáns autonómia vonala, szemközt a kormány nézeteivel. Szerinte azért dőlt dugába a „mesterképezde“ létesítésének ügye. Kifejezi azonban reményét, hogy újra meg fog nyilni, mert „a kiáltó szükség“ mellett történeti alapokon is nyugszik az intézet ügye.

²⁴ Tudósítás a főgimn.-ról 1853/54. évf. 6. l.

IV. Gazdasági intézet

Tegyük most egy nagy lépést visszafelé a múltba és tekintsünk bele a gazdasági intézet életébe. Sajnos, a vérmes remények (gazdatisztek képzése!) elég hamar elhalványultak. Az egyházkerület ezt az intézményt szemmel láthatólag Nagykőrös ügyének tekinti. A Karika Pál utazási segélyén kívül nem is áldozott többet erre a célra. Az egyháztanácsai jegyzőkönyvek azonban elég sokat foglalkoznak vele, sőt kénytelenségből a tanári fizetések alapjául kijelölt földek ügyével is. A haszonbérek, mindjárt kezdetben, pontatlanul folynak be. Az első panasz még Karika megérkezése előtt elhangzik: sem ezek haszonbérét nem fizetik, sem a már régebben megalapított physica-mathesis tanszék földjéét. (Erre a javadalomra választották 1833-ban Warga Jánost.¹) A panaszkodó egyházi gondnokot előbb az Erdőgyűléshez utasították, majd az illetékes bíróságok elé szóbeli per útjára, bár az egyháztanács egyelőre hajlandó kötelező levéllel is beérni. Ennek formuláját főjegyző *Tanárky Gedeon* úr készítse el.

Nem hiányzik a gazdasági intézet iránt a jóindulat sem. Az Orsz. Gazdasági Egyesület szívesen gondoskodik az intézetnek végzett növendékeiről. *Minta Gazdasági Oskolának* azonban nem fogadhatja el, mert messze van Pesttől, legfeljebb csak *Fiók Oskolának*. Igéri, hogy az egyesület veteményt, magvakat és burgonyafajokat juttat.² Karika pedig utasítást nyer, hogy az ígért magvakkal az oskola udvarán létesítsen egy deszkakerítéssel elkerített fűvészkertet. Lovat és igáskocsit vesznek s konvencióss cselédet fogadnak a fűzesi gazdaságba. T. *Vaikó János* úr pedig egy kaptár „mag“-méhvel fogja a fűzesi gazdaságot megsegíteni. Karika elismerést nyer „az igen dítséretes pontossággal szerkesztett gazdasági naplóért“ és utasítja az egyháztanács, hogy a tanulókkal is vezettesse.

Ugyancsak a gazdasági intézet iránt való jóindulat megnyilatkozásának tekinthető presbiter és árvák atyja, *Mészáros János* ajánlata, aki az oskolafanítókat képező és különösen a Gazdasági Intézetnek gyakorlatilag létrehozását terjedelmesebbé tenni kívánván,

¹ Egyht. 1837 május 20. — 13. sz.

² Egyht. 1832. — 7. sz.

„jótételre elszánt szívvvel és lélekkel nyilvánította,“ hogy bizonyos feltételek mellett az intézetre hagyja udvarát a rajta lévő épületekkel együtt. Az egyháztanács a feltételeket és így az ajánlatot nem fogadta ugyan el, de „az intézetet Mészáros János urnak szívessegebe s keresztyéni szeretetébe“ ajánlotta.³ Nemes Szalay László, hasonlóképp „a gazdasági Intézetnek gyarapítására“ egy áruba bocsátott forte-piano árát ajánlta fel; ezenkívül ajándékozott egy sorjegyzőt (lineator) is.⁴ Karika ásványgyűjteményét, „mit csak mostanában sors huzás által nyert“, szintén felajánlotta az iskolának. A gazdasági iskola földjeinek terményeit Karika Pál terve s az egyháztanács utasítása értelmében el kell árverezni s a bejövendő pénzen tanyát és istállót kell építeni.⁵

Hogy a gazdasági intézet 1839/40-ben valósággal megkezdte a tanítás munkáját, bizonyítja egy gazdaságtani jegyzet, ugyanabból az iskolai évből.⁶ Ezt „T. c. Karika Pál Oktató Ur Kézirata szerint“ *Tanárky György* írta le nagy gonddal, izléses külső alakban. Magában foglalja ez mindazt, amit Karika az első évben tanított. Az első tanítási óra 1839 október 29. előtt lehetett, mert a feljegyzések e nappal kezdődnek, az utolsó pedig 1840 július 13. táján, mert e nappal végződik a 200 sűrűn teleírt lapra terjedő kötet. Az anyag kellő rendszerezéssel van feldolgozva. Az első félévben, amely 1840 január 25-én végződött, tanultak „az élő természetben munkás erőkről, az életműves testek képző életéről, az életre ható körülményekről“, továbbá „földesméretet“ (agronomia). A második félév „Tavaszelő“ 5-én nyílt meg. Ennek anyaga a földművelés és a háziállatok tenyésztése. Ez a tanítási anyag, tekintve, hogy az intézet első évéről szól, amikor még csak egy osztály van, megfelel az egyházkerülettől 1839 június havában 73. számmal elfogadott tanításterv kívánalmainak.

Ha azonban a gazdasági intézettel elért *eredményt* tekintjük, be kell vallanunk, hogy nem sok sikerről számolhatunk be. Talán némi rosszakarat sem hiányzott bizonyos oldalról a balhírek terjesztésében; talán ezek voltak azok a balhírek, melyek a főcuratorot ismeretes levelének megírására bírhatták. Bizonyos azonban az is, hogy Karika Pál működése nem volt kifogástalan. A harmadik évben nagynehezen beterjeszti számadását az egyháztanácsához, amelyet két tanártársa, Fitos és Warga, vizsgáltak meg. Három évről szól ez a számadás, de nem felel meg a legkezdetlegesebb igényeknek sem. A három évről (1839/40—1841/42.) kimutat 801.39 frt bevételt, 244.27 frt kiadást, tehát 557 frt v. cz.^{6/a} maradványt.⁷ Tehát

³ Egyht. 1839. — 61. sz.

⁴ Egyht. 1839. — 48. sz.

⁵ Egyht. 1840. — 44. sz.

⁶ Tanárky Gedeon államtitkár hagyatékából, az intézet könyvtárában.

^{6/a} Váltócédula.

⁷ Egyht. 1842. — 57. sz.

az itt nem részletezett hiányok miatt igazolás végett visszaadta az egyháztanács Karikának azzal, hogy a gazdasági intézet számadásait *évenként* pontosan elkészítse. Mégis jó két év telik bele, amíg a felszólításnak fogamatja lesz és igazolni próbálja az említett számadás hibáit. Az igazolás kissé gyermekes, de az egyháztanács elfogadja, hogy az izetlenkedésnek vége legyen. Ettől kezdve az intézet számadásai késedelmesen, hiányosan, pontatlanul, folytonos sürgetésre is csak nehezen kerülnek az Egyháztanács elé. Mikor Karika már régen megvált az intézettől, még mindig hátralékban van a számadások benyújtásával.

Éppen alkalmas időben kapja az egyháztanács a *káposztás-megyeri* „példánygazdaság vitelére alakult gazdasági fiók egyesület“ ajánlatát, mely szerint Nagykörösön is „példánygazdaságot“ alakítana az intézet 25 holdas gazdasági területén. Bérbevénné 100 ezüst forintért és igen nagy, szinte korlátlan kedvezményeket biztosítana a gazdasági oktatásügy javára.⁸ Az egyháztanács még 60 forintért is hajlandó átengedni, mert *az eddig anyagi eszközök híján nem sikerültnek tapasztalt célját megközelítve látja*. Azonban egyebekben elég kemény feltételeket szab a gazdasági fiók egyesület elé, amit ez nem fogadhatott el, tehát nem sikerült a dolog.

A bizalom a gazdasági tanintézet iránt megrendült. Mikor a következő évben az Oskolai választmány újra alakult, „indítványba hozatott, hogy az újonnan nevezendő választmány száma két, különösen a gazdálkodásban foglalkozni szokott tagokkal szaporították, kik a gazdálkodást tanító oktató úrral a gyakorlati esetekben együtt tanácskozva, ellenörködve, igyekeznének a helyben létező példánygazdaságot kifejteni s erősebb lábra állítani“. Ennek értelmében Kalocsa László és Mocsy László urakat, „mint praktikus és a helybeli Gazdasági intézet iránt részvételt tanúsító gazdákat“, megválasztották az Oskolai választmányba.⁹ A gazdasági terület nem lehet valami jó állapotban, szükség van az ellenörködésre, amit eddig — úgy látszik — a vezetőség sem gyakorolt kellő módon. Legalább erre mutat, hogy Cseri István kertész alkalmazásért folya-modik. Ő a gazdasági intézet „lényeges hiányán tudna segíteni, a kertészetnek sikeres művelése által, amelyet t. c. Karika Pál úr sokoldalú elfoglaltságai s várososni lakása miatt... eléggé nem fejleszthetett“.¹⁰ Cseri Istvánt alkalmazták ugyan, de ő már nem segíthetett.

Ugyanaz a bizottság, amely Cseri Istvánt megfogadta, annak előrebocsátása mellett, hogy a füzesi gazdaságban a kertészeti ág-nak nyoma sincs, kívánalmakat terjeszt az egyháztanács elé, a gazdaságnak jobb karba tétele céljából: Egy ember állandóan ott lakjon s főoktató, Karika Pál úr felvigyázása mellett művelje a földet.

⁸ Egyht. 1845. — 28. sz.

⁹ Egyht. 1846. — 58. sz.

¹⁰ Egyht. 1847. — 88. sz.

Számadást vezessen, s hetenként mutassa be. Gyümölcsös létesítendő 400 négyszögöl területen, ahol gyümölcsfákon kívül cserfa (selyemtenyésztés) és a homok „ültetésére“ megbecsülhetetlen akác-fajok tenyésztendők. Baromfitenyésztés helyett legyen méhtenyésztés. Szőlőművelés is legyen. Karika készítsen a területről felmérés alapján térképet, amelyen jelölje meg a homokos, szikes, csapó-, stb. földeket. Oktató úr a gazdaságot maga vezesse s a tervezetet havonként a választmánynak bemutassa, utóbbi pedig az egyháztanácsnak tesz jelentést.¹¹ A következő évben teljesen elszomorító jelentést tett az illetékes bizottság a „füzesi iskolai gazdaság“ elhanyagolt állapotáról,¹² Karika Pál pedig állásáról október hóban lemondott.

Hogy Karika honvédnek állott volna be — mint Ádám Gerzson: Nagykőrösi Athenas c. munkájában állítja — nem valószínű. T. i. Világos után újra megjelen, és az abszolút kormányzat segítségével akarja magát állásába visszahelyeztetni: eredménytelenül. Más felől, hogy Karika távozása teljes békeességben, önszántából történt, bizonyítja az is, hogy az iskola szertárában levő vegytani szerek közül azokat, amelyeket saját költségén szerzett, az iskolának ajándékozta s ezért ugyanaz a gyűlés „szíves köszönetét“ nyilvánította. Érthetetlen tehát későbbi fellépése, amellyel a nemzet tiszteletreméltó fájdalmát sem kímélve, az elnyomó hatalomnál keres orvoslást állásának elvesztéséért.¹³

Hogy a gazdasági iskola működése még sem lehetett teljesen eredménytelen, arra nézve csak egy (közvetett) bizonyítékunk van. A gazdasági tanszékre, bár a „csőd“ kellő időben meghirdettetett, senki sem pályáztatván, a lelkész-elnök, *Báthory Gábor*, felszólította amaz „ilthonlevő és szükséges tudományokba illendő képzettségéről esmeretes *Galgóczi Károly* urat“, hogy habár ideiglenesen is, vállalja el a gazdasági tudományok tanítását. „A Felhívott ur gondolóra vévén, hogy azon tudományok elemeit, melyeknek tanítására felszólították, éppen ezen iskolában tanulta, az eránt (= az iránta) nyilvánítandó háládatosságból“, egy évig, ideiglenesen vállalkozott.¹⁴ Azonos ez a Galgóczi Károly a későbbi történetíróval, a Magyar Tud. Akadémia tagjával, aki a többek közt Pest vármegye monográfiáját, valamint Nagykőrös városét is megírta (1896). Galgóczi első évi működéséről keveset tudunk. Számadását és jelentését pontosan beadja. E jelentés szerint mielőbb el kell árverezni a fermést, mert városunkba közelegő seregeknek táborozása miatt a Gazdasági Intézetnek minden termése semmivé tétethetik.¹⁵ A gazdasági terület megvan s ha a beállott zavarok miatt kellő időben gazdasági oktató

¹¹ Egyht. 1847 szept. 25. — 96. sz.

¹² Egyht. 1848 május 22. — 16. sz.

¹³ Lásd: Egyht. 1850. évi 63. és 64. számokat.

¹⁴ Egyht. 1848. — 66. sz.

¹⁵ Egyht. 1849. jun. hó — 25. sz.

nem választható, a földet felesmívelésbe kell adni. Galgóczy ugyanis, akit szívesen megtartana az egyháztanács, távozni készül, az egyháztanács pedig a zavaros idők ellenére is a gazdasági intézet felvirágoztatásáról gondolkodik. Evégből, tulajdonjogának fenntartásával a füzesi föld mellett levő ingatlanát, 57 holdat, a gazdasági földhöz csatolja, „az Egyházi Tanács jelenlevő tagjai óhajtván azon Intézet eddigi hosszas pangásból ki vergődését“. Minthogy pedig az intézet felvirágoztatására s célszerű rendezésére nézve előkészületre van szükség, Gubody Lászlót kéri fel, hogy a most már 82 holdas területen „Minta Gazdaság czélszerű felállítására nézve tervet és véleményes javaslatot készíteni és beadni legyen szives“. Ez a Gubody László, szintén nagykőrösi születésű ember, a keszthelyi gazdasági intézetben tanult, azután nagyobb uradalomokban folytatott „Igazgató gazdasági hivataloskodást“. Felajánlja neki az egyháztanács az oktatói hivatalát is, az elméleti tanítás kötelezettségével.¹⁶

Ugy látszik Galgóczy mégsem távozott el, mert egy hét múlva (szeptember 23.) már az ő tervével foglalkozik az egyháztanács a felállítandó mintagazdaságra nézve. Ezt a tervet az egyháztanács azzal adja vissza, hogy a tervező úr ne a gazdasági intézet „tökéletes kifejlési korát adja elő, hanem hogy a Gazdasági Intézetnek mostani helyzetből azon fokra mi módombi vitelét fejese ki s tervét ahhoz képest készíesse el“.¹⁷ Gubody ellenben nem hajlandó az oktatói széket elvállalni, hanem csak a gazdasági intézet gyakorlati vezetését, azt is csak ideiglenesen. Igéri a kívánt tervezet elkészítését is. Warga figyelmezteti az egyháztanácsot, hogy az oktatói állást üresen hagyni a tanulmányi okokon kívül azért sem lehet, mert a fizetése alapítványilag van biztosítva. Az egyháztanács erre ismét alkalmazza Galgóczyt addig, amíg a tanszék „csőd“ útján betölthető lesz. Ezzel méltányolni kívánta Galgóczyt a rendezésre tett javaslatát; alkalmaztatásával pedig tárgyaltanná vált Gubodynak egyébként köszönettel fogadott ajánlata.¹⁸ Ugyanekkor megállapítja az egyháztanács azokat az alapelveket is, amelyek szerint a gazdasági intézetet újra felállítani kívánja, „a terv készítő mihez tartás végett“:

1. A gazdasági oktató nem lakhatik a városban, mert jelen nem léte miatt fennakadás állhat elő a gazdaság ágaiban. Ezért az intézet földjén építendő „illő lakánni (= lakásban való) kint lakását“ határozta el. Az intézetnek „ugy a mező gazdaság, mint a kertészet minden ipar-ágaiban — a virágtermesztés kivételével — előállítandó Minta gazdaságát vezetendő“. „Íránya lévén az Intézetnek az Iskolában a gazdaságot tanuló ifjak oktatásán kívül a népies gazdák képzése (újabb célkitűzés!), ezek a gyakorlati tanulás mellett az ott kint építendő teremben a gazdasági tudományokat az oktatótól elméletileg is hallgatni fogják. Az iskolában (philosophiai tanf.)

¹⁶ Egyh. 1849. szept. 16. — 33. sz.

¹⁷ Egyh. 1849. — 38. sz.

¹⁸ Egyh. 1849. okt. 7. — 40. sz.

tanulóifjak pedig mind a gyakorlati, mind az elméleti tanulás végett oda kijárni tartozván, az Intézetbeni lakásukról gondoskodás nem tétetik.“

2. A költségeket megajánlja ugyan az egyháztanács, de óhajtaná, hogy az intézet saját jövedelméből tartsa fenn magát.

3. Az intézkedések megtételére teljes joggal felruházott 5 tagú bizottság fog kineveztetni.

Ámde annak a lehetőségnek, hogy az oktatói szék véglegesen betöltsék, a Karika Pál fentebb érintett perújítási kérelme bizonytalan időre útját állta. Ezért a füzesi földet felesmívelés vagy bármely célszerű intézkedéssel addig is értékesíteni kell, Galgóczi Károly pedig további alkalmazást nyert.¹⁹ Majd a füzesi gazdasági intézet választmánya szerződéses alapon tárgyal Galgóczival az intézetnek *példányintézetté* fejlesztéséről. Ennek a szerződéses viszonynak előnye az volna, hogy lehetőséget nyújt az ifjak gyakorlati képzésére és hogy az egyház is megkapja a földből, középszámítással, az eddigi hasznot. A gyakorlati oktatás pedig összhangba hozható az elméleti oktatással, bár ezidőszerint a kettő egymástól elvált. A szerződés 82 és fél (1200 négyszögöles) hold földbirtokról szól. Hat évre bérbeveszi Galgóczi Károly. Törekedjék arra is, hogy a példányintézet „idővel árva dolgoztató intézettel is egybe kapcsolassék“. (Ismét újabb célkitűzés!) A haszonbér összege 400 frt. Ezt a bérbeadásokra tett kiadások stb. összege meg nem haladhatja. A feltételek nagyrészt anyagi természetűek, kivéve hogy „az intézetbe kijövő ifjakat a példányintézet körülményeibe, *hetenként egy nap*, midőn az idő és körülmény engedi a gazdaságot gyakorlati oldalába oktatni“ köteles a szerződő oktató.²⁰ Az elméleti és gyakorlati oktatásnak az egyháztanáctól remélt egyesítéséről nem esik szó. Sőt, ellenkezőleg történik a dolog Jánosz Ferenc gimnáziumi tanárnak alkalmazásával, aki az elméletet tanítja, míg Galgóczi a gyakorlati részt. Polgár Mihály püspök mindkettőt megerősíti állásában. Előbbieről április 24-én, utóbbieről pedig június 20-án értesült hivatalosan az egyháztanács. E napon indítványozza Jánosz, hogy a gazdasági oktató bentmaradjon fizetését a gymnasiumi természet-gyűjteménytár gyarapítására kellene fordítani! Az egyháztanács, bár a gazdasági területen is volna tennivaló elég, belenyugszik.²¹

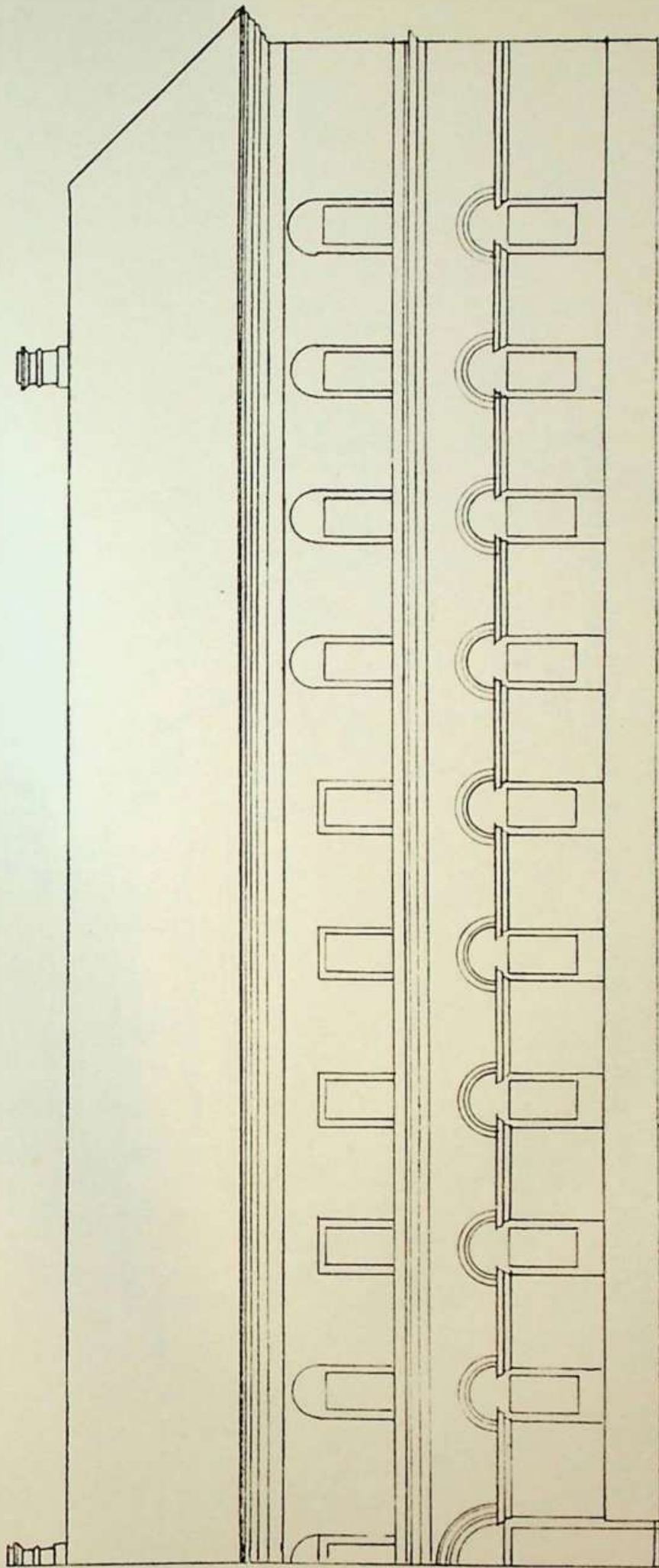
A Galgóczi-féle vállalkozás nem sikerült. Amikor a gimnázium átszervezésére szükséges alapokat számbaveszik, az egyháztanács úgy határoz, hogy a haszonbérbe kiadott földeket is visszaveszi a bérlőktől. Ez történt a Galgóczitól bérelt iskolai Füzesrel is, *melynek eladását az egyháztanács elhatározta*. Az egyház Füzesét (57 hold) továbbra is nála hagyta.²² Ámde ezzel Galgóczi elkedvetlenedik s

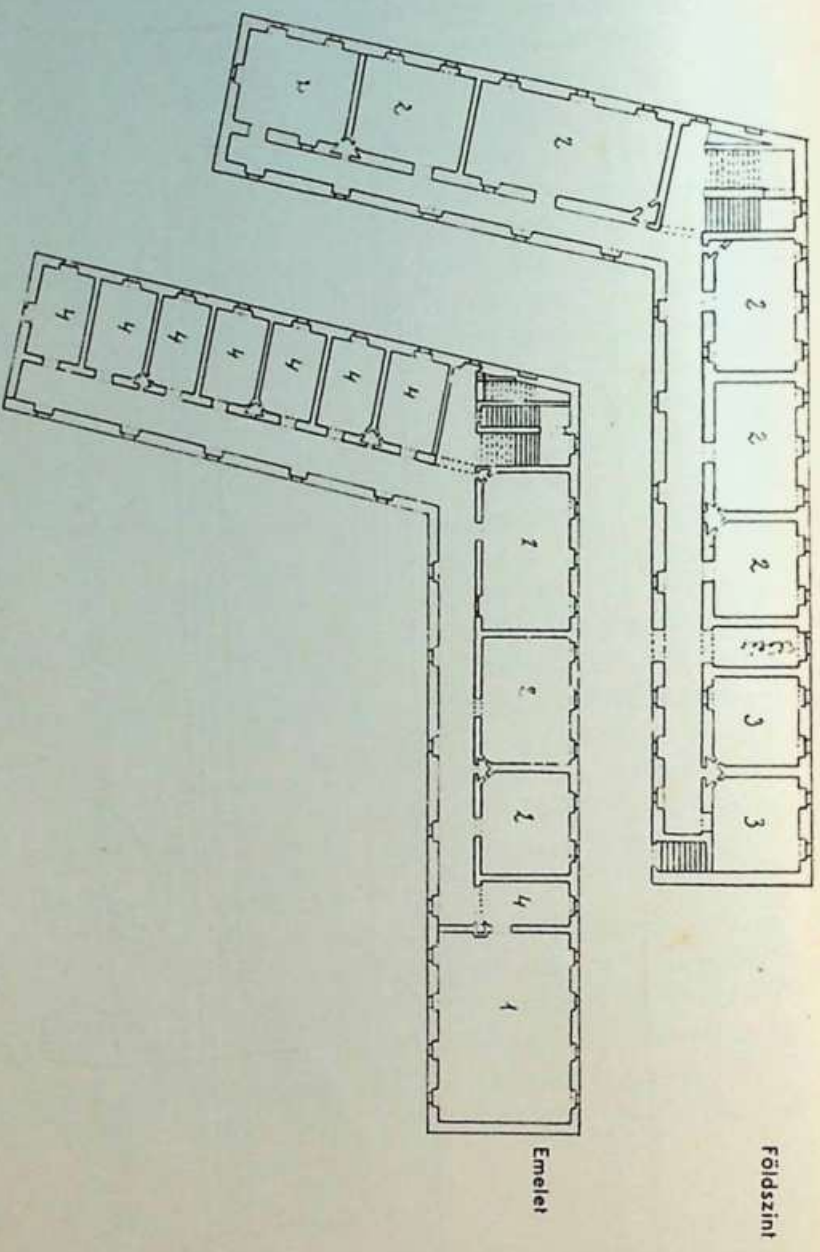
¹⁹ Egyht. 1850 febr. 20. — 69. sz.

²⁰ Egyht. 1850 ápr. 3. — 77. sz.

²¹ Egyht. 1850. — 96. sz.

²² Egyht. 1851 márc. 7. — 3. sz.

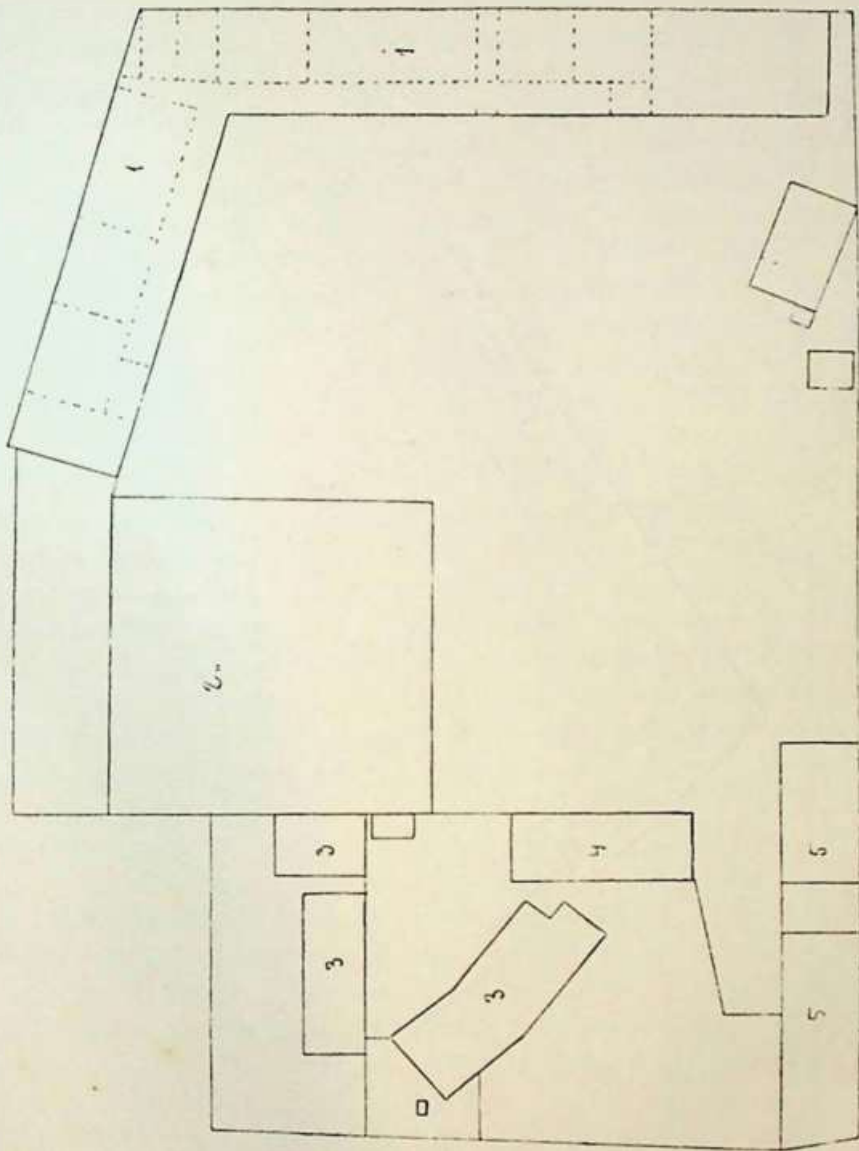

A nagykörrösi iskola épületének tervrajza (1829)

(A mai képző)

- 1 Nagy térös Szála
- 2 Tanító-szobák
- 3 Tanári szoba és könyvtár (?)
- 4 Deák lakozó-szobák

Varga - Királyházi, 1939

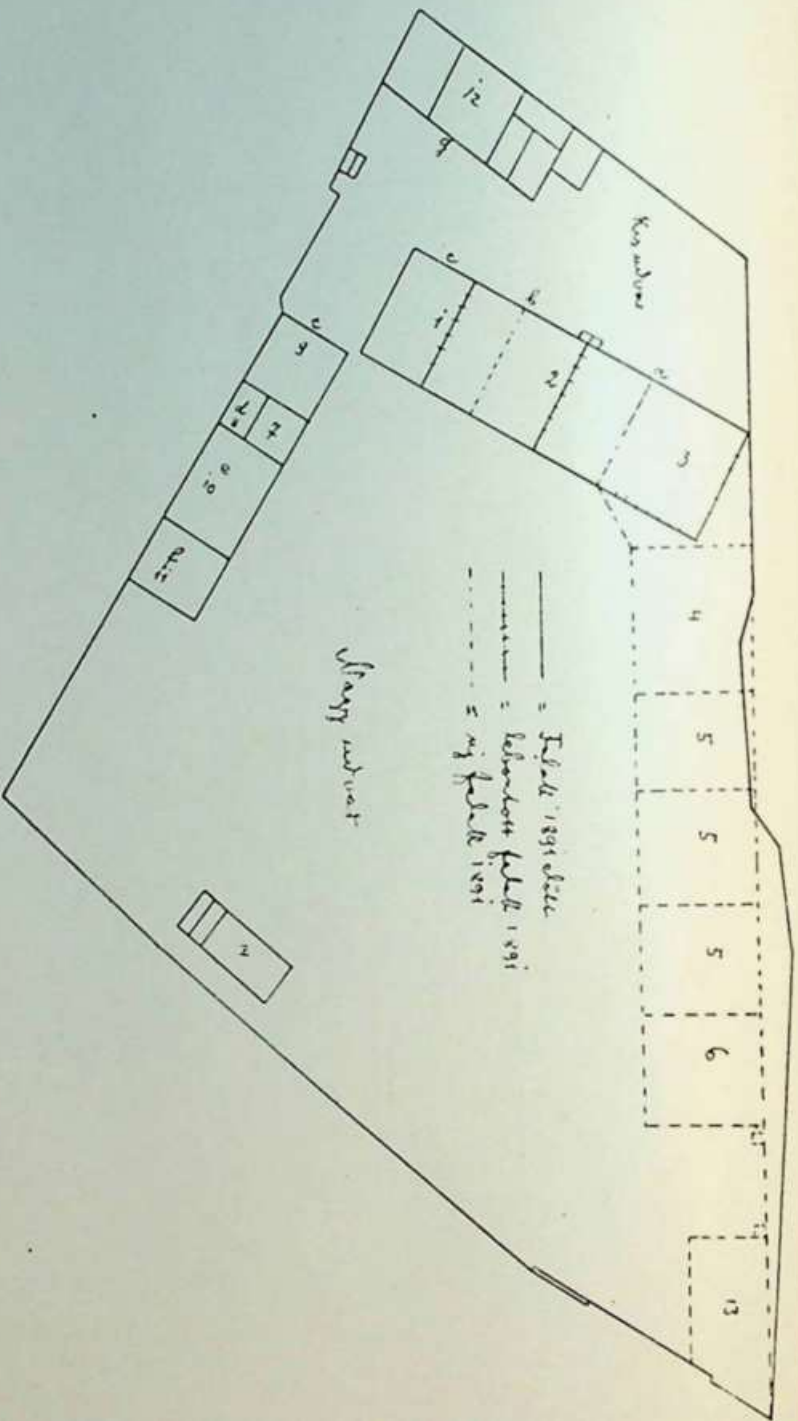
A nagykovácsi főiskola
 (a régi gymn. és tanítóképző) telke 1899 előtt

- 1 Főépület
- 2 Tornater
- 3 Tápintézet
- 4 Egyházi hivatalok
- 5 Gimn. tanterem, szeriár

A Patay-utcai telek s épületei 1912 előtt

- 1891 előtt
- a == zeneterem
 - b == gyakorlóiskola
 - c == tanterem
 - d == senior
 - e == tanári szoba
 - f == könyvtár
 - g == iskolaszolga

- 1891 után
- 1 == ltházi terem
 - 2 == gyakorlóiskola
 - 3 == zeneterem
 - 4 == könyvtár
 - 5 == tanterem
 - 6 == szerlár
 - 7 == előszoba
 - 8 == raktár
 - 9 == igazgató
 - 10 == tanári szoba
 - 11 == senior
 - 12 == iskolaszolga
 - 13 == selyemlenyészlő
 - 14 == mellék helyiség

egyenetlenségek, majd az egyház részéről törvényes lépések kilátásba helyezése stb. következnek. Ettől kezdve az adatok elmaradnak az egyháztanács jegyzőkönyvéből; egyszer csak azt olvassuk, hogy az egyháztanács a füzesi gazdasági földet „járulék nélkül eladta” Szabó Sándornak, 5685 frt-ért.²³ *A szép remények között életre kelt gazdasági intézet ezzel véglegesen megszűnt.*

Sajnos, alig találjuk a dolognak másféle magyarázatát, mint hogy a gazdasági intézet azért nem lehetett életképes, mert nem tudtak vele mit csinálni. Nem volt határozott célkilátása: vagy inkább, mint fentebb láttuk, négyféle is volt (tanítóképzés, gazdatisztképzés, népies gazdálak képzése, árvadolgoztató intézet.) Teljesen járatlan utakon haladtak, szerencsétlenségre olyan ember vezetése alatt, mint Karika, aki a talán legjárattalauabb, de mindenesetre hanyag ember volt. Ahol egy-egy életrevalóbb gondolat felcsillan, az sohasem tőle származik: Wurga János szervező ereje tartja az intézményben a lelket, amíg lehet. Nem volt semmi, ami a tanulóifjúságot odavonzotta volna, sőt nem ritkán kényszeríteni kellett a munkára. Ehhez járult, hogy az egyházkerület teljesen sorsára hagyta az intézetet. Anyagi támogatásban nem részesíti, munkája iránt pedig nem érdeklődik. Teljesen elfoglalja az a harc, amelyet Kecskeméti Nagykörössel a főiskoláért folytat, s megvallva az igazat, a fenntartó nagykörösi egyházat is ez érdekli jobban. A küzdelem eredményét talán elősegítheti iskolájának gazdasági tagozata is. . . Nem volt tehát a gazdasági oktatás öncél, hanem csak eszköz, teljesen másnemű célnak elérésében. Ugy tekintendő az egész, mint egyike ama kísérleteknek, amelyek a magyarságot Széchenyi eszméinek hatása alatt lettek volna hívalva jobb sorsra juttatni, támogatni és megerősíteni. Ma, egy évszázad eltelte után csak a leggyöngédebb kegyelettel emlékezhetünk egyházunk és városunk társadalmának erre a jobb sorsra érdemes próbálkozására.

*

Emlékezzünk még meg néhány sorban az iskola, i. i. a *pedagógiai intézet elhelyezéséről*. A Kecskeméttel folytatott versengésnek eredménye ez is. Kecskemét nagyszabású épületet tervez, de egyházkerületi segítséggel és anyagi hozzájárulással. Nagykörös pedig a legnagyobb esendben, teljesen a maga erején, felépíti iskoláját, csak a kész alaprajzot terjeszti a Supria elé. Mint az 1853/54. évi „Tudósítvány” is elismeri, a kecskeméti épület nagyobb. A Kerülethez felterjesztett jelentés így ismerteti az 1823-ban megkezdett, de csak lassan elkészült iskolát, amely több ezer forintokba került: „A 41 öles épület egy Emeletre minden szükséges és legillendőbb módon, a legnagyobb Királyi Oskolák formájára készült: székekkel, díszes formában még a mult (1830) esztendő Tavaszán készen

²³ Egyht. 1852 ápr. 10. — 74. sz.

állott; melyben egy nagy térős Szálán, Bibliothekán és nyolc Deák lakozó Szobákonn kívül, kilentz Tanító Szobák vagynak.²⁴

Hogy melyik helyiségek voltak azok, amelyek a pedagógiai intézet céljainak szolgálatában állottak, ma már lehetetlenség megállapítani. Mégis közöljük az épületnek az egyházkerület levéltárában meglévő alap- és homlokrajzát, főként azért, mert intézetünk 40 esztendei távollét után ma is ugyanabban, az azóta már többszörösen átalakított épületben, van elhelyezve.

Ebben az épületben bentlakás is volt, sőt a főiskola története arról beszél, hogy volt már a XVII. és XVIII. században, tehát ennek az épületnek építése előtti korban is. Nem lehet célunk az ott folyó diákéletnek ismertetése, csak rámutatunk, hogy élelmezésük az ú. n. coquia rendszerrel történt és hogy ismeretesek a bennlakókra vonatkozó iskolai törvények. A 3. filozófikus cursus növendékei közt voltak azok is, akik a tanítói pályára készültek s mint ilyenek, a diák-szobákban laktak. Így megállapíthatjuk, hogy a bennlakás intézménye tanítóképzőnkben már az első perctől kezdve megvolt. Mindazok az adatok tehát, amelyek a XIX. század 4—5. évtizedeiben a nagykőrösi liceum növendékeiről, azoknak életviszonyairól, kötelezettségeiről, elhelyezéséről beszélnek, a tanítónövendékekre is értendők.

Népszerű azonban a bennlakás intézménye az egyház és a társadalom tagjai között nem lehetett. Erre következtethetünk abból, hogy *Tanárky Gedeon*, a későbbi közoktatásügyi államtitkár, indítványt tett megszüntetése iránt: „Tudomás szerint ezen együtti lakás szülőhelye mindenféle zavaroknak s kihágásoknak, de különben is az ily zárdai lakás az ifjak erkölcsére s világtapasztalatok szerzésére káros befolyással van.” Az egyházi ideiglenes bizottmány (amely a forradalom és szabadságharc ideje alatt az egyháztanácsot pótolta) erre az iskolai bennlakást végképp megszüntette,²⁵ legalább is annak ősi formáját.

Végül sajnálattal állapítjuk meg, hogy a képző életének első korszakából a tanárok iskolai munkájára vonatkozó irat (kivéve a már említett gazdaságtani jegyzetet) vagy jegyzőkönyv, a növendékek létszámára, személyi adataira, nevére (Galgóczi Károly, Nagy László későbbi igazgató és Tanárky György nevén kívül), továbbá előmenetelére, tanulmányaira vonatkozó anyakönyv, bizonyítvány, kimutalás vagy csak egyetlen feljegyzés is: nem maradt fenn. Vagy talán lappang! A nagykőrösi egyház levéltárának tervbevett rendezése talán napfényre hoz majd egyet-mást.

²⁴ K. l.: 101. és 107. sz.

²⁵ Egyht. 1848 jun. 23. — 28. sz.

MÁSODIK KORSZAK
(1855—1914)

I. Új élet felé

Az intézet megnyitása. Elválás az anyaintézettől. Célkitűzés. A helytartóság beavatkozása. Pátens-világ

Az intézet életében újabb hajnalhasadást jelent az 1855. esztendő. Kecskeméttel a harc megszűnt, egymás marcangolása és egymás erejének elforgácsolása után. Egyik fél sem maradhatott győztes, legtisztább szándéka ellenére. Kecskemét gimnáziumát sem volt képes tovább tartani, nemhogy főiskoláját. Nagykőrös ugyan kifejlesztette gimnáziumát, de a képző, amelyhez pedig oly sok reménységet fűzött, saját hibáján kívül kétszer is kisiklott kezéből. A Kerület a két város versengése miatt nem tudta Collegiumát megalkotni. Mindamellett az az elgondolás, hogy külön helyeken, de közös vezetéssel szervez főiskolát, tovább él a vezetőkben. A két versengő város mellé harmadiknak nemsokára odakerül Pest. Az ország fővárosa mégis csak inkább székhelye a Kerületnek is, mint akár a püspök eklézsiája Kecskemét, akár a legnépesebb egyházközség, Nagykőrös. Nem maradhat tehát a főiskola valamelyik tagozata nélkül Pest sem: teljes igénye van rá. Így keletkezik és valószínűleg is meg az elmúlt évtizedekéhez hasonló küzdelmek után. Török Pál pesti egyházmegyei esperes erélyes sürgetésére a theológiai intézet odahelyezésének terve.

Szigeti Wargha János csak erre várt. Itt az alkalom, hogy felállíttassék a pedagógiai intézet, amelynek hiányát az egyházkerület, sőt az összes magyarországi protestáns felekezetek érzik. Megindítja tehát a mozgalmat egészen zajtalanul, csupán az Egyháztanácsban. Hasznára lesz ez az intézet a nagykőrösi egyháznak még anyagilag is, mert az itteni nemzeti iskolák (népiskolák) csekély díjért kapnának a gyakorlatra kilépendő tanulók közül tanítókat („s ez által néhány száz forint a pénztárban visszamaradna”).¹ (Az egyház különben már eleitől fogva elvárta a tanítóképzőtől, hogy iskoláit segédtanítókkal ellássa, úgyannyira hogy nem is tartotta

¹ Egyhí. jkv. 1855. júl. 28. 81. sz.

szükségesnek állandó tanítók tételét.²)

Ahhoz is fontos egyházi érdek fűződne, ha a tanítók a cenzurát itt tehetnék le.

Mint kipróbált szervező erő, mindjárt a lehetőségekkel is elő-
ált *Warga János*. Szerinte három tanár kell. Zenetanár már van.
Egy tanárt bizonyosan elvállal a Kerület, mert hiszen a Kerület fő-
iskolájának egyik tagozatáról van szó. Így Nagykörösnek csak egy
tanár fizetését kellene előteremteni. Az Egyháztanács szívesen fo-
gadta az indítványt, csak hogy aziránt érdeklődött, hogy van-e hely
a főgimnázium épületében a képző elhelyezésére; hogy a tanár fize-
tése honnan kerülne elő. (A *Karika Pál* fizetésének alapjául fel-
fogott 100 egynéhány hold bérbeadott föld már régóta nem iskolai
célokat szolgál; homály fedi azt a kérdést is, összegyűlt-e valójá-
ban az 1836-ban remélt tőkepénz összege s ha igen, mi lett sorsa?!)
Végül, hogy micsoda tudományokat kellene az új tanároknak taní-
taniok. Egy hét múlva megkapja a kielégítő választ: hely van bő-
ven; a tanári fizetés pedig a rajztanító és a nemzeti tanítók fizeté-
séből kikerülend. (Előbb már érintettük, hogy a tanítóképző a nem-
zeti iskolákat olcsón ellátná segédtanítókkal.)

Az Egyháztanács kéri is a Kerületet, hogy a képzőt, „mint
amelyet a Magas Kormány is sürget“... s mint amelyet maga a
Kerület is régóta fel akar állítani, helyét pedig Nagykörösre, a fő-
gimnázium mellé „nézte ki“, állítsa fel. Felajánl az egyház 600
pfrt-ot és a zenetanár fizetését.³ A többi „kivántalokat“ pótolja a
Kerület, mivel úgylis a Kerület iskolája lenne a képző. Szeptem-
ber 1-re megvan a Kerület hozzájárulása is: elég lesz két tanár,
ezt a két tanárt pedig válassza meg az egyház, hogy felsőbb helyre
idejkorán jelenteni lehessen.⁴ (Az államhatalom tanügyi kormány-
zata az iskolai élet minden mozzanatát figyelemmel kísérte s az
egyházi önkormányzati jog ellenére lépten-nyomon beavatkozott.)

Szeptember elsején megválasztja az Egyháztanács a két tanárt,
Pajzán Dávid gyönki tanár és a még 1849 szeptemberében a gim-
náziumi szónok-költészeti tanszékre ideiglenesen megválasztott, de
közben az államhatalom kívánságára elbocsátott *Fazekas Lajos* sze-
mélyében, megbízáván őket a „nemzeti iskolák“ V. osztályának ve-
zetésével is. A zenetanítást *Nagy József* kántorra bízta az Egyház-
tanács.⁵ Az igazgatói teendőkké pedig *Warga Jánost* bízta meg a
Kerület választmánya, de nem mint a főgimnázium igazgatóját, ha-
nem mint superintendentialis assessort. Osztályfőnök *Fazekas Lajos*
lett.⁶

² Egyht. jkv. 1852 aug. 15. 100. sz.

³ Egyht. 1855 aug. 4. 82. sz.

⁴ Ugyanott 85 sz.

⁵ Egyht. 1855 szept. 1—87. sz.

⁶ Az egyházker. választm. jelentése a Helytartósághoz 1857. Okm.
103. l.

Ime most néhány hónap alatt, szinte magától megtörténik mindaz, amire azelőtt másfél évtized sem volt elég! *Megvan a tanítóképző, újult erővel vállalhatja hivatását és a jövő küzdelmeit!* Meghaló Szigeti Wurga János nemes lelkének az 1855. évi október 1-én tartott tanévmegnyitó beszédében való megnyilatkozása. Áldást kérve az uralkodóra, kormányra (kötelesség), a Kerület minden tagjára, a város nagyjaira és kicsinyeire, hálattal szívvel így folytatja: „Az Ég áldását keresztyén ember mindig kérheti és kérni is tartozik. De nekem, mint igazgatónak, annyival nagyobb okom volt ezt jelenleg kérni a nevezettekre, mert a Kerület kormánya beleegyezett abba, hogy valódi emberbarát által nélkülözhetetlennek talált, a magas kormány által annyira sürgetett népiskola-képezde a nagykőrösi egyház előljárósága által — a szó legsajátosabb értelmében véve a praeparandiát — felállíttassék, mely a nevezett kőrösi egyház által oly sok áldozatok után is, tőle telhetőleg megalapíttatott. Tehát nekem szerencsém volt a jelen iskolai évet nemcsak úgy nyitni meg, mint főgimnáziumi, hanem mint praeparandiai tanévet is. *Igenis, mint praeparandiai tanintézetet is nyitottam meg ezt, tehát elértem, mire 22 év alatt folyvást törekvém: jelesül, hogy a praeparandia nálunk mint önálló intézet alapíttassék meg, hasonlólag nemcsak a külföldi, de a hazai es. k. képezdékhez is. Elértem keblem leghőbb vágyát, miszerint tanintézetünkben néptanítók, az álladalom legjelentékenyebb tisztviselői képeztetnek, mert a népiskolatanítók vallásosságától, értelmes belátásától és ügyességétől föltételeztetik a nép vallásossága, értelmessége és életrevalósága, szóval jelen és túlvilági boldogsága. A jó népiskolatanító megbecsülhetetlen áldás, a rossz ellenben a legkárhozatosabb átok!*“

A gazdasági oktatás fontosságát ismertetve így folytatja: — „Vajmi sok erő elvész a népben az értelmetlenség, az ügyetlenség és a munkához való szoktatás alkalmi hiánya miatt! Hányszor vesz a néptömeg ereje a nevezett hiányok miatt rendeltetése feladatával egészen ellenkező irányt? Hányszor süllyed értelmetlenség és munkátlanság által erkölestelenségbe és anyagi szegénységbe alá? Így a nép, mely az álladalom erős magva tartoznék lenni, lehet s lesz ennek megemésztője; holott vallásos képzettsége, értelmessége, főleg munkához, szorgalomhoz és pedig oly szorgalomhoz szoktatás által, mely a természettel barátkozik, őt *azzá lehet képezni, a mi, úgy mint az állam magává. Erre pedig legtöbbet tehet egy vallásos, ügyes, kiképzett néptanító.*“⁷

Ebben a szellemben indul meg egyházkerületünkben a tanítóképzés munkája. Wurga sokat vár a néptanítóktól, tehát sokat vár az intézettől. Az ő szervező ereje, nagy tudománya, felelősségérzete és az, hogy a tanítóképzés ügye legbensőbb szívügye: biztosítják a tanítóképző jövőjét. Jóakarókat is szerez a fiatal intézetnek. Az ő

⁷ Tudósítv. a főgimn.-ról 1855/56. 30—31. l.

buzdító munkájának eredménye, hogy megszerzi a nagykörösi egyházközség mellett a Kerület és Nagykörös városának, valamint egyes jóltevőknek erkölcsi és anyagi támogatását; a város 6 hold földet jelöl ki gazdasági területnek; az egyház 980 frt-ot ad a tanárok fizetésére; Egressy Sámuel 1000 frt alapítványt tesz zeneszerekre. Mindezeknek koronája a Palay—Beretvás-féle dánosi földalapítvány, amelynek megszerzésében ismét Wargának van országnrésze és amely a tanítóképzőt véglegesen Nagyköröshöz költötte, lételét, fennmaradását pedig biztosította (1857).

A cs. kir. helytartóság méltányolja a praeparandia felállítását,⁸ de célszerűnek tartaná, hogy a törvényes kívánalmak szerint rendeztetnék rendezett fizetésű külön igazgató választásával, aki a képzővel összefüggőleg a népiskolákat is vezetné; továbbá elegendő számú feljebb emelt fizetésű tanárok alkalmazásával, akik az oktatást és nevelést kellő irányban vezetnék. Ezenkívül többféle kérdést tesz az intézet életére vonatkozólag. Ezekre a választ az Egyháztanács is, a Kerület is külön-külön megadja. A válaszokból a következőket lehet megállapítani:

Az intézet 1836 óta⁹ a Kerület felügyelete alatt áll és azóta több egyháznak adott tanulókat. Felügyeleti jogát a Kerület választmánya által gyakorolja és befolyása által az intézet oly irányt vett, hogy kitűzött magas célját napról-napra megközelíti. Mint *tisztán confessionalis jellegű intézet egyedül a reformált egyházak népiskoláinak nevel tanítókat*. Terheit az egyház viseli, de reménye van a Kerület támogatására is. Egyik eltávozott tanára, Pajzán Dávid helyébe *Borostyán Sándor* személyében „ügyes tanító egyént” nyert.¹⁰ A Kerület a maga részéről hozzá teszi ezekhez, hogy az 1791. évi 26. törv. cikket az iskola hitfelekezeti jellegére nézve, egész teljességében fenn akarja tartani, mert iskoláinak csakis saját rendelkezése alatt álló képzőintézet nevelhet néptanulókat. A Kerület tehát az intézetet sajátjának tekinti, de a választmány egyben a nagykörösi egyházat is képviseli. Szabályszerűen megválasztotta ez a bizottság igazgatónak *Tatay András* theol. tanárt, de ez nem fogadta el. A bizottság utódának megválasztására is felhatalmazást nyert. Az iskolát a kormánynak bejelenteni azért nem kell, mert a bejelentés 1836-ban már megtörtént. Az intézet a választmány nézete szerint *életrevaló*.

A helytartóság december 30-án is, január 12-én is intéz leíratot az intézethez. Az előbbi lényegében megfelel a már ismertetett leíratnak, annyi van benne új, hogy Borostyán Sándor alkalmazásának ügyét feszegeti: ki hívta meg? Ki állította be? Az utóbbi le-

⁸ 1857. évi 30.490. sz. intézvényében.

⁹ Többször találkozunk vele, hogy az intézet életét az 1836. évtől számítják a jegyzőkönyvek, pedig még akkor nem nyílt meg.

¹⁰ Egyhí. jkv. 1857, dec. 6. 74. sz.

irat⁴¹ az intézet szervezetére nézve kíván jelentést. Az Egyháztanács a felügyelő választmány javaslata értelmében megállapítja, hogy alkalmazandó egy direktor, egy segédtanár, egy zenetanár. Direktor legyen *Kiss Lajos* főgimn. tanár, segédtanárnak hagyassék meg *Borostyán Sándor*, zenetanárnak pedig *Nagy József*, kik most is fungálnak. Így az intézet három tanárral s az ezek részére az egyház által fizetendő 1700 frt-tal organizálható.

Ha az okokat keressük, amelyek a tanítóképző végleges megalapítását létrehozták vagy legalább akár közvetve, akár közvetlenül elősegítették, nem tagadhatjuk, hogy ezek között a politikai viszonyoknak is része van, amelyek pedig az ú. n. patens-világban egyenesen gyűlöletessé váltak. A közoktatási kormány tanügyi intézkedései, közelebbről az Entwurf, alkalmat adtak a nagykőrösi főgimnázium alapjainak lerakására. Ezzel viszont eléri a főgimnázium azt, amit remélni sem mert, hogy az egyházkerület saját intézetének nyilvánítja. Kecskemét tehát hegemoniáját elvesztette, ennek pedig az a következménye, hogy a két egyház között helyreáll a béke. Nem sérti már Kecskemét érdekeit, ha a képző Nagykőrösön lesz is, sőt az sem sérti, ha a teológiát Pestre helyezik át. Beéri a gimnáziummal és a jogtani intézettel. Ezzel a Kerület iskolaügye a békés fejlődés útjára kerül.

Ugyancsak a politikai helyzet, tehát az abszolút hatalom követeli, valljuk be, egyenesen az egyházi autonómia sérelmével, hogy a képző elválasszassék anyaintézetétől, a főgimnáziumtól és hogy külön igazgatás alá helyeztessék. Az iskolafenntartó egyház lényegesebb ellenvetést tenni nem is tud, legfeljebb a sürgetés ellen tiltakozik. Hogy azonban az önálló élet, a maga-lábán-járás saját célkitűzéseket kíván, azt mindenki azonnal állátta és e céloknak felismerése, valamint a szolgálata, az iskolai élet valamennyi nyilatkozásában és ágazatában lerakhatja az alapot, amelyre építeni lehet és kell.

A tanítóképző tehát a külön igazgató hivatalbalépésével kezdi egészen a saját életét élni: s ennek az életnek a fonala a mai napig sem szakadt el. Tévedés volna azonban, ha a fentebbiekből azt a következtetést vonná le valaki, hogy a képzőt az absolut kormányzat hozta életre! Az intézet eddigi múltja, fáradságos küzdelmei, vergődése bizonyítják, hogy Warga János idézett soraiban nemcsak az ő lelke nyilatkozik, hanem mindazoké, akik a tanítóképzést egyházi és nemzeti életünk létérdekének tartották. Szolgálták tettekkel, szóval s az aléltágnak letűnt éveiben mindig a kedvező alkalom elkövetkezését várták, reménykedve, Istenbe vetett bizalommal és hittel! Hát hogyne igyekezett volna minden hivatott tényező megragadni a jelentkező kedvező alkalmat! Olyan mélyen gyökerezik már a végleges megalkotás vágya, hogy még az ellenséges és ellenszenves államhatalom intézkedéseiben is mindenki fel-

⁴¹ 1858 jan. 12. — 202. sz.

ismeri, ami jó s kitartó munkával és áldozatkészséggel a sikert biztosítja.

Nem szabad másfelől figyelmen kívül hagyni, hogy az abszolút kormány az ú. n. patens által törvénytelenül belenyúlt a protestáns egyházak önkormányzati jogába. Az előző években is látható már a kormány törekvése, hogy érvényesítse befolyását a protestáns egyházi életben. Ennek a törekvésnek egyik nyilatkozása az intézetünk ügyeibe való ismételt beavatkozás, sőt ilyen irányú törekvésnek tekinthetők a fentebb előadottak is. Az egyházi alkotmányos élet meg volt bénítva; egyházmegyei és egyházkerületi gyűlések sokáig nem is voltak. Majd pedig az egyháznak, féltizeden keresztül, létéért kellett küzdenie. Csak mikor a patenst visszavonták, tehát az egyházat régi jogaiba visszahelyezték (1860 május 15), lehetett komolyan szó az iskolaügy rendezéséről. Ezt a rendezést intézetünk-nél *Szigeti Wargha János* és *Nagy László* igazgatók végezték el. Előbbi kidolgozta a praeparandia és a Kerület egymáshoz való viszonyáról szóló szabályrendeletet (1858). Utóbbi pedig, talán a helytartóságnak már említett kívánságára is, az intézet Alapszervezetét (1859).

Intézetünk tehát elindult az erősödés, további fejlődés útján. Ez az út rögös és küzdelmes. Sokszor éppen azok teszik ilyenné, akik, hitük szerint, maguk is javát és előmenetelét munkálják. És mert javát és előmenetelét Istenbe vetett hittel, szíve szerint, mindenki akarja: Istennek áldása nem is marad el.

II. Fenntartó testületek, kormányzó hatóságok

Egyházkerület. A nagykovácsi református egyházközség. Ezeknek egymáshoz való viszonya. Egyházkerületi „tanbizottság”: egyházkerületi tanítóképzési szakosztály. Iskolafelügyelők, állami felügyelet. Igazgató; igazgatói ügykezelés.

Az intézet viszonya a két fenntartótestülethez: az egyházkerülethez és a nagykovácsi egyházközséghez. A vészes fellegek elvonultak az Egyházkerület egéről. Sok egyéb gondja mellett most már arra is gondolhatott, hogy a mindenkor sajátjának és confessionális jellegűnek vallott tanítóképzőt is szárnyai alá vegye. Eddig még anyagiakban nem igen volt módjában támogatást nyújtani, pedig az Egyháztanács az Albrecht főherceghez intézett feliratában még azt mondja (1858), hogy a képző nem is az egyházé, hanem a Kerületé. „Felállítására mi a nevezett egyházkerületnek csak segédkezet nyújtunk.” Majd ugyanazon hónapban elfogadott egy szabályzat-tervezetet, amely az intézetnek az egyházkerülethez való viszonyát meghatározza, amelyre már hivatkoztunk s amelyet Warga munkájának kell tartanunk.¹ Ez megállapítja, hogy a képző *Kormányzó-felügyelő hatósága a Dunamelléki Egyházkerület*. Ezt a jogát a „főválasztmány” és „alválasztmány” által gyakorolja. Mindkét fenntartó fizeti és választja az általa fenntartott tanszékek tanárait. A megerősítés és a fegyelmi ügyek elintézésének joga a Kerületé, viszont a meglevő anyagi erők Nagykovácsi tulajdonában maradnak. Megújítatik az 1839. évi határozat a tanítók alkalmazására és képesítésére nézve.

Ez a szabályzat — bár a Kerület elfogadta — nem sokáig maradhatott érvényben, mert még abból az időből való, amikor a Kerület szabad mozgásában akadályozva volt. Aztán még nem halványult el az a régi terv sem, amely a kecskeméti és nagykovácsi iskolákat egyesíteni akarta. Most ennek is eljött az ideje, természetesen a változott idők viszonyaihoz képest, más formában.

¹ Egyh. 1858 ápril. 18. — 12. sz.

A Kerület legelőbb is anyagi természetű intézkedéseket tett. Az eddigi cursust három évre terjeszté ki, felállított egy általa díjazandó tanszéket. A legációk egy részét a képző növendékeinek adta s elhatározta a tápintézet felállítását. Megállapította továbbá a tantervet és kijelölte az intézet feladatát is. Igen fontos mozzanat az is, hogy az intézet képviselket nyert az egyházkerületen, mert ez jogi helyzetét az egyházi és világi hatóságokkal szemben a theológiáéval azonossá tette. Ezzel az intézet különállása elismerést nyert. t. i. az intézet egyházkerületünkben a szerves egésznek alkotó református, köznevelés organumainak egyik lényeges kiegészítő része.² Ugyane határozat az iskolák helyi bizottmányaira ruházta a képviselő megválasztásának jogát, de ehhez az Egyháztanács nem akart alkalmazkodni s bár kissé elkésve, ragaszkodott a képviselők „nevezési jogához“, melyet eddig is gyakorolt.³ Így már 1864-ben az Egyháztanács küldte fel Tanárky Gedeont, majd a következő évben, de még a tiltakozás előtt, Nagy László igazgatót. 1870-től kezdve azonban a képviselőküldés jogát már az iskolai szék gyakorolja, évenként felváltva az igazgató és főgondnok felküldésével. Majd az 1882. évi egyházi törvények értelmében az egyházkerületi képviselő megválasztására a tanárikar nyer jogot. De csak 1885-ben élt először e jogával, H. Kiss Kálmán igazgató megválasztásával. Az 1907. évi egyházi törvény pedig ezt a jogot is a gyülekezetekre ruházta s mai napig is ez a törvényes gyakorlat. Idők folytán az is megesett, hogy mivel a Kerület közgyűlésén a tanügyre vonatkozó tárgyak nem voltak tárgysorozatra kitűzve és az egyházi pénztár is kime-rült, az iskolai szék nem küldött képviselöt (1876).

Majd az egyesítés megvalósítására kerül a sor; csakhogly most már a theológia Pesten van, tehát három iskolát kellett egyesíteni. Mindegyik marad a helyén, még pedig kizárólagosan: a theológia, a jogakadémia és a tanítóképző. *A három intézet együtt alkotja a Kerület főiskoláját.* A középtanodára és a bölcsészeli tanszakra a kizárólagosságot nem alkalmazza a Kerület: mind a három hely tarthat fenn ilyeneket, ha anyagi ereje megengedi. Az említett három intézet úgy szerepel ezentúl, mint *a Kerület háromegy főiskolája.* Az egységes vezetés a *közös igazgatóság* (igazgatótanács) tiszte, melybe a Kerület megbízottain kívül a három gyülekezetből is választandók meghalározott számú tagok.⁴ A közös igazgatóság tiszte még a közvizsgák vezetésén kívül a közös kormányzás és mindazon kérdések megoldása, melyek a három iskola „egymásbavájó érdekeit érintik“. Az egyházkerületi tanügyi bizottság hatáskörébe pedig

² K. j. 1860 okt. 8. — 16. sz.

³ Egyht. 1865 jul. 9. — 67. sz.

⁴ Legelső tagjai a közös igazgatóságnak: gr. Ráday Gedeon, és Török Pál elnöklte alatt: Sárközy Kázmér, Dobos János, Ballagi Mór, Fördös Lajos, Tatay András, Kiss Miklós, Filó Lajos, Tanárky Gedeon és Mészáros Benjámín.

az örökös figyelem és munkásság, felügyelet, az összhangzó vezetés és irányítás tartozik.⁵

A Kerület a közös igazgatással egybefüggőleg anyagi segítséget is nyújt a hárommegy főiskolának. E végből a rendelkezésre álló összeg 7 részre oszlandó. Ebből kap Pest a theológiára 3, Kecskemét 2, Nagykőrös szintén 2 részt. A kapott összeget Kecskemét és Kőrös csak felerészben használhatja főiskolájában tanári fizetésre, a másik fele mindkét helyen a bölcsészeti tanszék díjazására fordítandó.⁶ Továbbá megosztja a Kerület a theológia s a képző között a házassági főhmentvényi díjakat.

Az 1868. évi 38. törvénycikk ismét új helyzetet teremt azokkal a követelményekkel, amelyeket a képzőintézetekkel szemben támaszt. Így Nagykőrösnek nincsen gyakorlóiskolája, a német nyelv, alkotmánytan, testgyakorlás nem tanítatik, a gazdaságtan pedig még most is csak elméletileg. E hiányokon segíteni kell, mert a törvény mintegy 6000 főnyi sucerescentiát kíván, s egyházunkra nézve előnyösebb, ha maga képez magának tanítókat. A kerületi „tanbizottság“ méltányosnak tartja, ha a Kerület vállalja az anyagiak egy részét, Nagykőrös azonban szintén járuljon hozzá. Az intézetnek hitfelekezeti jellegét kell fenntartani, de úgy, hogy az országos törvény értelmében szerveztessék újra; emelni kell a tanári fizetéseket is.⁷ Nagykőrös azonban az eddiginél nagyobb áldozatot nem hozhat. Jelenleg több mint 2000 frt-tal járul az intézet fenntartásához, míg a Kerület csak 1160 frt-tal. Az eddigi hozzájárulást fenntartja, s kész a várostól 2 hold gazdasági területet kieszközölni, de a „képezde kellékes szervezésére“ szükséges költségeket a Kerületől kéri és várja.⁸ Így a gyakorlóiskolai tanító fizetését, a testgyakorlat tanítójáét, az igazgató fizetésének emelését, a gyakorlati gazdasági iskola felszerelését, a könyvtár gyarapítását és egy iskolai orgona beszerzését. Addig az eltávozott két tanár, Nagy László igazgató és Ballagi Károly helyét csak „melléktanárokkal“ töltheti be.

Ámde a Kerület közgyűlése októberben nem gyűlt össze, tehát nem volt, aki a képző sorsáról határozzon. Így az egyház kétségek közé jutott. Nem tudta, hogy remélheti-e a Kerület halhatós támogatását. Ezért sürgető felíratot küldött, hogyha másképp nem, valami kisgyűlés-félének összehívásával oszlassa el a Kerület a kétségeket. Ha pedig nem nyújthatna elegendő segítséget, veszélyeztetve volna az intézet hitfelekezeti jellege és szóba kerülhetne az intézetnek „egy állami képezdének kebelében leendő feállítása“ is. Kissé szokatlan hangon azt is hozzá teszi az Egyháztanács, hogyha a kérés „kegyes meghallgatást nem találva“, azt hallgatag felhatalma-

⁵ K. j. 1863 május 31. — 68. sz. 1. pont.

⁶ K. j. 1862 okt. 16. — 15. sz. A főiskolán itt kétségtelenül a tanító-képző értendő!

⁷ K. j. 1869 május 25. — 59. sz.

⁸ Egyh. 1869 július 20. — 63. sz.

zásnak, sőt utasításnak volna kénytelen tekinteni, hogy önállólag is megtegye mindazt, amit az intézet jövőjére nézve szükségesnek lát!⁹ Az Egyháztanács egyuttal bizottságot küld a Kerület elnökségéhez. Az eredmény a hitfelekezeti jelleg megmentése lett ugyan, de anyagi eszközök hiányában az „állammal való szövetkezéstől” sem fog idegenkedni az Egyháztanács, úgyszintén a város közönségét is megkeresi segélynyújtás iránt, mert a városnak is érdeke a tanítóképző fennállása.¹⁰ Csak júniusban vette tárgyalás alá a Kerület ezt a létkérdést jelentő dolgot és elhatározásra is jutott.¹¹ Maga a püspök, *Török Pál* nagyon a szíven viseli a képző dolgát. A júniusi kerületi közgyűlésen a püspöki jelentésben ezeket mondja: „... Egyedül a népoktatásra és praeparandiákra nézve van szentesített alaptörvényünk; ez is zavaros ostrom alatt, annyira hogy az irodalom s balinformációk által a fogalmak is összezavartattak s a nézetek elhomályosultak. Tisztáznunk kell ezeket s versenyezve közremunkálnunk a magas és üdvös célra; mert a próféta szerint elvesz a nép tudomány nélkül.” A megoldás azonban ideiglenes; egész jelentőségében mutatkozik annak szüksége, hogy a két fenntartótestület szerződésben szabályozza egymáshoz való viszonyát, jogait és kötelességeit.

A szerződés létre is jött¹² és hosszú időre szabályozta a tanítóképző anyagi ügyeit. Részletesebb ismertetésére az anyagi ügyekkel kapcsolatban térünk rá. Az iskola benső életéhez nem nyúl, mindössze az igazgatóválasztás jogának váltakozó sorrendjét hagyja jóvá s a tanítóképesítéssel kapcsolatban (polgári iskolákra való képesítés) tesz lényegtelen intézkedést. *Az anyagiakra nézve ez tekintendő alapszerződésnek*; az akkori követelményeknek nagyjában meg is felel. De éppen ez az alapszerződés-szerű természete a későbbi időkben igen sokféle surlódásra és megnevelésre adott alkalmat a két fenntartó-társ között. Nem hagyta ugyanis nyitva az ajtót a szükségképpen elkövetkezendő fejlődésnek.

A viszonyok változásával, a népoktatási törvény-okozta fejlődéssel és az anyagi ügyeknek a két fenntartó között történt szabályozásával egyre veszít jelentőségéből a Kerület hárommegy főiskolájának közös igazgatása. A másik két tagozat: a teológia és jogakadémia is önálló irányban fejlődik, így a hármas főiskolai bizottság pusztán létele egymáshoz láncolja a három intézetet: a Kerület egyiknek sem adhat anélkül, hogy a másik kettőnek is ugyanakkor ne legyen kénytelen adni. Lassanként hatáskör nélkül marad a hármas bizottság, inkább csak névleg szerepel. Az utolsó életnyilvánulások egyike, hogy 1878-ban még beküldi Nagykőrös a bizottságba

⁹ Egyhlt. 1870 január 8. — 4. sz.

¹⁰ Ugyanott február 14. — 20. sz.

¹¹ K. j. 1870 június 15. — 64. sz.

A részleteket lásd az anyagi ügyeknél.

¹² K. j. 1871 június 9. — 107. sz.

a maga képviselőjét.

Még két alkalommal kellett a két fenntartótárs egymáshoz való viszonyát szabályozni. Az egyik az évfolyamoknak 3-ról 4-re emelésével állott elő.¹³ Tanteremre és legalább egy segédtanári állás szervezésére volt szükség. Részletes tárgyalások után abban állapodtak meg, hogy a Kerület az új tanár fizetésébe többet, Nagykőrös pedig kevesebbet ad, az elhelyezésről pedig Nagykőrös gondoskodik. Az új tanszék betöltése meg úgy történjék, hogy a Kerület hármas ajánlata alapján az egyház válasszon.¹⁴ Eddig t. i. négy rendes tanár közül kettőt a Kerület, kettőt pedig az egyház választott és fizetett. Ezt az ötödiket utóbb, a végleges rendezés után, telerészben fizették és váltakozó sorrendben választották.

A másik alkalom pedig újabb alapszerződés megkötését tette szükségessé. Ugyanis az intézet a fizetéskiegészítési államsegély elfogadása következtében előálló és egyre fokozódó miniszteri kívánalmaknak anyagi okokból nem tudott eleget tenni. Az egyház anyagi lehetőségei kimerültek, így a Kerülethez kellett fordulni anyagi támogatásért. Megint tanszéket kellett szervezni, ezenkívül óratöbbletek díjazásáról kellett gondoskodni; helyiségek s egyéb dologiak tekintetében is nehézségek mutatkoztak. A Kerület a jogügyi bizottsággal és számszékkel megvizsgáltatta az 1871 június 9-i alaphatározatot, annak eldöntése végett, hogy mivel járulhat és mivel kell, hogy járjon mind az egyik, mind a másik fenntartótárs a személyi és dologi szükségletekhez.¹⁵ E bizottságok együttes javaslatára aztán a Kerület hivatkozva az említett alaphatározatra, mely szerint a rajz és a tornatanítás ellátásáról Nagykőrös köteles gondoskodni; az anyagi terhek vállalása elől kitért,¹⁶ az egyházra hárítván az egészet s figyelmen kívül hagyván, hogy a Nagykőröshöz kötött alapítványok beszámításával, az egyház már eddig is jóval többet áldozott a képző fenntartására, mint a Kerület s hogy határozatával egy élő és fejlődő organizmusnak a helyzetét egy 35 év előtti elavult határozat alapján mérlegelte. Az igazgatótanács nézete szerint egyedül *a paritás elve alapján lehet a két fenntartótestület jogait és kötelességeit szabályozni*; a terhek tehát egyenlően volnának viselendőek.¹⁷ (Ugyane határozathoz csatolt melléklet részletesen, időrendben kimutatja, hogy 1852-től mennyit adott egyik-egyik fenntartó a képző céljaira.)

Ilyen értelmű előterjesztéssel élt az egyház is, mire a Kerület kinevezett egy bizottságot, hogy az egyház megbízottaival tárgyalásokat kezdjen.¹⁸ Terjessze ki figyelmét a képző szükségleteire.

¹³ Részletesen l. más helyen.

¹⁴ K. j. 1885 jún. 6. — 59. sz.

¹⁵ K. j. 1905 szept. 22. — 52. sz.

¹⁶ 1906 szept. 26. I. — 167. sz.

¹⁷ Igl. 1907 jan. 10. — 1. sz.

¹⁸ K. j. 1907 jún. 20. — 42. sz. A bizottság tagjai Mészáros János

azoknak fedezésére szolgáló bevételeire, alapítványainak jogi természetére és rendeltetési céljaira, továbbá a nagykörösi egyház zárszámadásilag igazolt eddigi hozzájárulására. Ezeknek alapján mutassa ki, hogy mennyi a képzőnek jelenlegi szükséglete, mennyit fedez az alapítványok jövedelme s mekkora az az összeg, melyet a két fenntartótestületnek kell fedeznie.

Ez a bizottság augusztus 7-én, az igazgatótanács négy tagjával kiegészítve össze is ült, de eredményt elérni nem tudott. Valami félreértésnek is közbe kellett jönnie, mert a Kerület elé felterjesztett javaslat a bizottság elnökétől olyan értelemben ment fel a Kerülethez, mintha a tárgyalás most is az 1871. évi alaphatározat szellemében folyt volna le, holott a nagykörösiek felfogása szerint éppen ezt kellett volna korszerűbb szerződéssel felcserélni, a teljes paritás elve alapján. A határozati javaslat s az értekezleten felvett jegyzőkönyv több megállapítása között is ellentét van, úgyhogy a Kerület újabb terhe a javaslat szerint 2980 K, az egyházé pedig 4380 K lenne. Ezt pedig utóbbi nem fogadhatja el.¹⁹ Kívánja, hogy az összes személyi kiadásokat a teljes paritás elve alapján vállalja mindkét fenntartó s hogy a szerződés 10 évenként, nemcsak a társas viszonyra, hanem a fenntartás mérvére vonatkozólag is revidéaltassék.

Közben lefolyt az 1907-8. iskolai év, szinte kétségbeejtően nehéz viszonyok között, amíg végre megtalálta egymás kezét a két tárgyaló fél és létrejött a rég várt rendezés. A Kerület a bizottság jegyzőkönyvében foglaltakat egész terjedelmében elfogadta.²⁰ Ami pedig a *paritásos alapon való igazgatást* illeti, a két fenntartó-testület egyenlő számú tagokkal vesz részt az igazgatótanácsban. A tanárokat ezentúl sorrend szerint felváltva választja, oly módon, hogy az új rajztanárt már a Kerület fogja megválasztani. *Ez a sorrend szerinti választás nem terjed ki a torna, kertészet és a gyakorlóiskola tanítójára. Ezeket mindig az egyházközség választja.*

Ez az alapszerződés megszüntette azt az állapotot, hogy voltak egyházkerületi (superintendentialis) és egyházközségi (ecclesialis) tanárok, akiket nem mindig egyformán fizettek. Most a tanárok ebben a tekintetben egyenlők: fizetésüket is egyenlő arányban kapják a két fenntartótól, választásukba is egyenlő mértékben foly be mindkettő. Fennáll ez a helyzet ma is s az egyezés sikeres voltát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a két fenntartó között a surlódási felületeket eltüntette s mindenféle vitának elejét vette, akár anyagi, akár pedig kormányzati ügyekről volt szó.

kecskeméti lelkész, ker. tanácsbíró elnöklele alatt: Petri Elek, Takács József, Sógor Endre tanácsbírák, Nagy Dezső dr ker. ügyész. Nagykörös részéről: Patonay Dezső, Bakó József lelkészek, Kókény Dezső dr főgondnok, Póka Kálmán és Szappanos Sándor presbiterek, Ádám László, H. Kiss Kálmán és Daru Mihály igazgatótanácsosok. Jegyző: Daru Mihály.

¹⁹ Egyh. 1907 okt. 2. — 362. sz.

²⁰ K. j. 1908 június 17. — 58. sz.

Egyházkerületi tanítóképzési szakosztály. Idők folyamán az Egyházkerület tanügyi bizottságának a fejlődés okozta munkaszaporulat következtében szakosztályokra kellett oszlania. Így a tanítóképzőnek, mint népoktaasügyi intézetnek ügyeit évtizedeken át az Egyházkerületi Tanügyi Bizottság *népiszkolai szakosztálya* képviselte a kerületi közgyűlés előtt. 1911-ben ennek hatáskörére vonatkozó szabályrendeletet akart alkotni az Egyházkerület. Javaslatot kért tehát az intézettől is. A tanárikar kezdeményezésére és előterjesztésére valósult meg a képző számára *a külön tanítóképzési szakosztály*. A képző önálló szakiskolai jellegénél fogva ugyanis a vele foglalkozó egyházkerületi szervnek éppen olyan önállónak kell lennie, mint a jogakadémiai vagy theológiai szakosztálynak. A tanári kar javaslatát az igazgatótanács elfogadta, ennek javaslatára pedig a Kerület is, a tagokra vonatkozó módosítással. Elfogadta t. i.: hogy elnöke az egyházkerületi főjegyző, előadója pedig az igazgató legyen; hogy hatásköre minden tanügyi, erkölcsi, szellemi és anyagi ügyre kiterjedjen; hogy hatáskörébe tartozzék a nem saját tanítóképzőink (tehát állami vagy más felekezeti intézetek) válásoktatására való felügyelet is. Elfogadta továbbá az adminisztratív intézkedésekre vonatkozó javaslatot. Tagjai azonban, a javaslattól eltérően, három lelkész és három világi egyén, akiket a Kerület választ, továbbá a képző igazgatója és egy képviselője. Az elnök helyettese a hivatalára nézve legidősebb egyházkerületi jegyző.²¹ A szakosztály első ízben így alakult meg: lelkészi tagok (egyszersmind a Kerület tanítóképesítő bizottságának is tagjai): *Takács József* ceglédi, *Fejes Dániel* jászkiséri és *Simon Ferenc* jászberényi lelkészek. Világiak: *Bagossy Károly* egyházmegyei gondnok, *dr. Ballagi Aladár* és *dr. Darányi Gyula* tanácsbírák,²² *H. Kiss Kálmán* igazgató és *Losonczy László* tanár. Első működése a novemberi közgyűlés alkalmával történt. Az igazgatótanács — saját kívánságára — szintén kapott egy helyet a szakosztályban *Patonay Dezső* lelkész-elnök személyében.²³ Az intézetnek semmiféle ügye nem kerülhet a Kerület közgyűlése elé a szakosztály javaslata nélkül.

Állami főfelügyelet; iskolalátogatások. Nagyon sokáig emlékezetes maradt a tanítóképző-intézet életében „Cs. kir. iskola-tanácsos *Mikulás János* úr önagyságának“ 1859 március 23-án történt várallan látogatása.²⁴ „Az igazgató által az összes képezési ifjúságnak tartott leckeórára bejövén és főgymnasiumi igazgató tek. *Warga János* úr s az ifjúság előtt az igazgatóhoz azon kérdést intézván: „miket tanítanak ill és micsoda órákon, mert ezekről semmit sem tud, minthogy e felől a helytartósági tanhatóságához semmi hivatal-

²¹ K. j. 1911 okt. 24. — 155. sz.

²² K. j. 1912 május 7. — 13. sz.

²³ K. j. 1913 május 20. — 101. sz.

²⁴ Igazgató jelentése a Ker.-hez 1857 márc. 30. F. pont.

los jelentés nem tétetett“: kijelenté, hogy „az oly intézet, mely a felsőbb tanhatóság iránti kötelességét ennyire nem teljesíti, *becsukatik*“, hozzátevéen, „hogy ezt hivatalosan kívánta tudtul adni“. Anynyival szokatlanabb ez a hang, mert nevezett iskolatanácsos a gimn. tanári testületben elég népszerű volt.

Midőn az igazgató válaszolá, hogy superintendentialis képezdei helyi választmány, melynek ő közvetlen inspectioja alá van helyezve, ily felterjesztéseket az igazgatónak még mindeddig kötelességévé nem tévén, a kívánt teljesítésre magát jogosítottnak nem érezhette, hanem legközelebb ő Nagysága hivatalos nyilatkozatát előterjesztendi s ennek utasítását bevárni kötelessége, ő Nagysága viszonzá: „Erre nézve a helytartóságnak nem a választmánnyal, hanem az igazgatóval van dolga, s a mulasztásért az igazgató a felelős.“ Ekkor ő Nagysága a másik képezdei tanárt is felhívatta s a képezdében huzamosabban időzött s több tantárgyakból vizsgálatot tartani méltóztatott.

Erre a helyi választmány kimondta, hogy amit más confessionalis intézetek felterjesztenek a helytartótanácsához, azt a képző is felterjeszti. Az igazgatónak az állammal szemben való felelőssége az intézet szervezetével és confessionalis jellegével ellentétben áll, tehát a Kerület állapítsa meg, hogy mik az intézet teljesítendői a helytartóság irányában. Végül kérje a Kerület azt is, hogy a helytartóság az intézet minden ügyében az egyházkerülettel legyen közvetlen érintkezésben.

Ugyanacsak az érintett igazgatói jelentés előadja, hogy helytartóság legtöbbször közvetlenül az igazgatóságához intézi leíratait. Az 1858-59. tanév első felében is tíz ilyen leírát érkezett, a püspök útján pedig öt. Ez utóbbiak közül négy arról szól, hogy segédtanítóságra kibocsátott növendékeink közül négyet állomásáról elmozdított. Azt hihetnők, hogy talán hazafias magatartásuk miatt, de mindegyiknél az az ok, hogy képességüket elégtelennek találta. „A helytartóság csak úgy adhatja megegyezését a tanító választásokra, ha ténylegesen tanítói egyének terjesztetnek fel, nem pedig oly tanítványok, kiknek tanítói képességük ki nem mutatható.“ Nyilvánvaló az ellentét az éppen ekkor készülő alapszervezet rendelkezéseivel, mert ott a képességi vizsga előfeltétele a kétévi segédtanítói gyakorlat. Baj, hogy az egyházakra kellemetlenül hatott a dolog, mert idegenkedtek attól, hogy tőlünk vigyenek segédtanítót s így könnyen bekövetkezhetik az intézet balsorsa. A képző választmánya kéri a Kerületet a szükséges lépések megtételére. Növeli az aggodalmat, hogy Nagy László igazgató megerősítése egyre késik, pedig iratai már 1858 szeptember 3-án felterjesztettek. Hasonló késedelem máshoi nem történik, pedig Nagy László politikai feddhetlensége abból is nyilvánvaló, hogy hat éves kisujszállási gimn. igazgatósága alatt sohasem vonatott kétségbe.

Az első hivatalos látogatás a Kerület részéről már 2 évvel előbb, 1857 december 6-án történt, amikor *Dobos János* ceglédi lelkész,

mint a képezdei választmány vidéki tagja, meglátogatta a tanítási órákat. Egyházi részről két ízben is meglátogatta a képzőt *Szász Károly* püspök (1887 és 1891), *Szilády Áron* egyházkerületi megbízott (1889) és *Baksay Sándor* esperes (1895). Ezek közül Szilády Áron tekintett mélyebben az intézet tanulmányi és anyagi életébe, kapcsolatosan a IV. osztály megnyitásával szükségessé vált építkezés ügyébe is. A tanárok működésével szemben elismeréssel adózik, a növendékek magatartását szolidnak, férfiasnak, feleleteiket értelmesnek találja s bizton reméli, hogy jövődő pályájukat sikerrel futtatják meg. A tervbevett építkezést a Kerület sürgeti, mert 1885 óta nem történt semmi. Lelkészelnök haladékolat kér. (A részleteket lásd más helyen!)

Az alkotmány helyreállítása után a magyar közoktatási kormány sokáig nem gyakorolja legfőbb felügyeleti jogát. Az érintkezés eleinte abban állott, hogy az intézet legkiválóbb erőit a maga intézményeiben alkalmazta és hogy a nem okleveles tanítók részére két ízben is nálunk rendezett póltanfolyamot. Majd az igazgató arra is felszólítást nyert, hogy minden tanév végén tegyen jelentést a püspök útján V. K. M.-hez az intézet anyagi és szellemi ügyeiről a leküldött kimutalás szerint, oly célból, hogy a minisztérium a képzők tevékenységéről évenként lehetőleg híj képet szerezhessen.²⁵ A legelső két miniszteri megbízott *Molnár István* kerületi és *Kovács Antal* méhészeti felügyelő, ők is inkább irányítás és ismeretterjesztés végett küldettek ki.

Első eset, hogy az állami főfelügyelet gyakorlására megbízottat küldött a V. K. M. *Berecz Antal* felsőbb leányiskolái igazgató, az Országos Közoktatási Tanács tagjának megbízása „minden rendelkezési jog nélkül”. Két ízben látogatta meg az intézet (1893 és 1894). Jelen volt a tanárok óráin, megnézte a dolgozatokat, a gyűjteményeket és az igazgató előtt a tapasztaltak felett meglegedését nyilvánította. A gyakorlati kiképzés megvizsgálása és tanulmányozása céljából *Dezső Lajos* sárospataki áll. tanítóképző-intézeti igazgató kereste fel iskolánkat (1902), ugyancsak V. K. M. megbízásából.

Az állami fizetéskiegészítés elfogadásának folyományaként, mélyreható állami ellenőrző vizsgálatnak tekinthető *Nagy László* tanítóképző-intézeti igazgató, az Orsz. Közoktatási Tanács tagjának (fia első önálló igazgatóuknak) 1908. évi május 4-től 7-ig tartó hivatalos látogatása. Erre, az intézet életének további fejlődésére messze kiható látogatásra, eredményeire és következményeire még többször visszatérünk.

A világháború kitörésének évében, tehát e sorozatban utolsó: *dr. Antal Géza* pápai theol. akadémiai igazgató, akkor országgy. képviselő látogatása, szintén a V. K. M. megbízásából. Megemléstendő végül, hogy a tanulóifjúságot mint vendég keresték fel *Philidius Keresztély*, a Keresztyén Ifjúsági Egyesületek főtitkára Genfből

²⁵ I. 1892 február 23. — 127. sz.

(1911) és *Perényi József* igazgató-tanító, az intézet egykori növendéke, aki az alkoholizmus ellen való országos küzdelemhez csatlakozásra szólította fel az ifjúságot (1911).

Igazgatótanács. Ennek legrégebb formájára abban a tervezetben akadunk, amely a nagykőrösi és kecskeméti iskola egyesítése tekintetében 1847-ben készült.²⁶ A két iskola kormányzatának 3 fokozatát ajánlja a javaslat: 1. Tanári szék, 2. Helybeni iskolai szék, ebbe a tanárokon kívül mindkét egyház egyenlő számmal tagokat választ. Feladata mindkét helyen, t. i. Kecskeméten és Nagykőrösön az iskolára felügyelni. Mindkét iskolai szék a maga kebeléből egyenlő számmal ismét tagokat választ, *akik a képző ügyeit kizárólag kormányozzák.* 3. Egyházkerületi kormányzó iskolatanács, amely egyházkerületi tudományos választmány, tanügyi bizottmány, végül tanügyi bizottság néven is szerepel. Ebbe a két egyház csak 2—2 tagot nevez, olyan férfiakkól, akik az iskolai széknek nem tagjai. Ismeretes dolog, hogy az egyesítés nem sikerült, tehát ez is csak elgondolás maradt.

Tíz évvel később, 1857-ben nevez ki a Kerület egy kormányzó-testületet az egyháztól választott felügyelő bizottság mellett. Ennek elnöke: Báthory Gábor helyettes püspök, akkor nagykőrösi lelkész, tagjai Dobos János, Egressy Sámuel, Magyar Pál, Szilassy György, Tanárky Gedeon, gr. Teleki Gyula, Vajda László és Warga János assessorok. Ezek közül Nagykőrösön lakik az elnökön kívül négy. Magyar, Tanárky, Vajda és Warga.²⁷ A következő évben elkészült Alapszervezet megmondja, hogy ez a testület ügyel fel az intézetre és hogy a tanácsbírákból alakítandó. Tagjai közül legalább kettő Nagykőrösön lakják s az egyház is választ bele két tagot. Elnöke a Superintendens vagy a kecskeméti egyházmegye esperese. Az elnevezése tanítóképezdei *főválasztmány*, Nagykőrösön lakó tagjai pedig a tanári testülettel együtt alkotják az *alválasztmányt*. Utóbbi, mikor „a maga részéről határozottan intézkedni nem véli tanácsosnak” az ügyet a főválasztmány elé terjeszti.²⁸ A főválasztmány a Kerület elé mindenféle ügyben jelentést és javaslatot terjeszt. Az alválasztmány jegyzőkönyvei (majd később az iskolai széknek, igazgatóbizottságnak, igazgatótanácsnak jegyzőkönyvei) az intézet irattárában 1860 november 3-tól megszakítás nélkül megvannak. De hogy 1857-ben már működött, onnan tudjuk, hogy a legelső tanárkari jegyzőkönyv egy vitás felvételi ügyet az „Egyházkerületi Választmány” elé utal.

A Kerület a képezdei főválasztmányt megszüntette. Helyébe lépett teljes joggal a kerületi tanügyi bizottmány. A képezdei választmány néven fennállott igazgató-testület az egyházkerület határoza-

²⁶ K. I. II. 177. — júl. 19—21. f. pont.

²⁷ I. 1885, 10. sz.

²⁸ 1858 ápr. 18. Egyht. 12. sz.

tából *Képezdei iskolai szék* nevet viselend. Tagjai a két elnökön kívül két tag az egyház, egy a Kerület részéről, továbbá tagjai a képezdei tanárok is. Elnökei az Egyháztanács elnökei: legelsők Filó Lajos lelkész és Tanárky Gedeon főgondnok, jegyző: Ballagi Károly tanár. A tagok részt vesznek a közvizsgákon.²⁹ Az iskolai szék elnevezést 1876 május 6-ig *igazgató bizottság*, ezt pedig 1878 január 8-tól fogva *igazgatótanács* név váltja fel.

Nevezetes fordulópont az igazgatótanács életében, hogy a Köznevelési és Közoktatási Szervezet (1884) legfeljebb 9-ben állapítja meg tagjainak számát. Az igazgató hivatalból tagja; tagja még a tanárkarnak *egy* képviselője. Mivel azonban az igazgatótanács gyűléseiben gyakran van szükség a szaktanárok felvilágosítására, az igazgatótanács felkérte Losonczy László és Kovács Ferenc tanárokat, mint akiknek tagsága megszűnt, hogy legalább mint tanácskozó tagok maradjanak bent.³⁰ Ily módon még 1889-ben is részt vesznek az igazgatótanács ülésein az összes rendes tanárok. A választott tanárkari képviselő kezdettől fogva Oláh Károly.

Megtörtént az is, hogy üresedéskor az egyháztól kiküldött tagot (Kalocsa Balázs) az Egyháztanács a Kerület küldöttei közé választotta be. Így nagyobb tisztséget is jelentett a Kerület részéről történő megbízás s az egyház is nagyobb befolyást szerzett a testület összeállításában.³¹ Szigeti Warga János élete végeig tevékeny tagja az iskolai széknek. Utódává a Kerület *Ádám Gerzson* liceumi igazgatót választotta, aki 1906-ban bekövetkezett haláláig hűséges tagja maradt az igazgatótanácsnak.³²

Az igazgatótanács, annak ellenére hogy az intézet belső és külső életét érintő valamennyi ügynek meg kellett előtte fordulnia, egy időszakban nem vitt irányító szerepet. Különösen az átszervezés óta több mint egy évtizedig, kevés gyűlést tart, feltűnő, hogy nem ritkán félév is eltelik, amíg ismét összejön. Az 1897. év folyamán három gyűlés volt 24 ügyszámmal, 1898-ban három gyűlés 14, 1899-ben ismét három gyűlés 17 ügyszámmal. Nehéz megmagyarázni ezt a jelenséget, mikor a tanári kar ugyan-e 3 évben évenként 200-nál több ügyet tárgyalt! A fontosabb ügyeket, úgy látszik, a két iskolafenntartó teljesen magának tartotta fenn! Az igazgatótanács pedig sokat veszített jelentőségéből. Megtörtént nem egyszer az is, hogy együtt tartott gyűlést a gimnáziumi igazgatótanáccsal. Erre különösen a közös rajztanár személyének gyakori változása adott alkalmat, valamint a tornatanítás ügye, amely szintén közös volt.

Filó Lajos lelkész-elnöknek 1905-ben történt elhunytja után szükségesnek látta a Kerület elnöksége, hogy az elnöki szék betöl-

²⁹ Isk. szék 1864 febr. 11. — 35—39. sz. és 1862'3. évi Tud. 14. l.

³⁰ Ig. tan. 1884 nov. 8. — 303. sz.

³¹ Ig. biz. 1876 nov. 29. — 17. sz.

³² Isk. szék. 1875 május 26. — 50. sz.

tése előtt tisztázza az igazgatótanács szervezetét és hatáskörét.³³ A tanárkar az igazgatótanács útján megteszi javaslatát az 1907. Egyh. lörv. VI. c. 64. és 65. §-a, a Konventi Rendtartás, a Kerület határozatai és a tapasztalatok alapján a következőkben: *I. Szervezet.* 1. Tagjainak száma 9. A kettős elnökség egyik tagját (egyh.) a Kerület, a másikat (világi) az egyházközség választja. 2—2 tagot választanak a Kerület, az egyháztanács és a tanárkar. Az igazgató hivatalból tagja és előadója az igazgatótanácsnak. A tanárkar tehát az igazgatóval együtt most már a két iskolafenntartóval egyenlő arányban van képviselve. 2. A tagoknak Nagykörösön kell lakniuk. 3. Az igazgatótanács az igazgató és a tanárkar fölött áll s az intézetet érdeklő egyetlen dologban sem mellőzhető. 4. A tagoknak saját személyes ügyeikben sem tanácskozási, sem szavazati joguk nincsen. 5. Helyettes elnökét és jegyzőjét maga választja. *II. Hatáskör.* 6. Felügyel az intézetre és működésére. 7. Tanulmányi és fegyelmi (növendékek) ügyekben másodfokon határoz. 8. A növendékeket véglegesen felveszi. 9. Az elnökség és a tagok vezetik a vizsgálatokat, megnyitják és bezárják a tanévet s első felügyelői az intézetnek. 10. Igazgató és tanárkar időszaki jelentései ide terjesztendők. 11. Megvizsgálja a tanárok szertári számadásait. 12. Megválasztásra ajánlja a tanárokat s intézkedik hosszabb helyettesítések iránt. 13. Az igazgatótanács rendeletére lesz jelentést az igazgató a fenntartótestületekhez vagy az egyházi főhatóságoz. 14. Az anyagi ügyeket figyelemmel kíséri s e téren kezdeményezési joga van.

A fentebbiek alapján az igazgatótanács a következőleg alakult meg: Lelkész-elnök lett a Kerület választása alapján Patonay Dezső, helybeli lelkész, világi elnök a főgondnok, dr. Kökény Dezső. Tagok: a Kerület részéről: dr. Magyar Ambrus, Ádám László. Az egyház részéről: Bakó József lelkész, Póka Kálmán. A tanárkarból hivatalból: H. Kiss Kálmán igazgató, képviselők: Varga József és Daru Mihály.³⁴ Ebben a formában hagyta meg az igazgatótanácsot a legújabb zsinati törvény is. Mivel az igazgatótanács elnöksége hosszas gyakorlat alapján az Egyháztanács elnökségével azonos, olyan helyzet is előállhat, hogy az ujonnan megválasztott főgondnok még nem tagja az igazgatótanácsnak. Elnöki jogaiba is csak akkor lép tehát, mikor az Egyháztanács igazgatótanácsosnak külön is megválasztja. A jegyzőt az igazgatótanács saját kebeléből választja 6 évre, 50 K tiszteletdíjjal.³⁵ Csakhamar visszaszerezte az igazgatótanács vezetőszeropét az intézet ügyeinek intézésében s két nagy feladatot oldott meg sikeresen. Egyik az egyházkerülettel újabb egység kötése (1907-8), a másik pedig az intézetnek az ó-gimnázium épületébe való áttelepítése (1912).

³³ K. j. 1907 jún. 21. — 51. sz.

³⁴ Ig. tan. 1907 szept. 1.—1. sz.

³⁵ Ig. tan. 1911 május 14.—11. sz.

Igazgató. Az új életre kell tanítóképző vezetésére senki sem lehetett méltóbb, mint akinek létét köszönhette, a főgimnázium igazgatója, a mindenkitől nagyrabecsült *Szigeti Warga János*. Élén áll a tanítóképzőnek mindaddig, amíg az államhatalom a kötelességszerűleg felterjesztett jelentésekből tudomást nem szerzett arról, hogy a tanítóképző voltaképpen a főgymnasium egyik tartozéka. Ezért küldi a helytartóság intézvényét 1857 december havában, a Kerület elnökségének megkerülésével, egyenesen az egyház vezetőségéhez és ennek adja értésére, hogy mindaddig nem hajlandó az intézet működését tudomásul venni, amíg állandó és külön igazgatót nem választ az iskolafenntartó. A választás *Kíss Lajos* főgimn. tanárra esett, de ő a megtiszteltetés elől kitért (1858 jan. 12). Az újabb választásnak február 15-ig meg kellett történnie! Az egyháztanács a kerületi bizottságtól javaslatba hozott férfiak: *Tatay András* budapesti teológiai semináriumbeli professor, *Árvai József* és *Antalfi János* (Sárospatak), *Kovács János* (Debrecen) és *Varga Pál* (Cegléd) közül *Tatay Andrást* választotta meg.³⁶ Ő azonban a legközelebbi kerületi közgyűlésig haladékot kért a nyilatkozattételre. Mivel azonban a helytartóság ezt a haladékot 30 napra korlátozta³⁷ azzal, hogy ilyen intézet rendes igazgató nélkül fenn nem állhat, *Tatay* az igazgatói állást nem fogadta el. Az egyháztanács pedig nem tagadhatta meg magától, hogy felíratot ne terjesszen magához a császár katonai és polgári kormányzójához, *Albrecht főherceghez*,³⁸ a helytartósági „intézmény“ (az iratok sokszor összekeveredik az *intézkedés* és *intézmény* szavakat) felfüggesztése végett. Már az is sérelmes, hogy a helytartóság ide Nagykőrösre küldi rendelkezéseit, ahelyett hogy a Kerülethez, mint illetékes testülethez küldené. A sokféle sürgetés odavezetne, hogy vagy nem kapnánk alkalmas igazgatót, vagy ha kapnánk is, a megválasztandó éppen egy korábbi helytartósági rendelet miatt, jelenlegi állását időközben el nem hagyhatná. A kerület kormányzása és a főgimnázium igazgatójának ideiglenes vezetése alatt az intézet nincsen olyan rossz állapotban, hogy azon „e rögtönözés által változtatást kellene tenni“. Az egyházkerületi közgyűlés, amely eddig is mindent megtett az intézet felvirágoztatására, május hóban fogja az intézet ügyeit tárgyalni, a céloknak minden tekintetben megfelelően. Mondanunk sem kell, hogy e felíratot visszautasították. A helytartóság intézvényei „rendszerinteknek találtattak“ és így az egyház panaszai „semmi tekintetel nem érdemelnek“. A sürgősség pedig megkívánja, hogy a helytartóság intézvényei közvetlenül az igazgatóság-hoz intéztessenek.³⁹

Mégis a helytartóság sürgetése okozhatta, hogy az egyháztanács

³⁶ Egyh. 1858 febr. 14. — 3. sz.

³⁷ 1858 márc. 9. — 6688, sz. intézvény.

³⁸ Egyh. 1858 ápr. 2. — 8. sz.

³⁹ Egyh. 1859 júl. 31. — 79. sz.

1858 augusztus 30-án⁴⁰ megválasztotta az igazgatót. A kerületi választmány négy „nevezetes egyéneket” ajánlott: első helyen Nagy László kisujszállási igazgató-tanárt, ki bár nem folyamodott, de „több jeles férfiak által egy ilyenmő intézet megalapítására kitűnő tulajdonokkal felruházottnak mondatik”. Ajánlotta még: Erdélyi Indali Péter, Szatmári György és Zsindely István urakat. (Utóbbi a Sárospatakon felállítandó tanítóképző tanárául van kiszemelve.) Az egyháztanács választása azért esett Nagy Lászlóra, mert a „helybeni tanítóképző intézet felvirágozása a most választandó egyén erélyességétől és ügyességétől függ”, őt pedig a feladatra alkalmasnak találta.

Most meg a helytartóság késik a jóváhagyással. A Kerület az autonómia keretén belül maradvá, hivatkozik egy korábbi „egyház-rendezetre”, mely szerint csupán politikai szempontból tehelő kérdésbe a megerősítés. Ha 6 hét alatt kifogás nem tételik, akkor a hivatalnok politikai tekintetben megerősítettnek tekintendő. A kérdéses igazgató úr tehát, mivel a 6 hét már az ő felterjesztése óta eltelt, megerősítettik.⁴¹ Erre felel a helytartóság, amidőn 19,392. számmal a választást tudomásul veszi és „hallgatva eltűri”. A tetteleges jóváhagyást arra az időre hagyja fenn, midőn az igazgató bebizonyítandja, hogy képes intézetét vezetni s a kormány bizodalját megszerezni.⁴²

Nagy László munkássága a Wargától kijelölt nyomokon halad, nem kevesebb tudással, akaraterővel és eréllyel. Az intézetnek az egyházkerülethez való viszonya már szabályozva van, a legelső feladatok egyike tehát az intézet szervezeti szabályainak összeállítása. Az egyik, a már említett 1858. évi szabályzat az igazgatóra nézve akként rendelkezik, hogy elnöke a tanári testületnek és hogy felelős az intézet „erkölesi és tudományos állásáról” (6. és 11. §), a másik, vagyis az Alapszervezet, részletesen körülírja hatáskörét. Utóbbinak intézkedései: az egyházkerületi helyi választmány közvetlen fennhatósága alá tartozik; közvetlen vezetője az intézetnek; irányít, ellenőriz, elkészíti a tanév elején a lecketervet, félévenként jelentést terjeszt az intézet „tudományos és erkölesi életéről” a választmányhoz; kibocsátja a segédtanítókat; viszi a hivatalos levelezéseket; őrzi és gondozza az iratokat. Hetenként 13—15 órában tanít. Intézkedési joga nincs, minden ilyenmő tevékenysége csak javaslat, amit a választmány jóváhagyása után lehet csak végrehajtani. Még a hivatalos levelekre adandó választ is meg kell beszélnie a választmány elnökével, de minden esetre közli vele az elküldés előtt. (!) Egyedül a növendékek felvételét intézi teljes joggal, ha a rendszabályok megengedik.⁴³ Az 1862. évi Szervezet már nem kívánja az

⁴⁰ 31. sz. hat.

⁴¹ K. j. 1859 május 2. — 66. sz. b. pont.

⁴² Egyht. 1859 júl. 31., 78. sz.

⁴³ Alapsz. 25. §.

NAGY LÁSZLÓ
igazgató (1858–1868)

elnökség bevonását a levelezésekbe. Intézkedik arról is, hogy szükség esetén a tanítói kibocsátásokat, a tanárkar utólagos jóváhagyásával jogerősen eszközölhesse.⁴⁴ Kezelésében vannak a következő *mind magyar nyelven szerkesztett* jegyzőkönyvek: 1. Beírási névjegyzék a növendékek személyi adataival. 2. Főnévjegyzék, melybe classificatiók íratnak be. 3. Pályafutási jegyzőkönyv (az intézeti pályafutásról?). 4. Vétségkönyv. 5. Igazgatósági jegyzőkönyv. 6. Tanári értekezletek jegyzőkönyve. 7. Kerületi választmányi határozatok jegyzőkönyve.⁴⁵

Hogy az igazgató állandó-e, vagy pedig bizonyos időre választják, erre nézve sokáig nem történt rendelkezés. Tény azonban, hogy mindenik igazgató végleges. Nagy Lászlót és elődeit a kerületi választmány javaslatára az Egyháztanács választotta. Később az egyházkerület és az egyház megegyeznek abban, hogy mint fenntartótársak, a *paritás elvéből kifolyólag*, az igazgatóválasztást felváltó sorozatban, alternative kívánnák gyakorolni.⁴⁶ Erre nézve az egyház részletes javaslatot készített, amelyet Kerület is elfogadott: A tanári állások sorrendben vállakozva töltenek be, de az illető tanárt, jelen esetben az igazgatót, az a testület fizeti, amelyik választotta.⁴⁷ Az egyházkerület kimondja azt is, hogy a jogakadémiai és egyházkerületi tanítóképzési igazgatók a Kerület tanügyi bizottságnak tagjai.⁴⁸

Az 1868 évi 38. tc. hatása intézetünkben elsősorban is abban nyilvánult, hogy két kiváló tanárát kir. tanfelügyelővé nevezte ki a kormány. Ezeknek egyike Nagy László igazgató, akitől az Egyháztanács méltányoló elismeréssel búcsúzik.⁴⁹ Helyébe egy évre *Borosnyán Sándor* tanár lépett (1869-70). A Kerület a következő év nyarán a Nagykörsön rendezendő tanítói póttanfolyam miatt szükségesnek látta a végleges képezési igazgatótanár megválasztását. A választás egyhangúlag *Kiss Áron* nevelőre esett, „kitűnő képességről tanuskodó bizonyítványai s igazolványai alapján”.⁵⁰ Ezzel a Kerület megkezdte a választás sorrendjét, amely a későbbi időben is megmaradt: a következő igazgatót tehát az egyház fogja megválasztani. Ez dr. *Kiss Áron* távozásával rövid idő múlva be is következett. Benne a harmadik kiváló vezetőt vesztette el az intézet, amikor a budai állami képző igazgatójává kinevezték. Ez alkalmammal először történt, hogy a tanári testület tagjai közül emelték az igazgatói tisztségre *Magyar Antalt*.⁵¹

⁴⁴ K. j. 1862 május 27. sz.

⁴⁵ Ugyanott 23. §.

⁴⁶ 1871 jún. 9. alapszerződés. K. j. 107. sz.

⁴⁷ K. j. 1873 60. sz.

⁴⁸ K. j. 1875 51. sz.

⁴⁹ Egyht. jkv. 1869 75. szám.

⁵⁰ K. j. 1870 jún. 15. — 65. sz.

⁵¹ Egyht. 1875 — 130. és 131. sz.

Bár a sorrend tiszta és világos, az Egyháztanács a Kiss Áron megválasztásakor kifejezésre juttatja elégedetlenségét, hogy az igazgatói tanszék, melyet eddig az egyház díjazott és töltött be „az egyháztanácsnak minden előleges megtudakozása nélkül, nemcsak *egyházkerületi tanszékké* szerveztetett át, de az rögtön, az Egyháztanácsnak minden előleges tudomása, részvétele és befolyása nélkül be is töltetett”.⁵² Mint fenntartó-lárs befolyást kíván az igazgatóválasztásba, ha nem is rajta a sorrend. Egyben megállapítani kívánja, hogy az *igazgatónak kötelessége a püspökök igazgatása is*, ami az 1857. évi 30.490. sz. helytartósági rendelet óta a képezdei igazgatói hivatalhoz volt kötve. A képző megnyitása előtt a „nemzeti iskolák” igazgatója a liceumi igazgató volt.

Az egyházkerület ragaszkodott ugyan ahhoz, hogy a fenntartó-lársak a saját maguktól választott tanárokat, tehát az igazgatót is, maguk fizessék. Ez azonban a valóságban, vagyis a Kerület pénztára szempontjából nem jelentett megtakarítást, mert a tény az, hogy az új tanárt és az igazgatót a Kerület fizette. Magyar Antal választásakor t. i. az egyház 1000 frt.-ot biztosított számára, a hiányzó 200 frt.-ot pedig a Kerülettől kérte, amit ez — másféle címen ugyan, de — megadott azzal, hogyha a választás sora rákerül, az egész 1200 frt.-ot igazgatói fizetés címen fogja kiszolgáltatni.⁵³

Magyar Antalnak 1882 október 8-án bekövetkezett hirtelen elhalálózásával, *Losonczy László* néhány heti helyettes igazgatói szolgálata után a Kerület nagy löbbséggel *H. Kiss Kálmánra* ruházta az igazgatói tisztelet, anélkül hogy a helyi tényezők javaslatát bevárta volna.⁵⁴ A választás szerencsés volt, mert Nagykovácsán is mindenki a legméltóbbnak tartotta őt erre a nehéz, de megtisztelő és díszes állásra.

Bár a tanítóképző igazgatója az 1881. évi Országos Zsinattól elfogadott Köznevelési és Közoktatási Szervezet 75. §-nak értelmében, most már állandó minőségben, tehát élethossziglan választott, az Országos Tanári Nyugdíjintézet H. Kiss Kálmán igazgatói díját nem akarta beszámítani a törzsfizetésbe, nem tekintvén őt állandó igazgatónak. A Kerület erre végzésileg megállapította, hogy a képzőben az 1857 október 27-én 30.496. sz. alatt kelt helytartósági rendelet kívánsága óta mindig állandó igazgató választott.⁵⁵

Mint külső beavatkozás felemlítendő, hogy a kecskeméti egyházmegyei lelkészi értekezlet, amikor az egyházi törvények revíziójának kérdésével foglalkozott, a többek közt a VI. tc. 62. §-nak módosításával azt kívánta, hogy a tanítóképzői igazgató 6 évenként választassék. A tanári kar megtette ellenjavaslatát a Kerülethez. Az igazgató állandósága jelenti az intézeti élet állandóságát, a példák

⁵² Egyht. 1870 júl. 3. 75. sz.

⁵³ K. j. 1876 jun. 14. 62. sz.

⁵⁴ 1882 nov. 23. 72. sz.

⁵⁵ K. j. 1897 okt. 28. v. ü. 8. sz. 7. pont.

s a tapasztalat igazolja ennek helyességét, s a fizetéskiegészítés körül is zavarokkal járna a változás. Nem is lett a dologból semmi; csak az új egyházi törvényekben nyilatkozik meg részlegesen ez az elgondolás.

Az igazgatói ügykezelésről nagyon keveset tudunk. Filó Lajos lelkész-elnök az igazgatótanács egyik ülésében kérdést intézett az igazgatóhoz, hogy hol vannak az Igazgatótanács jegyzőkönyvei s a lefárgált iratok? Igazgató kijelentette, hogy az ő őrizetében a feldolgozott iratokkal együtt. Ez utóbbiak évenként csoportosított csomagokban, hátrattal ellátva. Az iktatókönyvek 1874 október 1-vel kezdődnek, ma azonban hasznavehetetlenek. Ennek oka, hogy az iratokat nem iktatja az igazgató mindjárt a beérkezés után, hanem napokig vár, sorszámot nem ad, az időrendet pedig sokszor elvéti. A feltűntetett iratoknak nagyobb része hiányzik, talán az 1888. évi nagyobb selejtezés miatt is, amikor az Igt.-nak tett bejelentés szerint az 1885. év előtt érkezett levelek, amelyek vizsgákról, tankönyvekről, tananyagról, megélhetésről, stb. tudakozódnak (összesen 11 évről, 990 db.), megsemmisítettek.⁵⁶ Feltűnő, hogy a megmaradt iratok nagy része segédtanítókat kérő levél. Hogy az 1877 előtti időből hiányzó iratok hova lettek, nem tudtuk megállapítani. Lehet belőlük valami az egyházi levéltárban is. Az irattár különben 1854 június 22 óta több-kevesebb darabszámmal, minden évből meg tudott őrizni sok fontos ügydarabot.

Az igazgató havonként, esetleg kéthavonként jelentést terjeszt a tanári szék s általa az igazgatóbizottság elé. E jelentés rendszerint az ú. n. „tanulmányi jegyzék“ vagy „tanulmányi jegyzőkönyv“ ismertetésével kezdődik, aztán a növendékek szorgalmi és erkölcsi állapotáról, a létszámról, a magánvizsgákról, a legációba és tanítói állásra való kibocsátásokról szól.⁵⁷ E jelentések Magyar Antal igazgatósága alatt sohasem maradnak el.

A tanítóképző igazgatójának az a kötelezettsége, hogy egyúttal a népiskoláknak is igazgatója legyen, az 1909. évig fennállott, anélkül hogy azt bárki is kifogásolta vagy helytelenítette volna. Első eset, hogy a V. K. M. 134.804—1909. számmal figyelembe ajánlja, hogy az intézet igazgatója a 22 tanítós népiskolának igazgatása alól felmentessék. H. Kiss Kálmán igazgató ezt a maga részéről többféle okból nem kéri.⁵⁸ Az újabb egyezés óta nemcsak a Kerületnek, de az egyháznak is alkalmazottja; az egyháznak külön igazgató díjazására nincs fedezete; a kérdés pedig 2—3 tanító nyugalmazása esetén a közel jövőben különben is megoldható. Az Igt. erre bizalmának és köszönetének nyilvánítása mellett kijelentette, hogy az intézet sohasem érezte kárát annak, hogy H. Kiss Kálmán a népiskoláknak is igazgatója és tudomásul vette, hogy e tisztséget

⁵⁶ I. 1888 márc. 17.—18. sz.

⁵⁷ Tk. 1876 jún. 2. — 118. sz.

⁵⁸ Igt. 1910 febr. 9. — 1. sz.

hajlott kora ellenére is megtartja.

Hegymegi Kiss Kálmán elhunytá után (1913 okt. 31.) néhány naponapig helyettesített *Daru Mihály*, majd az Egyháztanács választása a jelenleg is működő *Váczy Ferenc* tanárra esett. Reá várt a világháború, forradalmak és megszállás okozta romok eltakarítása s az intézet életének, az 1919. évben kellő megfontolás nélkül kimondott, de azóta többszörösen megbánt, szerencsére soha végre nem hajtott megszüntető határozat után, újabb megalapozása és biztosítása.

III. Tanári testület

Az intézet tanárai. Tanszékek. Óraadó tanárok. Más felekezeti hitoktatók. Megtisztelő megbízatások. Irodalmi munkásság. Tanári értekezletek. Továbbképzés, tanfolyamok. Testvéri viszony a főgimnáziumhoz. A tanárok jogai és kötelességei. Tanári fizetések. Fizetéskiegészítő állanssegély. A Dunamelléki Egyházkerület tanári gyámegyesülete. Országos Tanári Nyugdíjintézet. Tanári jubileumok.

Az intézet tanárai. — Tanszékek. Az első korszakban (1855 előtt) tanszékekről, a mai értelemben, nem lehet szó, sőt az újrábredés után is csak lassanként alakulnak ki a szaksoportok szerinti tanszékek. Az első, kizárólag a képző számára létesített tanszék a *Karika Pálé* volt. Nála világosan meg van határozva, hogy a gazdasági intézet vezetése a kötelessége. A liceum tanárai abban az időben csekély kivétellel egyházi képesítésűek. Ilyen volt az intézet megalapítója: Szigeti Wurga János és tanártársa Fitos Pál is. Mindenki tanulja azt a tárgyat, amibe ért, amire vállalkozik s amit rábíznak. Wurga a neveléstudományokat és a gyakorlati kiképzést választja, noha a gymnasiumhoz a mennyiségtudományokra alkalmazták.

1855 után is teljesen hasonló a helyzet. Az akkori tanárok is valamennyien lelkészi pályát végeztek. De akkor már a különváló, külön igazgató alatt induló intézetnek külön tanárookra van szüksége. Így alapít az egyház az igazgatói álláson kívül két, egyelőre helyettes tanszéket, megválasztván az egyikre Pajzán Dávid gyónki tanárt, a másikra Fazekas Lajost. Mikor pedig a Kerület is pártfogásba veszi az intézetet, saját terhére létesít, lényegesen jobb fizetéssel egy kathedrát, Ballagi Károly számára. Az ének-zenetanár, meg a vallástudományok, rajz, szépírás tanárai: óraadók.

Itt kezdenek aztán a tanszékek szaktárgyak szerint kialakulni; bár még mindig igen különböző tárgyak vannak egy kézben. 1855—1856-ban még csak egy osztály van; a neveléstudományokat és a magyar nyelvet tanítja Fazekas, a németel, mathesist, rajzot és szépírást Pajzán. De már az 1858-59. évben Nagy László igazgató a neveléstan és a „tanmódszertan” mellett magyart és számtant,

Borostyán Sándor pedig a vallástudományon kívül történelmet, földrajzot, németet, rajzot és szépírást tanít. A tanszékek száma ez idő szerint 3 (mert Fazekast áthelyezték a progymnasium és egy magasabb elemi osztály vezetésére), t. i.: igazgató, tanár, zenetanár.

Később is nehezen választható külön, mely tárgyak tartoznak az egyes tanszékekhez.

A vallástudomány-történelmi tanszék pl. H. Kiss Kálmán igazgató személyével kapcsolatban alakult ki. Előtte is az igazgatók tanították (Nagy L. és dr. Kiss Á.) a vallást, de főleg a neveléstani tárgyakat vezették. Magyar Antal viszont szintén tanította ugyan a vallást, de a mennyiségtant, természettant, németet és földrajzot, sőt a gazdaságtan elméleti részét is. Igen messze vinne valamennyi tanszék tanárainak tantárgyait elősorolni, a Függelék c. részben a lehetőségig pontosan kimutatjuk, hogy ki melyik tárgyat, hány órában, mennyi ideig tanította. Itt csak azt emeljük ki, hogy a máig is meglevő tanszékek, tantárgyak szerint csoportosítva csak akkor alakulhattak ki, amikor a IV. osztály megnyitásával az 1885—1886. iskolai évben a tanári létszám az igazgatóval együtt ötre emelkedett (nem számítva az óraadókat).

Ekkor a tanszékek a következők:

1. *Vallás-történelmi tanszék.* Betölti H. Kiss Kálmán igazgató.
2. *Neveléstudományi tanszék.* Betölti Losonczy László. Előbb a magyar és német nyelv tanára volt, más tárgyakat is tanított, majd dr. Kiss Áron távozásával átveszi a neveléstudományokat (1875—1876), egyéb tárgyakat még sokáig tanít.
3. *Ének-zenetanári tanszék.* Betölti Oláh Károly. Ő az első rendes tanár, aki a tanszék megalapítása óta (1864-65) állandóan szolgál.
4. *Mennyiségtan-termesztani tanszék.* Betölti Kovács Ferenc, 1883-84 óta. Előtte huzamosabb ideig Ballagi Károly és Magyar Antal, utóbbi igazgató korában is, tanították e tárgyakat, úgyanyira, hogy e tanszéket 1862-63-tól kezdve meglevőnek tekinthetjük.
5. *Magyar-német-termesztrajzi tanszék.* 1885-86-ban alapították. egyelőre segédtanárral töltvén be, dr. Dezső Gyula személyében, akit ebben a minőségben véglegesítettek s kerek 15 évig szolgál mint segédtanár! A természetrajz-vegytanra nagyon sokáig nem tudott az intézet kifogástalan megoldást találni. E tárgyak és a földrajz továbbra is mostoha gyermekei maradtak az intézetnek.

De a tanári testület ebben az összetételében, a fejlődő kor egyre szaporodó követelményeivel állandó küzdelemben, nem kevesebb mint 23 esztendeig működött (1908-9-ig). A szaporodó munkát részben nem szakképzett tanárok és egyre változó óraadók végzik, ahogy tudják, a tanítóképzés érdekeinek, be kell vallanunk, sokféle kárával. Hogy az intézet bivatásának a lehetőségig mégis megfelelhessen, új tanszék szervezéséről kellett gondoskodni, amit most már a fizetéskiegészítési államsegély elfogadása parancsoló szükségé, de egyúttal lehetővé is tett.

A tanárok nem tudtak megküzdeni a magas óraszámokkal, az

óratöbbletek díjazása pedig a költségvetést is terhelte. Már 1896-ban, a fenntartói államsegély kérelmezésekor kifejezésre jutott, hogy a létszám egy rendes tanárral szaporítandó.¹ A fizetéskiegészítő államsegély elfogadása után pedig állandóan napirenden maradt a hatodik tanszék ügye.² Az új tanszék legyen rajztanári, mert a közösség a gimnáziummal belátható időben meg fog szűnni. De a természetrajz és földrajz tanítása is az új tanszék kötelességévé teendő; ha nem jelent is ez kielégítő megoldást, a meglevő helyzeten mégis könnyíthetünk. Így sikerült a két iskolafenntartó hozzájárulását és a fizetéskiegészítést az államtól kieszközölni és létesülni

6. a *rajztanári* tanszék. Betöltötte 1908-9. évtől haláláig (1933) Rásky János. A tanszék jelenleg is megvan. Szervezésének ügye azért szenvedett több évi késedelemet, mert az iskolafenntartó a hiányzó rajzterem ügyével kapcsolatban óhajtotta megoldani. A természetrajz-kémia és földrajz tanítása a rajztanár, részben a mennyiségtan tanára, Daru Mihály kezében van. Gyökeres megoldásra volt itt is szükség. A V. K. M. 78.000/1911. számmal új tervet adott ki. Ennek kötelező elfogadása újabb megterhelést jelentett. Szülőjdot még mindig nem tanít az intézet, amire pedig a rajztanár kétséghívűl hivatottabb, mint a természettudományok tanítására. Előtérbe került az intézet célszerűbb elhelyezésének terve, az 6-gimnázium épületében; a felszabaduló régi képző pedig alkalmas a létesítendő internátus elhelyezésére, ahova felügyelő tanár kell. E szükséglet kielégítésével kapcsolatban nagyobb nehézség nélkül sikerült a

7. *természetrajz-földrajzi*, egyelőre helyettes, majd rendes tanári tanszék szervezése. Ennek tanára a törvényes óraszám haláráig nem foglalkoztatható, tehát ő lesz majd internátusi nevelő, az igazgatónak az irodai teendőkben segítője. Megválasztatott Tóth Imre,³ aki 1912 szeptember 1-én kezdte meg működését.

A világháború kitörésének évében ezek a tanszékek működnek. Szólnunk kell még az *óraadó tanárokról*. Ilyenek mindig voltak s vannak ma is. A Kerület már 1869-ben⁴ intézkedik, mint akkor mondták, a „melléktanárok”-ról, akik a tanszékek évi fizetéséből, az óraszám szerint díjazandók. Nyilván arra az esetre gondol a határozat, amikor az üresedésben levő tanszéken kell kiegészítőket alkalmazni. Megmondja azt is, hogyha ezek sokan lennének, maguk közül 3 tagot választanak, a tanári és iskolai székben és magánvizsgákon leendő képviselőjükre. Ez történt az 1869-70. év elején, amikor Nagy László igazgató és Ballagi Károly eltávozásával több gimnáziumi tanár segítette ki az intézetet. De nemcsak a kiegészítő, hanem az óraadó „melléktanárok” díjazása is az órák

¹ I. 1896 márc. 26. — 46. sz.

² Ker. 1903 május 6. v. ü. 2. sz.

³ Egyh. 1912 aug. 16. — 442. sz.

⁴ K. j. 1869 május hó. — 60. sz.

számának arányában történt.

Legrégibb óraadó Nagy József zenetanár. Mikor azonban nem volt hajlandó tovább vállalni a tanítást, sőt Nagykőrösről el is távozott, az ének-zenetanári tanszék rendessé lett. A rajztanár az 1867-68. évtől szintén óraadó volt, a rajztanári állás szervezéséig. E két tanár sokáig közös a gimnáziummal: előbbi a képzőben rendes, a gimnáziumban óraadó, utóbbi fordítva: a gimnáziumban rendes és a képzőben óraadó. Választásukba befolyt mindkét intézet igazgatótanácsa. A gazdaság és kertészet gyakorlati részének tanítója, az 1857-58-ban már alkalmazott Sebesztha János, valamint az 1869-70-ben a testgyakorlat tanításával megbízott Sebestyén Bálint, végül 1876-77 óta Hegedűs Endre — aki a temetési karénekeket gyakorolta be a növendékekkel — nyitják meg az óraadó tanároknak szinte túlságosan is népes sorozatát.

A *gyakorlóiskola tanítójának* helyzete sokáig tisztázatlan. — Eleinte a református népiskola egyik tanítója, aki tiszteletdíjért vezeti a növendékek gyakorlati kiképzését, majd alkotó tagja a tanári testületnek. (Lásd más helyen!) Az első gyakorlóiskolai tanító 1871-72-től kezdve 34 éven át Hajdu László.

Végül a *más felekezeti hitoktatókat* kell megemlítenünk. Ezek a róm. kath. és a görögkeleti egyház és az izraelita hitfelekezet hitoktatói. Utóbbinak 1905-6 óta egyáltalában nem, az előtte említettnek mindig csak szórványosan volt növendéke. A görögkeleti hitoktató Budapestről járt le félévenként. A róm. kath. hitoktatás zavartalan menete egyszer megakadt. Gyurinka Antal esperes-plébános meglagadta a vallástanítást azzal, hogy ha a református képző felveszi a kath. növendékeket, gondoskodik a hitoktató díjazásáról!⁵ Addig is, míg V. K. M. a váci püspök útján gondoskodott volna az ügy elintézéséről, H. Kiss Kálmán igazgató, hogy a növendékek az évet el ne veszítsék, a kiskunfélegyházi állami képzőtől kért kath. vallástani tankönyveket. A növendékeket pedig arra kötelezte, hogy e könyvek alapján készüljenek el, hogy az esetleges magánvizsgát letehessek.⁶ A váci püspök úgy döntött, hogy a tanítóképző rk. növendékeinek vallástanítása a gimnáziumi tanulókkal együttesen történjék.

A tanárok *iskolán kívüli elfoglaltságának*, mellékfoglalkozásának nincs nyoma. Az iskolai szék már 1874-ben kimondta, hogy a tanár nem vállalhat (még a melléktanár sem!) semmi olyan hivatalt vagy kötelezettséget, amely őt a tanításban gátolhatná. Már említettük, hogy az énektanár a gimnáziummal közös volt, úgy-hogy ez nem számítható mellékfoglalkozásnak. Az óraadó tanároknak pedig önként érthetőleg az itteni szolgálat volt a mellékfoglalkozása. A tanítás és nevelés munkáján kívül azonban bőven kivették részüket, kivált egyesek, a *megtisztelő megbízások* teljesítésé-

⁵ Igt. 1895 32. sz.

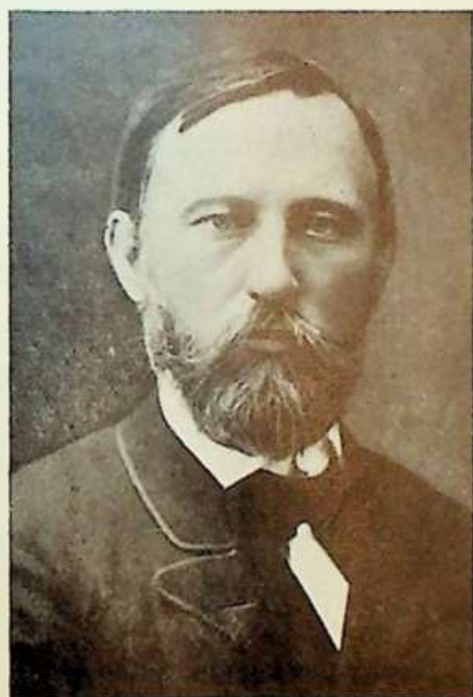
⁶ 1896, jan 30. Tk. 22. sz.

SZ. NAGY JÓZSEF
zenetanár
1855—1864

FAZEKAS LAJOS
tanár
1855—1858

DR. KISS ÁRON
igazgató
1870—1875

MAGYAR ANTAL
igazgató
1875—1882

Tanárkar 1870—71.

Balról jobbra. Álló sor: Sebestyén Bálint, Marsovszky Ignác,
Hajdú László, Szakács József.
Ülő sor: Oláh Károly, dr. Kiss Áron igazgató, Borostyán Sándor,
Magyar Antal.

HEGYMEGI KISS KÁLMÁN
igazgató (1882–1913)

FILÓ LAJOS
igazgatótanácsi lelkeselnök (1861—1905)

nek munkájából, valamint az *irodalmi munkásságából* is.

Legjobban kiválik Hegymegi Kiss Kálmán igazgató, akinek széleskörű tudását és munkabírását az egyházi és iskolai élet valamennyi tényezője egész életén keresztül felhasználja. A helyi egyház, a kecskeméti egyházmegye esperese, a dunamelléki egyházkerület, az egyetemes konvent, a zsinat s mindezeknek népiskolai tanügyi bizottsága a legkülönbözőbb dolgokban kikéri véleményes javaslatát. A helybeli református népiskolai szék tagja (1879), noha még nem presbíter. Mint az egyházkerület tanügyi bizottságának tagja és előadója, a szokásos évi jelentéseken kívül kidolgozza a népiskolai rendtartási javaslatot (1889). Mint az egyetemes tanügyi bizottság tagja, a bizottság szakreferensének ügykörét (1897), a kecskeméti egyházmegyében pedig az iskolalátogatóknak szóló utasításokat foglalja össze és fogadlaltja el (1898). Ugyanezen egyházmegyében a közigazgatás minden ágazatának szabályzatba foglalásakor (1896) az egyházmegyei tanügyi bizottság szervezetének összeállítását bízzák reá.⁷ A kecskeméti egyházmegye tanácsbírája (1892), egyházkerületi tanácsbíró (1911), két ízben (1891-2 és 1904-7) zsinati képviselő. Az egyházkerületi közgyűlésen eleitől fogva az intézet képviselője. Mint ilyen nyer megbízást Szász Károly püspöktől, hogy a kiskunfélegyházi állami tanítóképzőben a vallástani képesítő vizsgákon az egyházkerület képviselőjeként részt vegyen (1888-90). A Kerület területén levő összes középfokú, nem református iskolákban a református vallásoktatás felügyelője és előadója a Kerületen (1892-től). A püspök felszólítására résztvesz az 1898 augusztus 21—23. napjain Budapesten tartott tanfelügyelői kongresszuson, ahol hozzászólásait igen nagy örömmel és tisztelettel hallgatták. Az egyházkerületi irodalmi bizottság tagjává is megválasztották (1893). Egy speciális esetben az ő véleménye alapján foglal állást a püspök a V. K. M.-rel szemben, hogy van-e joga a lelkészeknek a népiskolában tanítani (1902). Zsinati tagságából kifolyólag a Kerület javaslataképpen felterjesztett törvényjavaslatban mindkét ízben ő dolgozta ki a népnevelési és népoktatási intézetekre, továbbá a keresztyén felebaráti nevelőintézetekre vonatkozó részeket. Több ízben tankönyvbírálatra kéri fel a Kerület elnöksége: egyszer pedig az Orsz. Református Tanáregyeseület bírálta meg vele egy a VIII. gimn. o. számára írott magyar történelmi tankönyvet, „mint egyháztörténelmünk alapos ismerőjével s mint elsőrangú paedagogussal“ (1904). Mikor az Egyetemes Tanügyi Bizottságban viselt tagságáról lemondott (1898), Antal Gábor püspök, a bizottság elnöke, lemondásának visszavételére akarja rábírní: „Nemesak alig nélkülözhető s e mellett sokat bíró munkaerőt veszítené tanügyünk, hanem nélkülöznünk kellene tanácskozásainkban egy egyház és haza iránti lelkesedésből áthatott keblű s e mellett mégis önálló fel-fogású tagot, aminőre nagy szükségünk van éppen ezen testületben,

⁷ Nincs terünk valamennyi forrás pontos megjelölésére.

ha tanügyünk önálló fejlődését fenn akarjuk tartani“.⁸ A debreceni képző is nagy veszteségnek tekinti, hogy az Egyetemes Tanügyi Bizottságból kilépett. „Nagy szükség lett volna ott reá, elsősorban éppen a népiskolai ügyekben.“⁹ — A V. K. M. az Orsz. Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum kültagjává nevezte ki (1906): a sárospataki főiskola Magyar Irodalmi Önképző-társulata, mint egykori kiváló vezetőjét, dísztaggá választotta (1888).

Ilyen részletességgel elődeinek hasonló munkásságát nem ismerjük. *Nagy László, Borostyán Sándor, dr. Kiss Áron, Magyar Antal*, igazgatói tisztükből kifolyólag is résztvesznek szervezési és kormányzati ügyek előkészítésében és javaslatok kidolgozásában. Közülük Nagy László indította el szervező és vezető képességével az intézetet a biztos megmaradás útján. *Losonczy László* ilyenmű munkája inkább helyi jelentőségű: tagja a református és községi iskolaszéknek, utóbbinak egyízben elnöke (1906). Elnöke volt a Kecskeméti Egyházmegyei Református Tanítóegyesületnek is (1893—1908). A tanárkar nevében és megbízásából többször vesz részt népiskolai és tanítóképzői szabályzatok kidolgozásában. *Oláh Károly* tagja a Kerület énekeskönyvi bizottságának (1875). Az énekeskönyv-reformáló bizottságban utóda *Varga József* is tevékeny részt vett. Többen, hivatalos felszólításra, tankönyvbírálatot is végeztek (Kovács Ferenc, Hajdu László, stb.). A tanári kar is, mint testület, nem ritkán kapott felszólítást az Egyetemes Konventtől, a Kerülettől, a Kecskeméti Egyházmegyétől véleménynyilvánításra: népiskolai tantervi, (a budapesti egyházközségben a vallás tanítására vonatkozóan, 1900), iskolakormányzati és tankönyvek használatára vonatkozó kérdésekben.

Az Értesítők s a Kerülethez tett jelentések szerint a tanárok tudományos tevékenysége részint az önképzésben nyilvánul, részint *irodalmi tevékenységben*, egyes lapokban, folyóiratokban. A tanárok irodalmi munkásságát feltüntető bibliográfiát a Függelék e. részben közöljük.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy az intézet református tanügyi intézményeink sorában tisztos helyet foglalt el.

Tanári értekezletek. Az 1859 február 8-i Alapszervezet 24. §-a így intézkedik a havonként tartandó értekezletek felől: ezeknek célja, „hogy az oktatási alapelvek kivitelében, a fegyelemben az összhangzás fenntartassék, az intézet életével összefüggő dolgok s a tanterv kivitele elősegíttessenek“. A tanárok beszámolnak az ifjúság előmenetelével, magaviseletével (kiemelvén a kedvezőtlen eredmény okait): a tanári kar ítél fegyelmi ügyekben. Határozatai csak a képezdei választmány megerősítése után érvényesek. Az első tanári értekezleti jegyzőkönyv előbb, *1857 október hó 10-én* kelt. Jelen vannak: *Warga János* igazgató, *Kovács Lajos* s. lelkész vallástanárr,

⁸ I. 1898 aug. 13. — 112. sz.

⁹ I. 1899 szept. 12. — 98. sz.

Borostyán Sándor, Nagy József, Fazekas Lajos tanárok, ez a jegyzőkönyv vezetője.

A tanácskozások tárgya első sorban a havonkénti beszámoló, a képezdci ifjúság erkölcsi magaviseletéről és a „tudományokbani haladásáról“. A beszámoló még H. Kiss Kálmán igazgatósága idejében is sokáig szerepel „tanulmányi jegyzék“ néven, s a tanításmenetel és haladási naplót helyettesíti. A tanárok havonként bejegyezték a bevégzett tananyagot, s az igazgató a legközelebbi tanárkari, majd igazgatótanácsí gyűlés elé terjesztette. Az első ilyen tanulmányi jegyzékről szól az 1857 november 2-i, a másodíkról, a december 2-i jegyzőkönyv; és így tovább, a lehetőségíg meglartva az 1—2 havi időközt, állandóan tárgysorozaton látjuk. Ezek a tanulmányi jegyzékek csak elvétve maradtak fenn.

Az értekezleteken csak a rendes tanárok vannak jelen, tehát még a gyakorlóiskolai tanító sem. Az ú. n. melléktanárok pedig, ha jelenlétükre valamely különleges okból szükség van, külön meghívás alapján vesznek részt. Ez így tartott 1909 augusztus 21-íg. E naptól kezdve a gyakorlóiskolai tanító az értekezleteknek alkotó tagja. Csak 1914 január 7 óta kapnak az óraadók szabályszerű meghívást; a tornatanár ekkor vesz részt először. A legrégíbb időkből olyan jegyzőkönyv is van, amely csak az igazgató és jegyző jelenlétéről beszél. (1858 november 2.)

Az 1862. évi szervezet a tanári kar hatáskörét a következőkben állapítja meg (1—20. §): „Közegyetértéssel és buzgalommal fordítja minden erejét az intézet szellemi és erkölcsi élete kifejtésére.“ Minden hóban értekezletet tart, az oktatásban s a fegyelem gyakorlásában összhangzóan jár el; fegyelmi ítéleteket mond, a jótéteményekre javaslatot tesz, a legációkat és a temetési jövedelmeket kiosztja, observatorit nevez ki; a törvényszegőket megidéztteti; a segédtanítókat kibocsátja. Ítéleteit, vagy a fennálló rendszabályok és törvények módosítására vonatkozó határozatait, csak a felügyelő válaszmány megerősítése után hajthatja végre.

A „tanári szék“ elnevezés először az 1863 március 23-i jegyzőkönyvben fordul elő. Jegyzők voltak: Fazekas Lajos, Ballagi Károly, Oláh Károly, Varga József, Daru Mihály, Osváth Ferenc, Rásky János. De alíg van tanár, aki a jegyzőt ne helyettesítette volna. A jegyzőkönyvek általában pontosak, ha nem is mindig kimerítően nyujtják a tárgyalási anyagot. A folyószámmal való megjelölés sem történik egyöntetűen. Sokáíg szokásban volt minden gyűlésen elől kezdeni a folyószámozást. Így a jegyzőkönyvek egymástól elszigetelődtek. Másfelől az is kétségtelen, hogy a jegyzőkönyvek vezetését nagyban akadályozta, hogy a tanári szék, talán a levelezések gyorsítása kedvéért, 1885 szeptember 1-től kezdve a rendes havi értekezletek helyett *rögtönzött értekezleteket* tartott, sokszor az óraközi szünetek alatt. Így a mondott év október havában 5 értekezlet volt. Ezek közül az egyik 3, a többi csupán egyetlen ügyet tárgyal! Ilymódon nagyon felszaporodik az apró értekez-

letek száma. Az 1889. naptári évben pl. nem kevesebb mint 39 konferencia volt 174 jegyzőkönyvi számmal. Ebből azonban levonandó a hitelesítésre vonatkozó határozatok száma: 39. Marad tehát 138 ügyszám. (Tíz évvel később 48 konferencia 251- 48 = 203 ügyszámmal!)

Kifejlődött az a helytelen szokás is, hogy a jelenlévők nincsenek felsorolva a jegyzőkönyvben, azzal a megjegyzéssel, hogy „a hol a jelen voltak nincsenek föltéve, ott minden *rendes tanár jelen volt*“.¹⁰ Magyar Antal igazgató óráit halála után (1882) az iskolai év végéig 3 gimnáziumi tanár látta el. Ezek közül csak egy-maga Bónis Károly képviselte őket a tanári székben és igazgatótanácsban. A jegyzőkönyvek hitelesítése a következő gyűlés jegyzőkönyvében sokáig meg van említve, sőt az igazgató a hitelesítés jeléül (1883-tól kezdve pár évig) a jegyzővel együtt a jegyzőkönyvet aláírja. Utóbb a jelenlevő tanárok mindnyájan aláírják (1914).

A tanári értekezletek tanulmányi, nevelői, fegyelmezői stb. munkáját a maga helyén részletesen látni fogjuk, ide csak az igazgatótanács elé félévenként felterjeszteni szokott igazgatói jelentéseknek szinte stereotip szavait iktatjuk: „A tanári székben végezzük az administrationalis és disciplinaris ügyeket. A havi conferentiákat megtartjuk és a szüléket, a szükség szerint, értesíti az igazgató“ (ellenőrző tanácskozások).¹¹

Az egyesületi élet munkájával szemben a tanárkar is, az egyes tanárok is meglehetősen közönnyel viseltettek. Csak nagysokára lépnek be egyesek az Országos Református Tanáregyesületbe, vagy a Tanítóképzői Tanárok Országos Egyesületébe. Beérik azzal, ha az igazgató a maga személyében tagja az egyesületeknek, de minden egyéb mozgalmat egyszerűen csak tudomásul vesznek, vagy legfeljebb „figyelő állást foglalnak el a szervezendő tanáregyesülettel szemben“ (Orsz. Ref.).

Csak egyetlen esetben hallatja szavát, amikor a T. I. T. O. E.^{11/a} véleményt kér az 1868. 38. tc. revíziójával kapcsolatban, a tanítóképzés, képesítés, képzői tanárképzés és tanárképesítés tekintetében. A Losonczy László előadásában elfogadott javaslat lényege az, hogy az autonóm felekezeti intézetek tanítási nyelve egyedül a magyar legyen, s hogy ezek is az állami tantervhez és utasításhoz legyenek kötelesek alkalmazkodni. Az általános és szakképzés közötti viszony, tekintettel a tanítóhiányra, fenntartandó. Az intézetbe való felvétel 4 középfokú iskolai osztály elvégzése után, felvételi vizsgálat nélkül történjék. A tanfolyam 4 éves legyen, az oklevél értéke a középiskolai érettségi bizonyítványával mindenben egyenlősíttessék. A felügyeletet állami szakfelügyelők végezzék; a tanárképzés pedig a középiskolai tanárokéhoz hasonló módon és feltételek mellett

¹⁰ Igazgató bejegyzése 1900. nov. 19-ről.

¹¹ I. 1891 febr. 5. — 16. sz.

^{11/a} Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesülete.

történjék.¹²

A tanárok *közéleti, egyesületi és társadalmi szerepléséről* az *Értesítő*kben és *Közgyűlési jegyzőkönyvekben* olvasható igazgatói jelentések évről-évre a következő szavakkal emlékeznek meg: „A közéletben a tanárok, ideértve mindig az igazgatót, általában vezérszerepet nem visznek. A kecskeméti református egyházmegyei tanítóegyesületnek hivatalból tagjai és ezt elégnak is tartják, úgy hívén, hogy ezen egyesületi munkássággal éppen úgy szolgálják a magyar nemzetet és a magyar államot, mintha más tanítóegyletek tagjai is lennének, lévén a magyar református egyház specifice *magyar és egyszersmind régi tanító egyház.*“¹³

Tanárok képzése, továbbképzése. Tanulmányútak, tanfolyamok.
A népoktatási törvény megalkotása után a V. K. M. 1869 február 23-án 3497. sz. a. kelt leiratában arra kéri püspök urunkat, hogy ajánljon a tanári karok segítségével olyan tanítóképezdei tanárjelölteknek való 25—35 éves korú férfiakat, akik a tanári pálya iránt kiváló szeretettel viseltetnek. Ha ezek az érettségi vizsgálat után valamely felsőbb tanintézetben a filozófiai tanfolyamot elvégezték, s ezután mint gyakorló tanítók, gyermekek tanításával két éven át sikeresen foglalkoztak, 1000 frt évi díj mellett valamely külföldi tanítóképzőbe mennek, hazatérésük után pedig állami képzőben nyernek alkalmazást.¹⁴ Ennek a hatása alatt jutott a Kerület arra a megfontolásra, hogy az igazgató, Kiss Áron és az újonnan választott Király Pál tanár külföldre menjenek s ott a különöbbs tanítóképezdekkel, népiskolákkal s a népnevelés ügyében történt újabb intézkedésekkel kint a hely színén megismerkedjenek.¹⁵ Költségek hiányában a V. K. M.-hez fordult, aki a kérelmet teljesítette is. Így jutottak hozzá nevezettek, hogy 1871 augusztusában Bécsben (Dittes), Prágában, Drezdában, Gothában (Kehr), Karlsruheban, Bern mellett Muristaldban a tanítóképzőket, az elemi iskolákat és a nevelési irodalmat tanulmányozhassák.¹⁶ Jártak még Berlinben, Lipsében, Heidelbergben, Wiesbadenben, Baden-Badenben, Münchenben, Luzernben és Zürichben stb. Hazai tanulmányúton volt Losonczy László, akit a V. K. M. három hétre a váci siketnéma-intézetbe küldött, az ottani tanítási módszernek tanulmányozása és elsajátítása végett.¹⁷ Ugyanő és Marsovszky Ignác gazdasági tanító jelentették, hogy a csongrádi állami képzőben a „kertészeti működést“ megszemlélték.¹⁸ A tanári karnak véleményét a tanítóképzői tanárképzésről fentebb már láttuk.

¹² Tk. 1895 márc. 22. — 46. sz.

¹³ Először l. az 1890/91. évi *Értesítő*ben.

¹⁴ K. j. 1869 május 24. — 38. sz.

¹⁵ K. j. 1871 jún. 6. — 61. sz.

¹⁶ *Értesítő* 1871/72. — 3—4. l.

¹⁷ I. 1870. — 5. sz.

¹⁸ Egyhí. 1875 febr. 5. — 68. sz.

A V. K. M.-től szinte évről-évre rendezett *szünidei tanfolyamok* fontosságát a tanárok állították és aki csak tehetett, résztvenni igyekezett. Így a beszéd élet- és kórtanáról és a beszédhibák kezeléséről szóló tanfolyamon Losonczy László (1909), a sociológiai tanfolyamon *Daru Mihály*, a tornatanárokén *Dobay László* (1912), a slöjdtanfolyamon (1906) szintén Dobay László vettek részt. A jelentkezők nem egyszer sikertelenül folyamodtak felvételért.

Testvéri viszony a főgimnáziumhoz. Az intézet voltaképpen a főgimnázium édes gyermeke. A gyermek sohasem mutatkozott hálátlanul vagy közönyösnek anyaintézete iránt, de a köztük levő viszony, a képző fejlődésével, erősödésével, majd célkitűzésének, feladatának a gimnáziumétól való elhajlásával, inkább testvéri viszonyra alakult át. Az intézet a főgimnázium épületéből saját hajlékába vonul (1870), ezzel az elhelyezés közössége is megszűnik, a külön tanári testület az újraébredés óta pedig már megvan.

Három tanszék közössége azonban nagyon sokáig megmarad. Az egyik az *ének-zenetanáré*. Az egyháztanács a gimnázium hat osztályában elrendelte a gyakorlati és elméleti hangjegyszerinti oktatást,¹⁹ a következő megoldással: A III—IV. osztályosok Oláh Károly képezdei zenetanártól nyernének oktatást összesen heti 4 órában. Az I—II. osztályosok tanítását hetenként egy-egy órán, a zenetanár felügyelése és irányítása mellett valamely alkalmas, a képző igazgatóságától megbízandó képezdei növendék végezné. Érdekes, hogy az intézkedésnek éppen a képzői növendékre vonatkozó része nem új, mert pár évvel azelőtt teljesen a képző növendékeire bízta az egyháztanács heti 3 órában a gimnáziumi énektanítást.²⁰ „A tanteremben létező zongorákra a felügyelet Oláh Károly urat terheli.“ Az első növendék, aki ezen az alapon az énektanításra megbízást nyert: Cseh Lajos III. éves.²¹ Később növendékek ilyenműi megbízása megszűnik s a gimn. énektanítás teljesen a képző zenetanárának tiszte maradt. E kötelezettség a legújabb időkig, Márton Barna kántorrá választásáig, megmaradt (1928).

A második közös tanszék a *rajztanáré*. Az egyháztanács ugyanakkor, amikor az énektanítás kérdését megoldotta, a gimnáziumban megszervezte a rajztanári állást, a tanítás április 1-én történő megkezdésének kötelezettségével. Tanítania kell a szabadkézi és technikai rajzot, a víz- és olajfestést. Heti óráinak száma 14, ebből a gimnáziumban tanít 8, a képzőben 3, a népiskolában 2, a vasárnapi (tanonc) iskolában egy órát. Adhat magánleckéket is a rendes órákon kívül. Ugyane határozat felmenti a tanítóképzői rajztanítás kötelezettsége alól az eddigi tanárt, Borostyán Sándort azzal, hogy az eddigi rajztanítási órákat is a szépírás tanítására fordítsa. Első

¹⁹ Egyht. 1867 febr. 10. — 18. sz.

²⁰ Egyht. 1865 febr. 13—7. sz.

²¹ Tk. 1868 — 245. sz.

rajztanárnak megválasztották Irinyi Sándor festőművészt.²² Mindaddig, amíg a gimnáziumi rajztanár a görögpótló tanfolyamnak fokozatos kiépítésével a törvényes heti óraszámot el nem érte, ez a közösség a rajztanár személyét illetőleg változatlanul fennállott (1906).

A harmadik közös tanszék a *tornatanítóé*, vagyis a rendes tanár alkalmazása után ezé. Az egyháztanács Sebestyén Bálint képezdei végzett tanulót oly feltétellel alkalmazta népiskolai segédtanítónak, hogy kötelessége lesz a tornászatnak is rendes tanítása a két intézetben.²³ A tanítóképző külön óraadó testnevelő-tanári állásának megszervezéséig mindig közös volt a két intézet között a tornatanár személye is (1929).

A három közös tanári állás betöltésekor a két intézet igazgatótanácsa mindig együttesen tette meg jelölését és ajánlását. A közösségből bizony nem ritkán némi alárendeltségi állapot is származott. A közös tanárok óráit csak a főgimnázium órarendjének elkészülte után lehetett beosztani, ez pedig megkölötte a képző órarendjét. Megtörtént az is, hogy a gimnáziumi igazgató év közben változtatta meg a képző két rajzórájának idejét. Másfelől a zenetanár óráit a képző volt kénytelen, más tárgyak sérelmére, a reggeli órákra helyezni, hogy az 10 órától a gimnázium rendelkezésére állhasson.

A testvéries együttélés és segíteni akarás többször megnyilatkozott oly esetekben, amikor helyettesítésre volt szükség. Így a már említett esetben, Nagy László és Ballagi Károly eltávozásakor (1869-70), Magyar Antal halála után, az új tanárnak késedelmes megérkezéséig (1882-83), dr. Dezső Gyula betegsége alatt (1903) a gimnáziumi tanárok vállalnak órákat a képzőben; Mikler Sámuel eltávozása után pedig tanítóképzői tanárok helyettesítenek a gimnáziumban (1887).

A növendékek közreműködésükkel segítették elő egy alkalommal a főgimnáziumi növendékek hangversenyét (1904), ezt a testvérintézet 50 K alapítvány lételevel viszonzta a képző ifjúságának.

A két intézet testvéri viszonyából nem hiányzott néha a súrlódás sem. Az egyik egy felvételi ügyből származott (1879), a másikat az egyházi lörvényeknek presbiter-választásra vonatkozó intézkedése, vagyis inkább ennek értelmezése okozta. Bizonyos, hogy a képző elesett attól a jogától, hogy az egyháztanácsba képviselőt küldhessen, mert a főgimnázium tanárkara nem fogadta el a képzőnek amaz indítványát, hogy a két intézetet közösen képviselő egyháztanácsi tagot a két intézet tanárai közül felváltva válasszák meg (1884-től 1894-ig). Ez azonban semmiféle más vonatkozásban nem zavarta a két tanárkar tagjainak egymás irányában táplált szíves baráti érzését.

²² Egyht. 1867 ápril. 2. — 26. sz.

²³ Egyht. 1870 május 20. — 59. sz.

A tanárok jogai és kötelességei. Az 1859 február 8-i Alapszervezet 26. §-a így határozza meg a tanár jogait és kötelességeit: A tanár az igazgató felügyelete alatt áll s az intézetre vonatkozó intézkedéseinek engedelmeskedni tartozik. Sérélméit a képezdei választmány elé viheti. A tanításterv szerint oktat, rajta nem változtathat. Akadályoztalását az igazgatónak jelenti, aki helyettesíteli. Négy napnál kevesebb időre az igazgató megegyezésével elutazhat, több időre az elnökség tudtával. Heti óráinak száma 18—20; a zene-tanárnak több. A növendékek szellemi és erkölcsi nevelésének előmozdítására hiven törekszik. A magára vállalt tantárgyakat a meghatározott terjedelemben lelkiismeretesen előadja. Szükség esetén tanártársra helyét a méltányosság határáig üres óráiban beltölti.²⁴

A megválasztott rendes tanárok az egyházkerületi Gyám- és Nyugdíjintézetnek, utóbb az Országos Tanári Nyugdíjintézetnek jogos és kötelezett tagjai. Az egyházkerület a lelkész jellegű tanároknak kötelességévé tette, hogy szükség esetén a lelkészi szolgálatban segítségére legyenek a lelkipásztoroknak, őket helyettesítsék.²⁵ Anyagiak terén már igen korán szó esik róla, hogy a tanárok közösségi adóval a fizetésük után ne rovassanak meg.²⁶ Azonban ez, úgy látszik, sokáig nem sikerült, mert a kassai kir. kat. tanítóképző felhívására a Tk. érintkezésbe lép az Orsz. Reform. Tanáregyesület vezetőségével, országos mozgalom indítása céljából. Megemlítendő még, hogy a Ker. a pesti theológiai akadémia tápintézetének javára akként intézkedett, hogy arra a lelkészeken kívül, a közép- és főiskolai tanárok is évenként, május 1-ig, 2 frt-ot fizessenek.²⁷

Tanári fizetések. Mint ismeretes, a Karika Pál javadalma a „felfogott” földek jövedelméből 400 ezüst forint volt 1839-ben. Ebhez járult még az évi december havában 5 öl tűzifa, amely a concursus feltételei szerint az Erdőgyűlést terhelte. A többi tanárok javadalmáról a gimnázium költségvetése gondoskodott.

Az intézet feltámadásakor az egyháztanács megállapítja a tanárok fizetését. Eszerint *Pajzán Dávid* fizetése 500, *Fazekas Lajosé* pedig 400 frt.²⁸ (Ugyanaz a gyűlés a gimnáziumi tanárok fizetését 600 frt törzsfizetésben és 150 frt lakbérben állapítja meg. Ez az egyenlőtlenség évtizedekig megmarad.) A következő évben *Fazekas* is megkapja az 500 frt-ot. *Nagy László* igazgató fizetése 800 pfrt.²⁹ Hogy *Warga János* milyen díjazást kapott a képző vezetéséért, nincs nyoma. *Nagy József* orgonista-kántornak a zenetanításért csak 300 frt a fizetése. De a II. osztály megnyitásával dolgai megszorodtak az intézetben, a templomi orgona elkészültével pedig a templomban.

²⁴ K. j. 1862 május hó 27—27—29. §.

²⁵ 1899 nov. hó.

²⁶ Egyht. 1878 márc. 5. — 67. sz.

²⁷ K. j. 1884 okt. 28—22/II. sz.

²⁸ Egyht. 1855 szept. 1.—87. sz.

²⁹ Egyht. 1858 aug. 30. — 71. sz.

Javítják tehát a fizetését 400 pfrt-ra.³⁰ Kovács Lajos s. lelkeszt a vallástan tanításáért 100 pfrt-tal díjazták.³¹ De csakhamar kijelenti az egyháztanács, hogy óhajtanó volna, ha az intézet oly karba helyeztelnék, „mely céljának teljesen megfelelné”. T. i. választatnék egy igazgatótanár 800 és két tanár egyenként 700 frt fizetéssel.³² Ez meg is történik, de csak az ismertetett összegekkel.

Ez volt a helyzet 1860-ig. Ekkor a Kerület saját intézetének nyilvánítván az intézetet, a III. osztály megnyitásával kapcsolatban felállít egy általa díjazandó tanszéket 800 frt-tal s áthelyezte erre Ballagi Károly gimnáziumi tanárt. Ez azonban a gimnáziumi mellesleges jövedelmektől az áthelyezés következtében elesett, tehát a Kerület mind a multa, mind a jövedőre 150 frt kárpótlást rendel számára.³³ Van tehát most már 3 egyházközségi és egy egyházkerületi tanszék.

Az egyházkerület további részesedését jelenti a tanári fizetések hordozásában, amikor a zenetanár fizetéséhez is hozzájárul évi 60 frt-tal, a dispensatiókért befolyó összegek terhére.³⁴ Azért volt erre szükség, mert az 1861. évben megnyílt a III. osztály. Most tehát a zenetanár az évi 60 frt-ot 3 évre visszamenőleg is megkapta. Ez a 60 frt ezentúl mindaddig szerepel a zenetanár illetményei között, amíg ennek fizetése a többi tanáréval nem egyenlősítették.

A népoktatási törvény szükségessé tette az intézet anyagi ügyeinek, közelebbről a tanári fizetéseknek a két iskolafenntartó között való rendezését.³⁵ T. i. a Kerület aggódik, hogy a magasabb fizetésű állami képezdek el fogják vonni az országban ismeretesebb selekcteti tanárokat. „Ezért a képezdéhez kötött érdekeink biztosítása végett, tanácsos és méllányos volna a fizetéseket emelni.”³⁶ Ezért helyezi át Ballagi távozása után a helyébe Borostyánt s ennek tudatában mondja ki, hogy az intézet csak tökéletesen képzett tanerőkkel versenyezhetvén az államiakkal, ilyeneket megnyerni csak illő díjazással lehet. Ezért állapítja meg az igazgató fizetését 1200 frt-ban.³⁷ A megkötendő egyezés tehát ezt az alapelvet követi.

Az 1871-ben létrejött alapszerződés a paritás alapjára helyezkedik. Eszerint a Kerulettől betöltendő tanszékek a következők: igazgató 1200, egy köztanár 1000 frt fizetéssel, továbbá a zenetanár fizetésébe ezután is ad 60 frt-ot. Összes terhe 2260 frt. Az egyház tanszékei: Egy tanár 1000, zenetanár 800 frt-tal (ebben benne van a Kerulettől adott 60 frt is. Ennyivel tehát az egyház terhe volta-képpen kevesebb), továbbá a gyakorlóiskolai tanítónak rendes

³⁰ U. a. 1857 jan. 1. — 2. sz.

³¹ U. a. 1857 febr. 6. — 10. sz.

³² U. a. 1857 ápril. 4. — 15. sz.

³³ K. j. 1861 okt. hó 51. sz.

³⁴ K. j. 1864 május 27. — 99. sz. 5. pont.

³⁵ K. j. 1871 jún. 9. — 107. sz.

³⁶ K. j. 1869 május 25.—59. sz.

³⁷ K. j. 1870 jún. 15.—70. sz.

tanítói fizetésén felül ad 250, a kertészettanítónak 200 frt-ot. Összes terhe tehát, a zenetanár 60 frt-ja nélkül, 2190 frt. Az egyházkerület tanárai: Kiss Áron igazgató és Király Pál, az egyházközségé: Magyar Antal és Oláh Károly. Ezek ebben a sorrendben Nagy László, Borostyán, Ballagi és Nagy József utódei. Gyakorlóiskolai tanító Hajdu László, kertészettanító Sebesztha János. Az egyházi hivatalnokok fizetése, tehát a tanároké is, 1854-től havonként előre tételt folyóvá. Ez a szokás 1891-ig volt érvényben. Ekkor az egyháztanács úgy rendelkezett, hogy a tanári fizetéseket szeptemberben 4, januárban és áprilisban 3—3, júliusban pedig 2 hóra kell előre kiadni.³⁸

Az alapszerződésben megjelölt összegű fizetések sokáig megmaradtak. A javítás tekintetében ismét a Kerület járt elől jó példával. Határozatilag kimondta, hogy a középiskolák 3 csoportba sorozandók a fizetés szempontjából: 1. A fővárosi főgimnázium; 2. a vidéki főgimnáziumok és a *tanítóképző*; 3. a vidéki nem teljes gimnáziumok. A *fizetés* összege: 1. = 1300, 2. = 1000, 3. = 800 frt. *Lakbér* a fizetés 40, 20 és 15 százaléka. A *korpótlék* 5—30 százalék közt legyen, azonban azonnal részesüljenek a tanárok 10 évi szolgálat után 5, 20 évi után 10 százalék pótlékban. Igazgatói díj 200 frt. A helyettes tanárok a rendes tanárok fizetésének felét kapják. A fenntartóttestületek, amennyiben erejük engedi, a jövő évi költségvetést eszerint készítsék el, megjelölvén, mennyit tudnak belőle saját erejükből fedezni és hogy mennyi a „hiánylat“.³⁹

De csak lassan indult a dolog a megvalósulás felé. Az is kitünt, hogy az egyenlő elbánás elvének szempontjából nehézségeket okoz az a körülmény, hogy mindenik fenntartótárs maga fizeti a maga tanárait. Mert az történt, hogy a Kerület a maga tanárainak megadta a fenti összegeket,⁴⁰ az egyház pedig „fedezet hiányában“ elutasította a kérelmet. (Az igazgató sok keserőséggel mutat rá a 40 év óta felgyűlt egyházi adóhátralékok tetemes összegére!⁴¹)

A Kerület megszavazta ugyanabban az évben a *lakásbért* is a maga tanárainak; az egyház tehát, hogy lépést tarthasson, fedezetet keresett. Kijelölte az egyházi pénztárba befolyó különféle temetési stb. díjakat de maga is belátta, hogy e díjak részlegesen sem fedeznék az 500 frt szükségletet. Ezért *anyag támogatásért a városhoz fordult*.⁴² A kérelem kedvező elintézését nyert: a város a kért összeget 1890 január 1-vel megadta, de kifejezetten csak addig, amíg a képző Nagykörösön marad. Az összegből két rendes tanárnak adandó egyenként 200 frt, a Kerülettel közös segédtanárnak (Lásd: Tanszékek c. alatt!) pedig 100 frt.⁴³ Végre a „superintendentialis“

³⁸ Egyht. 1891 febr. 8. — 10. sz.

³⁹ K. j. 1885 jún. 15. — 56. sz.

⁴⁰ 1888. v. ü. 4. sz.

⁴¹ I. 1889 32. sz.

⁴² Egyht. 1889 május 14. — 118. sz.

⁴³ Egyht. 1890 82. sz.

tanárok 1892-ben, az „ecclesialis“ tanárok pedig 1894-ben a fentebb ismertetett korpótléket is megkapták. Most már volt közös tanár is, a segédtanár. Ennek a fele díjazás emeléséért mindig várnia kellett.

De az 1885. évi 56. számú kerületi határozattal elfogadott és immár megvalósult fizetési tervezet még az 1881. évi zsinati törvény alapján készült Köznevelési és Közoktatási szervezet rendelkezésének sem felelt meg teljesen (t. i. ez ötvenként emelkedő 50 frt korpótléket kíván). Annál kevésbé felelhetett meg az 1891-93. évi zsinati törvénynek, amely a 470. §-ban azt mondja, hogy a törzsfizetés a gimnáziumoknál 1200, a lakbér 250 frt-nál kevesebb nem lehet; a 454. §-ban pedig, hogy a képzői tanárok díjazása nem lehet kevesebb, mint amennyi ugyanazon fenntartó helyi gimnáziumainak tanáraié. Ennek a realizálását kérték az egyházkerülettől díjazott tanárok, amit a Kerület a törzsfizetésekre meg is adott.⁴⁴ H. Kiss Kálmán igazgató és Losonczy László fizetése 1000 frt-ról 1200-ra, dr. Dezső Gyuláé a rendes tanári jelleg megadásával 500-ról 600-ra emeltetett, érintetlenül hagyatván lakbéreik, korpótlékaik s az igazgatói díj. Az egyház a dr. Dezső Gyula fizetésének ráeső felét hasonlóképpen emelje. Legjobban ennél a tanszéknél tűnik ki, milyen nehézségeket okoz, hogy a két fenntartó a fizetések tekintetében egymástól függetlenül intézkedik. A Kerület dr. Dezső Gyulának már megadta a rendes tanári jelleget, az egyház még nem. A Kerület 600 frt-ot, az egyház 450-et ad fizetésébe. Ezeknek összege 1050 frt, amelyből 50 frt korpótlék. Csak mikor rendes tanárrá minősíti az egyház is, jön rendbe az ő fizetése (koronaértékben): törzsfizetés 2400, lakbér 400, korpótlék 100 K-val.

Hogy az ecclesialis tanárok fizetése mennyire elmarad a superintendentialis tanárokéttól, mutatja az alábbi táblázat, amely akkor készült, mikor a fizetéseket a nyugdíjba beszámítás céljából felterjesztették:⁴⁵

Tanár neve	Törzsfizetés	Korpótlék	Lakbér	Összesen frt	Jegyzet
1. H. Kiss Kálmán igazg.	1400	100	200	1700	Ker.
2. Losonczy László	1200	100	200	1500	„
3. Kovács Ferenc	1000	50	200	1250	Egyh.
4. Oláh Károly	1000	100	200	1300	„
5. Dr. Dezső Gyula	900	50	150	1100	Közös

Az 5 évenként emelkedő 100—100 frt-os korpótlékre is készségesen elismeri a Kerület a tanárok igényét,⁴⁶ de fedezet hiányában egyelőre nem folyósíthatja; a fentebb érintett és már túlhaladott 50 frt-os ötödéves korpótlékokról hivatalosan szó sem esett.

Az egyházkerület határozatának megfelelőleg a tanári kar, felhasználva a matematikai tanszék megüresedésének alkalmát (Ko-

⁴⁴ 1896 okt. 23. v. ü. 10. sz.

⁴⁵ 1897 márc. 3. Tk. 32. sz.

⁴⁶ K. j. 1899 okt. 26. v. ü. 10. XXIII, 3. sz.

vács Ferenc a gimnáziumhoz ment át), az Egyházi Törvény 454. §-ra is hivatkozva kérelmezi, hogy a tanári fizetéseket a gimnáziumi tanárokéval egyenlő összegben állapítsák meg a fenntartótestületek. Ez pedig az ötödéves korpótlékok megfelelő rendezésével volna elérhető.⁴⁷ Sajnos, a kérelem elintézetlen maradt. A fenntartótestületek évi rendes fenntartói államsegély kieszközlésével óhajtották volna a rendezést megvalósítani, de az erre irányuló fáradozások, sőt erőfeszítések eredménytelenek voltak. A fizetéskiegészítő államsegélyeket már régebben folyóvá tette a V. K. M. amikor a korpótlékok és lakáspénzek rendezése, a hatodik tanszék szervezése stb. céljából a fenntartótestületek közt új egyezség kötése vált szükségessé (1908). A kiküldött bizottság oly módon állította egybe az illetményeket, hogy a fizetéskiegészítő államsegély összegét figyelmen kívül hagyva, a törzsfizetéseket az iskolafenntartót terhelő összegekben állapította meg. Ezek pedig nem sokban különböznek az 1900. évi összegektől. Ez évtől fogva javulást csupán a fizetéskiegészítő államsegélyek elnyerése hozott. A bizottság tehát⁴⁸ a két iskolafenntartót az 1908. évben terhelő járandóságokat az 1907. évi Egyh. törv. VI. tc. 59., 84. és 85. §-ai alapján így határozta meg (koronaérték):

Tanár neve és tanszéke	Jelenlegi illetmények				A szinatl. törvény alapján javaslatba hozott illetmények			
	Törzs-fizet.	Kor-pótl.	Lak-pénz	Ösz-szes.	Törzs-fizet.	5öd é. korp.	Lak-pénz	Ösz-szes.
1. H. Kiss Kálmán ig., vallás-tört.	2800	200	400	3400	2400 600*	1000	600	4000
2. Losonczy László nev. tud.	2400	200	400	3000	2400	1000	600	4000
3. Varga József ének-zene	2000	200	400	2600	2400	800	600	3800
4. Daru Mihály math.-fiz.	2400	—	400	2800	2400	—	600	3000
5. Osváth Ferenc magy.-ném.	2400	—	400	2800	2400	—	600	3000
6. Új tanszék rajz. term. r.	1140**	—	—	1140	2400	—	600	3000
7. Dobay László torna. óraadó	100	—	—	100	640	—	—	640
8. Zombory Dániel gy. isk. tanító	640	—	—	640	640	—	—	640
9. Ady Károly gazd. kert. óraadó	400	—	—	400	400	—	—	400

* Igazgatói tiszteletdíj. — ** Eddig óradijakra fordított.

A javaslatba hozott illetmények összege: törzsfizetések 16.680. ezidőszerinti korpótlékok: 2800, lakáspénzek: 3600, együtt: 23.080 korona.

Az egyezségkötés további részleteit lásd „az intézet viszonya az egyházkerülethez“ c. alatt. Ide csak az tartozik még, hogy Varga Józsefnek a V. K. M. 2000 K-t vett alapul a fizetéskiegészítés megállapításánál, tehát az ő részére nem 2400, hanem csak 2000 K-ra van szükség. Ez összegeknek az egyházal terelő részét az egyháztanács szeptember 1-től kiutalta, de csak előleg gyanánt,⁴⁹ mert még most is azt remélte, hogy a fenntartói évi rendes államsegélyt a gimnáziumhoz hasonlóan, megnyerheti. Mint tudjuk, hiába!

⁴⁷ I. 1900 okt. 21. — 73. sz.

⁴⁸ Kiküldötte a Ker. 1908 jún. 17-én, 58. sz. a.

⁴⁹ Egyht. 1908 szept. 13. — 480. sz. a.

A tanári fizetések ilyen alapon történt megállapítása a világháború zürzavarainak elfajulásáig érvényben maradt. Szerény próbálkozások történtek a *családi pótléknak* kieszközlésére is a V. K. M-től;⁵⁰ ez azonban pár évvel későbbben valósult meg.

Fizetéskiegészítési államsegély. A V. K. M. 1902 június 18-án 38.930 sz. a. kelt leiratában „Figyelemmel azon hasznos szolgálatokra, melyeket a nagykőrösi tanítóképző a hazai kultúrának évek hosszú során tett” *elsősorban tanári fizetések pótlására*, államsegélyt helyez kilátásba, bizonyos feltételek mellett. Ezek a következők: legyen az intézet önálló igazgatás alatt, megfelelő helyiségekkel és gazdasági területtel ellátva. Az igazgatón kívül legalább 4 rendes tanszék, középiskolai vagy tanítóképzői okleveles tanárokkal betöltve. Köztartás, amely az intézetnek osztályonként legalább 15-ös létszámot biztosít. Az állami tanításerv és képesítő-szabályzat kötelező; a képesítő vizsgákon a kir. tanfelügyelő gyakorolja az állami ellenőrzést. A tanári kar és javaslatára az igazgatótanács e feltételeket elfogadta, hiszen a dologi feltételek nagyrészt megvannak, vagy a minisztertől engedélyezett 4 év alatt megvalósíthatók; a tanulmányi ügyek s az állami ellenőrzés elfogadása sem ellenkezik egyházunk önkormányzati jogával.⁵¹

Mivel a püspök a feltételek elfogadására szintén hajlandó volt, a miniszter november 24-én a feltételeket a következőkben részletezi az állami főfelügyelet és ellenőrzés szempontjából:⁵² 1. A kir. tanfelügyelő jelen van a képesítő vizsgán. 2. A tankönyvek jegyzéke, óratervezés és munkafelosztás a tanfelügyelővel közlendők. 3. Új tanárválasztása, valamint a tanári testületben történő mindenféle változás a miniszternek bejelentendő. Ezek elfogadása esetén azonnal kiutal a V. K. M. H. Kiss Kálmánnak 800, Losonczynak 400, Vargának és dr. Dezsőnek egyenként 300, összesen 1800 koronát. Ezt az összeget azonban nevezettek csak a legutolsó percben, 1903 március 28-án kaphatták meg, i. e. a miniszternek a költségvetésben biztosított utalványozási joga március hó végével lejárt volna. *Ettől az időponttól részesülnek az intézet tanárai fizetéskiegészítési államsegélyben.*

A késedelemre az egyházkerület ügyészének véleményes javaslata adott okot. Amikor már az egyháztanács a maga részéről elfogadta a feltételeket s következett volna az egyházkerületi elnökség hozzájárulása, az ügyész, talán a nagykőrösi egyháztanácsban elhangzott különvélemények hatása alatt is, az államsegély elfogadását az 1790-91 XXVI. tc. 5. §-ába ütközőnek, törvényellenesnek, magát a segélyösszeget pedig igen csekélynek jelentette ki. Megfeledezett róla, hogy a gimnáziumok már évek óta kapnak államsegélyt, hasonló feltételek mellett. A kerületi elnökség hozzájárulása

⁵⁰ Igt. 1913 febr. 7. — 5. sz.

⁵¹ Igt. 1902 júl. 4. — 2. sz.

⁵² V. K. M. 1902 54076. sz. I. 74. sz.

természetesen késett s vele együtt késett a kiutalás. A tanári kar a vélt autonómia-sérelem felől kikérte több jeles egyházi és tanügyi férfiú, (dr. Kérészy Zoltán és dr. Bartha Béla debreceni jogtanárok, Dóczi Imre gimn. felügyelő, Géresi Kálmán tankerületi főigazgató, Masznyik Endre ev. theol. tan., Benka Gyula és Kapi Gyula ev tanítóképzőintézeti igazgatók) véleményét. Ezek az autonómia megsértésétől nem tartanak, sőt szerintük az államilag érvényes tanítói képesítésnél az állami ingerentia magától értetődik.⁵³ Az igazgatótanács határozatában rámutatott arra, hogyha az államsegély elmaradna, a tanárok az iskolfenntartóktól várják az 1891—93. zsinati törvényben megkívánt fizetések megadását.

A kölcsönös aggodalmak eloszlatása céljából 1903 március 24-én Budapesten Darányi Ignác főgondnok lakásán gyültek össze a két fenntartótárs küldöttei s megnyugtatót kértek a V. K. M.-től.⁵⁴ A főgondnok pedig, tekintettel az idő sürgős voltára, az értekezlet kérelmére kieszközölte a V. K. M.-től az összegnek, visszafizetés terhe alatti *kiutalását*. A miniszter a kiutalással egyidejűleg kijelentette, hogy távol áll tőle a felekezeti autonómia érintésének gondolata s az állami ingerentiát teljesen az 1883:XXX. tc. szellemében fogja szabályozni. E megnyugtató kijelentés után a feltételeket s az államsegélyt a Kerület is elfogadta,⁵⁵ az egyetemes konvent pedig június 28-án 28. sz. alatt adta meg a jóváhagyást.

A legelső miniszteri intézkedésnek ama szavai, hogy az államsegély *elsősorban* tanári fizetésekre adható, további reménykedésre adott okot. A Kerület ezt úgy értelmezte, hogy az állam a segélyezést a tanárok fizetésének javításával „kezdendi meg”.⁵⁶ Azonkívül a V. K. M. a részletek megbeszélésére a kir. tanfelügyelő kiküldését is kilátásba helyezte. Joggal gondolhatott tehát mindenki a gimnáziumokéhoz hasonló fenntartói segélyezésre is. Érthető eszerint, hogy az egyház az állami segélyezés ügyét a fizetésekiegészítések engedélyezésével befejezettnek nem tartotta. Kérte tehát minden egyes tanárnak (az óraadókkal együtt) segélyezését, továbbá az új tanterv alkalmazásával előálló óraterhek miatt egy új *tanszék szervezését*, a miniszter kinevezési jogának felajánlása mellett.⁵⁷ Sürgeti a megbízott kiküldését. Mindezekhez a Kerület is hozzájárult.

A V. K. M. azzal utasította el az új tanszék szervezését, hogy igéretei csupán a meglévő tanszékek fizetésjavítására vonatkoznak.⁵⁸ Ez alapon a helyi fenntartó kérelmére, az egyházkerületi tanügyi bizottság javasolja a Kerületnek, hogy minden tanárnak eszközöljön ki államsegélyt „tekintet nélkül arra, hogy valaki rendes vagy he-

⁵³ I. 1903 évi 29—33. számok.

⁵⁴ I. 1903 évi 37. sz.

⁵⁵ K. j. 1903 május 6. v. ü. 2. sz.

⁵⁶ K. j. 1902 okt. 21 41/V. sz.

⁵⁷ Egyht. 1903 jún. 23. — 350. sz.

⁵⁸ I. 1904 13. sz.

lyettes tanár, gyakorlóiskolai tanító avagy pedig tornatanító⁶⁰.

Csak sajnálni lehet, hogy egységes szabályzat hiányában mennyi hiú reménység támadt (bizonyára másutt is!) és hogy mindezek szétfeszültek. Nem késett azonban a szabályzat sem.⁶⁰ Ez világosan kimondja, hogy „csakis a fizetések egészíthetők ki. A kiegészítés nem terjed ki a lakpénzekre és ötödéves vagy egyéb pótlékokra“. A XXIV. §. megjelöli, hogy milyen összegű fizetést kell biztosítani az iskolafenntartónak új állások szervezésénél: igazgatónak 1600, rendes tanárnak 1400, segédtanárnak 1000 korona. A régi állások javadalma magasabb fizetéskiegészítés nyerhetése céljából le nem szállítható. Még egy kísérlet történt a korpótléknak és lakásbérnek az államtól való kérelmezésére. A tanári kar 1907 április 8-án gróf Apponyi Albert kultuszminiszternél tisztelgett Barabás Béla országgyűlési képviselő vezetésével. Eredményre azonban ez sem vezetett, úgyhogy az igazgatótanács az ezek megadásáról való tárgyalást is az anyagiak felől a Kerülettel egyezkedő bizottság hatáskörébe utalta.⁶¹ Megemlítendő még, hogy a V. K. M. e szabályzatot hatályon kívül helyezte, miután annak alapján elkészítette az újat.⁶² Ezzel a nem állami tanárok fizetéskiegészítésének ügye az 1908. évtől fogva végleges rendezést nyert. Még ez is hagy fenn kétségeket. Így pl. kérdés, hogy a fizetési osztályokon belül a fokozatok megnyitvatnak-e és aggodalmat kelt, hogy előlépés csupán üresedés esetén lehetséges. Sérlemes, hogy a másnemű, de egyenlő rangú intézetnél eltöltött szolgálati idő nem számítható be.

A tanítóképzők állami segélyezése egészen más elvek szerint történt mint a gimnáziumoké. A tiszántúli egyházkerületnek sem sikerült enyhíteni a szigorú feltételeken. Debrecen maga egészítette ki a fizetéseket az állami mértékig. Ezért ott nem voltak meg az állami ingerenlőnek azok a megnyilvánulásai, amelyekből Nagykőrösön megnehezedett a helyzet.⁶³

Igen, a helyzet megnehezedett. Soha, semmiféle intézkedés nem nyult bele olyan mélyen az intézet tanulmányi, anyagi és kormányzati ügyeibe, összes életnyilvánulásaiba, mint az állami fizetéskiegészítés elfogadása. Az 1903. évvel kezdődő korszakot joggal nevezhetjük az állami ellenőrzés és irányítás korszakának.

Tanári gyámegylet. A dunamelléki egyházkerület középfokú és fő iskoláinak tanárai, a Kerület legteljesebb erkölcsi támogatása mellett az önszegélyezés elve alapján (1867) megalapítják a gyámegyletet.⁶⁴ Ez mindaddig fennállott, amíg az Országos Tanári Nyugdíjintézet feleslegessé nem tette. Tőkájének gyarapítására az

⁶⁰ K. j. 1904 márc. 22. — 41. sz.

⁶⁰ V. K. M. 1906 jan. 8. — 117. 757. sz. szöveg: lgt. 1907 febr. 18. — 60. sz.

⁶¹ 1907. — 72. sz.

⁶² V. K. M. 46.447/1909. sz.

⁶³ Dóczy Imre levele 1912 május 18. — I. 61.

⁶⁴ K. j. 1867 okt. 19. — 13. sz.

érdekelt tanárok (évi 10 frt-ot fizetnek), iskolafenntartók járulékaik s esetleges adományokon kívül a tanulóktól félévenként beszedendő 20, tehát évi 40 krajcár szolgált volna. Minden intézet és iskolafenntartó örömmel fogadta az alapszabályok emez intézkedését. Érthetetlen okokból éppen a nagykőrösi egyház idegenkedik tőle; a 40 kr-ok beszedésétől a liceumi igazgatót eltűntja s meglagadja, hogy az újonnan választandó tanárokat a belépésre kötelezze. Azzal indokolja ezt, hogy már 1854-ben alapított egy helyi gyámegyletet a tandíjakból (noha arra eddig soha egy fillért a pénztárban vissza nem tartott).⁶⁵ Érthető a liceumi tanárok aggodalma, kivált mikor kiltúnt, hogy a képző tanárai is benne vannak az egyesületben s a képző növendékeiktől a díjak beszedését az egyháztanács nem gátolta.⁶⁶ Ennek a helyzetnek tarthatatlansága hamarosan nyilvánvalóvá lett, amikor Weiss János, a liceum tanára elhunyt, a nagykőrösi liceum pedig a gyámegyletből ki volt zárva. Az egyesület elnökének és a püspöknek sürgetésére, aki annak a lehetőségére is rámutatott, hogy a gyámegylet az egyház ellenszegülése miatt felbomlik, végre engedett s a díjak szedését, bizonyos fenntartásokkal az 1869-70. évtől kezdve megengedte.

Érthető, hogy ez az ellenkezés a képző tanárainak érdekeit is érintette. A tanárkari jegyzőkönyvekben is számos esetben megtaláljuk a gyámegylet ügyeit. Kiküldik a testület képviselőit a „képviselői gyűlésre“, közgyűlésre, foglalkoznak az egyület számadásaival, jelentéseivel, javaslataival, anyagi természetű egyéb ügyeivel. Mint érdekes adat idekívánkozik, hogy az alapszabályok szerint előbb 40, utóbb (1887 óta) pedig 30 évi szolgálat után tarthatnak a tagok igényt a nyugdíjazásra, abban az esetben, ha előzőleg legalább 10 évig tagjai voltak az intézetnek. Az alapító tagoknak az 1867-68. tanévet is felvették a szolgálati időbe. A nyugdíjak, illetve a segélyezés összege, az évi mérleg alapján, *egységek szerint* állapított meg. Nyugalomba lépett tanár 100, gyermektelen özvegy 50 egységet, a gyermeketes özvegy minden gyermek után 5—5 egységgel többet kap. Anyátlan árvák: 4 vagy több árva 50, három 45, kettő 35, egy 25 egységet nyer. A száz egység értéke 400 frt-nál több nem lehet. A 22 éves kora előtt férjhezmenő leány valami csekély kis hozományt is kap. Először 1883-ban részesült az intézet az egyesület támogatásában, amikor özv. Magyar Sándorné, Magyar Antal igazgató édesanyja 100 frt évi segélyt kapott.

Dr. Dezső Gyula felvétele mindaddig nem sikerült, amíg *rendes tanárrá* nem választották. Az alapszabályok értelmében helyettes tanárok nem lehettek tagok, dr. Dezső Gyula pedig hosszú évekig állandósított helyettes tanári minőségben működött.

Nem lehet feladatunk a gyámegylet igen érdekes életének ismertetése. Amikor az 1894. évi Országos Tanári Nyugdíjintézet létesült,

⁶⁵ Egyht. 1868 aug. 2. — 80. sz.

⁶⁶ Egyht. 1868 aug. 30. — 84. sz.

időszerűvé lett az egyesület vagyonának felosztása. Ez nem történelmeti súrlódások nélkül, mert a nyugdíjtörvény a theológiai tanárok felől nem intézkedett. Ezek tehát szerzett jogaikat igyekeztek megóvni. A felosztás végre a közmegnyugvással elfogadott kulcs szerint megtörténelmeti.⁶⁷ Felosztásra került (kerek számokban) 80 ezer forint. Ebből kaptak: az özvegyek és árvák 38 (évi segélyük: özvegyek 280, árvák 28 forint), a theológiai tanárok 24, a kilépő középiskolai tanárok 18 ezer forintot, utóbbiak oly módon, hogy a visszakapott összegekből elsősorban az Országos Nyugdíjintézet belépési díjak fizettettek ki s csak a maradékot kapták kézhez. Az özvegyek és árvák alapja a Kerület rendelkezése alá került. Az elért tőkeösszeg, 29 évi fennállás után, igen szép eredménynek mondható!

Országos Tanári Nyugdíjintézet. Már jóval az 1894. évi 27. törvénycikk megalkotása előtt híre járt, hogy törvény készül a nem állami tanárok nyugdíjintézetének létesítésére. Ennek hatása alatt 1883-tól alig múlik esztendő, hogy a tanárkar ne tenne lépéseket az iránt, hogy a tanítóképzők is beléphessenek a nyugdíjintézetbe. Kéri a felettes egyházi hatóságok közbenjárását és támogatását, rámutatva arra is, hogy a gyámegylet a gimnáziumi tanárok kiválása esetén nem lenne elég erős a nyugdíjterhek hordozására, és hogy az 1881. évi zsinati köznevelési és közoktatási szervezet a tanítóképző tanárokat középiskolai tanároknak minősíti. Érdekes, hogy a különböző intézetek milyen eltérő állást foglaltak az állami nyugdíjintézetrel szemben, pedig a törvényjavaslat még ismeretes sem volt. Egyik pártolja a mozgalmat, a másik nem lép be ezért, a harmadik amazért, a negyedik nem csatlakozik ugyan a kérvényezőkhöz, de országos képviselőjél interpelláció megtételére kéri az ügy érdekében, stb. A Tanítóképző Tanárok Országos Egyesülete is részletesen kidolgozott és igazán meleg, kartársias érzésről tanuszkodó emlékirattal fordult a nem állami képzők tanárainak felvétele érdekében a V. K. M.-hez.⁶⁸

Úgy látszik, a dolog semmiféle nehézségbe nem ütközött, mert az Egyháztanács még abban az évben kimondta, hogy az országos nyugdíjintézetbe a képzőt illetőleg is belép, az általa választott tanárok javára s kéri a Kerületet, hogy az ő tanárai javára szintén lépjen be.⁶⁹ A tanárok is jelentették, hogy szíves örömet belépnek és vállalják azt a 2 százalék terhet, amelyet a törvénytervezet a tanárookra rótt. A javaslatból törvény lett s a V. K. M. 1895. okt. 17-én, 23.300. számmal Losonczy László, Kiss Kálmán, Oláh Károly és Kovács Ferenc tanárokat a nyugdíjintézet tagjainak sorába felvette.⁷⁰ A nem állami tanárok sietnek gr. Csáky Albin miniszter

⁶⁷ K. j. 1896. okt. 20. — 40. sz.

⁶⁸ Tk. 1893. ápril. 13, 45. sz. és I. 1893. — 32. sz.

⁶⁹ I. 1895. — 150. sz.

⁷⁰ Egyht. 1893. szept. 26. — 188. sz.

üdvözlésére s egy díszes emlékalbumot nyujtanak át neki.

A kezdet nehézségei csupán abból álltak, hogy a növendékektől fizetendő 3 forint-os díjakat az állam az 1895-96. évi beíratások után, az előző iskolai évre visszamenőleg is követelte. Tehát az igazgatónak a már eltávozott vagy segédtanítónak kibocsátott növendékektől is be kellett nagy ügyel-bajjal hajtania e járulékokat. Az 1912. évben tanárkarunk is résztveszt a szolgálati időnek 30-ról 35-re való emelése elleni országos küzdelemben: mint tudjuk, eredménytelenül. Az említett törvény ma már a múlté, de az azóta keletkezett rendeletek és törvények ennek alapján épültek fel.

Tanári jubileumok. Az intézet legrégebb tanárai közül Wurga János 1858-ban ünnepelte 25 éves tanári jubileumát, amelyen tanártársa, Arany János ünnepi ódával köszöntötte („Tanári jubileumra“). Borostyán Sándort, mint régi tagját 1890-ben üdvözli a tanárkar 30 éves tanári szolgálata után. Borostyán akkor már a székesfehérvári állami főreáliskola tanára.

Bizonyos melegség járja át az ember szívét, amikor arra gondol, hogy az intézetnek majdnem egykorú tanárai a múlt század végén majdnem egyszerre jubilálnak. Kezdi a sort Oláh Károly 30 éves tanári szolgálata után 1894-ben, folytatja Losonczy László 25 éves tanárkodás után, 1898-ban, Hegymegi Kiss Kálmán ugyancsak 25 év múltán 1900-ban. Köszöntik őket az iskolafenntartók, a tanártársak, az egykori és jelenlegi tanítványok. Ez ünnepségeket a szeretet és megbesülés nyilatkozásán kívül az is emlékezetessé teszi, hogy nevükre egy-egy szerény alapítványt is tesznek, hogy az érdemes tanárok neve az intézet életében ne merüljön feledésbe... A Hegymegi Kiss Kálmán jubileumát országos érdeklődés vette körül. Református egyházunk minden vezető férfia, továbbá a legkiválóbb egyházi, tanügyi és társadalmi személyiségek keresték fel üdvözlő sorakkal. Ezek közül igen sokan valaha tanuló társai voltak, tehát pályáját és egyéniségét fejlődésében ismerhették. Az a kép, amelyet a jubiláló tanárról ez üdvözlő sorokból szerezhetünk, valószínűleg a kortörténet; méltóképpen egészíti ki azt, amelyet ez „istenes vén emberről“ későbbi munkatársai, köztük e sorok írója is, alkothattak és kegyelettel őriznek.

IV. Az intézet növendékei

Felvételek. A növendékek létszáma. Zenei hallás. Katonai szolgálat. Senior. Magántanulók. Nőtanítójelöltek. Tanítónőképző és óvónőképző felállításának terve

Felvételek. Az új életre kelt intézet vezetőségének már elejétől fogva gondja volt rá, hogy az intézetbe való felvétel kérdését szabályozza. Vigyáznia kellett, hogy a színvonal lehető megtartása mellett, az állami rendelkezéseket is megtartsa. Az első két iskolai évről semmit sem tudunk. 1857 őszén azonban már elkészül a kerületi választmány (igazgatótanács) felvételi szabályzata. Ennek lényege, hogy a képzőbe négy gimnáziumi osztályt végzett, feddhetetlen erkölcsű, legalább 16 éves, ép testű tanulók vételnek fel.¹ Ugyanabban az évben a tanárkar másodosztályú („secunda“) bizonyítvánnyal a folyamodót elutasítja, egy másikat, aki úgy látszik valami fegyelmi ügy miatt engedély nélkül ment ki segédtanítónak, „a megtérés és megjobbulás reménye alatt“ visszavesz, egy harmadikat pedig 6 gimn. osztállyal, de aki már 31 éves és nagyacsádi rendes tanító, felvesz. Az intézet tehát él, jönni akarnak ide s a tanárkarnak módjában van némi válogatás is. De az is igaz, hogy szükség van a növendékre: ezért felvesznek egy, a gimnáziumból kitiltottat is, „mert csak onnan tiltották ki“, s mert azóta megtérést mutat, stb.² Az 1859. évi „Alapszervezet“ már *felvételi vizsgáról* intézkedik azok részére, akiknek IV. osztályról szóló bizonyítványa nincsen. Ennek színvonala olyan legyen, hogy kellő biztosítéka legyen a képző sikeres elvégzésének. A felvett tanuló az intézet törvényei alatt áll; azt az állást, amelyre az intézet kiküldi, elvállalni köteles. A jelentkezőket az igazgató veszi fel. (17. és 25. §.)

A Kerület néhány év múlva részletes felvételi szabályzatot fogad el.³ A felvétel ne költessék a IV. gimn. osztály elvégzéséhez.

¹ Ker. vál. 1857 szept. 17. — 9. sz. Okm. 107. l.

² Tk. 1858 jún. 5.

³ K. j. 1867 okt. 29. — 16. sz.

Felvételi vizsgával bárki felvehető, ha jó erkölcsi bizonyítványa van és kora 17—24 év. A más intézetből jöttek bizonyítványt hoznak, de a nem tanult tárgyakból vizsgáznak. Felvételi vizsgát mindenkinek tenni kell, még a gimnázium vagy reáliskola kitűnő növendékeinek is: i. i. az éneklésből ezek is kötelesek vizsgázni. A felvételi vizsga az iskolai szék vagy ennek megbízottai előtt teendő. Mértéke: értelmes olvasás, az olvasottaknak élő szóval való elmondása vagy írásban megfogalmazása, „felülőbb orthographiai hibák nélkül“. Jártasság a magyar nyelvten és számtan elemeiben; némi gyakorlottság az éneklésben. Ezenkívül a gimnázium 4 alsó osztályának tárgyaiból is megvizsgáltatnak. Megkívántatik oly foka a felfogási képességnek, az értelem fejlettségének s annyi hangképesség, amennyi a képezdei oktatásban a sikert kilátásba helyezi. Az első év úgy tekintendő, mint *probatica classis*; ez dönti el, hogy átlépve a tulajdonképpeni szakosztályba (*seminarium*), a szakszerű képzésben előhaladhat-e? Annyira érett-e gondolkozásmódjában, erősödött jellemében, magaviseletben, erkölcsben, pontosságban és szorgalomban, amily mértékben a képezde megköveteli. Ennélfogva az áttételben nem csupán a tantárgyakból nyert osztályzatok döntenek, hanem „mérlegre vettetik a lelki fejlettség, jellem, a képezde igényeihez simuló komolyabb és nemesebb magaviselet és tiszta erkölcs“. Ha e kívánalmaknak az első éves növendék meg nem felel, az intézetből elutasítatlik. (Ezt azonban nem a tanári szék, hanem az iskolai szék dönti el.) Ez a szabályzat rendet csinált a felvételekben. A tanárkar megállapodott ennek alapján a felvételi vizsga tárgyaiban is, a szabályzat rendelkezése ugyanis csak általánosságban beszél a gimnáziumi tárgyakról. Vizsgázni kell tehát a következő tárgyakból: vallás, magyar, történelem, földrajz, számtan, természetrajz, ének, írás.⁴ A rendesinálás azért kellett, mert a legkülönbözőbb címeken kértek felvételt az intézetbe; nem tekintve életkort (volt 46 éves folyamodó is!), előképzettséget, magaviseletet (némelyek t. i. fegyelmi büntetés elől szöktek, aztán visszakeredezkedtek). Olyanok is voltak, akik „rendkívüli hallgatók“ vagy ami ugyanaz, „benevolus auditorok“ szerettek volna lenni; folyamodtak testi hibával is. Ezeket ugyan a Tk. nem vette fel, de megesett, hogy az iskolaszék a Tk. javaslatával szemben is vett fel némelyeket.

Azonban ez a felvételi rendszabály sem sokáig volt érvényben, noha számításba vette a tanítóképzés különleges érdekeit. Az 1870-1871. évi Értesítőben a felvételi értesítés így szól: „A tanítóképezdébe olyan ép testű növendékek vétetnek fel, akik a 15. évet már meghaladták s az anyanyelv, számvetés és földrajz ismeretében s a történelemben annyi jártassággal bírnak, amennyit a gimnázium, reál- vagy polgáriiskola négy első osztályában tanítanak. A belépő növendék erről vagy nyilvános iskolai bizonyítványt köteles előmutatni, vagy felvételi vizsgának kell magát alávetnie.“ (20. l.)

⁴ Tk. 1867. — 236. sz.

Bár az 1859. Alapszervezet világosan megmondja, hogy az iskolai év kezdetétől számítva 15 napon túl senki fel nem vehető, van arra is eset, hogy az I. félévről a félév végén magánvizsgát tesz a jelentkező s ha sikerül, a II. félévre „mint rendes hallgató“-t veszik fel. A felvételi vizsga intézménye még a 90-es évek elején is megvan. A 80-as évek végén vitára adott alkalmat a gimnáziumi tanárkarral egy felvételi eset, amikor felvételi vizsgára kötelezett a tanárkar egy növendéket, akinek gimnáziumi bizonyítványában egy elégtelen osztályzata volt. Az 1876. évi Rendtart. Szab. 26. §-a t. i. úgy van megfogalmazva, hogy többféleképpen lehetett értelmezni, mert a IV. osztályú kielégítő bizonyítványról vagy felvételi vizsgáról nem szól. Az Igt. felhívására a Tk. a jelzett paragrafus helyett újat javasol, amelyben félreérthetetlenül benne legyen, hogy *kielégítő* bizonyítványt kell felmutatni. Akinek ez nincs, felvételi vizsgát kell tennie. Ugyane javaslat orvosi bizonyítványt is kíván, továbbá kívánja, hogy különös figyelem fordíttassék a felvételeknél az *éneklési képességre*⁵ (ennek hiánya miatt 1882 szept. hóban először utasított el a folyamodó). Az új Rendtart. szabályzatba végre is az 1868. népokt. törvény 86. §-t vette fel az Igt. a felvételekre vonatkozólag, függővé tételvén a felvétel a kifogástalan algin. vagy alreálisk. bizonyítványtól vagy a felvételi vizsgától.⁶ 1899-től az újonnan jött növendékeket orvosi vizsgálatnak is alávetették.

Eleinte nem szívesen ad *korengedélyeket*⁷ az Igt., mindenki töltse be a 15. évet, legkésőbb a felvételi napok alatt; majd mikor az alacsony létszám megkívánta, maga javasolta, hogy a 14. évet betöltöttek már felvehetőek legyenek. Erre azért volt szükség, mert az 1868. 38. tc. 15. évet mondott, de a középiskola IV. osztályát már a 14. évvel lehetett befejezni. A 15. év betöltéséhez való ragaszkodás mellett az is megtörténhetnék, hogy éppen a legtehetségesebb jelentkezőket kellene elutasítani.⁸ A kedvezőtlen tanulmányi eredmény és fegyelmi állapot miatt az Igt. a tanulók értelmi és erkölcsi színvonalának emelése érdekében szigorítja a felvételi vizsgákat s kimondja, hogy a záros határidő letellével csak akkor vehetőek fel növendékek, ha a létszám nem elegendő. Ez alapon Tk. a hiányos képzettségű jelentkezőket elutasította,⁹ majdnem annyit, mint amennyit felvett. Nem egy szülő zúgolódva ment el az elutasítás miatt.¹⁰ Az 1900 december 18-án 45.784. szám alatt kelt V. K. M. rendelettel kiadott állami Rendtart. Szabályzat, amelyhez igazodik a Kerületől 1902 október 24-i 43. számú végzéssel intézetünk részére kiadott Rendt. Szabályzat is, a *felvételi vizsgákat megszün-*

⁵ 1880 jan. 10. Tk. 57. sz.

⁶ 1880 ápril. 7. Igt. 47. sz.

⁷ 1880 febr. 24. Igt. 28. sz.

⁸ Igt. 1888 aug. 21. — 33. sz.

⁹ Igt. 1901 évi 39. és 42. sz.

¹⁰ I. 1901 évi 114. sz.

tette. Felvétel csupán a középfokú iskolák IV. osztályának sikeres elvégzése alapján lehetséges. Eddig az igazgató csak kivételes esetekben, vagy felvételi vizsga esetén vitte a felvételeket az Igazgatótanács elé, most a 10. §. c) pontja szerint az Igazgatótanács határoz a felvételek ügyében. Ki is mondta, hogy a javítóvizsgás bizonyítvánnyal folyamodók csak másodsorban jöhetnek tekintetbe.¹¹ Az a gyakorlat fejlődött ki, hogy a tanárkari javaslatokhoz az Igazgatótanács elnöke adta vagy tagadta meg a hozzájárulást az Igazgatótanács jóváhagyása reményében. Lassanként azonban a jóváhagyás kikérése, sőt az elnök hozzájárulása is elmaradt s a felvétel visszakérült az igazgató jogkörébe.

Mint fentebb érintettük, 1880 óta a felvételeknél tekintettel kellett lenni az „éneklési képességre“. Ezen a *zenei hallást* kell értenünk. Nem sok nyoma van annak, hogy voltak-e rá az elődök tekintettel 1900 előtt, azóta azonban egyre nagyobb figyelmet kellett reá fordítania a tanárkarnak, mert egyesek éppen a zenei hallás hiánya miatt nem boldogultak. Az intézet ugyanis elejétől fogva kántorképző is volt. Ezért püspök urunk utasításba adta, hogy „akik szervi fogyatkozás miatt énekelni nem tudnak, azokat feltétlenül el kell utasítani“. Akik a középiskolai IV. o.-ban az énekből elégtelen osztályzatot kaptak, azokat csak szigorú felvételi vizsga után lehet felvenni.¹² Ez alapon pl. 1905-ben négy tanulót kellett más pályára utasítani. Végül alkalmazkodott az intézet a V. K. M. 78.000—1911. sz. rendelethez, amely szerint a folyamodókat a zenei hallás szempontjából felvételi vizsgának kell alávetni.

A *növendékek statisztikáját* lásd a Függelék c. részben. Meg kell jegyeznünk, hogy a kimutatás aszerint az időbeosztás szerint készült, amint a képző évfolyamainak száma emelkedett. Ki van mutatva a beírott és vizsgát tett növendékek létszámán kívül ezeknek megoszlása anyanyelv, vallás, származás és a szülők foglalkozása szerint. Továbbá hogy hányan nyertek képességi bizonyítványt, tanítói és kántori oklevelet, hányan nyertek kibocsátást segéd- és rendes tanítói állásokra; végül az ösztöndíjak, segélyek és temetési keresetek összege, mai értékre is átszámítva. Az Értesítő 1875-76-ban közöl először statisztikát a fent említett szempontok szerint. A származás helye vármegyék szerint is ki van mutatva.

A *növendékek létszáma.*¹³ A létszám hullámzását szemléltetővé teszi a munkához csatolt grafikon. Ennek tanúsága szerint a beíratkozott és végzett növendékek számában három ízben láthatunk ugrásszerű emelkedést és két ízben zuhanásszerű csökkenést. Általában sohasem volt túl magas a létszám: 100 fölé, egészen 1925-26-ig csak hat iskolai évben emelkedik (1890-1900 és

¹¹ Igt. 1906 febr. 2. — 7. sz.

¹² I. 1902 szept. 4. — 30. sz.

¹³ Az észrevételek a mai napig terjedő időre szólnak.

1907-8 között). Az emelkedés feltűnő az 1861-62. tanévet követő 4 évben. Okozhatta ezt, hogy a tápintézet, legációk stb. jótéteménye ez időben létesült, valamint hogy az intézet megszilárdulása is ez időre esik. A további években a csekély létszám hullámzik, de lefelé menő irányt mutat. A legmélyebb pontot 1887-88-ban éri el, az év elején 52, végén 48 tanulóval. Ennél csak a világháború 3. évében, 1916-17-ben voltak kevesebben (43). Apadás az 1884-85. évben észlelhető először, amikor, talán annak hírére, hogy az évfolyamok számát 4-re emelik, az első osztályba mindössze 9-en, a következő évben 11-en, majd ismét 19-en jelentkeztek. Az emelkedés ideje összeesik a tanítói korpótlékok rendszeresítésének idejével. 1896-97-től 5 éven át folyton emelkedik a létszám s a háború előtti legmagasabb fokot (felvettek 137 tanulót, vizsgázott 120) 1900-1-ben éri el. A következő 5 évben némi hanyatlás után megint eléri a legmagasabb pontot (1905-6-ban év elején 127, végén 120). Az I. osztályba 1903 szeptemberében jelentkeznek először oly tömegesen, hogy a rendes létszámot messze túl haladják. De már 1905-6-ban bekövetkezik a zuhanás, utána a lemenő irányú ingadozás után a mélypont. 1910-ben még a konventi felhívásra csak azt jegyzi meg a tanári kar, hogy az állandó fogyás miatt még a kellő létszám sem biztosítható; de már ugyancsak az egyetemes konvent 3 év múlva jelentéstételre hívja fel az intézet vezetőségét, hogy miben látja az aggodalomkeltő fogyás okát.¹⁴ Az igazgatótanács az okok között az internátus hiányát és a tanítói fizetések csekély voltát jelöli meg (43. számú határozat). Hozzátehetjük a képesítővizsgákon alkalmazott mértéket is, amely az állami ellenőrzés kezdete óta egyre szigorúbb lett az azelőttivel szemben. A létszám állandóan csekély 1923-24-ig (év elején 53, végén 51), míg az 1924-25. évtől, az öt osztályú tanítóképző teljes kifejlődésének évétől magasba szökken. Nem az öt évfolyam, tehát a tanítóképzés színvonalának emelése, hanem sokkal inkább az elemi iskolák országosan történő nagymértékű megszőporítása, tehát az elhelyezkedés reményének megnövekedése miatt

Katonai szolgálat. Közvetett tudomásunk van arról, hogy a növendékeket az abszolút kormány azon a címen, hogy a „Nagykőrösi főiskola növendéke“, besorozás esetén mindig felmentette a szolgálat alól. Az alkotmányos kormány ezt a rendszabályt megszigorította. T. i. azon a címen, hogy a növendékek 16 éves korukban léphetvén az intézetbe, a tanfolyamot 20 éves korukig elvégezhetik, sőt alkalmazásra is szert tehetnek, ami által a hadkötelezettség alóli felmentésre igényt nyernek: a tanítóképzői növendékeket kiveszi a felmentendők sorából.¹⁵ E rendelet végrehajtása nem kis zavart okozhatott a tanítás menetében, mert Török Pál püspök is jelentést

¹⁴ Egyet. Konv. 1913 ápr. 23—26. — 169. sz.

¹⁵ Honv. Min. 1868 dec. 7.—17.061. intézkedés. Lásd I. 1869. — 2. sz.

kér róla.¹⁶ E zavarok elkerülése végett megkereste a Kerület a V. K. M.-t, „hogy a még maguk előképzésében fáradozó képezdei tanulók” katonai kiképzésben tanulásuk székhelyén részesíttessenek, hadgyakorlatokra pedig a tanulókkal együtt szünidőkben rendeltesse-
senek.¹⁷ Annak, hogy a hadkötelezettség az intézet munkáját vagy a növendékek előhaladását később zavarta volna, nincs nyoma.

Senior. Legrégibb adatunk az ifjúsági senior tisztségére vonatkozólag, hogy a tanári kar 1859 szeptember 28-án az eltávozott Hegedüs Sámuel helyébe Bokros Jánost alkalmazza a *képezdei felvigyázóságra*, mint akiben a szükséges kellékek leginkább feltaláltnak. A tanárkar kezdeményezésére a Kerülettől kiadott szabályzat a tanulók közötti rendfenntartás eszközlése és könnyítése végett a jelesebb képezdei ifjak közül évenként *felvigyázó (observator)* kinevezését rendeli el.¹⁸ Díjazása, hogy „a segélydíjak kiosztásánál reá különös tekintet leend, továbbá a temetési díjakból nagyobb részt kap”. Nemsokára második observator alkalmazása is szükségessé vált, akit később *ellenőrnek* neveznek. Kötelessége az ifjúság erkölcsi magaviseletét szemmel tartani (1863). A Független pontosan felsorolja a seniorok névjegyzékét. A senior kötelességeit a tanárkar először 1874-ben vette jegyzőkönyvbe.¹⁹ Kirendeli a templombanmenőket, ügyel, hogy náluk zsoltár vagy „énekhangzatol” könyv legyen. A temetési szolgálatra szintén ő rendeli ki a növendékeket. A kirendelést az ú. n. *jelentésen* hirdette ki. A jelentésen (d. u. 2 órákor) az egész növendékseregnek ott kellett lennie. Segít az igazgatónak az irodai munkákban. Legtöbbször a legutolsó évfolyam növendékét alkalmazták. Az állás rendszeresítésére is sor került rövidesen.²⁰ A tanárkar javaslata szerint ezentúl csakis végzett növendék alkalmazható. Kötelessége az intézetben bent lakni. Felügyel a növendékekre, zeneszerekre, a zongora-gyakorló órák pontos megtartására, a templomi és temetési szolgálatok rendjére. Felügyel az intézet udvarán levő kertre, méhesre, selyemtenyésztőre, végül a tápintézetben élkező növendékekre. Kezeli a temetési jövedelmeket (eddig a tanárkar kezelte) és segédkezik az igazgatónak az irodai teendőkből. Javadalma: lakás, fűtés, világítás az intézetben. A halotti jövedelmekből havonként 100 frt-ig 10, azon felül 5 százalék jutalék. Ingyen ebéd és vacsora a tápintézetben. A tápintézeti felügyeletért évi 5 frt. A senior megbízását a tanárkartól kapja és egy iskolai évre szól. Utóbb a tápintézeti díjak kezelését is rábízták. Látjuk tehát, hogy anyagi felelőssége is volt a seniornak, amiből nem egyszer bonyodalmak támadtak. Mint okleveles tanító,

¹⁶ I. 1872 nov. 10.

¹⁷ K. j. 1874 jún. 2. — 59. sz.

¹⁸ K. j. 1862 május 27. sz. 18. §.

¹⁹ Tk. 1874 dec. 1. — 44. sz.

²⁰ Tk. 1880 jún. 5. — 147. sz.

a gyakorlóiskolai tanítónak is segítségére volt, meghatározott órákban.

Mikor az intézet a jelenlegi épületbe költözött és egyidejűleg az internátus is létesült (1913), a seniori állás teendője csupán a templomi és temetési szolgálatokra s az intézet épületére való felügyeletre korlátozódott. A temetési pénzek és tápintézeti díjak kezelését az egyházi pénztár vette át. Mivel az internátusban felügyelő tanár alkalmazása vált szükségessé, a seniori állás feleslegessé vált s még a világháború kitörése előtt megszűnt.

Az intézmény nem tudott mindenben megfelelni a hozzáfűzött várakozásoknak. A senior a szerteszét lakó növendékekre nem tudott kellőleg felügyelni, még társa, az ellenőr segítségével sem. A felügyelet nem ritkán népszerűllenné tette társai előtt, a tanárkar pedig vele volt elégedetlen legtöbbször. Volt azonban köztük nem egy erélyes, vezetésre teremtett és ami fő, megbízható ember, aki megbecsülést tudott szerezni nemcsak magának, hanem az egész tanulóifjúságnak is.

Magántanulók. Az intézetnek eleitől fogva a gyülekezeteknek segédtanulóval való ellátása volt a rendeltetése. A segédtanítói intézménnyel függ össze a magánvizsgák intézménye. A kibocsátott növendék, főként az időtől fogva, amióta a tanfolyam 3 éves, vizsgázni volt köteles, amikor visszatért. Még akkor is, amikor a magántanulók már nagyon ostromollák az intézetet, azzal hátrította el az igazgató a nem kívánatos elemeket, hogy „magánvizsgát csak olyan növendékektől szoktunk felvenni, kiket mi bocsátunk ki segédtanítónak“ (1901). Volt azonban megoldás. Ugyancsak az igazgató írja egyik folyamodó érdekében a szolnokmegyei tanfelügyelőnek: „Nálunk nincs magánvizsga. Folyamodjék az illető a tanképesítő vizsgálatért, s akkor letelheti az osztályvizsgálatokat.“²¹ E vizsgálatok neve „előleges képességi vizsga“ volt; a maga helyén visszatérünk reá. A nőtanítójelöltek felvétele is növelte a magánvizsgázók számát, úgyhogy volt idő, amikor védekezni kellett. Az igazgatótanács elnöke, aki az engedélyeket megadta, elég szigorúan mérlegelte az egyes eseteket, a tanári szék pedig mindig ehhez képest teszi meg javaslatait.²²

De hogy minden védekezés ellenére mennyire tódultak az intézetbe a mindkét nemen levő magántanulók, különösen a századfordulón, mutatják a tanárkar jegyzőkönyvei. Az 1902. évi június utolsó és július első napjaiban 31 magántanuló állott elő vizsgára, ezek között 12 férfi és 19 nő. Elbukott (javítóra) 5.²³ Az áramlat a következő évben éri el tetőpontját, amikor az igazgatónak a nyug-

²¹ I. 1888 nov. 30. — 80. sz. Hivatkozás a Köznev. és közokt. szervezet 42. §-ra, amely a tanítással foglalkozóknak ezt a módot lehetővé teszi.

²² I. 1894 júl. 4. — 54. sz.

²³ Tk. 1902 évi 97. — 104. sz.

díjintézetbe fizetendő járulékokról szóló leszámolója szerint, nem kevesebb, mint 54 magántanuló volt!²⁴ Ha ennek az egészségtelen állapotnak okait keressük, a még mindig meglévő tanítóhiányon és a nőtanítók tömeges jelentkezésén kívül az idevonatkozó szabályok rugalmasságára és talán a vizsgálatokon megnyilatkozó enyhe elbírálásra kell rámutatnunk. De évek teltek el, amíg az egyetemes konvent²⁵ intézkedést tett a magánvizsgálatok korlátozása, esetleg teljes megszüntetése iránt. Utóbbi azonban, a még szórványosan meglévő segédtanítói kibocsátások miatt nem volt lehetséges. A V. K. M. is szabályozza a magánvizsgákat, de a nem állami intézetekben még nem kíván közvetlen befolyani a dolgokba.²⁶ Csak amikor a V. K. M. a fizetéskiegészítési államsegélyt élvező nem állami intézetekben is magának tartotta fenn az engedélyezést, ritkulnak meg a magántanulók.²⁷

Nőtanítójelöltek. Az elnyomatás korában a helytartóság ország-szerte azzal a feltétellel adta meg az engedélyt nőnevelőintézetek felállítására, ha a vállalkozó nők valamely arra kijelölt hitfelekezeti tanítóképző igazgatósága előtt a vizsgát kiállják és erről képeségi bizonyítványt szereznek.²⁸ Ilyenek nálunk is voltak s közülök ketten: br. Barkóczy Pálné Dömök Antónia és Dusóczky Károlyné állami tanítónőképző igazgatók is lettek. A tanítónők képesítése tehát majdnem olyan régi, mint maga az intézet, ennél fogva a református egyháznak joga van nőtanítókat alkalmazni is, képesíteni is. Már az 1647. évi szatmárnémeti zsinat végzése alapján készült Geleji Katona-féle XCVII. kánon nyilván mondja: „A leánygyermek vagy hajadonok számára... szelíd, kegyes, tiszt és tudományban jártas nőket“ kell tanítókul alkalmazni: ez a kánon pedig az 1790-1. 26. tc. szerint ma is fennáll.²⁹ Az állam külön képzőket is állított nők részére, de férfiintézetekben is felvette tőlük a vizsgát. Példáját követjük mi is, de női képzőnk nincs.³⁰ A vizsgálatokra az engedélyt a püspök adta, utóbb a Kerület a jogot a képesítő bizottság elnökére ruházta. Mikor az állam saját fitanítóképzőinél a nők képesítését megszüntette, egyházkerületünk továbbra is fenntartotta.³¹ Mindössze a felvételek szigorítását mondta ki. Ez azonban a leányokat nem tartja vissza, mert a tehetségesebbek és szorgalmasabbak lépnek e pályára, míg a fiúk tehetségtelenebbek, hanyagabbak: a nagy tanítóhiány úgy is biztosítja számukra az elhelyezkedést.³² A nők túdulása megkezdődik; ennek meggátolására a vizsgaengedélyt

²⁴ Tk. 1903 szept. 4. — 164. sz.

²⁵ 1907 ápril. 9—13-án, 45. sz. határozatával.

²⁶ V. K. M. 48.903—1908 I. I. 59.

²⁷ V. K. M. 151.518—1911. sz. I. 1912. — 1. sz.

²⁸ 1859/60. Ért. 18. l.

²⁹ Indokolás a Kép. Szab. módosításához. I. 1892. — 133/b. sz.

³⁰ Ig. jelentése, 1886 jan. 17.

³¹ K. j. 1896 okt. 19. — 36. sz. 21. pontja.

³² I. 1897 szept. 16. — 167. sz.

legalább jó általános osztályzatú bizonyítványhoz kötik.³⁵ A lódulás oka, hogy az állami képzőkbe legtöbbször nem jutnak be s hogy a V. K. M. az óvónőknek is megengedte, hogy magánvizsgát töltsenek a képzőkben.³⁶ A képesítő bizottság, mint arra leghivatottabb tényező, az egyházi törvény 422. §-a értelmében „rendkívüli figyelmet és méltánylást érdemlő esetekre” akarja korlátozni a nők képesítését. Ilyen esetek: kiváló tehetség, helybeli illetőség vagy Nagykörös közelében lakás, vagy ha valaki lelkésznek vagy tanítónak leánya. Az osztályvizsgák a haladottabb korúaknál 3 havi időközökben is letehetők; az okl. óvónők mind a 4 osztályból kötelesek vizsgázni. Mindenekfelett kívánatos immár ref. tanítónők képző felállítása! (L. alább!) Mindezeket a Kerület elfogadta.³⁶

A V. K. M. 74.306--1901. sz. rendeletével megszüntette a nők vizsgáztatását a fiképzőkben, „mert az állás nélkül maradó tanítónők egyre növekvő száma komoly társadalmi baj bekövetkezésére vezetett”. A felekezeti főhatóságot ugyanilyen intézkedésre kérte.³⁷ Az egyetemes konvent 1902. évi 61. sz. határozatával felírta a miniszterhez ez autonómiánkat és egyházi érdekeinket sértő rendelkezésnek hatályon kívül helyezése tárgyában. A nők képesítését fenntartotta s utasította a képesítőbizottságokat, hogy a már engedélyt nyert jelölteket vizsgáztassák le.³⁷ Éppen ez évben érte el az intézetben a magántanulók beözönlése a tetőpontot; nagyobb részük nő volt. A korlátozás lehetőségét jelentette tehát a konvent utasítása, mert a tanári kar arra törekedett, hogy új jelentkezőket ne vegyen fel. A fizetéskiegészítés elfogadásával s azzal, hogy a vizsgaengedélyeket a minisztertől kellett kérelmezni, jutott ez a kérdés nyugvópontra. A világháború éveiben éledt fel a dolog megint, sőt előfordult, hogy a tanítási órákra is bejárhattak leánytanulók. Ez a lehetőség azonban nagyon rövid ideig tartott s a leromlott gazdasági viszonyokban leli magyarázatát.

Az 1901. évi 74.386. sz. V. K. M. rendelet nyomában történt megmozdulás felszínre hozta a **tanítónők képző felállításának gondolatát** is. Ennek szükséges voltát már 1898-ban hangoztatta a Kerület; a debreceni tanítónők képző is ezidőtájtban létesült. A tanári szék a nők képesítésének eltöltésével kapcsolatban azt kívánta, hogy intézetünk „egyelőre mint vegyes intézet vegye fel működése körébe a leány-növendékeknek nyilvános oktatását”. A megvalósítás tervét is kidolgozta, a főgimnáziumi tanári kar és a községi felsőleányiskola tanárainak bevonásával.³⁸ A képesítőbizottság a tanárkari javaslat tárgyalásakor a tanítónők képzőnek Nagykörösön való felállítását immár el nem odázható confessionalis érdeknek nyilvánította. Az

³⁵ Tk. 1899 okt. 2.

³⁶ V. K. M. 22.342—1897. sz. rend.

³⁷ K. j. 1898 okt. 17. — 21. sz. 13. pont.

³⁸ I. 1902. — 9. sz.

³⁷ I. Tk. 1902 május 16. — 84. sz. a. is!

³⁹ Tk. 1902 jan. 20. — 12. sz.

intézet a tandíjából tartaná fenn magát. Felterjesztésében, amelyet a Kerület útján az egyetemes konventhez intézett, rámutat arra, hogy azok a nők, akik nálunk végeztek, mind el vannak helyezve, tehát semmiféle társadalmi bajt nem okoznak. Támogatja jogunkat az 1901/3. egyházi törvény is, amelynek 422. §-a képesítendő *egyénekről* beszél. Tehát a nőket nem zárja ki. (!)³⁹

Nagykőrös legkevesebb anyagi áldozatok mellett legalkalmasabb arra, hogy képzője vegyes tanítóképezdév alakíttassék át, mert a helyiségek a délutáni órákra szabaddá tehetők s 45 növendék után a tandíjbevétele, 50 K-jával, biztosítaná a kezdeti szükségletek fedezését. A Kerülettől tehát egyelőre csak a megnyitás engedélyezését kérte a bizottság. Ha ez megvan, a tanári testület még akkor is kész volna 1902 szeptember 1-én megnyitni az intézetet, ha bármilyen csekély létszámmal lennének is a jelentkezők.⁴⁰

Költségvetést és óratervet is készített, nagy lelkesedéssel, de természetesen a minimálisra lefokozott igényekkel. Tertünk, sajnos, nem engedi ezeknek az érdekes elgondolásoknak részletes ismertetését. A lelkesedés városszerte nagy; a város közönsége a felsőleányiskola helyiségeit is készséggel ajánlja fel, amennyiben szükség lenne rájuk. Ismerjük a Kerület elé terjesztett határozati javaslatot is (H. Kiss Kálmán igazgató, mint kerületi előadótól), de fájdalom sohase lett belőle határozat!

A Kerület a javaslat elfogadása helyett a jelzett miniszteri intézkedés elleni felszólalásunkat (a konvent helyett) a jogügyi bizottsághoz utasította, hogy „szigorú jogászi szemmel” bírálja meg; a nőtanítóképző felállítására vonatkozó pedig a tanügyi bizottságnak és a számvevőszéknek adta ki, hogy alaposabban készítse elő a dolgot.⁴¹ Ezzel aztán a lelkesedés lelohadt, a tanítónőképző nem nyílt meg s az ügy lekerült a napirendről.

Nőképzésről lévén szó, itt említjük meg, hogy kevéssel az 1891. XV. tc. megalkotása után *ővönőképzésre* vonatkozó tervezetet is készített a tanárkar.⁴² Ezt a tervezetet nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy az igazgatótanács, egyik tagjának, Ádám Lászlónak adta ki javaslattétel céljából. Jelentése szerint az egyház az évenkénti szükségleteket nem tudná előteremteni, tehát az igazgatótanács a terve! nem találta keresztülvihetőnek.⁴³

³⁹ K. j. 1902 ápril. 17. — 28. sz.

⁴⁰ Tk. 1902 febr. 10. — 23. sz.

⁴¹ K. j. 1902 ápril. 17. — 29. sz.

⁴² Igt. 1893 jan. 11. — 1. sz.

⁴³ Igt. 1893 febr. 15. — 6. sz.

V. Az intézet fenntartása

Az intézet fenntartói: a nagykörösi ref. egyházközség és a dunamelléki ref. egyházkerület. Alapszerződések. Az intézet pénzkezelése. Nagykörös város anyagi segítése. Alapítványok. Fenntartói államsegély.

Az intézet fenntartói. Mint az eddigiekből is megállapítható, a Dunamelléki Ref. Egyházkerület a Nagykörösön levő tanítóképzőt mindenkor a saját confessionális intézetének tekintette, s mint ilyet, a teljes erkölcsi támogatáson kívül, anyagilag is segítette. Ez a viszony utóbb oda fejlődött, hogy a Kerület és az egyház az intézetnek együttes fenntartói lettek és ebből folyó jogukat és kötelezettségeiket alapszerződésekkel szabályozták. Ha tehát azokat a forrásokat vizsgáljuk, amelyekből az intézet anyagi eszközeit merítette, első helyen találjuk a két fenntartótárs pénztárát.

Nem kevésbé jelentős *Patay Sámuel és neje Beretvás Éva* dánosi földalapítványa. Ennek jövedelméből 2 tanszéket kell a végrendelet szerint fenntartani, azonban a jövedelem rendszerint nem éri el a szükséges összeget. Nagykörös városa is, évi meghatározott összeggel járul az intézet szükségleteihez; végül a régebben elég jelentős összegű köteles járulékok, amelyeket az egyházkerület határozatilag vetett ki egyes egyházakra s a nagyobb javadalmaszú lelkészekre és tanítókra,¹ szintén az intézet céljait szolgálták. Ez utóbbi forrás lassanként elapadt, legfeljebb mint szórványosan érkező kisebb összegű önkéntes adományok vehetők számításba. Mindezek a források lehetővé tették, hogy a képző, a fizetéskiegészítő államsegély elnyeréséig, tisztos szegénységben ugyan, sőt nem egyszer nélkülözve vagy fejlődésében gátolva, de mégis megfelelhessen a hozzáfűzött várakozásoknak.

Könyvünk elején ismertettük már a két fenntartótéület egymáshoz való viszonyát. Itt most az anyagiakra igyekszünk rámutatni s ílymódon az ott elmondottakat kiegészíteni.

Az intézet életének első korszakában az egyházkerület a Karika

¹ K. j. 1870 jún. 15. — 64. sz.

Pál utazási ösztöndíján kívül, csak egy ízben járult az intézet szükségleteihez, akkor is csekély összeggel. Fenntartásának terhe, mondhatni egész súlyával a nagykőrösi egyházközségre nehezedett. Nem változott, mert nem is változhatott a helyzet az újraébredés után sem. A politikai viszonyok akadályozták az egyházkerület anyagi erősödését s a nehézségek is csak a politikai viszonyok enyhültével enyészhettek el. Az új életre kelt tanítóképző tehát egyelőre az egyházközség gyermeke, az egyház fizeti a tanárokat, sőt zongorát is vesz.² A következő második iskolai év Tudósítása is hangsúlyozza, hogy „a praeparandia fenntartójának egész költségét a nagykőrösi egyház viseli“.

Az 1855-56. évi egyházi költségvetésben tanári fizetésekre 900 frt van felvéve.³ Az 1855-59. évi költségvetési tétel évenként: Bevétel: A Patay-föld hasznobére 400, Egressy-alap kamata 50, egyházpénztári segély 900, összesen 1350 frt. Kiadás: Igazgató fizetése 800, tanáré 500, szerekre, könyvekre 50 frt = 1350 frt.⁴ Mindjárt az első évben megérkezik az első szerény adomány is, 1.20 frt összegben, amelyet a szentlászlói helv. hitv. egyház, lelkésze Keletényi Mihály buzdítására, pünkösdkor küldött (1856). Méltó ez a nemeslelkű jóakarónk arra, hogy nevét kegyelettel megörökítsük, mert haláláig minden évben felkereste egyháza, de leginkább a maga adományával intézetünket.

Az egyházkerület anyagi támogatásának kezdete összefügg a „háromegy főiskola“ egyesítésének idejével. Eszerint a budapesti theológia, a kecskeméti jogakadémia és a nagykőrösi tanítóképző fenntartásához a már említett kulcs alkalmazásával járul a Kerület.⁵ Az 1863-64. évi számadás tanúsága szerint, 2/7 arányban a „Nagykőrösi philos. és praeparandiára adott 2100 frt-ot“. Hogy ebből a képzőt magát mennyi illette, nem lehet kideríteni. A következő években is e körül mozog az összeg, bár 1866. évi „nehéz időket“ a Kerület is megérzi. Legfőbb gondja a képzővel szemben confessionalis jelleg megtartása. Amikor az 1868. évi 38. törvénycikk megjelölte azokat a kívánalmakat, amelyek a tanítóképző sikeres munkáját biztosítják, intézetünkre újabb anyagi terhek hárultak. Hogy tehát a hitfelekezeli jelleg fenntartható legyen, elkerülhetetlennek lázott a fejlődés lehetőségének biztosítása. Ez a körülmény vezetett az 1871. évi Alapszerződés megkötéséhez a két fenntartó között,⁶ híven az újonnan megválasztott egyházkerületi főgondnok, gr. Lónyai Menyhért állásfoglalásához is, aki beiktató beszédében hangzott, hogy képzőnknek, a népnevelés érdekében, szakavatott és buzgó néptanítókat kell képeznie (1871 június 4). A lefolyt évek

² 1855/56. Tudósítás. 30. l.

³ Egyt. 1855 okt. 3. — 97. sz.

⁴ Egyht. 1858 szept. 17. — 37. sz.

⁵ K. j. 1862 okt. 16. — 15. sz.

⁶ K. j. 1871 jún. 9. — 107. sz.

alatt mindig vitás volt az a kérdés, hogy melyik fenntartó áldoz többet a képzőre. Nagykörös, a helyhez kötött alapítványok jövedelmével és a várható városi segítséggel együtt csakugyan nagyobb terhet viselt, mint a Kerület. Most a szerződés a paritás alapjára kíván helyezkedni, de ez csak kevéssé sikerül: Nagykörös terhe mindvégig nagyobb marad. A Kerület ad évenként 2740 forintot. Ebből 2260 tanári fizetésekre, 480 pedig a tápintézetre esik. Nagykörös a mondottak betudásával és különféle dologi szükségletek vállalásával ad 3355.25 forintot. Ebből tanári fizetésekre 2250, tápintézetre, ösztöndíjakra, tanszerekre együtt 405 forint esik. A fennmaradó 700 forintba van beszámítva a dologi kiadás, az intézeti helyiség, a rajz és tornaszat tanítása, a gazdasági terület és a kertészettanító lakása. Ezekről az egyház köteles gondoskodni. A szerződés jóakarattal megállapítja azt is, hogy az egyház az 1870-71. iskolai évben rendkívülileg még 1994 forintot költött a képzőre (helyiség, kert, gyakorlóiskola átalakítása, felszerelések).

Ez az alapszerződés nem kevesebb mint 36 évig volt érvényben; a Kerület még akkor is ragaszkodott hozzá, amikor az egyre szaporodó követelmények rég túl haladták.

Még két alkalommal emelkedtek a terhek nagyobb mértékben. Az egyik a IV. évfolyam megnyitásakor állott elő, amit már ismerlettünk. A másikat pedig a fizetésekiegészítő állansegéllyel kapcsolatban az állami tanításterv elfogadása hozta magával, amikor az alapszerződést is meg kellett újítani (1908). Erre is rámulattunk már, itt csak az anyagi természetű adatokat vegyük számba.

Mindenekelőtt az egyre növekvő óratöbbletek, eddig nem tanított vagy nagyobb óraszámú tanítandó tárgyak tanítása, a tanárok részvétele a gyakorlati kiképzésben, új rajzterem felszerelése stb. elodázhatatlanná tették egy új tanári állás szervezését, egyéb költségeken kívül is (1905). Az 1871. évi alapszerződést tehát revideálni kellett, mert a deficittel küzdő nagykörösi egyház nem bírta el a folyton emelkedő terheket. Mivel azonban a Kerület az 1871-i alapon állott, a tárgyalás nehezen ment. A Kerület szinte évenként küldött megbízottat, majd bizottságot, de részletkérdések miatt nem jutottak előre, a tanulmányi érdekek kimondhatatlan kárára. Félreértések is támadtak, melyek szintén hátráltatták a megoldást. Végre ezeket is sikerült nagynehezen eloszlatni s 1908 március 25-én összeülhetett az egyezkedő bizottság.⁷ Megállapította, hogy 128, sőt a gyakorlóiskola tanítójának a gyakorlati kiképzéssel eltöltött óráit is beszámítva, 136 óra ellátásáról kell gondoskodni. Ezekből a jelenleg működő tanárok ellátnak 116 órát, ellátatlanul marad 20 óra. Tekintve, hogy az új tanításterv a rajztanításnak kiváló fontosságot tulajdonít, legyen az új tanszék a rajztanári, akit más tárgyak tanításával is meg kell bízni. Az új tanszék szeptember 1-re betöltendő. A személyi járandóságok összegét, melyekhez az óraadó tanárok

⁷ A bizottság tagjait lásd más helyen!

díja odaszámítandó, 23.080 K-ban állapítja meg a bizottság. E személyi járandóságokhoz nem számítandó az egyes tanárok részére engedélyezett fizetéskiegészítő államsegély, de benne van az államtól nem engedélyezett lakáspénz és ötödéves korpótlék, utóbbi az állami mérték szerint. A paritás elve alapján tehát egyik-egyik fenntartót 11.540 K terheli a személyi kiadásokból. Ugyancsak egyenlő részben kötelezi magát a két fenntartó a személyi kiadások minden további járulékainak (mint a növekedő korpótlékok, óradíjak, nyugdíjintézeti 3 százalékos járulékok) viselésére.

A tápintézet fenntartására fizet a Kerület évi 960, az egyház 400, Nagykörös város 120 K-t. Ezenkívül az egyházközség terhe mindennemű dologi kiadás, tehát fűtés, világítás, szolga, épület fenntartása, tatarozása, biztosítása. Fizeti a gyakorlóiskolai tanítót (aki ekkor még a nagykörösi református népiskolák egyik tanítója), gondoskodik gazdasági területről és iskolai épületről (a mostani szűk!). A könyvtár gyarapítására évenként legalább 200 K-t ad. Felállítja és felszereli a rajztermet. Átköltözteti az intézetet a kellőleg átalakítandó régi gimnázium épületébe. Visel minden normális dologi kiadást.

A paritásos alapon való igazgatást, igazgató- és tanárválasztást már láttuk.

Végül abban is megállapodott a bizottság, hogy a most elvállalt újabb teher, mintegy 7400 K fedezetűl, valamint az intézetnek kellő színvonalon tartása céljából tétessék lépés az államtól szerződésileg biztosítandó *évi fenntartási államsegély* kieszközlésére.⁸ Ennek a államsegélynek előnyei a két fenntartót egyenlő arányban fogják illetni.

Az 1871. év óta, mint természetes, élénk figyelemmel kíséri az egyházkerület az intézet pénzügyeit. Már az első alapszerződés elrendeli, hogy a nagykörösi egyházi pénztárban a képző anyagi ügyei elkülönítve kezelendők s a számadásokat az iskolai szék, egyháztanács megvizsgálása után és idevonatkozó javalatával a Kerülethez évenként fel kell terjeszteni. A számadásokat megelőzi a költségvetés. Ez is az egyháztól elkülönítve készül.⁹ Mindezeknek összeállítására a Kerület utasításokat ad (pl. külön feltüntetendők az egyházközségtől, a várostól és alapítványok jövedelméből nyert bevételek, vagy hogy a képző pénztára a tápintézetétől is elválasztassék). A számadások az 1872-73. iskolai évtől kezdve hiánytalanul megvannak. Igen tanulságos adatokat tartalmaznak az egyre növekvő szükségletek, tehát a fejlődés tekintetében. Pénztármaradvány soha sincsen, mert a bevételek nem fedezik a kiadások összegét. A hiányzó összeget az egyházközség pénztára a szükséglet szerint fedezi, ami a Kerület szerint az egyháztanácsnak az intézet iránt mindig tanu-

⁸ Ezt a javaslatot a Ker. 1908 jún. 17-én 58. számmal teljes egészében elfogadta.

⁹ Egyht. 1871 febr. 24. — 9/b. sz.

sított áldozatkészségét igazolja. A kiadások átlag meghaladják az évi 7000 frt-ot, a 90-es évek, tehát a század végén pedig már a 10.000 frt-ot. A számadások alapján 1889 december 31-től évenként megállapítja a Kerület az intézet vagyonát is. Felveszi az ingatlanok, alapítványi tőkék, ingóságok, tan- és segédeszközök értékét, teher-tételnek pedig az ösztöndíj és tápintézeli segélyalapokat. Ilymódon a jelzett időpontban a vagyon 42.077.69, a teher 3033.39 frt, tehát szabad rendelkezésre áll 39.044.30 frt. Ebben benne van az épület 10.000 s a taneszközök és segédszerek 3844.30 frt-tal felvett értéke is.¹⁰ Mikor az épületet az egyház 1891-ben kibővítette, saját pénztárából, tehát az adományokat nem számítva, 9205 frt-ot fordított a munkákra. Ez összeget a ház értékéhez, tehát a vagyonhoz is hozzászámítják. Pontosan elkülönítik a számadások az egyháztól adott összegeket a Kerülettől adott összegektől. Polgár Mihály egyházkerületi világi főjegyző elhalálozásakor a hagyatékban *Tanképezdei tőke* címen 2324.13 frt-ot találtak.¹¹ Ez azonban csak forgótőke lehetett. Összegyűlt az egyházak, lelkészek és tanítók kötelező adományaiból s ebből teljesítette a Kerület pénztára az esedékes fenntartói összegek fizetését. (Ennek a tőkének később semmi nyoma.)

A pénzkezelés úgy történt, hogy a Kerület pénztárosa a Kerület hozzájárulását készpénzben küldötte negyedévenként, még pedig az igazgatósághoz, oly időben, hogy az esedékes illetmények pontosan kifizethetők legyenek. Az egyházi pénztár, helyesebben annak tanítóképezdei része, tehát az igazgatóval volt elszámolási viszonyban, ez pedig a Kerület pénztárosával. A század eleje óta azonban közvetlenül érintkezik egymással a két fenntartó pénztára.

Meg kell emlékeznünk a *Nagykőrös várostól nyert támogatásról* is. 1871-ben, a népoktatási törvény értelmében való berendezkedéskor az egyház megkereste a várost 1200 frt évi segély megadása iránt. Ez összeg a tanári fizetések javítására, az óraadó tanárok díjazására és a tápintézet újabb segélyezésére szolgál volna (a tápintézetnek lüzelőanyagára már a megalapítás óta adott a város 60 frt-ot). A fizetések javítása ezzel még nem érné el a kellő mértéket.¹² Erre a város 119/1111. számú határozatával évi 500 frt-ot ajánlott meg. Húsz év múlva, szerződészerűleg, újabb 500 frt-ot ajánlott az egyháztól díjazott tanárok lakáspénzére.¹³ Ez alkalommal azzal a fenntartással élt a város, hogyha bármelyik fenntartó nagyobb jövedelem birtokába jut (államsegély), a segély megvonható. Erre azonban nem került sor: a városi segély, ha nem is teljes összegében, de megvan ma is; a háború után 20 százalékkal leszállította a képviselőtestület.

¹⁰ K. j. 1890 okt. 29. v. ü. 10.

¹¹ K. j. 1874 jún. 3. — Közjvk. 2. sz. II. 3. pont.

¹² Egyht. 1870 márc. 17. — 27. sz.

¹³ Egyht. 1890 jún. 8. — 82. sz.

Alapítványok. Az intézet fenntartási céljaira rendelt nagyobb alapítvány kettő van: Patay Sámuel és neje Beretvás Éva dánosi földalapítványa (1857) és a Kalocsa Balázs alapítványa (1891). Ezekhez csatlakozik két kisebb alapítvány: az Egressy Galambos Sámuelé (1856) és a Polgár Mihályé (1872).

A Patay házaspár alapítványát, mint sok minden egyebet, a források szerint Szigeti Warga Jánosnak köszönheti az intézet. Néhányad magával mindennapos vendége volt a Patayék úri házának. Közbenjárásuknak eredménye az 1857 február 23-án kelt és december 23-án kihirdetett végrendelet, amelynek 6. pontja így szól:

„6or. Van Dánoson . . . 135 hold földünk, 1600 négyszögölével számítva; ezt a rajta fekvő épülettel javítással hagyjuk a helybeli refta fiu iskolára, még pedig az abban felállított *oskola tanító képző (praeparandia) intézetre*, úgy azonban, hogy az is 6 évekre árendába adódjon és először is a cs. kir. kincstárt illető százalék fizelődjön ki; aztán azon 50 hold, melyet még most csak zálogban bírnunk, megörökösítődjön. Azután az árendabeli jövedelem, a praeparandiai intézetbe felállítandó két kathedrabeli professor évenkénti fizetéséül szolgáljon.“ Teszik ezt a rendelkezést azzal a megszorítással, hogy a jövedelmet más intézettel, ha csak részben is, megosztani nem szabad. Ez esetben feléledne a Beretvás és Patay ágon levő hagyományosaik örökösödési joga.

Ez a hagyaték a legalkalmasabb időben, kevéssel az intézet új életre kelte után érkezett, amikor az államhatalom is érdeklődni kezdett az intézet erőforrásai iránt.¹⁴ Rá lehetett mutatni, hogy ez az ingatlan örök időkre biztosítja az intézet sorsát! Egyelőre azonban csak korlátozott összegben járulhatott jövedelmével a terhek könnyítéséhez. Mint a végrendelet is mondja, a birtokból 50 holdat csak zálogban bírnak Patayék a Beleznay grófoktól. Ezeknek azonban megvolt a zálogvisszaváltási joguk s amikor telekkönyvezésre került volna sor, kitűnt, hogy tulajdonosok gyanánt gróf Beleznay Mihály és Anna voltak bejegyezve, Patayék pedig mint zálogbirtokosok. Beleznayék a visszaváltási jogot eladták, mielőtt elévült volna, bizonyos Cserna Mihálynak. Nevezettre ezt a jogot át is írták, azonban az a hiba történt, hogy a Beleznay-család tulajdonjogát nem törölték. A képzőnek tehát mind a kétféle jogot meg kellett vásárolnia nevezettektől. Erre is hagytak Patayék 2000 frt-ot, úgyhogy miután most már a teljes tulajdonjog a képzőé lett, mindenféle veszély elmúlt. Az t. i., hogy egy negyedik személy, a Beleznay-féle összes ingatlanokra, tehát a szó alattúra is, végrehajtási jogot nyervén, a képző érdekei időközben ismét veszélyeztetve voltak. Teljes három évtizednek kellett eltelnie, amíg a sok pereskedő huzavona után tisztázódott a képző teljes tulajdonjoga!¹⁵

Az évi bérösszeg 800 frt-tal kezdődött, majd 1871-ben 1100-ra

¹⁴ Egyh. 1857 dec. 16. — 74. sz.

¹⁵ Ugyanaz 1886 szept. 21. — 93. sz.

emelkedett. Ennek azonban a terhek miatt sokáig csak löredéke volt felhasználható. A bérösszeg is alábbszállott, úgyhogy 1877-ben Wekerle Sándor, akkor még miniszteri titkár, 900 frt évi bérösszegért vette ki 12 évre, szabályszerű ürverésen.¹⁶ Ma is a Wekerle-család bérlő.

Kalocsa Balázs egyházi és iskolai alapítványa. Nagykőrös város társadalmának egyik nagy tiszteletben álló alakja, *Kalocsa Balázs*, aki életében is számos jelét adta az egyház és iskolák, így intézetünk iránt is táplált jóakarátának, 1891 november 5-án kelt végrendeletében tekintélyes vagyonról intézkedik. E vagyon egyik alkotórészét képezte 12 db Pesti Hazai Első Takarékpénztári részvény. Ebből kívánt végrendeletének B) szakaszában alapítványt létesíteni. Nagy célokat akart vele elérni. Mivel azonban nagy célok elérése csakis jelentékeny eszközökkel biztosítható, úgy intézkedett, hogy az alapítványnak hosszú időn át tökéletes legyen a feladata. Elrendelte tehát, hogy a részvények évi jövedelme külön kezeltesék addig, amíg ezekből 350.000 frt külön tőkevagyon nem képződik (a részvények értékét bele nem értve!). Ez összegből 300 ezer frt-nak, mint tőkének kamatai felhasználhatók. A további 50 ezer forint az előbbi módon ismét 350 ezer forintra szaporítandó, amikor ismét 300 ezer frt-nak jövedelme lesz a célra fordítandó, elől kezdődően a fennmaradó 50.000 frt-tal követendő eljárás „mindvégig, éveken át, évszázadokon keresztül“.

Az első 300 ezer forint kamatainak felhasználására nézve, összesen 28 tételben, elősorolja a végrendelet, hogy a nagykőrösi egyház, a tanítóképző, gimnázium és a népiskolák miféle javadalmakban részesüljenek. Ideiktatjuk a tanítóképzőre vonatkozó intézkedést:

9. Öt rendes tanár (beleérte a zenetanárt is) vagy azok helyettesei évi fizetésének javítására fejenként 200, összesen	1000 frt
10. A gyakorló és gazdasági tanítók 100, összesen	200 „
11. Tau- és rajzeszközökre, tornaszerekre, könyvtár, múzeum stb. gyarapítására évi	100 „
12. Ének- és zeneszerek és felszerelésre, esetleg az ének- és zenében kiváló tanuló jutalmazására évi	100 „
13. Az intézet gazdasági és kertészettanítójának díjazására s a csinosítási költségek fedezésére évi	100 „
14. Képezdei beteg tanulók gyógyköltségeire évi	100 „
15. A nyári szünetet hivatalosan itt töltő tanulóknak évenként	100 „
16. Szorgalmas és jóerkölcsű, szegénysorsú intézeti növendékeknek a tápintézetben ingyenes ellátására évi	1000 „
- Sőt, ha a jövedelem engedni fogja, annyi fordítandó e célra, amennyire szükség lesz.

¹⁶ Egyh. 1877 júl. 19. — 104. sz.

17. Az egyházi temetéseken fungáló 20—25 tanuló egyenruhájára (atilla vagy szalonkabát) 2 évi használatot véve fel egy öltözetre, összesen	400 „
18. Szegénysorsú, jóerkölcsű és magaviseletű, szorgalmas tanulóknak könyvekkel való ellátására évi	200 „
19. Ősztöndíjakra évenként	200 „

Összesen tehát minden évben 3500 frt jutott volna a tanítóképzőnek. H. Kiss Kálmán igazgatónak nagy része van ez alapítvány kieszközlésében. Az intézeti élet minden részletére kiterjedő figyelemmel összeállított elosztás is az ő munkája. Amennyire akkor előre lehetett látni a jövőt, az intézetnek minden szükséglete bőkezű kielégítést nyert. A tőke gyarapodását a pénzügyi gyakorlati tökéletesítésével kapcsolatos elővételi jognak gyakorlása is siettetette. Ki sejtette még akkor a világegést és nyomában az összeomlást!? Változtak a viszonyok egyébképpen is. Az alapítvány 1918-ban megkezdte működését s a jövedelem a már akkor megingott, de még mindig jelentékeny vásárlóerejű pénzben éppen kétszeres jutalékot biztosított minden javadalmasnak. Mint érdekes epizódot említjük meg, hogy a tanári létszám akkorára már emelkedett s így önként érthetőleg az igazgatóval együtt az öt legidősebb tanár lett volna igényjogosult. Mivel azonban a végrendelet betűje szerint a zene-tanárt is oda kellett érteni, a fiatal, ideiglenesen alkalmazott zene-tanárnak utalta ki a bizottság, egy nagyobb szolgálati idejű rendes tanár mellőzésével a járulékot, holott a végrendelet — amint azt az akkor már néhai H. Kiss Kálmán igazgató sokszor elmondta — nem előnyben részesíteni, tehát kiemelni, hanem csak a többivel egyenlőjogúnak tekinteni kívánta a zenetanárt.

Az alapítvány a pénzügyi összeomlás következtében sem veszítette el teljesen értékét s mivel a végrendelet értelmében kezelik ma is, megint eljön majd az idő, hogy megkezdhesse működését. Tőkéje ez idő szerint is hivalást tölt be, mert az egyház nagyobb összegű belső kölcsönért rendszerint ehhez szokott fordulni.

Még két kisebb alapítványnak jövedelme fordítható intézeti célokra.

Az egyik *Egressy-Galamboš Sámuel* alapítványa, aki, mint az egyháztanácsnak a jegyző 1856 július 13-án jelenti, a praeparandia részére ajándékozott egy darab 1000 pfrt. névértékű földtehermentesítési kötvényt. Ez az első alapítvány, amelyet az új életre kelt intézet kapott. Évi jövedelmét zeneszerekre kell az alapítólevél szerint fordítani. Csak 1864-ban találjuk nyomát, hogy az Egyht. a jövedelemről rendelkezik. Előbb 5, majd 6 százalék kamattal 470 frt jövedelem gyűlt össze s ebből vettek egy zongorát 189 frtért.¹⁷

A másik *Polgár Mihály* egyházkerületi világi főjegyzőé, aki 25 éves működése emlékére alapítványul egy darab 1000 frtos föld-

¹⁷ Okm. 1864. — 108. l.

hitelintézeti záloglevelet ajánlott fel a Kerület közgyűlésén.¹⁸ Ennek várható 55 frtos jövedelméből 5 frt a nagykőrösi tanítóképző köz-szükségleteire fordítandó. (A „hárommegy főiskola“ másik két intézete kapja a többit.) E két alapítványnak jövedelme is ott szerepel az intézet költségvetésében a bevételek között.

Az intézet fenntartásának költségeihez az *állam* a tanári fizetések kiegészítésével járul. Ennek feltételeit, módozatait és az intézet életére messze kiható következményeit más helyen már részletesen kifejtettük.

Fenntartói államsegély. Itt kell egy pillantást vetnünk a fenntartói államsegély elnyeréséért folytatott — sajnos — eredménytelen küzdelmekre is. Ez a gondolat szoros összefüggésben van a tanári fizetések és a fizetéskiegészítési államsegély ügyével s a tanárkartól ered. Ugyanis, mikor a tanári fizetéseknek, a zsinati törvények alapján, a helyi gimnáziumi tanárokéval egyenlősítését s az évek óta működő segédtanárnak előléptetését, valamint az intézet némely dologi szükségleteinek kielégítését kérelmezte, maga mutatott rá, hogy „az államsegély kinyerhetésének megkísérlése“ elodáztatatlanul szükséges.¹⁹ Az igazgatótanács még aznap (17. sz.) kelt határozatával felkarolja az ügyet s Filó Lajos lelkész-elnök hivatkozik a V. K. M.-nek egyik nyilatkozatára, mely szerint a nem állami gimnáziumok állami segélyezése után, „tekintettel a nagy mérvű tanítóhiányra, a jövőben nem zárkoznék el a tanítóképezdek segélyezésétől sem“. A püspök, Szász Károly, talán ennek hírére, hajlandónak nyilatkozott arra, hogy márc. 26-án küldöttséget vezessen a miniszterhez.²⁰ Ez a küldöttség magával vitte H. Kiss Kálmán igazgatónak részletes emlékiratát, melyben rámutat, hogy ez az ország legrégebb, színmagyar területen lévő intézete s hogy a segélyezésre egyik nemzelségi intézet esetében már megnyitott az út. Az intézet költségvetési hiánya 7325.95 frt. Mivel azonban lelkész-elnök kívánságára a küldöttség nem adta át az emlékiratot, hanem csupán a segély megnyerése érdekében követendő eljárásra nézve kért a minisztertől utasítást: könnyen érthető, hogy biztató ígéretet kapott.²¹ Azonban még az október 6-i igazgatói jelentés szerint is az ügy „a mély-séges hallgatás sötét fátyolával van borítva“.

1897 december 15-én ismét küldöttség járt a miniszternél. Előadta, hogy a fenntartók a tanárok fizetését rendezni nem képesek, hogyha az új tanterv életbelép, új tanszékre lesz szükség: hogy a gyakorlóiskolai tanító, a rajztanár s az intézeti orvos javadalmát szintén emelni kellene; hogy a kezelő személyzet, a tápintézet, a szertárak szintén illetményeik javítását várják.²² A miniszter a

¹⁸ K. j. 1872 szept. 28. — 38. sz.

¹⁹ Tk. 1896 jan. 30. — 20. sz.

²⁰ I. 1896 43. sz.

²¹ I. 1896. — 46. és 94. sz.

²² K. j. 1898 okt. 17. — 22. sz.

tárcsa dotációjának emelésétől tette függővé a kérelem teljesítését, a küldöttség pedig megtudta, hogy a minisztérium csak 16 ezer forintot fordíthat a költségvetés szerint képzők segélyezésére.²³ Bizonyos, hogy a V. K. M. az 1899. évi állami költségvetésben sem talált fedezetet az intézet segélyezésére. (A Kerület határozatában kifejezésre jut, hogy a főzsgyökeres magyar intézet segélyezése a brassói nemzetiségi iskolához hasonló fontosságú!) A fizetéskiegészítési államsegély kilátásba helyezéséig sem jutott előre egy lépéssel sem az egész ügy. Ekkor a miniszter 54.076-1902. sz. leíratával kijelentette, hogy az intézet a tanárok fizetését kiegészítő segélynél egyébire nem számíthat.²⁴ Ezzel a küzdelem első korszaka lezárult.

Akkor újult fel, amikor a Kerület és az egyház megegyeztek a képző anyagi terheinek vállalása tekintetében s a megnövekedett szükségletek fedezésére évi 15.200 K állami segélyt kértek.²⁵ (Szükséglet: 35.737, fedezet: 20.537 K, fedezetlen a jelzett összeg.) A miniszter megismételte 1902. évi elutasító leíratát. A vezetőség azonban szívós kitartással, újból küldöttséget indít a miniszterhez. Nagy László a miniszteri megbízott látogatása alkalmával az intézet felszerelésében és helyiségeiben észlelt hiányokra mutatott rá, amelyek anyagi természetűek lévén, a fenntartók anyagi erejének elégtelenségével magyarázhatók. E hiányok a tanulásbeli előhaladást is befolyásolják s megszűnnének, ha az intézet a segélyt megkapná. A küldöttség tehát csak annyit kér, hogy az iskolafenntartó a szabályzatban megjelölt minimális összegekkel járulhasson a tanári fizetésekhez. Az így felszabaduló 6400 K-t pedig fordíthassa dologiakra. A mi tanulmányanyagunk fajmagyar, akikre a nemzeti állam mindenkor számíthat!²⁶ Ez a 6400 K biztosítaná a ó-gimnáziumi épület átalakítására szükséges amortizációs költsön felvételét.²⁷ A reménység — most már harmadszor is — véglegesen megghiúsult. Az 1911. évre a nem állami képzők dologi költségeire felvett az állam a költségvetésbe 10.000 K-t: nekünk ebből sem jutott.

Patonay Dezső ig. tanácsi lelkész-elnök 1910 július 22-én a kecskeméti református egyházmegye lelkészegyesületi gyűlésén felolvasást tartott „A felekezeti tanítóképzők államsegélye tárgyában kiadott szabályzat az egyházi törvények megvilágításában” címmel. Ebben felhívja az illetékes egyházi tényezők figyelmét arra, hogy egyházi törvényeink alapján megállva, református tanítóképzőink részére legalább is olyan fizetésrendezést és főként olyan fenntartói államsegélyt eszközöljenek ki, aminővel a középiskolák bírnak. Pusztában kiáltó szó! A mozgalom se egyházkerületünkben, se országosan meg nem indult; a világháború és az összeomlás pedig semmivé tette a középiskolák fenntartói államsegélyét is...

²³ Tk. 1897 dec. 18. — 256. sz.

²⁴ I. 1902 74. sz.

²⁵ Egyht. 1908 okt. 3. — 526. sz.

²⁶ Igt. 1909 nov. 10. — 46. sz.

²⁷ Igt. 1910 febr. 9. — 2. sz.

VI. Az intézet elhelyezése és felszerelése Iskolaszolga

A főiskola épülete. A Patay-utcai épület. A mostani épület. Tanári, ifjúsági és zenekönyvtár. Pénz- és éremgyűjtemény. Bútorbeli felszerelés. Iskolaszolga.

A főiskola épülete. Mint az első korszak történetében rámutattunk, az intézet abban az épületben indult el százéves útjára, amelyet a nagykörösi egyházközség a főiskola, esetleg a Kerület székházának céljaira, a templomot körülvevő bástyafalaknak köveiből, teljesen a saját költségén emelt (1830). Ezt az épületet 1862-ben egy földszinti és emeleti nagy terem hozzátoldásával kibővítették. Hogy a tanítóképzőnek miféle helyiségek állottak rendelkezésére, arról nincs tudomásunk. Egyes adatokból következtethetünk csupán, hogy az elhelyezés a legszerényebb igényeknek is csak alig felelhetett meg. A termek kicsinyek. Úgy látszik, hogy legalább kettő volt. Ballagi Károly tanár jelenti a testületnek,¹ hogy az „összetes leckeeken“ az I—II. évesek együtt nem férnek el, ülőhelye hat-hét tanulónak soha sincs. Ezen az iskolai szék úgy segített, hogy néhány pad végére az I. osztályban csuklós székeket csináltatott. Az igazgatói szoba szűk, alkalmatlan, egészségi szempontból veszélyes. Ezen a bajon sokáig nem tudtak segíteni. (1864—1866.) A tanári szoba is olyan kicsi, hogy a szükségelt igényeknek meg nem felel. Mikor a liceumban a IX. osztály megszűnt, ennek termét kéri a tanári kar.² A téli évszakokban a reggel 7-től 8 óráig adandó leckeórák világítását pedig úgy oldotta meg az egyház, hogy vasból csináltatott egy négyfelé ágazó, a „stukatorhoz függesztendő eszközt“, mind a nagy, mind a kis terembe, „s az ebbe kívántató stearin gyertya árrát is az egyházi pénztár fedezte“. Ezzel a végére is jutottunk mindannak, amit a főiskola épületéről, helyesebben az

¹ Tk. 1864 nov. 2. — 145. sz.

² Isk. szék. 1870 okt. 29. — 7. sz.

³ Egyhí. 1858 nov. 27. — 57. sz.

ttani elhelyezésről tudunk. A képzőnek arra kellett törekednie, hogy elkülönüljön a főgimnáziumtól.

A Patay-utcai épület. Az intézet alapítói között a legelőkelőbb helyet foglalják el Patay Sámuel és neje Beretvás Éva. Haláluk után az ő lakóházukat vette meg az egyház az örökösöktől népiskolai célokra 6811 forintért (1859). Mivel a képzőnek a gimnáziumtól való elkülönítése, tanulmányi és fegyelmi szempontból, valamint a fentebb érintett okokból szükségessé vált, Mészáros Zsigmond főgondnok indítványára elrendelte az Egyht., hogy költözzék az intézet a Patay-utcai épületbe. Van benne három elég tágas, tanteremnek is használható szoba. Mindkét udvarán egy-egy melléképület. Ezek közül az egyik jó lesz a gyakorlóiskolai tanító számára lakásnak, a másik pedig szolgálakásnak. A tanári kar még egy nagyobb terem építését óhajtotta az utcai részen. Ez lenne a díszterem, vizsga-, zeneterem, a 3. osztály tanterme egyben. Ha pedig orgona is épül bele, ez lenne az oratórium is. Az elemi iskolák kihelyezése a képző helyére a liceum épületébe és a legszükségesebb alakítások megtétele után az átköltözés meglepő gyorsasággal végbement. A főgondnok indítványa 1871 február 24-én hangzott el s már április 25-én jelentette Kiss Áron igazgató az áthelyezést a tanárkarnak,⁴ a püspök pedig júniusban a Kerületnek.

A püspöki jelentés szerint az épület különálló és célszerű. A főépületben volt a zeneterem, egy tanterem és a gyakorlóiskola. De már egy kisebb létszámú osztály a melléképületbe szorult és mert a zeneteremben megfelelő padok nincsenek, „a rajz és szépírási leckék” miatt továbbra is a liceum épületébe voltak kénytelenek a növendékek járni. Az iskolai szék javasolta ezeknek a padoknak beszerzését.⁵

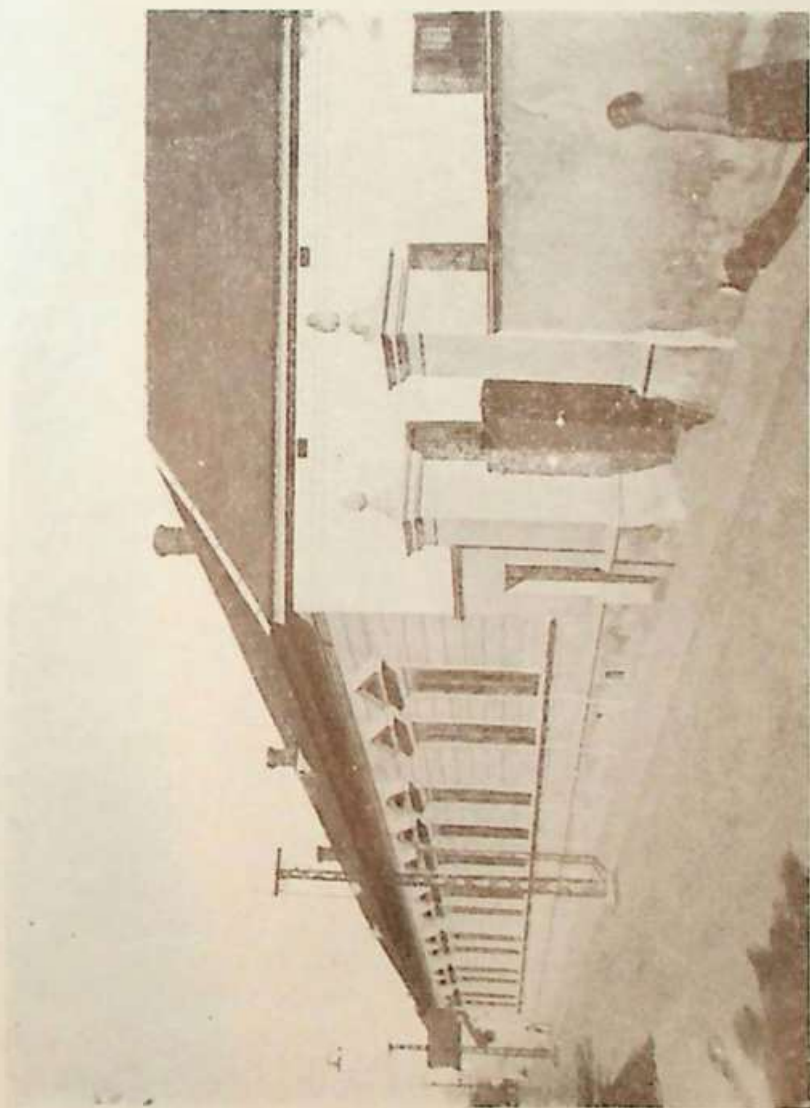
Mivel a tanárkartól várt nagy terem nem készült el, 3 év múlva építkezni kellett volna, mert itt sem volt igazgatói szoba, seniori szoba; a szertár pedig szűk. Az átalakítás nem 3, hanem 5 év múlva történt meg. Abból állott, hogy a nagyobbik udvar melléképületét 2 öllel megtoldották. Épületanyag a templom tatarozásából maradt elég. Így elkészült a tanári szoba és a könyvtári helyiség. Az igazgató meghúzódott a tanárteremben, a senior helyet kapott ugyane melléképületben, az új könyvtári helyiség pedig egyuttal szertári célokat is szolgált.⁶ Voltak ugyan még hiányok ezután is, de a 3 osztályú képző elég jól megfért az épületben. Ezért nagyobb változtatás nem is történt rajta 1891-ig, tehát 13 esztendeig. Az udvaron a gyakorlati kertészet, továbbá méhészet és selyemtenyésztés bemutatására is volt lehetőség.

Közben a V. K. M. 1883-ban az állami intézetekben az évfolya-

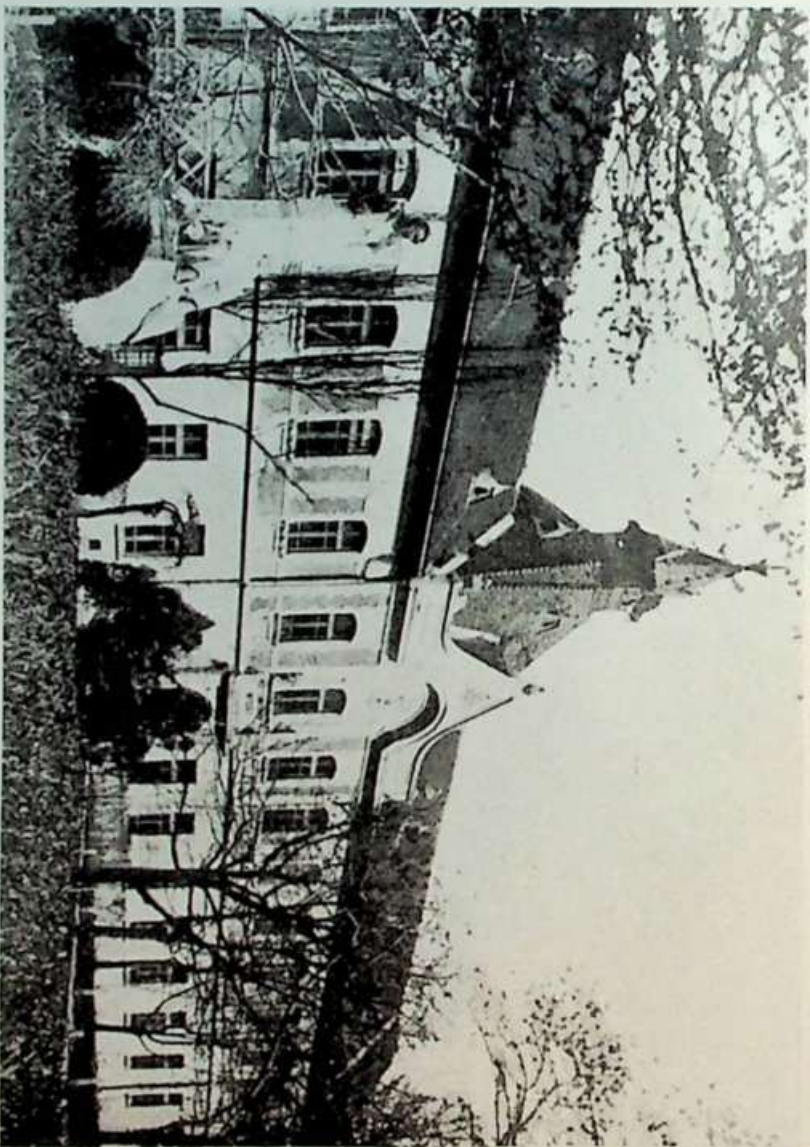
⁴ Tk. 1871. — 52. sz.

⁵ Isk. szék. 1871 szept. 30. — 4. sz.

⁶ Ig. biz. 1877 szept. 4. — 53. sz.

Az intézet épülete 1912 előtt

Az intézet mai épülete

mok számát négyre emelte s mivel a hitfelekezetek is úgy vélték, hogy az állami intézetek szervezetétől „nagyon eltérni nem volna tanácsos“, gondoskodni kellett a négy osztályú képző otthonáról. Ez az 1871. évi alapszerződés értelmében az egyház terhe volt.

Mivel azonban a IV. osztály megnyitásáig még volt idő: az építkezést senki sem találta sürgősnek. Felmerült olyan terv is, hogy a főgimnázium telkén, a régi épületnek megtoldásával oldja meg az egyház az építkezés kérdését.⁷ Ennek költsége legalább 16.000 frt, de ez nincs meg. A rajzteremet, amelyet benne építettek volna, közösen használta volna a főgimnázium, a képző és a tanonciskola.⁸ Mivel így az építkezés a főgimnázium ügyeivel kombinálódott, a Kerület is beleegyezett az építkezés elhalasztásába,⁹ a IV. osztályt pedig a bérelt házban (Tóth József szerkesztőé) kellett még 1885-86-ban megnyitni. (Ezt a házat később megvette az egyház iskolai célokra 3500 frtéért.)

Végre az Egyházkerület juttatta döntéshez a dolgot. Nem hagyta jóvá a 16.000 frtos tervet, mert ennél bizonyosan többbe kerülne. Püspök úr rámutat, hogy a képző telkén célszerűbb volna építkezni. Van rá 7000 frt., egy névtelen adakozó (az intézet egyik legnagyobb jótétevője: Kalocsa Balázs) pedig 2000 frtot adott azzal a feltétellel, hogy a képző telkén kell építkezni.¹⁰ Jellemző, hogy egyik egyház-tanácsi tag, igen előkelő, vezető állásban levő ember, még most is tiltakozott minden olyan megoldás ellen, amely nem a főgimnázium telkén történik (1890). Ez azonban már nem akadályozhatta meg a dolgot. A sokféle szakértői vélemény és jóváhagyás megszerzése után végre, a tanárkartól megjelölt helyiségek létesítése céljából, elrendelte az Egyht. az építkezés megkezdését.¹¹ Az új épületrész 1891 augusztus elején adandó át.

A tervvázlatot a tanárkar javaslataként Hajdu László gyakorlóiskolai tanító készítette el. Még kellett oldani a gyakorlóiskolán kívül még egy elemi iskolai tanteremnek elhelyezését is. T. i. Irházi Ferenc egyháztag még korábban, 1500 frtot hagyományozott iskolai építkezésre. Most ezt az összeget is felhasználták. Rendelkezésre állott tehát az eddig kimutatott 10.500 frt. Ehhez járult Kalocsa Balázs újabb ezer és Inárcsi Farkas Elek főgondnok ugyancsak ezer forintos adománya, vagyis összesen: 12.500 frt. Ez összeg erejéig adta meg az Egyht. a felhatalmazást az építési munkák megkezdésére.¹²

Az ősi háromszobás Patay-házat a Patay-utcai vonalon (akkor még Patika-utca) egy nagyobb épületszárnyal megtoldották.

⁷ Napjainkban újra szó van erről az építkezésről.

⁸ I. 1887 évi 5. és 10. sz.

⁹ I. 1887 évi 41. sz.

¹⁰ Egyht. 1889 szept. 15. — 190. sz.

¹¹ Egyht. 1891 febr. 8. — 1. sz.

¹² Egyht. 1891 május 31. — 70. sz.

A zenetermet a telek tompaszögű alakulásának megfelelőleg ötszögű teremmé alakítva, a többi termék szabályosan sorakoznak kelet felé. Ezek a következők: egy könyvtár, 3 tanterem és egy a tantermekkel azonos méretű szertári helyiség. A régi épületrészen maradt, a zeneterem szomszédságában a gyakorlóiskola és az ú. n. Irházi-terem. Érdekes, hogy az I. osztály számára most sem gondoskodtak tanteremről: az osztály vándorolt, mindig annak az osztálynak a termébe, amelyiknek ének- vagy zeneórája volt. Az építkezés után a melléképületben levő osztályterembe az igazgató irodája költözött, a könyvtár-szertári helyiségbe pedig a senior. A kisebbik udvaron levő melléképületbe, amelyben haláláig (1875) Marsovszky Ignác kertészeti tanító lakott, utóbb az iskolaszolgátt helyezték el. Mai szemmel nézve, bizony kissé szegényes volt ez a hajlék. De óriási haladást jelentett az építést megelőző korról szemben! Az intézet nehéz anyagi viszonyai okozták, hogy a hajdanában úgynevezett „összetes leckéket“ még a jelen század első évtizedében is fenn kellett tartani. Két népes osztály (30—35 tanulóval osztályonként) egyik teremben sem fért el, akárcsak a Ballagi Károly idejében. E sorok írója emlékszik, mikor még a villanyvilágítás bevezetése (1910) előtt némelyik fiú, aki a padokba be nem fért, a lócát volt kénytelen megnyergelni s azon írta a 7-től 8-ig való órán, decemberben pislogó gyertya mellett, amelyet zsebében hozott, a német dolgozatot!

De örökítsük meg mindazoknak a nevét is, akiknek az épület létrehozásában része volt. A jöltevőket már megneveztük. Az építető bizottság tagjai voltak: Papp Imre ny. kir. járásbíró, h. főgondnok elnöklete alatt H. Kiss Kálmán igazgató, Kovács Lajos lelkész, Nemcsik Pál építész, Póka Kálmán, Sánta Béla, Ny. Szabó Ferenc, Szecsei Péter és Szentpétery Károly presbiterek.¹³ A kőműves munkákat Dalmady Ferenc vállalta. Az egész építkezés 12.858 forintba került, beleértve azt is, hogy Kalocsa Balázs, immár harmadízben, 400 frt-ot adott arra, hogy az épület elé, egész hosszában fedett folyosó huzassék.

Szorosan a tanítás céljait szolgálta az épületben 6 tanterem. Ezeknek összes területe 416.46 m². A termék átlagos nagysága 59.50 m². Legnagyobb a zeneterem: 83.88 m², legkisebb a II. o.: 48 m².¹⁴

Az építkezéssel természetesen az udvar, amelyből 280 négyszögöl gyakorlati kertészeti oktatás céljaira szolgált, lényegesen megkisebbedett. Fák, bokrok voltak rajta a kertészettanító gondozása alatt. Óraközi üdülőhelynek megfelelt.

Ne feledkezzünk meg az udvaron levő 43.55 m. mélységű fúrrott *ihatóvízű kútról sem*; ennek költségeit H. Kiss Kálmán igazgató buzgó fáradozása közadakozásból teremtette elő, melyből a tanulóifjúság is kivette részét. A munkálatokat Khirer Károly vál-

¹³ Egyht. 1891 május 31. — 70. sz.

¹⁴ I.: 1904 márc. 11. — 41. sz.

latta 650 frt-ért,¹⁵ s 1895 október havában lett készen. A szomszédoknak, különösen az adománytevőknek meg kellett engedni a víz-hordást. Ebből aztán az lett, hogy a víz-hordók tereferéje nagyon is zavarta az iskolai munkát! Sőt még egy kis határsértés-félére is alkalmat adott a kút. Egyik szomszéd, se szó, se beszéd, ajtót nyitlatott a képző udvarára (1894). Félesztendőbe telt, amíg a tanárkar be tudta ismét rakatni vele; a víz-hordás megszüntetése pedig mai napig sem sikerült: át kellett vezetni a vizeit a kisebbik udvarra.

A jelenlegi épület. A haladó idő követelményeinek nem tudtak sokáig megfelelni a Patay-utcai helyiségek, még a kibővítés után sem. Különösen tarthatatlanná vált a helyzet e század első évtizedében, amikor az állami befolyás terjeszkedése számos követelményt támasztott helyiségek és felszerelés tekintetében is. A főgimnázium fejlődését pedig szintén az elavult és szűk épület akadályozta. Így találkoztak újra a két testvérintézet érdekei. Ha a főgimnázium új épületet kap, az üresen maradó régi épület a tanítóképző céljaira átalakítható és felhasználható.

Ezt a gondolatot a tanárkar örömmel ragadta meg. A templom közelsége megkönnyítené a temploni és temetési szolgálatokat s a rajz-, szépírás és tornatanítás, a tanító közös voltára tekintettel is, jobb megoldást nyerne.¹⁶ Hogy milyen fogalma lehetett még hivatott tényezőknek is ebben az időben egy tanítóképző szükséges helyiségeiről, mutatja, hogy nemcsak a képzőt akarták az ó-gimn. épületébe telepíteni, hanem 8 népiskolai osztályt is!¹⁷ Mivel pedig az új gimnáziumot sokan a régi helyére akarták építeni, megkezdődött a huza-vona, amelynek eredményeképpen a képző másfél évtized múlva költözhetett csak a megfelelően átalakított épületbe. Az Egyháztanács e hosszú idő alatt határozta el véglegesen az áttelepítést. Majd az új gimnázium elkészültével (1902) kiderült, hogy az átköltöztetésre nincs pénz. Ezt a Kerület tudomásul vette ugyan, de ragaszkodott az 1871. évi alapszerződéshez, mely szerint az egyház köteles a képző számára alkalmas helyiségről gondoskodni.¹⁸ Később (1904) mintegy 10.000 K-ból vélték az átalakítás munkáját elvégezhetőnek; a tetőt 1906-ban ki is javították, bár kétségtelen volt, hogy nagyarányú átalakításra lesz szükség. Valaki az épületben gimn. internátust akart létesíteni: erre is bizottságot kellett kiküldeni (1906). Közben az üresen álló épületbe, néhány elemi iskolai osztály és néhány városi hivatal beköltözött, az idő pedig haladt. A tanárkar azzal az aggodalommal sürgette meg a kiküldött bizottság összehívását, hogy majd az 1908-9. tanév is letelik anélkül, hogy az új helyiségekbe beköltözhetnék a képző.¹⁹

¹⁵ Egyh. 1893 dec. 10. — 165. sz.

¹⁶ Tk. 1896 jan. 30. — 19. sz.

¹⁷ Igt. 1896 jan. 30. — 16. sz.

¹⁸ K. j. 1902 okt. 21. — 43. sz.

¹⁹ Tk. 1908 aug. 24. — 75. sz.

Végre a Nagy László miniszteri megbízott látogatása után közölt miniszteri észrevételek és sürgetés hatása alatt terelődött a dolog határozott irányba.²⁰ Közeledett az építkezés megkezdése, de most meg a gimnáziumhoz hasonlóan, államsegélyért folyamodtak. Tervek és költségvetések készültek, ezeket szakértők is megvizsgálták s a lehető legjobb megoldást fogadták el. Szükségesek: új ablakok, folyosók beüvegezése, a termek lepadozása, új kapu, lépcsőház, kályhák, vízvezeték és mindenekelőtt a roskadozó és fagerendákkal alátámasztott mennyezetnek vasbetonszerkezettel való kicserélése. Külsőleg az épületet az új gimnázium stílusához alkalmazták.

A költségvetési összeg valamivel kevesebb volt a 100 ezer koronánál. Ennek az összegnek kölcsönvételét a Kalocsa Balázs-féle alapítványból elhatározta az egyházközség.²¹ A 4 $\frac{1}{2}$ százalékos kamat fedezetül lekötötte a Patay—Beretvás-féle ingatlanok épp akkor előálló haszonbéremelkedését, 2320 K-t, a többi költségvetésileg kívánta fedezni. A tőketörlesztésről is megfelelően gondoskodott. Így lehetővé vált, hogy az elvégezhető munkálatok még az ősz folyamán megkezdődjenek s hogy az egész munka az 1912. évben befejeződjék.

Az építkezést az építettő bizottság vezette. Ennek tagjai voltak Patonay Dezső lelkész és dr. Kökény Dezső főgondnok elnöklété alatt: Ádám László egykori főgondnok, Bakó József lelkész, dr. Magyar Ambrus, Mészöly Gáspár, H. Kiss Kálmán igazgató, Daru Mihály, Osváth Ferenc igazgatótanácsosok, Losonczy László, Varga József, Rásky János tanárok, Szalay Gyula gimnáziumi igazgató. Az egyháztanács részéről: Fodor István algondnok, Fazekas József építész, K. Kiss Dániel, K. Pestí Balázs, B. Tóth Ferenc, Sánta Béla, Somogyi János, Sz. Szabó Ambrus, Szappanos Sándor, Szentpétery Károly mérnök; továbbá mint szakértő: Jeney Ernő építésmérnök.

A kőműves és elhelyező munkákat Szarvas György, az asztalos-, lakatos- és üvegesmunkákat, továbbá a bútortól elkészítését Segesváry Imre, az ácsmunkákat Karay István, a cserépkályhákat Molnár Dániel vállalta, illetve készítette el, a vaskályhákat pedig Gáll Sándor szállította. Mindannyian helybeli vállalkozók. Egy háromtagú kishbizottság ellenőrizte a munkákat (Szappanos S., Fazekas J., Fodor I.). Az átadást az asztalosiparban beállott munkáviszonyok hátráltatták pár héttel, így a tanítás csak szeptember 17-én kezdődhetett meg.²²

A felavatás 1912 november 9-én nagyobb ünnepség keretében történt. A Kerületet Szilassy Aladár egyházmegyei gondnok, Ádám Kálmán, Nagy Imre esperesek, Mészáros János, Sógör Endre tanácsbírák, a V. K. M.-t dr. Petri Mór tanfelügyelő, a kecskeméti egyház-

²⁰ V. K. M. 134.804/909 sz. intézkedés.

²¹ Egyh. 1911 szept. 17. — 478. l.

²² l.: 1912 nov. 7. — 114. sz.

községet Győrffy Balázs főgondnok képviselte. Megjelentek a budapesti theológia, kecskeméti jogakadémia, a budapesti, kecskeméti gimnáziumok igazgatói, a kecskeméti, tolnai és pesti református egyházmegyei tanítóegyesületek elnökei. Rúskey János tanár rajz- és kézimunkakiállítást rendezett, Varga József tanár pedig az énekkar vezetésével emelte az ünnep fényét.²³ Az ünnepség a templomban folyt le, amelyen az imát Bakó József, az ünnepi beszédet Patonay Dezső mondta, az építkezés történetét pedig H. Kiss Kálmán igazgató ismertette. Mulasztást követnénk el, ha nem közölnők az ő zárószavait, amelyekkel az új épületet megáldotta. A bennök megnyilatkozó lélek világító fáklyája, vezérlő csillaga ma is tanítóképző intézetünknek! Így szól:

„Ti régi bástyafalai a ref. templomnak! Melyek mögött menekült meg és sikeresen védekezett nem egyszer török, tatár, német és rác ellen Nagykőrös népe; ti régi bástyafalak, beszédes tanúi az ősök buzgóságának! Al vagytok alakítva, de ősi jellegetek megmaradt. Igen, *megmaradt bennetek a szilárdtság, az erő!* Álljatok fenn rendületlenül időtlen-időkig, mint a magyar református és nemzeti nevelés sziklavára, mint nagykőrösi és dunamelléki református tanítóképző-intézet! Lakozzék bennetek mindenha az Úrnak féltelme, a magyar református egyháznak és a magyar nemzetnek szent szeretete.

Legyenek áldottak, kik a falak között állanak a tudománynak, a valóságnak, s a hazának szolgálatában, legyenek áldottak, kik ídesietnek, hogy az evangélium tiszta forrásából merítsenek, hogy a tudomány fáklyája mellett megtalálják a hivatás-, a kötelességtudás útját, melyen járva gyujtsanak a sötétségben ülő népeknek nagy világosságot. Találják meg e falak között a magyar nemzeti nevelés nagy alakjait; de találják meg magát a gyermekeket szerető Jézust, azt a Jézust, ki a legigazibb honfibanál könynyeit sírta a veszni indult Jeruzsálem felett! Legyen nekik a haza minden előtt! Legyen a magyar nemzet, a magyar faj szeretete életszükség, álhághatatlan parancsoló törvény! Fényljk az ő világosságuk s járjanak erkölcsi tisztaságban a nép előtt...“

Nagy László miniszteri megbízott jelentése alapján a V. K. M. 62.623/1909. sz. leirata megállapította, hogy a képzőnek a következő helyiségekre van szüksége: 4 tanterem, 1 fizikai előadó, 1 fizikai szertár, 1 vegytani laboratórium, 1 régiségtan-történelmi szertár, 1 földrajzi szertár, 1 rajzterem, 1 rajzszertár, 1 kézimunkaterem, 1 könyvtár, 1 díszterem, 1 gyakorlóiskolai terem, 1 tanári szoba, 1 igazgató iroda, 2 helyiséggel szolgálakás, 1 zeneterem, 1 seniori szoba = 21 terem. Mindezek az új épületben helyet találtak, ha nem is pontosan a megjelölt rendeltetéssel; de a leiratban fel nem említett helyiségeket is találunk benne. A történelmi szertárral közös helyisége volt a földrajzi szertárnak, a fizikai előadó egyben vegytani konyha és előadó, a rajzterem egyúttal kézimunkaterem, éppígy

²³ Igl. 1912 dec. 14. — 50. sz.

a rajzszerfár egyúttal kézimunkaszertár volt. Nem említi a miniszteri leirat zeneszerfárát, igazgatósági irattárát, természetrajzi szerfárát, ifjúsági könyvtárát (olvasóterem). Ezek szintén kaplak helyet, valamint megoldható volt az a kérdés is, hogy az iskolaszolga lakása 3 helyiségből álljon, továbbá hogy az igazgatói iroda közelében szintén kapjon a szolga egy kis szobát. Díszterme az intézetnek nincs, de az épületben levő egyháztanácsi terem (amely a fölötté levő zeneteremmel együtt az 1862-ben készült épületrészen van), díszterem gyanánt is használható. Ma már az egész növendéksereg alig fér el benne. Az egyháztanácssterem mellett, a kaputól balra, 2 terem nem az intézet céljait szolgálta: egyik az egyházi pénztár, a másik a gondnok helyisége volt, sőt az előttük elhúzódó folyosó-rész máig is az egyházi levéltár céljaira van elkülönítve.

A haladó idő természetesen ezen az épületen is sokféle változtatást tett szükségessé. A gyakorlóiskolának előbb 2, majd 3 tagozatra osztása, a képző évfolyamainak 5-re emelése, a lelkésztanító-képző tanfolyam létesítése, mind újabb és újabb helyiségeket követelt, falak eltávolításával, a szolga és egyházi hivatalok kitelepítésével, szerfárak egyesítésével, a rajzterem céljaira való toldaléképítkezéssel stb. Ezek az alakítások azonban lehetővé tették, hogy az intézet mai állapotában, ha kissé zsúfoltan is, de elférjen; a vezetőségnek azonban állandó gondját képezi ma is az intézet épületének lehető kibővítése.

Az udvar közös a gimnáziummal, helyesebben: nincsnek elkerítve egymástól. Mindamelllett a gyakorlóiskola növendékei csak az intézeti épület előtt elterülő részen játszadhatnak, viszont már csak a közös tornaterem kedvéért is, de meg hogy tágasabb is: a tornatanítás szabad ég alatt végezhető része a gimnáziumhoz tartozó telken történik.

Szerfárak. A taneszközökre vonatkozó legrégibb adat az 1859. évi március 30-án kelt igazgatói jelentésben van. Ez megállapítja, hogy a képezdei tanítás a taneszközöket illetőleg nehézségekkel küzdött, mivel ezek a többi tanintézetekkel közösek s a gimnázium által is gyakrabban szükségelleket nem mindenkor használhatta a kellő időben. A könyvtárra vonatkozólag pedig a legelső tanárkari jegyző-könyv megemlíti, hogy Fazekas Lajos képezdei könyv- és pénztáros számadást készített „a képezdei könyvekre tett kiadásokról”;²⁴ Külön szerfár tehát még nincs, könyvtár azonban már van. (A tanítóképzés szempontjából különleges jelentőségű zeneszerfárról más helyen lesz szó!)

Nem tudjuk, hogy a szerfárak anyaga miből állott; valami gazdag nem lehetett. Lassanként azonban mégis összegyűlhetett valami. Így pl. Borostyán Sándor egy 30 frt-os földabrosznak beszerzésére, ami 4 frt-ért megkapható, engedélyt nyer.²⁵ Ugyanő számlát mutat

²⁴ 1857 okt. 16.

²⁵ Kép. vál.: 1862 — 28. sz.

be rajzminilákról 25.60 frt összegben.²⁶ Ugyancsak „rajzpéldá-nyokra“ ismét 10 frt-ot utalványoztat (1865). Az újonnan beszerzett tanszereket (hangjegyek, hangszerek, rajzminták) be kell mutatni az iskolai széknek és lellározni kell.²⁷ Magyarország földabrosza (Gönczy-Berghaus) is megérkezett, mint nagy örömmel jelentik (1867). Nagyobbrészt azonban mégis csak a főgimnázium gyűjteményeire voltak utalva. Csak amikor az intézet külön helyiségbe költözött, kellett megvetni a külön taneszközgyűjtemények alapját. Szakkönyvtár, mennyiségtan-természettudományi, földrajzi eszközök váltak szükségessé. Az egyház már 1869-ban 100 frt-ot vett fel költségvetésébe képezdei tanszerekre, a Kerület is megígérte a támogatást. A V. K. M. az intézetben rendezett tanítói póttanfolyam végzetével ajándékozott többféle taneszközt, egyesek adományából is jött növény-, ásvány- és régi-pénzgyűjtemény, a zeneszertár pedig egy-ek közt egy orgonát szerzett.²⁸

A gyűjtemények elhelyezése nagy gondot okozott az alig egy lépés széles kis helyiségben.²⁹ Csoportosításuk a következő: 1. taneszközök; 2. könyvtár; 3. zeneszerek; 4. pénz- és éremgyűjtemény. A taneszközök csoportjában ismét a következő felosztást találjuk: mennyiségtan, természettan, természetrajz, gazdaság- és kertészettan, földrajz-történelem, rajz-szépírás és a gyakorlóiskola taneszközei.³⁰ A taneszközök gyarapítására nem sok pénz jut. 1873-ban a természettudományi gyűjtemények kapnak az egyháztól 15 frt-ot, majd a következő évben a könyvtár bevételeinek egy részét utalja át e célra az igazgatóbizottság, 1878-79-ben pedig ugyancsak a könyvtár bevételeiből a dispensációs jutalékok egy részét kell taneszközökre fordítani. A Kerület ismét adott 100 frt-ot, ennek hova-fordítását azonban püspök úr állapítja meg.³¹ Az igazgatótanács gyűlésében a főgondnok megkérdezte az igazgatót, hogy a tanszerpénztár honnan meríti pénzerejét? Az igazgató válaszából megtudjuk, hogy a Kerület adománya az egyház 15 frt-jával együtt állandósult; néha adomány is érkezik, mint pl. báli jövedelemből stb.³² A beszerzésekhez mindig ki kell kérni a püspök, de legalább is az igazgatótanács engedélyét.³³

Az egyes szertárak elkülönítése később az említett csoportosítástól eltér. Átalányról kellett gondoskodni a tanszerpénztár és a rajzszerpénztár részére. Erre a célra az előbb ösztöndíjakra fordított Filó—Kovács jubiláris alapítvány jövedelmét jelölte meg az egyháztanács, a Filó-félét a tanszerpénztár, a Kovács-félét pedig a

²⁶ Ugyanott 1863 — 33. sz.

²⁷ Isk. szék. 1865 — 79. és 80. sz.

²⁸ 1870/71. Ért. 18. l.

²⁹ 1873/74. Ért. 7. l.

³⁰ Egyh. 1875 febr. 5. — 69. sz.

³¹ K. j. 1880 máj. 25. — 86/I. sz.

³² Igt. 1886 febr. 25. — 341. sz.

³³ Tk. 1879 nov. 29. — 46. sz.

rajzszerpénztár céljaira engedvén át.³⁴ A szertárak gyarapításánál követett eljárás szerint a szaktanár a tanárkar elé terjesztette a beszerzendő taneszközök jegyzékét, az ár megjelölésével. Innen az igazgatótanácshoz, ettől pedig a püspökhöz ment a javaslat. A püspök minden engedélyezéskor megjelölte az összeget, amelyen belül megrendelések tehetők.³⁵

Korán intézkedés történt a *lettározásra* nézve is. Már 1865-ben elrendeli az iskolai szék (86. sz.), hogy a lettár két példányban vezetendő: az egyik a könyvtár, a másik az igazgató részére. Ekkor még a könyvtáros kezelte a taneszközöket. Majd a könyvtárosé helyett a szaktanárokéba kellett bevezetni az új beszerzéseket. Az igazgató pedig a magáét minden év első gyűlésén bemutatta az igazgatótanácsnak, azután az egyház levéltárában helyezték el.

A szaktanároktól évenként lezárt *számadásokat* a tanárkar megvizsgálta s felmentési javaslatával együtt az igazgatótanácshoz terjesztette.³⁶ Ez azonban, hogy az ellenőrzés minél nagyobb legyen, nem a tanárkar javaslata alapján döntött, hanem előbb egy kéttagú bizottságnak, utóbb pedig az egyházi számvevőnek adta ki felülvizsgálat végett. Így hozta meg döntését.

A szertárak életében új korszakot jelent, hogy az új épületbe költözködés után a V. K. M. 44.130/1913. számmal 8000 K-t engedélyezett tanszerekre. Ennek felét ugyan bútorokra lehetett fordítani, de még mindig jelentékeny a rendelkezésre álló összeg: le lehetett rakni a tervszerűen gyarapítandó szertárak alapját. A szaktanárok a minisztertől kiadott felszerelési jegyzékek alapján összeállították a beszerzendők jegyzékét és jóváhagyás céljából püspök úr útján a minisztériumhoz terjesztették. Ily módon nagyobb arányú beszerzést lehetett eszközölni az élettani, fizikai, mértani, természetrajzi, rajz-, kézimunka-, torna- és történelmi szertár, valamint a gyakorlóiskola részére.³⁷ Mindegyik szertár évi átalányból fejlődött tovább s így a szükséges tanítási eszközök azóta rendelkezésre állanak.

Tanári könyvtár. Mivel az intézet megalapítása után sokáig a liceum épületében volt elhelyezve, külön könyvtár létesítésére senki sem gondolt, ámbár a tanítóképzést szolgáló neveléstudományi és gazdasági munkákra, zeneművekre nagy szükség lett volna. Ilyenek pedig a liceum könyvtárában nem igen voltak; legalább is nem volt annyiféle, amennyi kellett volna.

Az újraébredés után az iskolafenntartó rendelkezésére bocsátotta a növendékeknek az ú. n. „Vasárnapi és népiskolai könyvtár” c. sorozatot (1855), de a külön könyvtárt ezután is sokáig kellett

³⁴ Egyht. 1908 okt. 13. — 483. sz.

³⁵ I. 1887 nov. 52. sz.

³⁶ Lásd Fazekas Lajos számadása esetét.

³⁷ Igt. 1914 febr. 16. — 16. sz.

nélkülözni.³⁸ Nagyon szerény kezdetnek tekinthető a már említett adat, hogy Fazekas Lajos 1857-ben számadást készített a beszerzett könyvekről, továbbá még három adat, hogy I. i. Kraill Pál úr kottákat, könyveket és 6 pengő frt-ot ajándékozott a praeparandiának („átadattak a *gymn. tékának*“),³⁹ hogy Köpöczi József úr 20 frt-ot hagyományozott az intézetnek, amelyből hét vallásos és pedagógiai tárgyú, csupa németnyelvű könyvet szereztek be;⁴⁰ és hogy a helytartóság a könyvtárnak ajándékozta a *Zeitung für Landwirth* 1858. évfolyamát.

A könyvtár élete tulajdonképpen ott kezdődik, midőn az iskolai szék elrendelte, hogy az ifjak temetési keresetéből évenként 50 frt-ot könyvek és folyóiratok beszerzésére kell fordítani.⁴¹ Ezzel megvette a könyvtár évi átalányának alapját s kiemelendő, hogy ez a tétel ma is igen jelentékeny hozzájárulást biztosít a könyvtár bevételeihez, ha nem is meghatározott, hanem bizonyos kulcs szerint megállapított összegben. Majd az egyház is megszavazott évi 30 forintot,⁴² a Kerülettől pedig ugyancsak 1873 óta évenként 100 forintot meghaladó összeg érkezett a könyvtár céljaira. Mint érdekes adatot érdemes feljegyezni, hogy ez az egyházkerületi segély azokból az összegekből állott elő, amelyeket a püspök a házassági felmentések (dispensatiók) díjaként szedett s mindaddig rendszeresen küldött, nemcsak nekünk, hanem a régi „hárommegy“ főiskola másik két tagozatának is, amíg a polgári házasságról szóló törvény életbeléptével ez a bevételi forrás el nem apadt. „Elvitte a polgári házasság!“ sóhajt fel a 90-es évek vége felé az igazgató, amikor egy-egy értékesebb könyv beszerzésére nem volt fedezet. A dispensatiós összegeket sokszor meg kellett osztani a szertárakkal is. A könyvtár céljaira fordították még a segédtanítói kibocsátó levelek díját (1 frt) és a Rendtartási Szabályok elárusításából befolyó filléreket. Ha végül az esetleges pénzáradományokat is megemlítjük (táncmulatságok jövedelme, legátusoktól küldött kisebb összegek), láthatjuk, hogy az évi bevétel 2—300 frt között mozoghatott. Ennél ma sem igen több: az elmaradt dispensatiós segélyek helyett pedig az egyház az 1908. évi szerződés óta, amelyet a Kerülettel, mint társfenntartóval kötött, az addigi 30 frt-hoz (60 K) még 200 K-t vállalt el. Ez az összeg változatlanul ott van ma is a bevételek között.

A könyvtár működését a *könyvtári bizottság* kísérte figyelemmel. Ennek elnökeként az iskolai szék választotta; tagjai pedig a tanárok.⁴³ Könyvtárosok voltak 1871-től Oláh Károly, 1875-től Losonczy

³⁸ Lásd az 1880. évi nyomtatott könyvjegyzék bevezetését. 3—4. l.

³⁹ Tk. 1858 jan. 30. — 12. sz.

⁴⁰ Ugyanott: 14. sz.

⁴¹ 1864/65. évi Ért. 19. l.

⁴² Isk. szék, 1873 jun. 3—79. sz.

⁴³ Isk. szék, 1873 jun. 3. — 80. sz.

László, 1910-11-től Osváth Ferenc, 1937 óta Nánási Miklós; 1893 óta a könyvtár kezelője némi tiszteletdíjban is részesül.

A gyarapítás ugyanúgy történik, mint a szertáraknál. Előbb a püspöki, majd az igazgatótanácsí jóváhagyás vált feleslegessé. A könyvtáros a tanárkar tagjainak kívánsága s az előző évek gyakorlata alapján állította össze költségvetését. Ilymódon a tervszerű gyarapítás biztosítva van; az ellenőrzés pedig az évi Értesítőkből közzölt jelentés, valamint az évenként pontos időben megvizsgált számadások által érvényesül.

A nagyobb ajándékozások között első Mocsi János kunszentmiklósi lelkész hasonnevű fiáé (1871), aki atyja összes könyveit, a hittudományi művek kivételével, intézetünknek adományozta. Ugyancsak nagyobb mennyiségű, vagy értékesebb adományokat tettek még: Ádám Gerzson főgimnáziumi igazgató, igazgatótanácsos (1877 és 1902), Gubody Gedeon igazgatótanácsos (1877), Sz. Warga János özvegye (1887), V. Faragó Ambrus főgondnok (Jókai összes művei 1893), a Pénzügyminiszter (Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből 1899), Szabó Ferenc németeleméri plébános (1899), özv. Oláh Károlyné (1902), V. K. M. (Révai Nagy Lexikona 1911), Papp Árpád ny. min. tanácsos (1913), Filó Lajos lelkész hagyatéka 434 db könyv (1906).

A könyvtár állományának legrégibb kimutatása 1873 augusztus 1-ről való = 696 darab.⁴⁴ Ez a szám 1878-ban már majdnem megkétszereződött (1239 db), úgyhogy most már a rendezésre kellett gondolni. A kiküldött bizottság jelentése szerint egy 1872-től 75-ig vezetett főkönyvben van a beszerzések, egy másikban az ajándékozások leltára. A cédulakatalógus készítése folyik. A könyvtár kiegészítő részét képezi az ifjúsági és zenekönyvtár: előbbire tanári ellenőrzés mellett a növendékek ügyelnek fel, utóbbira a zenetanár. „A főkönyvtár kezelése, miután az se nem kölesönkönyvtár, se nem népkönyvtár, magára a tanárkarra bízatik.”⁴⁵ A cédulakatalógus és a főkönyv elkészültével befejezést nyert a könyvtár első rendezése. A könyvjegyzéket a tanári szék saját költségén 1880 április hóban kinyomatta (Varga István elemi iskolai tanító is hozzájárult 10 frt-tal); tartalmazza a jelzett időpontig vásárolt és ajándékozott könyveket. A könyvek száma egyes szakok szerint a következő: vallástudomány 194, neveléstudomány 224, nyelvtudomány 229, történettudomány 221, mennyiség- és természettudomány 185, vegyesek 194, közlönyök, lapok 115, jegyzőkönyvek 119, értesítők 395, ifjúsági könyvtár 196, zenekönyvtár 261, összesen: 2353 darab.

A második rendezés csak 30 év múlva következett be. Ennek munkáját dr. Ványi Ferenc az intézet volt gyakorlótanára (jelenleg a budapesti ref. gimnázium igazgatója) végezte el, nagy hozzáértés-

⁴⁴ Isk. szék, 1873 102. és 1878 — 61. sz.

⁴⁵ Igt. 1879 dec. 11. — 21. sz.

sel.⁴⁶ Uj lapkatalógust készített s a könyveket szakok szerint csoportosította, lényegében úgy, mint az első rendezéskor történt. A rendezés eredménye: vallásudomány 315, neveléstudomány 456, nyelvirodalom 460, történelem-földrajz 303, mennyiségtan, természettudomány 243, gazdasági és egyéb tudomány 193, akadémiai kiadvány 122, disz munkák, lexikonok 12, „természettudományi könyvtár“ 16 db, összesen: 2120 mű, 2791 darabban. Van továbbá: iskolai értesítő 1560, évkönyv 75, egyházi jegyzőkönyv 374, egyéb jegyzőkönyv 22, miniszteri kiadvány 59, főiskolai almanach 58, különféle jelentés 68, vegyes írat 869, összesen: 2585 darab. A két összeg és a *Filó-könyvtár* néven külön kezelt 434 darab, együtt adja a könyvtár állományát *5810 darabban*.⁴⁷ Van még igen sok hiányos, ennél fogva katalogizálhatatlan folyóirat. Mai napig is ez a rendezés szolgál a továbbfejlesztés és a gyarapodások nyilvántartásának alapjául. *Az 1913-14. évi állomány 6569 db.*

Amint a könyvtár rendes javadalmazásáról gondoskodás történt, a legelső leendő költéselölirányzata a könyvtárnak összesen 220.12 frt-ot lett ki).⁴⁸ Ez évben jártak a Magyar Tanügy, Figyelő, Népnevelők Lapja, Néptanoda, Néptanítók Lapja, Budapesti Szemle, Pädagogische Blätter, Pädagogische Jahresberichte e. folyóiratok. De már a következő évben elmaradnak a Pädagogische Jahresberichte, Néptanítók Lapja, Néptanoda és Figyelő, helyökbe lépnek a Földrajzi Közlemények, Századok és Irodalmi Értesítő, nyilván azért, hogy a földrajz és történelem is képviselve legyen.⁴⁹ Az 1880-81. évi Értesítőben pedig a következőket találjuk: Általános Tanügyi Közlöny, Budapesti Szemle, Család és Iskola, Debreceni Prot. Lap, Erdélyi Prot. Közlöny, Erdélyi Múzeum, Magyar Könyvszemle, Népnevelők Lapja, Néptanoda, Nagykörös, A Nép Kertésze, Nemzeti Nőnevelés, Pädagogische Blätter, Paedagogium, Prot. Egyh. és Isk. Lap, Prot. Figyelő, Polgáriiskola, Politikai Ujdonságok, Vasárnapi Ujság, Világkrónika. Összesen: 22 folyóirat! Különös figyelemben részesült az iskolaügy, de figyelemmel voltak valamennyi tudományszakra. Azonban a sok folyóirat önként érthetőleg az évi általános tetemes részét felemésztette.

A mondottakból következik az is, hogy a könyvtárnak *értékesebb darabjai* nem igen voltak. Mégis meg kell említenünk a Flannau-i Bibliát (1608), az Oppenheimeri Bibliát (1612), Apáczai Encyclopaediáját (Utrecht, 1653) és Szathmár-Németi Mihály: *Domicalis-praedikaciok toldalikia* (Kolozsvár, 1686) e. könyvét.

Ifjúsági könyvtár. A régi időben, úgy látszik, nem volt külön ifjúsági könyvtár. A tanári könyvtárnál említett 50 frt, amelyet az

⁴⁶ Tk. 1910 okt. 14. — 20. sz.

⁴⁷ 1910/11. Ért. 13—14. l.

⁴⁸ Tk. 1874 febr. 4.

⁴⁹ Tk. 1874 nov. 24. — 39. sz.

ifjak temetési keresetéből szakítottak el, nyilván a tanári könyvtár céljait szolgálta. Mégis az 1865-66. évi Értesítő 12. lapján ezeket olvassuk: „Mivel a tanítói pálya az öntökéletesítés pályája, gondoskodott a tanári testület oly irodalmi művek megszerzéséről, melyek az önképzésre sikerrel használhatók, úgyhogy a *képezdei ifjak által saját költségükön alapított könyvtár* ez évben is 50 frt áru, számos könyvekkel szaporodott.“ Nem valószínű, hogy másik 50 frt-ról lenne itt szó, mint a tanári könyvtáréről, amely a tanárkar intézkedése folytán kezdetben a növendékek érdekeit jelentősebb mértékben szolgálta.

De már az 1869-70. évi Értesítő adatából mégis csak különálló ifjúsági könyvtárra következtelhetünk, amely a két időpont között létesülhetett. „Dacára szegénységünknek, meglakarított filléreiken, a mintegy 120 kötetre menő, szakjukba vágó könyvtárunkat ismét 80 kötetrel szaporították.“ Járattak öt folyóiratot is, melyekből 2 „kiválólag nevelészeteti eszmékkel“ foglalkozik (19. l.). A következő iskolai évben az Önképző Társulat munkájának eredménye, hogy a maguk által összerakott s egy multság jövedelmével növelt 207.72 frt-ból 110 kötetrel növelték könyvtárunkat és 10 lapot járattak.⁵⁰

A 80-as években még sokszor gyarapodik a könyvtár; egyebek közt megemlítendő, hogy az önképzőkör szünetelése miatt, ennek 28.28 frt vagyonát az ifjúsági könyvtárnak adta át a tanárkar.⁵¹ A könyvtárba az összes Olesó-könyvtári és Magyar-könyvtári számokat beszerezték. Ezeknek használatát azonban nagyon megnehezítette, hogy 4—5 különböző munkát egybekötöttek. Nem állottak az ifjúság rendelkezésére szépirodalmi olvasmányok sem. Ezért az önképzőkör 1904-5-ben külön *önképzőköri könyvtárt* létesített.⁵² De a két külön könyvtár fenntartásának nem sok értelme volt. Az önképzőkör kimondta, hogy tehetségéhez mérten továbbra is gyarapítani akarja a könyvtárt s a két tagozat egyesítését kérte a tanárkartól. Ez meg is történt⁵³ s azóta a neve újra Ifjúsági könyvtár.

A tantervben megkívánt háziolvasmányoknak több példányban való megszerzésére is történt intézkedés, anélkül hogy egyelőre osztálykönyvtárakat lehetett volna berendezni.⁵⁴ A példányszám egy-egy műnél legfeljebb öt. Ilymódon a könyvtár 54 művel gyarapodott, 82 darabban, 154 K értékben. Ebből is 100 koronát az önképzőkör vállalt. A könyvtár kezelésében a két önképzőköri könyvtáros segédkezett a felügyelő tanárnak, különösen könyvosztások alkalmával. A könyvtár állománya az 1913-14. év végén 400 mű, 461 darabban.

⁵⁰ 1870/71. Ért. 15. l.

⁵¹ Tk. 1882 júl. 14. — 126. sz.

⁵² K. j. 1906, 138. sz.

⁵³ Tk. 1908 aug. 31. — 4. sz.

⁵⁴ 1910/11. évi Ért. 46. l.

Zenekönyvtár. A tanári könyvtárnak 1875 óta külön kezelt, de egyébként kiegészítő része a zenekönyvtár. Míg Oláh Károly zene-tanár az egész könyvtárt kezelte, nem volt szükség a szétválasztásra. Mikor azonban a könyvtárosi tiszti Losonczy Lászlóra szállott, Oláh Károly magának kívánta fennlartani a zenekönyvtár kezelését. Utódai: Varga József, Ricsey György, Litkey Péter, Dobay Pál, Márton Barna idejében is megmaradt az elkülönülés, már csak célszerűségi szempontból is.

1913-14. évi állománya 709 darab.

Régi pénz- és éremgyűjtemény. H. Kiss Kálmán igazgatónak valósággal szívügye volt a foglalkozás ezzel a gyűjteménnyel. Az intézet anyagi viszonyai nem engedték, hogy tervszerű gyarapítására gondolhasson, azért jobbra csak ajándékozás útján növekedhetett. Egyetlen egyszer fordítottak 10 frt-ot az Árpádházi királyok pénzeinek beszerzésére.⁵⁵ Az első rendezés szerint volt benne 106 ezüst, 178 rézpenz, 7 érem és 38 bankjegy.⁵⁶ Az ajándékozások nem szüneteltek, így egyes pénzdarabok több példányban is megvoltak. Ezekről az igazgató két jegyzéket állított össze, abból a célból, hogy az igazgatótanács adományozza az egyik sorozatot a fiú, másikat a leány népiskoláknak. Az igazgatótanács így tett, de az intézet tulajdonjogát fennlartotta, „nehogy az adományozók megsértessenek”.⁵⁷ A második leltározáskor (1882) volt egy amerikai, egy ázsiai, 542 európai, összesen: 544 darab pénz, 41 érem, 44 bankjegy és egy értékpapír. Értékesebb adományok: Kalocsa Balázs (1882), hagyatéka (1897), továbbá a pótharaszti leletből (1886) néhány darab.

Az egész gyűjtemény a régiségtárral együtt alkotórésze a történelem-földrajzi szertárnak; H. Kiss Kálmán halála után Rásky János tanár igyekezett gyarapítani. Hosszú idő óta azonban nem gyarapodik, külön átalány nincs, sőt a történelem-földrajzi szertáréból sem jut reá.

Bútorbeli felszerelés. A legrégebb tanárkari jegyzőkönyvben 1857 október 11-ről III. sz. alatt ezeket olvashatjuk: a tanárkar a különféle könyvek, rajzminták, bizonyítványok, bérlevelek stb. „holtarthatása végett egy szekrény vagy almariom kimutatásáért vagy csináltatásááért” az egyházkerületi választmányt megkeresi. Nincs rá adat, hogy ez a szekrény elkészült volna, ellenben 8 év múlva az iskolai szék a liceumból akar egy üres szekrényt a hangjegyek s rajzminták stb. céljaira átengedni, csak hogy ez a szekrény sehol sincs.⁵⁸ A következő évben tehát Borostyán Sándor tanár megint

⁵⁵ Tk. 1881 — 203. sz.

⁵⁶ 1876/7. évi jelentés a Ker.-hez.

⁵⁷ Igl. 1880 dec. 18. — 92. sz.

⁵⁸ Isk. szék. 1865. 84—101. sz.

sürgeli egy szekrény beszerzését a rajzeszközöknek. A kopott táblák megújítását is kéri.⁵⁹

E három adatot és a már esetleg érintetteket (pl. világítás) leszámítva, a bútorbeli felszerelésre vonatkozólag 1891-ig alig tudunk valamit. Volt, mert lenni kellett ilyennek. A régi bútorok között fennmaradt egy karos fapad, amely állítólag egyik darabja a liceumi tanári szoba bútorzatának, abból az időből, amikor még Arany János Nagykörösön tanárkodott (1851—60). Ezt a gimnáziumban berendezett Arany-szoba részére intézetünk letétje gyanánt, átengedtük.

Mikor az építkezés 1891-ben megindult, mint láttuk, 12.500 frt állott rendelkezésre. Az építőbizottság azzal az óhajással fogott az építéshez, hogy az összegből lehetőleg teljék ki a belső felszerelés is.⁶⁰ Mint tudjuk, az építés költségei még túl is haladták az előirányzott összeget, nemhogy felesleg maradt volna. Az a helyzet állott elő, hogy „a szép díszes tanterekben még mindig a régi összeácsolt padok” voltak elhelyezve; a melléképületben levő igazgatói tanári és seniori szobák meg alig voltak bebútorozva.⁶¹ Pedig igen szerény kívánságai voltak a tanárkarnak ezen a téren is. A jelzett helyiségeken kívül még az új könyvtári és fizikai szertári helyiségekbe kellett asztalok, szekrények, polcok. Utóbbira az ifjúságtól rendezett táncmulatság jövedelméből 81.39 frt állott rendelkezésre, a még hiányzó 8.61 frt-ért az építelő bizottsághoz fordult a tanárkar; eredménytelenül. Még ezt az összeget se tudja már előteremteni!⁶² Kénytelen volt tehát az egyház a Kerülethez fordulni, mint társfenntartóhoz. A Kerület megértéssel fogadta a kérelmet s az 1893. évi költségvetés terhére 300, a következő évre „körülményszerűleg” ismét 300 frt-ot engedélyezett.⁶³ A tanárkar már az építkezés előtt előterjesztette kívánságát a festett, három üléses padokra vonatkozólag.⁶⁴ A Kerület adományából tehát ezekről történt gondoskodás, egyelőre csak két tanterembe, a másik kettő továbbra is a régi padokkal kénytelen beérni. Némi bútorok készültek az igazgató hivatalos helyiségébe is.⁶⁵ Csak amikor a második részletet elküldötte a Kerület pénztára, valósult meg teljesen a szükséges berendezkedés. Idekívánkozik még az is, hogy a melléképület ú. n. téli ablakokkal nem volt felszerelve. Így erről is a berendezkedések során kellett gondoskodni.

Az 1912. évi építkezéssel kapcsolatban a felszerelés és bútorzat megszerzése akadályba nem ütközött. Az egyháztanács jól tudta, hogy az új épület megfelelő bútorok és tanítási eszközök nélkül nem

⁵⁹ Isk. szék, 1866 — 186. sz.

⁶⁰ Egyh. 1891 május 31. — 70. sz.

⁶¹ K. j. 1892 okt. 3. — 40. sz.

⁶² Tk. 1891 okt. 9. — 215. sz.

⁶³ K. j. 1892 okt. 5. — v. ü. 15/IV. sz.

⁶⁴ Tk. 1890 márc. 10. — 28. sz.

⁶⁵ Igt. 1893 jul. 5. — 24. sz. igazgatói jelentés.

töltheti be hivatását. A tanárkart tehát idejekorán felhívta, hogy a meglevő bútorok lehető felhasználása mellett, tegyen javaslatot, hogy mindegyik terembe miféle bútorok szerzendők be. Az ily módon elkészített javaslat alapján az építőbizottság a helyiségek és a 13-féle szertár szükségleteit 16.246 K-ban jelölte meg.⁶⁶ A felszerelések pedig az építkezéssel egyidejűleg kellő időre elkészültek. Az 1911 július 8-i földrengés azonban váratlanul oly nagy anyagi megterhelést okozott az egyháznak, hogy a szertárak szükségleteinek fedezését kötelezőleg nem vállalhatta, hanem állami segítséget kért. Ezt a segítséget, ha nem is a teljes összegben, de 8000 K engedélyezésével meg is adta a V. K. M. s az igazgatótanács kérelmére azt is megengedte, hogy az összeg fele a bútorbeszerzés céljaira fordíttassék.⁶⁷ Ezzel a helyiségek és szertárak hebútorozása és felszerelése kielégítő mértékben megtörtént.

Iskolaszolga. Amíg az intézet a gimnázium épületében húzódott meg, külön iskolaszolgát nem alkalmazott az egyháztanács. Mikor átköltözött a Patay-utcába, szükségessé vált a gondoskodás kiszolgáló személyzetről is. De csak az 1873. évben van először nyoma ennek a gondoskodásnak,⁶⁸ amikor Mészáros Sámuel iskolaszolga halála után az iskolai székre bízták annak eldöntését, hogy a képzőben a szolgálat miképp teljesíttessék. Ez a határozat arra mutat, hogy egyazon szolga végezte mindkét felsőbb iskolánál a teendőket. A következő, 1874. évben már Szabó Pál, majd Czirják Gusztáv nevével találkozunk; az utána való években pedig azt is megállapítja az egyháztanács, hogy a szolga teendői az azokért járó díjazással nincsenek arányban. Az elégedetlenségre a tisztogatás és a favágás adott alkalmat. A szolga lakása a kisebbik udvaron volt, ugyanazokban a helyiségekben, amelyekben egy ideig a kertészet tanítója lakott. Minthogy volt egy kis felesleges, kamraszerű helyisége is, a tanárkar megengedte, hogy egy-két növendéknek szállást adhasson. Az 1891. évi építkezésekkel a teendők felszaporodtak, tehát a díjazás is emelkedett (150 frt-ról 180-ra, néhány év múlva 200-ra). A növendékek részére érkező postai küldemények kezelésével 1910 óta van megbízva.

Kötelességeit 1873-ban szabályozták először: fűtés, takarítás minden teremben, tehát az igazgatói irodában is (!); folytonos felügyelet a tantermekre és különösen a tan- és zeneszerekre (!); hivatalos „ügyekbeni“ eljárás, ideértve a népiskolai ügyeket is stb. Másodszor pedig az új épületbe költözéskor.⁶⁹ Derék, megbízható ember volt mindenik iskolaszolga: Szabó Pál után Czirják Gusztáv, majd az első Vigh Ferenc (meghalt 1920 július 25-én, 28 évi hűségesszolgálat után).

⁶⁶ Tk. 1912 jan. 23. — 58. sz.

⁶⁷ Igt. 1913 szept. 28. — 54. és 1914 febr. 16. — 6. sz.

⁶⁸ Egyht. 1873 márc. 25. — 50. sz.

⁶⁹ I. 1912 szept. 29. — 101. sz.

VII. A növendékek ellátása

Tápintézet. Tápintézeti választmány. Az étkezők létszáma. Supplicálás, helyi segélygyűjtés. Az egyházmegyéek tápintézeti segélye. Tápintézet elhelyezése. Lakás. Internátus. Egészségügy.

Tápintézet. Ennek legrégebbi formájáról így emlékezik meg Sz. *Warga János*: „Némely helybeliek azon kegyes jósága is kiemelendő, miszerint ezen intézet némely szegény sorsu ifjait, valamint a gymnasiumét is, élelmi szerekkel s pénzbeli adakozásokkal is egész éven át kegyesen segítették, úgy hogy *5 ifjúra nézve a convictust egész éven keresztül föl lehet tartanom*, ha nehezen is!”

(Felsorolja 27 jótévőnek a nevét.¹)

Az 1860. év áldásainak egyike, hogy a Kerület ugyanakkor, amikor az intézetet pártfogása alá vette, október 8-án, 51. sz. alatt kelt határozatával kimondotta, hogy „a praeparandiai szegény tanulók részére egy rendszeres tápintézetet” fog felállítani. Fedezetül jelölte meg a házassági engedélyek díjából és a gyülekezeteknek az esperes urak serkentése folytán teendett adományaiából várható összegeket. A következő év még a tervek elkészítésével mult el. A főiskola udvarán építendő ebédlőteremben, délben és este étkezzék 35 növendék. Ebédre kapnak húslevest, húst s még egyféle ételt (főzelék vagy tészta), vacsorára egyfélélt. A húsadag $\frac{1}{4}$ font, kenyér 24 lat. A rendre a képző igazgatójától kinevezendő procurátor ügyeljen fel.

A 35-ös létszámhoz mért költségvetés szerint szükséges élelmi-szerekre 1367 frt (nb. 24 lat kenyér ára 4, a hús fontjáié 17 kr), tüzelő 60, főzőnő és szolgáló 100, összesen 1527 frt. Fedezet: a) Kerülettől 300 frt (egyházak adományaiából s a visszaállítandó supplicaliók gyűjtelékéből); b) jótévők adományai; c) nagykőrösi lakosok adományai vagy ehelyett a felállítandó *takarékmagtár* jövedelme (jelentőségét túlbecsülték!); d) alapítványok jövedelme 40.10 frt; e) tápdíjak; ezeknek évi összege 29 frt, de a körülményekhez képest módosulhat. Vannak egész és féldíjas képezdei és gimnáziumi táp-

¹ 1856/7. Tudósítvány 27. l.

díjasok. „A gimnaziálista fizeti nemcsak a tápdíjjövedelemre, hanem az összes kiadást fedező költségekre eső tápdíj részt.“ A megalapító kerületi határozat rendelkezésén kívül abban is kifejezésre jut, hogy a *tápinézet elsősorban képezdei intézmény*, hogy növendékeink kevesebbet fizetnek. Az ügyek vezetése is a képezdei igazgató, a képezdei választmány s az egyháztól választott pénztáros kezében van. A pénztáros veszi át a természetben érkező adományokat is és ő alkudozik az élelmiszerek szállítóival. A választmány dönt a felvételekről és kedvezményeiről. Utóbb a tápinézetnek külön igazgatója volt, Mészöly Gáspár gimn., Losonezy László tkp., majd dr. Joó Imre gimn. tanárok személyében.

A háromegyetemes főiskola fogalmából következik, hogy mind a három tagozat igényt tart a Kerület anyagi támogatására. A Kerület azonban megállapítja, hogy a képző növendékeinek általános szegénysége megkívánja tanulásuknak nagyobb arányú könnyítését. Tehát amíg a képző az említett 300 frt-ot kapja, addig a theológia és Kecskemét 200—200-at. Ha ez összegek a jelzett forrásokból nem gyűlnének be, a hiányzó részletet a Kerület pénztára fedezné.²

A nagykőrösi egyház terhe a helyiségről, felszerelésről és tüzfűről való gondoskodás. Ezt az egyháztanács már az előző évben megajánlotta, a város közönsége vállalván az évi 10 öl fa helyett 60 forint juttatását.

*A tápinézet 1862 okt. 2-án nyílt meg.*³ Az első év próbája kedvezőnek mondható. Beiratkozott 51 növendék, ezek közül képzős 22. Egy növendék eltartása 1862 okt.-ben 5.13, nov.-ben 4.99 frt-ba került, vagyis az élelmezés költsége 10 hónapra, középszámtással, 2250 frt-ra tehető. Az előirányzat szerint a bevételek összege a kiadásokét 150—200 frt-tal fogja meghaladni. „Senki ellen alapos panasz nem emleltett, az ifjúság meg van elégedve, szóval a tápinézeti ügy örvendetes gyarapodásnak néz elébe,⁴ az első évben minden különös segély nélkül fennállhatott.⁵

A képezdei egyházkerületi választmány nem sokáig vezette az ügyeket. Helyét a *tápinézeti választmány* vette át. Ennek összetétele is kifejezi, hogy a tápinézet elsősorban a képző intézménye: a választmánynak minden tanítóképezdei tanár tagja. Első gyűlését 1865 augusztus 20-án tartotta. Megszüntette a házi kezelést (fizetett főzönővel) és a „kosztartást“ vállalkozónak adta ki, anyagi biztosíték mellett, árlejtésen. Az árajánlatok alapján egy-egy növendék ellátásáért havonta 5 frt-ot, továbbá a fenntartótól támogatásul évente 10 öl fát és 1000 kéve rőzsét kap a vállalkozó. Ez az év azonban a háború miatt (1866) sok nehézséget hozott. A tápinézeti növendékek száma leapadt 5—6-ra. Nem volt pénz! Az élelmiszerek

² K. j. 1862 okt. 16. — 15. — 15./III. sz.

³ 1862—63. Ért. 31. l.

⁴ Egyht. 1863 febr. 2. — 39. sz.

⁵ Egyht. 1863 szept. 24. — 85. sz.

olesó ára következtében pedig a növendékek olesóbb ellátást kaptak kint a városban, mint a tápintézetben. (Havi 6—8 forintért, szállással és mosással együtt!) Ez év nyarán szüneteltetni is kellett a tápintézetet, mert a háború miatt az iskolákat feloszlatták.⁶ Ettől kezdve lehetőséget nyújt a válaszmény arra, hogy a növendék csak ebédre is járhasson. Így köti meg Molnár Mihállyal a szerződést, aki csak ebédért 3.50, ebéd-vacsoráért pedig 5 frt-ot kap havonként. Sajnos, ez intézkedésből fegyelmi tekintetben nem sok jó származott, a bérlő pedig továbbra is anyagi nehézségekkel küzd. Pénzbeli támogatást kap tehát az egyháztól.⁷

A képző növendékei a vállalkozó díjából havi 1, esetleg 2 frt engedményt kaptak. Az ily módon származó különbözetet a tápintézeti pénztár fizette meg a vállalkozónak. A liceum növendékei csak igazolt szegénység, jó magaviselet s előmenetel esetén kaphatták meg ugyanezt a kedvezményt.

Mindezek ellenére az évi számadások, ritka kivétellel (1869), pénztári maradvánnyal zárultak. Ez összegeknek gyümölcsöző elhelyezésével egy kis förzsvagyont szerzett a tápintézet, az esetleges anyagi nehézségek elhárítására és segélyezésekre.

A növendékek létszáma 40—50 között váltakozott. Ezek között utóbb a tanítóképző növendékei voltak nagyobb számmal. Létszámuk az intézetben egyre apadt, ezért az igazgató legalább négy ingyenes hely létesítését indítványozta, hogy segédtanítókat adhasanak és hogy a templomi és temetési szolgálat a létszám emelkedésével, a tanítás hátránya nélkül végezhető legyen. Segélyek nélkül a létszám emelkedése nem várható.⁸ 1888-ban már csak 22 képzős étkezik bent, abból is csak három eszik ebédet és vacsorát, 19 pedig csak ebédet! A következő évben 31-ből ismét csak 3 eszik ebédet és vacsorát, 27 csak ebédet!

Az egyházkerület már 1860-ban a *supplicatio* intézményének felújításával kíván gondoskodni az általa ajánlott összeg előteremtéséről. Ez azonban nem lehetett népszerű dolog, hiszen tudjuk, hogy nemcsak tőlünk, nemcsak a testvérintézetekből és egyházkerületekből, hanem a testvér evangélikus intézetekből is jártak supplicansok, ezért sok volt az országban a supplicans! A bejárandó kerületek neve spárta. A theologia a liceumhoz küldte le a spártákat, ez választott néhányat, a többi maradt a képzőnek. A gyülekezetek is különbözőképpen vélekedtek felőle. Az egyik azt mondja, hogy többet gyűjthet a supplicans, mint maga az előljáróság, tehát jöjjön. A másik nem kér supplicans, majd átadják az adományt a *canonica visitatio* alkalmával az esperesnek. A legtöbb gyülekezet pedig közvetlenül küldi a pénzt, sokszor a legátustól. Kétségtelen az is, hogy a supplicatiók eredménye nem állott arányban se a reá fordí-

⁶ Isk. szék, 1866. — 113. sz.

⁷ Egyht. 1867 ápr. 2. — 31. sz.

⁸ I. 1888 jan. 2. — 1. sz.

tolt költséggel, se a növendékek fáradozásával. Ezek a begyűlt értékeknek 10 százalékát kapták, s költségeik is bizonyára mindig voltak. Így pl. 1866-ban a Kerület pénztárába még 366 frt folyik be,⁹ azután egyre fogy, pedig nemcsak a gyülekezeteiket, hanem a tehetősebb egyháztagokat is felkeresték. Az 1888. évben a képzőnek már csak 43 frt jutott, ezt is 3 növendék hozta. Érthető tehát, ha mint idejét mult intézményt a Kerület megszüntette.¹⁰

A tápintézetnek másik szintén elég szerény jövedelme volt a *helyi segélygyűjtés*, a fiúk nyelvén: „koledálásból”. Ezt a gondnok irányítása mellett a tápintézet megnyitása óta a növendékek végezték, rendszerint november hóban. Az eredmény némi készpénzadományok mellett főként terményekből gyűlt össze. A terményeket a vállalkozó köteleos volt napi árban megváltani. Utóbb ez se járt számottevő eredménnyel, csak az óramulasztásokat szaporította. Mégis megvolt még a háború után is, csak akkor szűnt meg, amikor a rendőri és közigazgatási hatóságok, könyöradománygyűjtésnek tekintvén a dolgot, minden egyes esetben belügyminiszteri engedély kieszközlését kívánták s pontos számadást kellett róla terjeszteni a törvényhatósághoz.

Az igazgató említett sürgető javaslatának hatása alatt keletkezett, ha bizonyos idő elteltével is, a *nyolc egyházmegye tápintézeti segélye*, tanítók vagy lelkészek fiának, vagy ilyenek nemlétében az egyházmegye területéről való érdemesebb növendéknek. Ez nevezhető igazán számottevő segélyezésnek, mert hiszen a javadalmasnak tápintézeti díját nagyobb részben fedezte. A *vértesaljai egyházmegye* vetette fel az eszmét, H. Kiss Kálmán igazgató sürgetésének hatása alatt az egyházkerületi közgyűlésen azzal a megfontolással, hogy az intézet elnéptelenedése miatt nem lesz képes a tanítóhiány fedezésére. Azt kívánja, hogy minden egyházmegyéből vétessék fel egy ifjú ingyenesnek. Ezt a tanügyi bizottság melegen pártolta s olyan javaslatot tett, hogy minden rendes tanítót adóztasson meg a Kerület. Mégpedig 800 frt-on felül 2, 600 frt-ig 1, 400 frt után 0.50, 400 frt-on alul pedig 0.25 frt-tal. A tributumokat az egyházmegye hajtsa be s juttassa el az igazgatósághoz. Ebből kell a vértesaljai indítvány szerint ingyenes helyeket szervezni.¹¹ A Kerület csak két év múlva hozta meg határozatát az egyházmegyék véleményének meghallgatása után és pedig 40, 70 és 100 krajcáros hozzájárulások alapján. Annak megállapítása, hogy kit, mennyi hozzájárulás terheljen, az egyházmegyék joga.¹² Ujabb két év telt el, amíg az egyházmegyék mind elkezdtek a járulékok beszállítását. H. Kiss Kálmán igazgató kezelési tervet dolgozott ki; ennek lényege, hogy minden egyházmegye befizetése külön takarékkönyvön kezeltetik s a befizeté-

⁹ K. j. 1867 okt. 29. — 9. sz.

¹⁰ K. j. 1889 okt. 21. 34. v. ü. sz.

¹¹ K. j. 1891 okt. 1. — 57/c. sz.

¹² K. j. 1893 okt. 24. — 97. sz.

sek kiadható része a következő naptári évben kezdődő tanévre adandó ki (pl. az 1894. évben befolyt összeg az 1895-96. isk. évben és így tovább). Ingyenességet egyik egyházmegye sem tudott biztosítani,¹³ azonban legtöbbször volt valami feltétele, ami a kezelést csak bonyolultabbá tette. Ezt az igazgató készségesen vállalta.

A segélyek 1895-96-ban kerültek először kiosztásra, mégpedig úgy, hogy a kiadandó összeget nem 10, hanem 12 óra osztották fel. Ebből aztán az lett, hogy a két vakációs hónapra eső részlet kiosztatlan maradt.

Ez a kiosztatlanul maradt rész vagy a jövő évi osztalékot növelte, vagy pedig tőkeképzésre szolgált. Az egyházmegyék közül 4 alapítványt akart létesíteni, különböző kulcs szerint való tőkésítéssel, a másik 4 az egész összeg kiosztását kívánta. Elgondolható, hogy a kezelés is, de főként a számadások készítése, hihetetlenül bonyodalmas volt! A számadásokat a tanárkar a tápintézeti választmányhoz s ennek útján a Kerülethez terjesztette. A segélyek engedélyezése a tápintézeti választmány joga volt.

A tápintézet elhelyezéséről, mint említettük, az egyház volt köteles gondoskodni. Ebből a célból a liceum telkén 1862-ben felépítette az étkező és főzőhelyiséget. Ugy látszik azonban, hogy nem valami szilárdan, mert 1878-ban már tatarozásra, sőt alakításokra szorult. A padozat pedig teljesen elromlott. A költségvetés összege 400 frt,¹⁴ de a munkákat úgy végezték el, hogy az egész csak 278 frt-ba került.¹⁵ Ez a helyiség az 1899-1900. tanév közepéig volt használatban, ekkor a gimnáziumi új épület építése miatt át kellett helyezni a képző mellé, az ú. n. Tóth-féle házba, ahol a többiek közt annakidején az újonnan megnyitott IV. osztály is meghúzódott. Ebben az épületben maradt aztán konviktus a mostani internátus megnyitáig (1932), átélvén a háború, forradalmak és megszállás viaszontagságait. Építkezni is akartak, mert a helyiség szűk, sötét, levegőtlen volt, de aztán abbamaradt. Ellenben a háború után alig volt esztendő, amikor ne lett volna ott szükség alakításokra. Az étkező- és főzőhelyiségen kívül volt benne éléskamra és pince, a bérlő lakása pedig a szomszédos, szintén az egyház tulajdonában levő ú. n. Papp-féle házban talált helyet.

Lakás, internátus. Nagy tehertétele volt mindenkor az intézet életének, hogy a tanulókat nem tudta elszállásolni. A liceummal közös bentlakás még 1848-ban megszűnt, azóta kint a városban fogadtak a tanulók szállást. Nem az ú. n. externátusi rendszer szerint, hanem teljesen szabadjára. A szállásadók jelentkeztek ugyan az igazgatónál, aki a diáklakásokat nyilván is tartotta, de a tanulók szabadon válogathattak bennök. Lefeljebb utólag jelentették be la-

¹³ Tk. 1895 szept. 16. — 154. sz.

¹⁴ Egyhí. 1878 aug. 20. — 16. sz.

¹⁵ Egyhí. 1878 okt. 4. — 14. sz.

kásukat az igazgatónál, 2—3 tanuló lakott egy-egy szobában, nem egy szállásadónál két, három szoba is diákoknak volt kiadva. Tekintettel arra, hogy a túlnyomó részben vidéki tanulók kénytelenek voltak diákszállásokon lakni, a tanulmányi és fegyelmi ellenőrzés szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Egészségi szempontból ezek a lakások, ritka kivétellel elfogadhatók voltak, bár a zsúfolt helyiségek is elég gyakoriak. Mikor már volt iskolaorvos, a tanév elején sorra látogatta valamennyit, s ha valamelyiket kifogásolta, a tanulókat kiköltöztette. A lakáson kívül fűtést, világítást s lakarítást kaptak a fiúk ezeken a lakásokon, fejenként havi 2—3 forintért (4—6 K); ritkább esetben, külön alku szerint reggelit is. Két jóltevő, névszerint *Adám Gerzson* gimnáziumi igazgató és *Mészöly Gáspár* tanár két-három növendéknek éveken át *ingyen-szállást* adott. A lakások ellenőrzésével eleinte 8 ifjút bízott meg a tanári szék, hogy társaikat „hetenként egypárszor” meglátogassák és erről naplót írjanak. E naplók szerint az ifjak rendben találtattak,¹⁶ csak az elsőévesek rendellenesebbek. Majd a látogatás a senior, az ellenőr s az igazgató liszte volt, csak később vettek részt benne az egyes tanárok is, mint osztályfőnökök. Ez a helyzet azonban, a legjobb igyekezet és szándék mellett is, enyhén szólva, tarthatatlan volt s egyre érezhetőbbé vált az *internátus* szükségessége volta.

Hogy azonban eleinte mennyire félreismerték az internátus jelentőségét, mutatja Tanárky indítványa, 1848-ban, de mutatja majdnem félszázad múlva, H. Kiss Kálmán igazgatónak az egyházmegyéhez intézett kérés szövegében nyilvánított következő véleménye is: „A benulakásnak és semmiféle kaszárnyarendszernek nem vagyok barátja. Az ember társaságos lény; a leendő tanítónak is a családokkal kell együtt élnie s illetőleg működnie: ennél fogva leghelyesebbnek tartom, hogyha a tan.-képezdeai növendék tisztességes családok körében, minden tekintetben egészséges szállásokon lakik s mintegy családtag gyanánt él. Hogy ezt neki lehetővé teheszük, hogy a tanárkar maga választhassa ki, lehetőleg az intézet közelében, az alkalmas szállásokat: azért volna szükségünk anyagi támogatásra.”¹⁷

Úgy látszik tehát, hogy még neveléssel és tanítással foglalkozó kiváló emberek is, akik más kollégiumi bentlakások intézményét elég közeliről ismerhették, alig láttak egyebet benne, mint hogy itt a növendékek teljesen magára van hagyatva, elszakad a társasélet közösségétől. Nem gondoltak arra, hogy az elszigeteltség a diákkamrákban lakó növendékeknél éppúgy, vagy talán még jobban megvan, mint a bentlakóknál, s hogy nemesak bentlakásra, hanem főleg *internátusi nevelésre* van szükség.

A kintlakással járó nehézségek a 90-es évek végén s e század első évtizedében mutatkoztak teljes mértékben.

¹⁶ Tk. 1864 143. sz. és 1865 148. sz.

¹⁷ I. 1891 aug. 19. — 61. sz.

Internátus felállítására pedig, noha a vezetőség hamar belátta annak mellőzhetetlen voltát, anyagi eszközök hiányában gondolni is alig lehetett. A fizetéskiegészítés nyomán bekövetkező nagyobb állami ellenőrzés a tanulmányi eredményt nem találta kielégítőnek. A bajok megszűnését mindenki az internátustól várta: nem volt most már buzgóbb munkálója, sürgetője H. Kiss Kálmán igazgatónál.

Addig is, míg az internátus megnyílhat, szabályzat készül *a kintlakásra vonatkozólag*. Lényege, hogy a szállásadók három irányban felelősek az intézet előljárásiágának: a) egészségi szempontból: kötelesek a lakást orvosi ellenőrzésnek alávetni, takarítani, fűteni, a növendékeket tisztaság szempontjából ellenőrizni, betegség esetén orvost hívni és a beteget ápolni; b) erkölcsi szempontból: felügyeletet gyakorolni, összejöveteleket, szerencsejátékokat megakadályozni; a mulasztásokat nem igazolhatják; c) tanulmányi szempontból: ellenőrizni, hogy a tanítási időn kívül, leszámítva a sétaidőt, otthon legyenek. A látogató tanárok részére meg kell adniok a kért felvilágosítást.¹⁸

Csak amikor a jelenlegi épületbe költözés a megvalósulás útjára lépett, lehetett szó internátusról, az üresen maradó Patay-utcai épület felhasználásával. A növendékek létszáma is egyre apadt, itt is az internátus segíthetett.¹⁹ De azzal is számolni kellett, hogy az egyház két középfokú iskolának fenntartója: ha tehát lesz internátus, abból a gimnázium növendékeit éppoly kevéssé lehet kizárni, mint a tápintézetből.

A püspök felhívására végre kimondta az egyháztanács, hogy *a közös internátus létesítését szükségesnek tartja*:²⁰ a kérdés tanulmányozását, költségvetések és tervek készítését pedig elrendelte. Már folyik az intézeti épület építése, amikor a tanárkar kezdeményezésére javaslat készül az internátus felállítására nézve. A Patay-utcai épület 8 tanteremmel és 3 szobával, továbbá a szomszédos Papp Ferenc-féle épület 2 nagyobb és 1 kisebb szobával, alkalmas az internátus befogadására. Ha a 4 legalkalmasabb termet az ó-gimnáziumból kitelepített népiskolai osztályok foglalják is el: még mindig maradna 10 kisebb-nagyobb helyiség. Ezekben pedig 40 tanuló és a felügyelő tanár elhelyezhető.²¹ Az egyháztanács ezt a tervet elfogadta s a megnyitást az 1912-13. év elejére elrendelte; államszegély kieszközlésére pedig Bakó József lelkész, országgyűlési képviselőt kérte fel.²² Az igazgatótanács már előbb felhívta rá a figyelmet, hogy a felügyelő tanári teendőkkel az újonnan választandó helyettes tanár bízzassék meg.

A berendezés költségeit közadakozásból sikerült előteremteni.

¹⁸ 1912—13. Ért. 66. 1.

¹⁹ Tk. 1912 jan. 31. — 59. sz.

²⁰ Egyht. 1911 febr. 17. — 76. sz.

²¹ Tk. 1912 jan. 31. — 59. sz.

²² Egyht. 1912 márc. 14. — 101. sz.

A 'Sigray-család feje, *Bátori 'Sigray Pál* nyitotta meg az adakozások sorát. A gimnázium legrégebb alapítványának, a „'Sigray kegyes alapítványnak“ jubiláris ünnepeinek alkalmával, 1912 február 10-én, a két intézetnek 1000 K-t adományozott, szabadon felhasználható internátusi célokra. Példáját követte az egyházmegyei gondnok *Jalsoviczky Sándor* államtitkár 100 K-val. További adományok: *Szarka Mihály* kir. tanácsos és neje *Majzik Szeréna* 1000, *Patonay Dezső* igazgatótanácsesi lelkész-elnök 200, *H. Kiss Kálmán* igazgató 20, a tanári kar 60, özv. *Nyikos Ferencné* 400 K-val; a tanítóképzői ösztöndíjak időközi kamatait 42.64 K összegben szintén erre fordították. Az adományok összege 2722.64 K. *Internátusi alapítványt tettek: Patonay Dezső* 200, *Neu Gyula és neje* 500, a *Nagykőrösi Népbank* *Szeles Pál* emlékére 50, *Losonczy László tanár és családja* 400, *dr. Joó Imre és neje Halácsy Gizella* 100 K-val. Az alapítványok összege 1250 K.²³

Az ideiglenesnek tekintett internátus 10 gimnáziumi és 12 tanítóképzős tanulóval 1913 szeptember 1-én megnyílt *Székely Endre* tanár felügyelete alatt. A növendékek havi 5 K-ért lakást, fűtést és világítást kaptak.²⁴ A lakáshoz számítandó a bútorzat: szalmaszék, ágytakaró, szék, asztal, ruhaszekrény, könyvszekrény és tisztogatás. Kötelezett tagjai a tápintézetnek (a szomszédos telken volt az is), ahol havi 26 K-ért reggelit, ebédet és vacsorát kaptak. (A kintlakók nem kaptak reggelit; fizettek ebéd-vacsoráért 20, ebédért 16 K-t.)

Végleges internátust csak jelentékeny államsegély megnyerése esetén szándékoztak felállítani az egyháztanács,²⁵ azonban a világháború kitörése a szép reményeket hosszú időre semmivé tette.

Egészségügy. A lakás kérdésével összefügg az egészségügy kérdése is. Sajnos, csak szórványos adataink vannak idevonatkozólag a régi időből. Így pl. tudjuk, hogy 1862 január hóban rendkívül nagy volt a betegek száma.²⁶ Intézeti orvos még sokáig nincs, annál kevésbé betegápolóhely. A beteg növendék szállásán feküdt s ott részesült valamilyen gyógykezelésben. A megbetegedések főként a légző- és emésztőszervek bántalmaiból állottak; a járványos betegségek (vörheny, difteritisz, trachoma) aránylag kevés bajt okoztak. Ki kell azonban emelnünk, hogy 1901-ben 211 influenzás megbetegedés történt. Tüdőbaj, ha nem nagy számmal is évenként, de gyakorta előfordult.

Intézeti orvos alkalmazására már 1872-ben gondol a tanárkar, azonban még sokáig kellett erre várnia. 1884 óta több helybeli orvos, mint *dr. Szabó Mihály*, *dr. Mester Gyula*, *dr. Lisznai Miksa*, *dr. Hoffmann Ignác*, *dr. Fleischmann Ferenc*, *dr. Mandel Zsigmond* és

²³ I. 1913 jul. 10. — 61. sz.

²⁴ Egyh. 1913 jun. 11. — 304. sz.

²⁵ Ugyanott.

²⁶ Tk. 1862. — 95. sz.

dr. Ullrich Ede, díjtalanul kezelték növendékeinket.²⁷ (A gyógyszer-segélyeket l. más helyen.) Végre az 1891. évi megbetegedések komolyabb esetei előtérbe állították az iskolaorvos alkalmazásának ügyét. De csak a következő évben tettek intézkedést, amikor a Kerület felajánlotta, hogy szükség esetén fedezni fogja a honorárium egy-negyed részét.²⁸ A két testvérintézet közös igazgatótanácsa úgy találta, hogy nem lehet közös orvost alkalmazni, mint az egyháztanács kívánta. A tiszteletdíj a fenntartók és növendékek terhe legyen. E címen minden régi növendék 1, minden újonnan belépő 2 frt-ot fizessen.²⁹ Az iskolaorvos *dr. Szabó Mihály*, az 1893-94. iskolai évvel kezdte meg működését. Tiszte volt a gyógykezelést végezni, a szállásokat ellenőrizni, szemvizsgálatokat tartani.³⁰ Felvételnél és a tanítóképesítő vizsga előtt minden növendéket alaposan megvizsgálni. *Dr. Szabó Mihály* utóda 1909 szeptember 1-től *dr. Lisznai Miksa*. Egyik orvosi jelentésében higiénikus szempontból is az internátus felállításának szükséges voltára utal,³¹ de ez a maga teljességében csak 20 esztendő múlva valósulhatott meg!

²⁷ I. 1885. évi 26. sz.

²⁸ K. j. 1892 okt. — 3. — 40/III. sz.

²⁹ Közös Igt. 1893 febr. 24. — 22. sz.

³⁰ Igt. 1893 szept. 14. — 7. sz.

³¹ I. 1912 jul. 21. — 82. sz.

VIII. A növendékek anyagi támogatása

Segélypénztár. Segély- és ösztöndíjalapok. Legáció. Kibocsátás tanítói állásokra. Templomi és temetési szolgálatok.

A tápintézetben, mint említettük, valamennyi tanítónövendék kedvezményben, majd később az egyházmegyei segélyekből évenként 8 tanuló nagyobb díjelengedésben részesült. Ezeken kívül többféle címen részesültek szerényebb összegű anyagi támogatásban, a következő forrásokból: segélypénztár, alapítványok kamata, adományok.

Segélypénztár. 1871-72-ben alapította *dr. Kiss Áron* igazgató. Jövedelmét tették a főgimnázium igazgatóságától kezelt 'Sigray kegyes alapítvány évi adománya, javítóvizsga-díjak, büntetéspénzek és eselleges adományok, nem ritkán táncmulatságok jövedelme. Rendelgetése, hogy szegény tanulókat gyógyszer-, könyv-, pénz-, ruha- vagy tápintézeti segélyben részesítsen. Az első évnek bevétele 78.79, kiadása 69.92, maradványa pedig 8.86 frt volt. A pénztár kezelője egyik tanár, aki takarékkönyvben helyezi el a pénzkészletet s évenként *a tanári testületnek* számol.¹ A segélypénztárban alapítványok is voltak, amelyeknek csak a kamata volt felhasználható. Ilyenek voltak pl. *Baksay Sándor* solti esperes gyűjteményének eredménye 126, kiegészítve 200 frt (1892); a főgimnáziumi tanulóifjúság alapítványa 50 K (1904); *Ádám Gerzson* kir. tanácsos 80 K alapítványa (1906), amelyet elhunytakor *leánya, Krisztina* és férje, *Herváth József* gimn. tanár 50 K-val emelt. Ezt az alapítványt a tanárkar még ugyanazon évben 200 K-ra egészítette ki.

A nagyobb adományok elősorolására nincs terünk. Pénzkölesönt a tanárkar előbb nem nyújtott, majd később, indokolt esetben és ritkán, igen.

A *gyógyszersegély*, amelyet a 'Sigray kegyes alapítvány elég szerény összegű jövedelme rendszeresített, kezdetben ingyen gyógyszerek juttatását jelentette (1872-73). Mivel azonban ezzel a segély-

¹ A számadások néhány pénztárénak kivételével az lgt. elé terjesztendők.

pénztár majdnem kimerült, csak igazolt szegénység alapján engedélyezte a tanárkar az ingyenes gyógyszereket, a többi tanulóknak pedig félárban.² A gyógyszerészek, évenként felváltva, az általuk megajánlott kedvezményes áron (20—25 százalék) a segélypénztárral számolták el a kiadott gyógyszereket; ez pedig az érdekelni növendékeket megtérítésre kötelezte.

Könyvsegélyeket eleinte kötelezvényre adott a tanárkar a legelső segédtanítói jövedelem terhére, később csak használatra, visszaszolgáltatás kötelezettségével. De az is megtörtént, kivált a 70-es években, hogy a szegényebb tanulók egy-két könyv, vagy néhány könyv költséének árát segélyként megkapták. Egy évtized alatt állag 2-3 tanuló folyamodik évenként ilyen könyvsegélyért. Ezeknek a pénztárkezelő veszi meg a könyvet.³ A század elején a gyakori tankönyv-változás nagyon megterhelte a segélypénztárt, míg aztán az iskola-fenntartó évi rendes segéllyel biztosította gyarapodását. Alapítványok erre a célra is voltak; ezekből a növendékek folyamodásra, pénzben kapták a segélyösszeget. (Nagy Sándor és neje B. Tóth Erzsébet: 500 frt 1892; Gy. Nagy József és neje Hegedüs Juliánna: 100 frt 1897. Előbbi elsősorban rokonnak.)

A *pénzsegélyekre* nézve legrégebbi intézkedés, hogy az egyháztanács Sz. Warga János indítványára a „szegény tanulók felségállására“ fordítja néhai Németh István tábornok 1000 prft-os hagyományának kamatait. Ugyanakkor felszólítja a módosabb lakosokat a szegény tanulók részére ajánlattétel végett.⁴

A segélypénztár mellett legszámottevőbb forrásai az anyagi támogatásnak a *segély- és ösztöndíjalapítványok* (pontos felsorolásuk a Függelék c. részben). A tanári szék a Mészáros-alaphól 9.45, a Pesti András-alaphól pedig 6.30 frt-ot ad ki elsőízben.⁵ Kisebbségű adományok mindig érkeznek; előfordul az is, hogy a tanulóifjúság K. Béla nevű társuk évi szükségletének fedezésére havi 16.45 frt-ot ajánl meg.⁶ Az igazgatói jelentésben pár év múlva szintén hasonlót olvashatunk: „Az ifjak egyik szegény tanuló társukat anyagilag is segélyezték.“⁷

Nem vonható pontos határvonal a pénzsegélyek és ösztöndíjak között, bár az utóbbiak közt soknak jutalomdíj jellege van, amennyiben egyik vagy másik tárgyban tanúsított jártságért adható ki. Nyilvános jutalmazások csak az önképzőkörben voltak. Könyvjutalmat pedig csak 1865-ben és 1866-ban találunk, „pesti könyvtáros Heckenast Gusztáv úr“ és Sasku Károly úr adományából.⁸ Az ösztöndíjak adományozása az iskolai szék joga, a tanárkar véleménye-

² Tk. 1876 ápr. 5. — 89. sz.

³ Tk. 1895 szept. 16. — 157. sz.

⁴ Egyh. 1857 okt. 15. — 68. sz.

⁵ Tk. 1861 jun. 2. — 55. sz.

⁶ I. 1895 jan. 20. — 15. sz.

⁷ I. 1898 márc. 31. — 46. sz.

⁸ Tk. 1865. évi 158. és 1866. évi 172. sz.

zése alapján. Szokásban volt eleinte, hogy a tápintézeti tartozások csökkentésére visszatartották az ösztöndíjnak egy részét, utóbb azonban a tanárkar javaslatára teljes összegében kiadták, hogy „tankönyveket s más szükséges dolgokat vehessenek s a szünidő alatt magukat élelmezhessék”.⁹ Az igazgató-bizottság hatékonyabb befolyást akarván magának biztosítani az ösztöndíjak engedélyezésében, elrendelte a stipendiátusok névsorának a vizsgák alkalmára, az elnökség elé terjesztésével s a vizsga eredményétől tette függővé, hogy kik részesüljenek ösztöndíjban.¹⁰ Jó ideig érvényben volt ez a rendelkezés. A díjak kiosztása rendszerint a nagy szünidő kezdetén, bélyeges nyugtatóványokra történt (eleinte az igazgató-tanács elnökének jelenlétében), ami az igazgató munkáját nagyon megnehezítette (távollevőkkel levelezés, postai küldözgetés stb.).

Az ösztöndíjalapítványok közt említést érdemelnek azok, amelyekkel a volt tanítványok és tisztelők egy-egy tanár jubileuma alkalmával, vagy halála után tesznek. Továbbá azok, amelyeknek különleges rendeltetése van. Ilyenek pl. a hazafias ünnepeken felolvasandó pályaművek, vagy egyes tárgyakban elért eredmény jutalmazására valók. Nagyobb részük segélyezésre (pénz, tápintézet, könyv stb.) fordítandó; sok köztük a rokonoknak elsőbbséget biztosít. Az alapítványokat több ízben a 10-20 éves találkozóra egybegyűlt egykori növendékek tették. Érdekes még a H. Kiss Kálmán-féle Lorántfy Zsuzsánna-alap és a Szotyori Nagy Károly-féle, amelyek a szerzőktől adományozott könyvek elárusításából gyűltek össze.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy növendékeink, igaz hogy kevesen, *állami ösztöndíjban* is részesültek. Így Pethő József III. é. 1877-ben, Burgyán Aladár III. é. 1881-ben és Vásárhelyi István senior két ízben, 1883 és 84-ben megkapta a *Bésán-féle ösztöndíjat* (évi 100 frt). Egyik növendékünk az *Eötvös Alaptól* kapott ugyancsak 100 frt-ot (1883).

Ha még a segélyezéshez számíljuk, hogy a népoktatási törvény rendelkezésével is egybehangzóan, de már kezdetől fogva, növendékeink *tandíjat nem fizettek*; hogy az egyháztanács a vakációra ittmaradó temető-diákoknak együtt 80 frt-ot szavazott meg, tápintézeti segélyre¹¹ és hogy a tanári testület majdnem minden folyamodónak elengedte a zeneszerhasználati díjat: ki is merítettük mindazon lehetőségeket, amelyek a növendékek anyagi támogatása céljából közvetlenül rendelkezésre állottak. Mondanunk sem kell, hogy a pénzalapítványok a világháború s az azt követő összeomlás következtében megsemmisültek. A pénzsegélyek számszerű kimutatását, valamint a különféle alapítványok jegyzékét lásd a „Függelék” c. szakaszban.

⁹ Tk. 1875 jun. 23. — 112. sz.

¹⁰ Ig. biz. 1876 jun. 22. — 234. sz.

¹¹ Egyht. 1861 évi 65. sz.

Legáció. Az 1860 szeptemberi kerületi közgyűlés a képezdei ifjak gyámolítására rendelé, „hogy a pesti theologusoktól kimaradó legációknak egy része mindenkor a nagykőrösi képezdei növendékeknek adassék“. Ezzel intézményesen biztosította azt, ami már kezdettől fogva szokásban volt, hogy t. i. intézetünk is bocsásson ki ünnepköveteket. Már az 1857. évi október 11-én kelt tanárkari jegyzőkönyv pl. az osztályfőnök kötelességei közé sorozza az ünnepkövetési (legationális) bizonyítványok beszédését. Sőt az intézet csakhamar elsőbbséget is nyer a philosophusokkal szemben.¹² Ez ősrégi kálvinista intézményről igen különböznek az vélemények (Fáy András pl. egyenesen elítéli); annyi azonban kétségtelen, hogy nevelőhatása mindig volt. Az iskola falai között meglehetősen elszigetelt ifjúnak ez is alkalmat nyújtott a reá váró társas életbe való bepillantásra, az önálló és helyes viselkedés gyakorlására. Bár a szerény anyagi segítséghez, amelyet az intézmény nyújtott, sokszor igen nagy fáradsággal jutottak hozzá, ifjaink előtt mégis kívánatos volt a legáció, mert növelte önérzetüket a megbecsülés, amelyben részük volt. A lelkesztől hozott jó bizonyítvány, melyekben gyakori ez, vagy ehhez hasonló óhajítás: „máskor is hasonló jeles ifjúnak kiküldését kérjük“: tanárai előtt is becsületet szerzett hozójának.

Mivel a leendő tanítók képzéséhez amúgy is múlhatatlanul szükséges volt, hogy a növendékek némi jártasságot szerezzenek az egyházi szolgálatok végzésében: anélkül hogy a legációra való előkészítést tűzné ki célnak, már Borostyán Sándor tanár végzett velök gyakorlatokat az egyházi szónoklatban (1857 december); még az ő idejében órarendszerűleg, mindenkire kötelezően rendszeresítették is ezeket, mint a vallásoktatásnak kiegészítő részét. Akik pedig legációkba mehettek, a vallástanárr különös ellenőrzése alatt álltak. A budapesti theologia az ünnepek előtt mindenkor közölte azoknak az egyházközségeknek a nevét, amelyek legátust várnak. Ezeknek a száma sokszor 10, 15, de eleinte megtörtént, hogy a főgimnázium növendékei, ha a képző növendékeinél előbb választottak, mindössze hármat hagytak meg a képzősöknek. A tanárkar ekkor erélyesen rámutatott, hogy a Kerület többször kinyilvánította, hogy e segítséget elsősorban a képző növendékeinek szánta.¹³ A Kerület pedig meghozta fentebb érintett határozatát. A növendékek tanulmányi előmenetelük sorrendjében választottak, de nem volt ritka az ú. n. specifikálás sem, amikor t. i. az egyházközség megnevezte, hogy kinek a kibocsátását kéri. A növendékek kibocsátó levelet (patens) vittek magukkal s kötelesek voltak a lelkesztől bizonyítványt hozni szolgálatukról. 1872-ben pünkösdkor pl. 12 legátus volt oda. Ezek közül kibocsátással 7, specifikálással 5. Az egyházközségek közül, amelyek tőlünk kértek legátust, megemlítendők: Alsódabas, Csanád, Dunabogdány, Jászkisér, Jászberény, Kisoroszi, Kísszentmihály, Lo-

¹² K. j. 1864 május 27. — 99. sz. 4. pont.

¹³ Tk. 1863. — 118. sz.

vasberény, Nagyharsány, Nagykörös, Pátka, Sárkeresztur, Szada, Tinnye, Tiszaföldvár, Tizsakürt, Tizsanagyrév, Tizsavárkony, Tizsazevsény, Tök, Uny, Veresegyháza, Viszló stb. A jövedelem („legatum“) 14—18 frt közt ingadozott; e szempontból a nagykörösi legáció éppen nem volt kapós.

A legációk igazságos elosztásáról a Kerület 1864-ben intézkedik, 1884-ben pedig az egészet megszünteti, mivel az egyházi törvény a nem-theologus egyéneket a lelkészi szolgálattól eltiltotta.¹⁴ Ellenben több mint egy évtized múlva, a theologusok létszámának megfogyatkozása miatt, újra mennek legátusok:¹⁵ legutoljára abba a két egyházba, amelyik e léren mindenkor leghívebb támogatója volt intézetünk növendékeinknek, t. i. Alsódabasra és Gyónra.¹⁶ A legáció intézményéből intézetünkre mindenkor csak megbecsülés és elismerés háruult.

Kibocsátás tanítói állásokra. Az intézet mindenkor a jótétemények közé számította, hogy a növendékeket segédtanítói állásokba segítette. Viszont az egyházkerület azért vette pártfogása alá eleitől fogva, hogy az egyházközségeket tanítókkal elláthassa. Tanítóságra már a képző megalapítása előtt sok idővel mentek a gimnázium növendékei, sőt a képző megalapítása is, mint láttuk, az ilyen növendékeknek a tanítói hivatásra való előkészítéséből fejlődött ki. Legrégibb, még a XVIII. századba visszanyúló, de nem egyedüli adatnak tekinthető, hogy az ómorovícai (Bács m.) református egyháznak 1785-ben kezdődő népmozgalmi adatait, az első lelkipásztor megérkezéséig *Daru István* Nagykörösről hozott ifjú tanító jegyezte fel.¹⁷ A nagykörösi egyház a múlt század első felében maga is csak néhány rendes tanítói állást tartott fenn és nagyobbrészt ú. n. publicus praeceptorokkal, vagyis „köztanítók“-kal végeztette az iskolai munkát, akikről az első korszak tárgyalásánál már volt szó. Ezek előbb a philosophicus cursus, majd a tanítóképző végzett növendékei közül kerülnek ki s megbízásuk egy-két évre terjedt.

Mint ahogy az iskolai élet sokféle megnyilatkozásáról nem tudunk a régi, 1855 előtti képző életéből, úgy a tanítói állásokra való kibocsátás módzatai is ismeretlenek. Tudjuk, hogy többször kifejezésre jut az óhajlás, hogy tanítót csak Nagykörösről lehessen vinni. Az is kétségtelen, hogy a gyakorlat bizonyos rendszabályokat fejlesztett ki a kibocsátásra vonatkozólag, úgyhogy az új életre kelt intézet e tekintetben sem indult járatlan úton. Ezeket a rendszabályokat foglalja össze az intézet második megalapítója, Nagy László igazgató az Alapszervezetnek nevezett munkálatában.

¹⁴ K. j. 1884 jun. 10. — 62. sz.

¹⁵ I. 1896 dec. 6. — 227. sz.

¹⁶ Tk. 1911 május 1. — 100. sz.

¹⁷ Dévay Lajos és Gyarmati Sándor: A stáramoroviczai reform. egyház története. 45. l.

Már az 1856-57. évi Értesítőben (27. l.), amikor a növendékek először végezték el a kétéves pályát, örömmel emlegeti Sz. Warga János, hogy négy rendes és állandó és 10 segédtanítót adott az intézet az egyházaknak. Ezentúl pedig még többen végeznek s a kötelező kétévi gyakorlatot kint az egyházakban, mint segédtanítók tartoznak a főtanító mellett eltölteni. 1857 október 16-án a tanárkari jegyzőkönyv Nyikos Dánielről tesz említést, aki Mányban volt segédtanító s most felvételt kér. Ez arra mutat, hogy azokat is ki kellett bocsátani, akik a kétéves pályát még nem végezték el.

Az Alapszervezet 18. §-a a képzőt négyévesnek mondja és pedig 2 elméleti és 2 gyakorlati évfolyammal. Előbbit bent kell tölteni az intézetben, a másodéves csak szükség esetén bocsátható ki, s az elmulasztottakat a következő évben pótolni köteles. A „harmad- és negyedévesek szükségkép kiküldetnek“ (kötelesek kimenni), s ha segédtanítóság nem akad, helyben alkalmazatnak segédekül. A kibocsátás történhet akár fél, akár egész évre, a tanárkartól megállapított sorrend szerint. A sorrendben az első hely mindig az előző évi seniort illette. Visszatéréskor a segédtanítók működésükről lelkeszi bizonyítványt tartoznak felmutatni s egy szabadon választott pedagógiai tárgyról önmaguk által készített munkát az igazgatóhoz beadni. (Ilyen dolgozat egy sem maradt fenn.) Rendes tanítóságra csak a „négy évfolyamot végzett“, más szóval 2 évi segédtanítói gyakorlatot eltöltött s tanítói vizsgát kiállott növendékek bocsáthatók ki, csak ha ilyenek nincsenek, akkor mehetnek harmad- vagy negyedévesek. Ezek azonban képességi vizsgát tartoznak tenni. A képesített tanítók félévenként kötelesek az igazgatóval közölni tartózkodási helyüket, a jogosultság elvesztésének terhe alatt (20. §.). Ily módon igyekezett az intézet kezében tartani a tanítói állások betöltésének jogát. A későbbi kibocsátási szabályzatok ennek kihívései vagy a változó viszonyokhoz történő alkalmazásai. Így a Ker. elrendeli, hogy a Szervezeti és Rendtart. Szabályokba egyik szakasz gyanánt beiktatandó a „Kibocsátás tanítói állásokra“.¹⁸ Az előbbihez képest változás, hogy a most már valósággal 3 éves tanfolyamot végzettek rendes, helyettes és segédtanítók is lehetnek, míg segéd- és helyettes tanítóságra vagy nevelőségre két osztály elvégzése után is kibocsáthatók. Utóbbiak, kivált ha csak félévre mennek ki, az elmulasztott intézeti tanulmányokat *magánvizsgával* pótolják. Mint fentebb láttuk, magánvizsgát csak ilyeneknek engedélyeznek jó ideig. Az egyes gyülekezetek kívánhatják az általuk kijelölt (specifikált) ifjú kibocsátását is, a jelzett feltételek alatt. Nem tesz említést ez újabb szabályzat a visszatérőktől készítendő pedagógiai dolgozatról.

A következő revíziót, szintén a tanárkar és az igazgatótanács javaslatára, 1879-ben végezte a Kerület.¹⁹ Ez a határozat is meg-

¹⁸ K. j. 1873 jun. 11. — 53/c. sz. A szabályzat nyomtatásban megjelent 1876-ban.

¹⁹ K. j. 1879 ápr. 29. — 65. sz.

állapítja a tanárkar kiküldési jogát s a növendéknek azt a kötelezettségét, hogy a Tk. rendelkezésének eleget tegyen. A nagykörösi egyházközségnek előnyt biztosít a segédtanítók kiválasztásában, viszont a nagykörösi alkalmazás egy év múlva elsőbbséget biztosít a növendéknek a vidéki állások elnyerésében (a nagykörösi díjazás nem volt valami csábító!). A díjlevelek esperesileg megerősítendők; elsősorban saját egyházkerületünk igényeit kell kielégíteni.

A díjlevelek ismertetése előtt említsük meg, hogy a korábbi gyakorlat és szokásjog alapján a Kerület újra megállapította, hogy vannak rendes, segéd- és helyettes tanítók. Utóbbiak között az a különbség, hogy segédtanító csak ott lehet, ahol rendes tanító is van. Rendes tanító hiányában helyettes tanítót kell alkalmazni, még pedig olyan embert, aki már volt segédtanító.²⁰

A *díjlevelek* (bérlevél, conventio) a legkülönbözőbb javadalmasokról beszélnek, egy dologban azonban jórészt megegyeznek: nagyon szerény megélhetést ígérnek. Legrégibb a hogviszlói egyházé, amely 200 o. é. frt-ról szól „ideszámláltatván minden aprólékok, 100 egyenesen élelmezésre rendeltetvén“.²¹ Rendszerint június vagy július hóban kellett beküldeni; az osztályfőnök közölte növendékeivel.²² Eleinte nem volt kötelező az esperesi megerősítés, amiből bajok származtak (nem fizetés, leszállítás stb.). Ezért Török Pál püspök 1862-ben kötelezőleg elrendelte. Sok vitára adott alkalmat a természetben való szolgáltatások értékelése is. Érdekes pl. a solti kisebb rendes fiútanító díjlevele:²³ 1. Kézpénz 150 frt „váltó cédulában“, vagyis „új pénzben“ 63 frt; 2. 4 véka búza, 15 véka árpa; 3. 4 véka őszi, ugyanannyi tavaszi vetés alá való föld szántással, bevétéssel, behordással (a vetőmag s a többi munka a tanítóé); 4. 1 hold kaszáló; 5. 80 font hús, 10 font faggyú; 6. 25 font só; 7. 1 öl tüzifa; 8. fűtenivaló (?) elegendő; 9. lakás 2 szoba, konyha. Segédtanítói díjlevél több is van egy évről (Nagyharsány, Alsónémedi, Lovasbény).²⁴ Ezek közül az első koszon, lakáson és mosáson kívül ígér 40, a vasárnapi (tanonc) iskoláért 20 frt-ot. A 17 és 21 krajcáros tandíjából 77 gyermek után eső összeget és halotti stólat (25 halott). A többi kettő még ennél is kevesebbet. Érdekes a balatonfüredi conventio is, amely 30 osztrák értékű frt-ot, lakást, élelmezést házankénti tartással, továbbá minden szőlősgazdától 3 pint mustot (ami kitesz kb. 30-35 magyar akót) helyez kilátásba. Ezt azonban a segédtanító a maga költségén szedi össze.²⁵

A 70-es évek elején már 300 frt-on alul nem igen akad vállalkozó, bár egyik lelkész még azt mondja, hogy többet ér faluhelyen

²⁰ K. j. 1876 jun. 12. — 57. sz.

²¹ I. 1859 szept. 19. — 12. sz.

²² Tk. 1857 okt. 11. — 1. sz.

²³ I. 1865 márc. 12. — 4. sz.

²⁴ I. 1868. évi 3, 4, 5. sz.

²⁵ I. 1878 szept. 15. — 54. sz.

70—80 forint teljes ellátással, mint a törvényt szabta 200 forint.²⁶ Ugyanabban az évben azonban pl. Bálványos a teljes ellátáson kívül 150 forintot fizet, Lacháza pedig a segédtanítónak 450 forintot, rendes tanítónak többet. Ez a legbusásabb ajánlat!²⁷ A tanítószág egyik kiváló jóakarója, *Sipos Pál*, a pesti egyházmegye esperese, a maga traktusában a rendes tanító részére 600, a segédtanító részére pedig legalább 400 forintot követel.²⁸

A kibocsátás, mint már említettük, kibocsátó levéllel történt. Viszont a kibocsátott növendék térítvényt volt köteles aláírni arról, hogy az egyházi törvények vonatkozó szakaszait ismeri s azokat megtartani teljes erejéből igyekszik. A kibocsátó levél díja 1 forint, az intézeti könyvtár javára. Egyúttal meg kellett venniök a népiskolai tantervet, rendtartást és vallástanításhoz való bevezetést (ennek a szövege nem került elő), összesen szintén 1 forintért. *Magyar Antal igazgató* pontos jegyzéket vezetett iktatókönyveiben a kibocsátott tanítókról (1876 január 1-től 1880 december 31-ig); az Értesítők is közlik a kibocsátásokat.²⁹ Egyik esperes pedig ismételtén javasolja és kívánja, hogy az egyházkerületi jegyzőkönyvekben legyenek nyilvántartva a végzett tanítónövendékek, mint ahogy a káplánok.³⁰

Az egyházak vetekednek a segédtanítók elnyeréséért. Az abszolútizmus idején nincs is annak semmi akadály, hogy a kibocsátott növendéket a hívek el is fogadják, mert a hatalom nem tűrte a választási mozgalmakat. Mikor azonban az abszolútizmus nyomása enyhült, az emberek azt hiszik, hogy az egyházi autonómia is helyreállott s hogy ennél fogva az egyházi felsőbbiségtől kirendelt papnak vagy tanítónak a megbízatása is megszűnt.³¹ Így aztán megindulnak az elégedetlenségek, ellenszegülések és panaszok is. Ezek azonban vagy alaptalanok, vagy nem járnak eredménnyel. Komoly kifogás, magaviselet tekintetében csak szórványosan fordul elő.

A népoktatási törvény életbeléptetése után egyre nagyobb és érezhetőbb az addig is meglevő *tanítóhiány*. Az igazgatóság a legjobb akarat mellett sem tud a megkereséseknek, amelyeket pedig az intézet megtiszteltetésnek tekint, csak felerészben is eleget tenni. Akadnak követelőző hangok is, sőt feljelentés is a püspökhöz.³² A hiány a múlt század utolsó évtizedében a legnagyobb, úgyhogy nálunk *tanítónőket is* ki kellett néhány esetben bocsátani s a Kerület méltányolja, hogy a tanítónőjelöltek gyülekezeleink szolgálatába állva, igykezzenek meghálálni a vizsgára bocsátást.³³ Más egyház-

²⁶ I. 1874. — 11. sz.

²⁷ I. 1873. — 99. sz. 1874. — 16. sz.

²⁸ I. 1874. júl. 12. — 28. sz.

²⁹ Ezeknek a községeknek pontos kimutatását lásd a „Függelék” c. szakaszban!

³⁰ I. 1880. jan. 14. — 7. sz. és K. j.: 1880. május 28. — 108. sz.

³¹ Hasonló eset a K. j.: 1861. okt. 29. — 2. számában.

³² I. 1896. febr. 9. — 24. sz.

³³ K. j. 1898. okt. 7. — 22/V. sz.

kerületekből, sőt községi iskoláktól is érkeznek megkeresések.³⁴ A tanítóhiánynak persze megvan a maga árnyoldala is. Az intézet sokszor kellenetlen helyzetbe került, mert némelyek, ha közben jobban díjazott alkalmazást találtak, adott szavukat megszegve, az elfogadott díjlevelet visszaküldték. „E sajnós állapoton, az eszményekért való, küzdelemre való lelkesítés segíteni nem képes“, jegyzi meg jelentésében H. Kiss Kálmán igazgató.³⁵ Gyakran előfordult az is, hogy a gyülekezetek kibocsátó levél nélkül is elfogadták az ajánlkozót, s a lelkész utólagosan kérte a kibocsátó levelet. Azonban az igazgató az ilyen „birünk és tudtunk nélkül“ eltávozott emberektől legelőször meglagadta a kibocsátó levelet.³⁶ Ha azután az ilyen növendék, rendszerint a III. osztályba, visszajött, a felvételért úgy kellett folyamodnia, mint az újonnan jötteknek, mert kilépettnek tekintették. A tanítóhiányt az állam is érezte, mert a V. K. M. felhívást intézett a nem állami képzőkhöz, hogy a kitünő jeles és jó oklevelet nyert és kántori képesítéssel is ellátott tanítók okmányait állami alkalmazás céljából terjessze fel az igazgató.³⁷

A tanítóhiány csak lassanként szűnik meg, azonban a segédtanítókért való megkeresések a század elején, szinte váratlanul, elapadnak. Ennek oka, hogy szokásba jön a pályázathirdetés és csak akkor fordulnak az intézethez, ha a „sokszor kétes eredményű“ pályázatok sikertelenek maradtak.³⁸ Az utolsó két kibocsátás Tökre és Abára történik,³⁹ azonban mindkét jelentkező javítóvizsgával adós. Mivel ez az egyiknek nem sikerült, kibocsátása is hatályát veszítette. Javítóvizsga előtt t. i. még a legnagyobb tanítóhiány idején sem kaphatott senki kibocsátást, ismétlő tanulók pedig éppen nem.

A teljesség kedvéért még ideiktatjuk, hogy a nagykörösi újonnan szervezett *kisdédvő intézet* tanítói állását is egyik növendékünkkel töltötték be,⁴⁰ s amikor az első eltávozott, utódát is, sőt a harmadikat is a tanárkar engedélye alapján alkalmazták (az 1875. és 1876. évben). Egyik tisztántúli főgimnázium ideküldte az énekzenetanári állásra hirdetett pályázatát (1899 december hó).

A tanítói állásra való kibocsátás, tehát az élet útjára való elindítás, méltán nevezhető az intézet legnagyobb jótéteményének, amit neveltjeinek adhatott. Ha minden iskolát megillet az Alma Mater, az édesanya, megbecsült és rajongó tiszteletben tartott neve: iskolánkat sokszorosan megilleti. Érezték ezt volt növendékei mindenhá. Akármilyen méltatlannak mutatta is magát egyik-másik növendéke a gondoskodó szeretetre, amíg bent volt az iskola falai kö-

³⁴ I. 1891 aug. 19. — 103. sz.

³⁵ I. 1896 okt. 6. — 191. sz.

³⁶ Tk. 1887. évi 98. — 106. és 1889. — 75. sz. De ezeken kívül még számos esetben.

³⁷ Tk. 1905 ápr. 14. — 23. sz.

³⁸ K. j. 1902 okt. 24. — 41/V. sz.

³⁹ Tk. 1906 szept. 1. — 3. sz.

⁴⁰ Isk. szék, 1871. évi 19. sz.

zött: kint az életben ráeszmélt, hogy mit köszönhet a képzőnek és hűséges ragaszkodással igyekezett háláját leróni.

Templomi és temetési szolgálatok. Aligha csalódunk, ha azt hisszük, hogy a tanulóifjúságnak a templomban és a temetéseken énekléssel való szolgálata éppoly régi, mint maga a protestantizmus. Valamilyen formában minden jelesebb iskolában megtaláljuk, legtöbbször úgy, hogy ez a szolgálat a szegény tanulóknak egy kis anyagi segítséget is biztosított. Nagykőrösön is jelentkezik ez a szokás már a XVIII. században. A gimnáziumi tanulók segédkeztek a kántornak a templomi és temetési szolgálatokban, s e szolgálatért díjazás járt. Mikor a képző először, mint *oeconomico-paedagogicum* institutum a tervezett főiskola keretében megalakult, észrevétlenül átszállott ez a kötelezettség a tanítónövendékekre. A különválást követő évben már a temetési díjak emelését kéri a temető diákok, mert a szegények sokszor semmit sem fizetnek és mert „igen sáros és rossz időkben“ is végezniök kell a szolgálatot.⁴¹

Az Alapszervezet utolsó szakasza foglalja magában az idevonatkozó rendszabályokat. Alaptétele, hogy az egyház jogosan megkívánhatja a templomi és temetési szolgálatokat; utóbbiakkal a növendékek anyagi keresethez is jutnak, mindkettővel pedig gyakorlatilag is belejönnek a tanítósággal egybekötött egyházi szolgálatokba. Teljesen helytálló elgondolás: az egyházi szolgálatokba való bekapcsolódás, mint a hitfelekezeti tanítóképzés kiegészítő része. Helytálló különösen az akkori viszonyok között, mindaddig, amíg csak részlete a tanítóképzésnek! Ezért valahányszor az intézetnek éreznie kellett azokat a nehézségeket, amelyeket ez az intézmény az iskolai élet minden ágában okozott, a vezetőség később is mindig ezzel a kétféle megokolással nyugtatta meg magát. Mert a nehézségek nagyon korán jelentkeznek, már az Alapszervezet összeállítása előtt! A tanulmányok elhanyagolásának a temetések miatt, már a legrégebb tanárkari jegyzőkönyvben nyoma van.

Az Alapszervezet szerint vasárnap és ünnepnapokon délelőtt és délután minden növendék köteles „illő ruhában“ templomba menni; hétköznapi napokon pedig a zenetanár kijelölése szerint délelőtt és délután osztályonként 3—3 növendék megy. Ezek közül az idősebbek a kántor mellett énekelnek, vagy ha a kántor akadályozva van, az éneklést vezetik. A fiatalabbak pedig az énekek sorszámának kirakását is végzik. A temetések közül a kántusosakra minden növendék kivonul, a nem kántusosakra pedig csak a kívánt létszámban mennek, a „vigyázó“ (observator) kirendelése alapján. A díjakat a „Cantor, illetőleg zenetanár“ (Nagy József) kezeli. Felosztásuk módja nem világos, annyi kétségtelen, hogy a növendékek négy fokozatba voltak beosztva és hogy a beosztást havonként revideálta a tanárkar. Jutalmazásul a növendékeket egy rendfokozattal előlép-

⁴¹ Egyht. 1856 márc. 25. — 10. sz.

teni, vagy büntetésből hátrább tenni is lehetett. A díjakból a büntetéspénzek és a „feljelenlett” adósságok levonhatók.

Mivel a temetési szolgálatok nyilvánvalóan a kántor vezetése alatt folytak le, a zenetanárnak ezzel kapcsolatos kötelezettségét tisztázni kellett. Sokáig a kántor volt egy személyben zenetanár is. Mikor azonban a két tisztség egymástól elvált és Oláh Károly mint külön zenetanár jött a képzőbe, ez a temetési karénekek tanítása s a temetési pénzek kezelése alól telmentését kérte. Erre azt rendelle el az egyháztanács, hogy a kántor is tanítsa a karénekeket, a zenetanárral egyetértőleg járván el; a pénzkezelés pedig ezután is a kántor kötelessége, a tanárkar utasítása szerint.⁴²

A temetési díjakból származó jövedelem segélyezésnek tekintett s mindenkor egyike a legnyomósabb érveknek az intézmény fenntartása mellett. Érdemes tehát foglalkozni vele.

Említettük, hogy az ifjak már 1856-ban kérték a díjak emelését. Addig az énekszós temetésért fejenként 12 váltókrajcárt kaptak, most a „nagy harangos énekszós” halottért 10, a kisharangosért 6 pengőkrajcárt rendelt az egyháztanács.⁴³ A következő rendezés megállapította, hogy az egész énekkar 10, a fél 5 frt-ot kapjon, a nagyharangos temetési díj fejenként 30, a kisharangosé 20 kr.⁴⁴ Eddig még nem volt megállapítva, hogy az énekkarban hány működő tag legyen. A tanárkar tehát a szolgálat könnyítése végett javasolta, hogy ezért a díjért egész kántusban 16, fél kántusban 8, nagy- és kisharangos temetéseken 6 működő tagnál több ne legyen.⁴⁵ Azonban úgy látszik, hogy a hívek a létszámmal elégedetlenek voltak, mert rövidesen újabb intézkedés történik, még pedig a díjak érintetlenül hagyása mellett. T. i. az egész kántus létszámát 20, a fél kántusét 12 főre emeli a kiküldött bizottság,⁴⁶ amikor az egész növendéksereg létszáma csak 77! Nem maradtak meg a díjak sem, mert az egyháztanács pár év múlva leszállította a kisharangosét 18, a nagyharangosét 25 krajcárra, a kis kántusét (12 diák) 4, a nagy kántusét (nem „egész” kántus, 16 diák) 7 frt-ra.⁴⁷ Ezek a díjak aztán egy emberöltőn keresztül megmaradtak. Csak 1905-ben tesz lépéseket a tanárkar az emelés érdekében, még ekkor sem azért, hogy a növendékek nagyobb keresethez jussanak, hanem hogy a magasabb díjak, a nagy kántusos temetések számának korlátozásával, az óramulasztásokat csökkentésük. De ez is csak 1909-ben valósult meg. Az emelés mértéke a javaslat szerint a következő: fél kántus díja 8-ról 30, egész 14-ről 50 koronára, kisharangos 36-ról 60 f-re emelendő.⁴⁸ Ezt az igazgatótanács is elfogadta, de az egyháztanács elé nem ke-

⁴² Egyht. 1871 márc. 26. — 30. sz.

⁴³ 1856 márc. 25. — 10. sz.

⁴⁴ Isk. szék 1873 jun. 3. — 83. sz.

⁴⁵ Tk. 1874 márc. 14. — 59. sz.

⁴⁶ Tk. 1876 nov. 25. — 34. sz.

⁴⁷ Egyht. 1879 nov. 19. — 16. sz.

⁴⁸ Tk. 1905 nov. 10. — 42. sz.

rült a dolog addig, míg az egyházkerület meg nem sürgette tanulmányi érdekből a temetési szolgálatok rendezését.⁴⁹ Így is elteft egy esztendő, míg az egyháztanács végre a javaslattal szemben a fél kántus díját csak 12, az egészét csak 25 K-ra emelte, s újonnan létesítette az ú. n. díszkántust. Ennek díja 50 K. A fél kántus 8, az egész 16, a díszkántus 20 diákból állott. A kisharangosok díjára nézve elfogadta a javasolt 60 f-t. Megállapította azt is, hogyha a kántor akadályozva van, a kurvezető növendék rendes osztalékau felül még 1 K-t kapjon.⁵⁰ Bár ez összegek a javaslatba hozott összegnek még felét sem teszik, mégis jelentékeny a különbség. A tanárkar megállapítása szerint a növendékek fenntartási költségeiket jórészt fedezhetik; az osztalékokból a konviktusi díjak levonatnak, a jövedelem összegéről a szülők értesítetnek.⁵¹

A növendékek havi keresete az emelés előtt: IV. osztályosé 16—20, III. o. 10—15, II. o. 5—8, I. o. 2—4 K. Ezzel szemben a szükséglet: koszt 17, lakás 8, mosás 3, világítás 1.20, összesen 29.20 K.⁵² Az emelésre tehát szükség volt, hogy legalább a felsőbb éves, jártasabb növendékeknek meg hozza a szükséges összeget. Megemlíthetjük itt az összehasonlítás kedvéért, hogy az új életre kelt intézet élételének negyedik évében egy-egy növendék jutalékát az évi 800—1000 frt-os keresetből, az akkori létszám (bent tanul 21, segéd-tanítói álláson kint van 10) mellett, évi „20, 30, 40, 50 új forintra“, mint a forrás mondja, „könnyedén lehetett tenni“.⁵³

Meg kell még emlékeznünk arról, hogy a kántust nem ritkán a városon kívüli szolgálatra is elvitték. Itt különbséget tettek a város határában (filia) és a vidéken teljesített szolgálat között. Vezető a filiában a kántor, máshol a zenetanár. A díjak általában kétszeresek az uliköltségen és ellátáson kívül.⁵⁴ A jegyzőkönyvekben egy helyen nyoma van, de valószínűleg többször is megtörtént, hogy halott felett való *virrasztásra* is rendeltek ki növendékeket!⁵⁵ Továbbá gyakran előfordult, hogy a helyi temetéseken felülfizetéseket kaptak. Hogy ezeknek fegyelemrontó hatását a tanárkar ellensúlyozza, rendszerint a segélypénztárba utalta a pénzeket. Egyébként is ezeknek a korlátozására kellett törekedni, mert tapasztalni lehetett, hogy némelyek felülfizetés nélkül kelleetlenül végezték a szolgálatot.

Hegedüs Endre kántor pár évig kezelte csak a temetési pénztárt. Az iskolai széktől felmentését kérte, mire ez a seniorra bízta a pénzek felvételét,⁵⁶ azzal a kötelezettséggel, hogy másnap reggel mindig számoljon el az igazgatónak. Az igazgató a zenetanárral ki-

⁴⁹ K. j. 1908. — 114. sz.

⁵⁰ Egyht. 1909 okt. 23. — 465. sz.

⁵¹ Tk. 1909 dec. 2. — 45. sz.

⁵² I. 1908 július 1. — 94. sz.

⁵³ 1858/59. Ért. 12. 1.

⁵⁴ Isk. szék. 1867. — 136. sz.

⁵⁵ Tk. 1891 okt. — 154. sz.

⁵⁶ Isk. szék. 1874 szept. 2. — 137. sz.

dolgoztatta a felosztási tervezetet s a kiosztást minden hónap 2-án együtt végezték. Később a pénztár teljesen a senior kezelésébe ment át; amikor pedig a seniori állás megszűnt, akkor került a legalkalmasabb helyére, az egyházi pénztárba.⁵⁷ A kerületi jegyzőkönyvek évről-évre beszámolnak a „sokszor igen terhes szolgálattal“ kiérdemelt keresmények összegéről. Ezek az 1909. évi rendezés előtt nem érik el az 1400 frt-ot sem, míg az 1909-10. évben meghaladják a 4000, a következő évben pedig az 5000 koronát.

A díjak emelése nem hozta meg azt a megnyugvást, amit mindenki remélt, sem tanulmányi, sem fegyelmi tekintetben. Az óramulasztások nem szüntek meg, ha némileg apadtak is. A temetések legtöbb esetben már délelőtt 10 órakor kezdődtek. Emiatt a tanítási órákat a legrégebb idők óta, télen-nyáron már reggel 7 órakor elkezdték; képzelhető, hogy az első órák a rossz világítás mellett hogyan folytak le; a 9-10-ig való órákról pedig korábban el kellett bocsátani a temetődiákokat. A délutáni órákról sokszor a növendékek túlnyomó része hiányzott. A rajz, torna és gazdaságtan tanárai nem ritkán jelentik, hogy a délutáni órán csak 3—4 növendék volt jelen. Hogyha ugyanarra a növendékre napjában többször is rákérült a sor, testileg kifáradtan, nem nagy kedvvel láthatott a tanulásához. Mivel azonban a tanárkarnak nem volt módjában gyökeres intézkedéseket tenni a helyzet megjavítására, az évlizedeken át fennálló nehéz helyzet egyre súlyosbodott. Minden javaslatra az volt a felelet, hogy a növendékeket nem lehet megfosztani keresetüktől és hogy leendő kántoroknak szükségük van rá, hogy jövő hivatásuk végzésében gyakorolhassák magukat. Erre különben a tanulmányi és fegyelmi ügyek tárgyalásánál még visszatérünk.

Az Értesítőben a jövő iskolai évre vonatkozó utasítások közt évről-évre ott van a figyelmeztetés, hogy a növendékek ezekre a szolgálatokra kötelezve vannak. „Ennélfogva az egész növendéksereg a szünidőket egyszerre nem élvezheti. Mint egyházi emberekhez illik, fekete vagy sötét ruhában kell járniok s kemény kalapot kell viselniök.”⁵⁸

Az első követelmény, tekintve hogy a vakációra csak igen csekély támogatást kaptak a fiúk, különösen a szülők szempontjából jelentett nagyobb anyagi megterhelést. Egymást érik a felmentést kérő levelek; be is látja mindenki, hogy a kérés méltányos, de a suprema lex, hogy temetési kántusnak lenni kell, útját állja a teljesítésnek; különösen a jó énekeseket tartották itt a szünidőre is. Lépten-nyomon előfordulnak az engedély nélkül való eltávozások; ez pedig a fegyelmet lazítja. Ilyenkor a büntetés (rendszerint pénz, temetési járulékok hosszabb vagy rövidebb időre szóló elvonása) többnyire enyhe, tehát nem vezet célhoz. Csak a század elején teszi lehetővé az igazgatótanács, hogy a szünidőnek legalább egy részére,

⁵⁷ Egyht. 1913 július 20. — 352. sz.

⁵⁸ 1866/67. Ért. 18. l.

a zenclanár Leosztása alapján, felvállva eltávozhatnak a fiúk. A bennmaradók konviktusára pedig az addig 160 K helyett 400 K-t vesz fel az egyház a költségvetésbe.⁵⁹

A másik követelmény is sok elégedetlenségre adott okot: nehéz volt a növendékeket a sötét ruhára és kemény kalapra kötelezni, kivált a szegényebbeket.

Hogy a temetési szolgálatok alól nem igen akarnak a növendékek kibujni, az az anyagi ellenszolgáltatással megmagyarázható. De annál gyakoribb a panasz a templomi szolgálatok elmulasztása miatt. E tekintetben azonban a tanárkar mindig helyre tudta állítani a rendet.

Arra a kérdésre, hogy e szolgálatok fenntartása, egyfelől a segélyezés, másfelől a kántorképzés szempontjából, hasznos volt-e, kénytelenek vagyunk tagadó választ adni. A mérleget nagyon lenyomja az a sokféle áldozat, amit érte tanulónak, tanárnak, szülőnek hoznia kellett. Nem volt az intézet életének olyan mozzanata, amelyre ez az intézmény zavarólag ne hatott volna. Az állami ellenérzés egyre sürgeti a revíziót; elodázhatatlanul szükségesnek tartja a módosítást az egyházkerület is, de a díjak emelésén kívüli alig történik valami. A tanulmányi eredmény egyre szomorúbb képet mutat, a növendékek létszáma egyre apad, úgyhogy még az egyetemes konvent is felvilágosítást kér (1913). Hogy e tekintetben más okok is voltak, az természetes, de hogy ezek közül a temetési szolgálat a leg súlyosabbak egyike, az bizonyos. Megvan ez az intézmény ma is, de a több mint fél évszázados tapasztalatok figyelembevételével módosítva. S bár az intézet életében most is teherként jelent, ez a teher elhordozható s a tanítóképzés érdekeit most már nem veszélyezteli.

⁵⁹ Egyhí. 1910 szept. 17. — 423. sz.

IX. Nevelés

Célkitűzés. Vallásos és hazafias nevelés. Ifjúsági istentiszteletek. Iskolai ünnepek. Nyilvános szereplés. Tanár és tanítvány egymáshoz való viszonya. Jótékonyság. Ifjúsági egyesületek: önképzőtársulat, énekkar, zenekar. Testnevelés: tornahely, tornaterem, tornatanár. Önkéntes tűzoltóegylet. Célbalövés. Tanulmányi kirándulás.

Célkitűzés. Az új életre kelt tanítóképző, mint hitfelekezeti intézet, elejétől fogva arra törekedett, hogy a leendő tanító lelkében „a tiszta vallásosság és az Üdvözítő tudománya iránti legbensőbb szeretet, s ebből származó jó erkölcs megalapíttassék; de nem téveszté szem elől azt sem, hogy bennök az egyházas jellem és érzelem kifejtessék”.¹ A tanárkör különösen „oly szellem és közérület megalapítására” törekedett, melyek a népiskolai tanító „szerencsés működésének föltétlen feltételei”. Ilyenek a kegyeletes érzés, szerénység, igénytelenség, tisztelet a törvények, készséges engedelmesség az előjáróság iránt, pontosság a köteleességek teljesítésében. Ha az intézeti törvények néhol túlkeménynek tűnnek is fel, meg kell gondolni, „hogy a templomi és temetési szolgálatoknál a legkisebb rendtelenség is botrány”. Az intézetben pedig az ifjú, kevés kivétellel megszokja kötelességeinek „minden maga erőltetése nélküli pontos teljesítését”.² Az írott törvények hiányát pótolta az igazgatónak és tanároknak személyes befolyása a tanítványokra, továbbá az az eljárás, hogy a növendékekkel minden hónap végén összegyűjtötték s „az igazgató és tanárok jelenlétében felolvastattak mind azon intézeti tények, melyek az erkölcsiségnek, ildomos magaviseletnek, rendnek, szorgalomnak, pontosságnak kisebb-nagyobb mértékben sérelmére voltak. Ilyenkor minden alkalom felhasználtatott arra, hogy a netalán keletkező rossz csírájában elfojtassék, a növendékekkel intézeti állása s kötelessége megismertessék, a jónak magva elhintessék, az erkölcsiség meggyökereztesse”. A lefolyt félévben (1858-59. I.) azt a tapasztalatot tette a tanárkar, hogy a növendéke-

¹ 1859/60. Ért. 16. l.

² 1862/63. Ért. 20. l.

ket, kevés kivétellel, „hivatásuk iránti előszeretet, az igyekezet és szorgalom szelleme vezérli“.²

Ezen az úton igyekezett haladni mindenkor az intézet nevelőmunkája, kiegészítve természetesen mindenkor a hazafias nevelés munkájával, amiről azonban a múlt század közepén hangosan beszélni nem lehetett.

Vallásos és hazafias nevelés. Mindaz, amit az Alapszervezethől és a legrégebb Értesítőkből nevelési kérdésekről olvashatunk. Nagy László igazgatót, mint igazi vezetésre hivatott nevelőt mutatja be, aki világosan maga előtt látja feladatát, mély vallásos érzéséről és meggyőződéséről irányítva.

Az Alapszervezet szerint az intézet rakja le az alapot, hogy a népiskolai tanító, mint nevelő, mint tanító, mint a társadalom tagja és mint az egyház leendő szolgája egyaránt betölthesse hivatását.

Mint nevelő legyen bensőleg, azaz erkölcsileg művelt, hogy erkölcsi műveltséget önthessen növendékeibe. Legyen meggyőződve azon nevelési elvek helyességéről, amelyek gyakorlati eljárását vezetik. Legyen erélyes, következetes és fáradhatatlan, hogy a jónak elismert nevelési elvek alkalmazását keresztülvihesse. Legyen józan gondolkodású, higgadt, szenvedély nélküli; szeresse hivatását; érezze magát boldognak gyermeki körben; legyen megbarátkozva a népneveléssel; szeresse a szépet; legyen elégedett és igénytelen; vallásos, kegyeletos, hazafias, egyházas érzelmű.

Mint tanító birjon tudományos képzettséggel, azaz minden tantárgyakban, melyek a kor szükségének megfelelő s e szerint rendezett népiskolákra kiterjeszthetnek, avatott legyen. Birjon pedagógiai képzettséggel elméletileg. Elméletben ismerje mindazokat a lényeges alapelveket és szabályokat, melyek a nevelésre vonatkoznak s melyeknek őt, mint nevelőt, vezetni kell. Ismerje az oktatás célját, eszközeit, módját, ismerje az iskolai fegyelmet és szerkezetet. Gyakorlatilag képes legyen a tanulókat alkalmazni; az oktatás által a növendék érzésére és akaratára hatni; a növendéket szellemi tevékenységben tartani, fegyelmezni, a tanítvány ragaszkodását és szeretetét bírni, magának ezek előtt tiszteletet és lekintélyt szerezni, a tanítvány eszelekedeteit józanul megítélni, a büntetéseket hatállyal gyakorolni, munkájának sikert biztosítani.

Mint az egyház leendő szolgája birjon jártassággal s ügyességgel az egyházi szolgálatokban. Legyen vallásos jellem. E végett a vallásban való oktatásnak oly szellemben kell történnie, hogy az által Istenben való élő hit, az üdvözítő és isteni tana iránti belső szeretet megalapíttassék, hogy a növendék gondolatát, érzését és akaratát, lehát egész lényét a tiszta vallásosság hassa át.³

Mint a társadalom tagja tartsa tiszteletben mindazokat a viszo-

² Ig. jelentés: 1859 márc. 30.

³ 1859/60. Ért. — 7. l.

nyokat, amelyek a tanítót a szülőkkal, a községgel, alsóbb és felsőbb előljárókkal és tisztvársaival összekötik. Ne szolgálai aláztatosság és más, tanítói hivatalhoz nem illő magaviselet, hanem a köteleesség hű teljesítése, buzgalom, férfiaság és ezekből származó tisztelet által igyekezzék az életben kedvező viszonyokat megalapítani.

Az egyházi szolgálatok előiskolája a templomi és temetési szolgálat, de gyakorolják őket a biblia felolvasásában s prédikációk elmondásában is. A növendékeknek a legációk is alkalmat nyújtanak istentisztelet végzésére, továbbá *intézeti istentiszteletek* is vannak. Valamelyik növendék a vallástanártól jóváhagyott egyházi beszédet mond el, másik növendék orgonajátéka mellett. Vasárnap kétszer mennek templomba. Hétköznap hetenként kétszer, délelőtt a kántor vezetése mellett, délután pedig egészen magukban tartoznak szertartásainknak reájok eső részét végezni a kellő gyakorlottság megszerzése céljából.⁵ Gondosan örökődik a tanári testület azon is, hogy a növendékek az úri szent vacsorával minél gyakrabban éljenek. Utóbb az intézeti istentiszteletek elmaradnak. Jóval később, a 90-es években az igazgató, H. Kiss Kálmán, az igazgatótanács lelkészelnöke Filó Lajos s a főgimnázium igazgatója, Adám Gerzson, felújítják az ifjúsági istentiszteleteket; a szolgálatot maguk végzik.⁶ Az igazgatótanács megállapítása szerint ezek az istentiszteletek „az ifjúság lelkiületére igen jótékony hatással voltak“. Az egyházi beszédek és könyörgések gyakorlása sokáig fennmaradt (1907), majd a tanárkar azzal hozta ismét életre, hogy az önképzőkör munkássága körébe utalta, megbízván a vezetéssel Váczy Ferencet, az új igazgatót.⁷

A század végén a budapesti ifjúsági egyesület kiküldötte felkereste növendékeinket; megismertette velök a keresztyén ifjúsági egyesületek célját, t. i., hogy megóvni igyekeznek a fiatalságot a káros külhatásoktól s meghívta őket a budapesti egylet közgyűlésére. A megjelenést ugyan a temetési szolgálatok nem engedték, de az egyesület megalakítását az önképzőkör keretében engedélyezte a tanárkar. H. Kiss Kálmán igazgató bibliamagyarázatokkal, e munkából is vette részét.⁸

A vallásos és hazafias neveléshez csatlakoznak az *iskolai ünnepek*. A protestáns hitünkhöz tartozásnak tudatosítása szempontjából jelentős a reformáció emléknepjének a megünneplése, 1895 től külön, vagy együtt a gimnáziummal. De nem mulasztanak el más emlékünnepeket sem. Így az egyházi életünkben alapvető fontosságú 1790-91. évi XXVI. tc. centennáriumát (1890), a bécsi béke 300. évfordulóját (1906). Ellhunyt nagyjaink tiszteletére is rendeznek emlékünnepeket. Nemzeti ünnepeink közül a március 15-ét Técsy Bálint

⁵ Ugyanott.

⁶ Igt. 1895 jan. 19. — 9. sz.

⁷ 1913/14. Ért. 43. l.

⁸ I.; 1899 márc. 7. — 13. és nov. 30. — 103. sz.

és neje, az október 6-át pedig Kovács Lajos lelkész, 48-as honvédhadnagy alapítványa tartalommal is törekedett ellátni. Megünneptették 1898 óta április 11-ét (legtöbbször másik napon), a koronázás évfordulóját (1892 óta) és a király nevenapját. Megemlítendő, hogy március 15-ét eleinte az egyházzal ünnepelte az intézet, mert mint a jelentések kiemelik: „mindenestől az egyház testéhez tartozóknak érezzük magunkat”.⁹ Továbbá hogy a helybeli olvasóegyletek meghívására a növendékek március 15-én ez egyeletekben előadással, szavalattal, vagy karénekekkel vettek részt. Ennek a tanárkar nem állotta útját, bár utána rendszerint megvendéglés következett. Külön ki kell emelnünk az ezredéves emlékűnnepet, amelyet 1896 május 9-én a népiskolák, a főgimnázium és a tanítóképző növendékei együtt ünnepeltek a templomban. Másnap, az egyházközség ünnepén közreműködött az intézeti énekkar. Továbbá a város közönségétől rendezett tetélleni emlékűnnepet (1896 augusztus 30), amely a honfoglalás emlékére felállított emlékoszlop felavatásakor ment végbe, teljesen a H. Kiss Kálmán igazgató elgondolása és irányítása szerint, az egyházak, a politikai és közigazgatási hatóságok, az iskolák tanárainak és növendékeinek, ezek között különösen a tanítónövendékeknek cselekvő részvételével.

A nyilvános szereplést és a társas érintkezést, régebben nem jó szemmel nézte a tanárkar. Talán ennek tulajdonítható, hogy az igazgatótanásban is szóba került „a növendékek kissé szögletes megjelenése és modora”.¹⁰ Táncmulatság rendezése, vagy táncpróba tartása pl. „szorosan megtiltatott” (1865). Ez a felfogás utóbb enyhült és szokássá lett, hogy valamilyen intézeti célra, többnyire taneszközökre vagy segélyezésre, az ifjúság táncmulatság rendezésére kapott engedélyt. Tánciskolába is járhattak (1887-től), lehetőleg a tanulóifjúság részére tartott táncanfolyamokra. Az énekkart többször megkereste a városi közönség s a jótékony Nőegylet nyilvános szereplésért. Ezt a tanárkar nem ellenezte, de már hogy műkedvelő színelőadáson szerepeljenek, nem engedte, „legfeljebb mint statiszták és kardalosok” léphettek fel.¹¹

Hogy a tanárkar iskolán kívül is érintkezett a tanulóifjúsággal, arra nézve egyellen adatunk van. A Szalay-Faragó népiskola felavató ünnepén közreműködött az énekkar. Az alapító asszonyság, özv. Szalay Pálné, elismerése jeléül 50 frt-ot ajánlott fel az énekkar tagjainak megvendéglésére. Ekkor rendezett a tanárkar, az adományozó nevében, a fiúk részére a tápintézet helyiségében közvacsorát.¹²

Az a bensőségesnek mondható érintkezés, amely tanár és tanítvány között manapság szinte önként érthető, a régi időben bizony

⁹ K. j. 1899 okt. 23. — 20. sz.

¹⁰ Ig. Biz. 1877 nov. 17. — 65. sz.

¹¹ Tk. 1892 febr. 13. — 25. sz.

¹² Tk. 1882 szept. 24. — 153. sz.

nem volt meg; bármennyire szíven viselte is a tanárkar, különösen az érdemesebb növendékeknek sorsát, bizonyos távolság mindig megvolt tanár és tanítvány között. Szerke a városban elszórt lakásokban a növendék nem igen érezte, hogy tanárainak szeme rajta van. Pedig könnyen meghittebbé válhatott volna a viszony tanár és tanítvány között, ha a tanárok a diáklakásokat rendszeresen és céltudatosan látogatták volna. A 90-es évek elején kezdenek mutatkozni a kintlakásból eredő bajok; ezeknek nyomában mindinkább meggyőződéssé válik az internátusi nevelés szükséges volta.

Talán itt lesz helyénvaló ez időből egyik igazgatói jelentésnek a tanulók magaviseletére vonatkozó számadatait bemutatnunk.¹⁵

Oszt.	Példás	Dícséretes	Jó	Törvényszerű	Létszám
I.	1	1	10	—	12
II.	—	2	16	2	20
III.	2	4	14	—	20
IV.	—	4	15	—	19
I—IV.	3	11	55	2	71

Vagyis a növendékek ellen különösebb panasz nincs ugyan, de kisebb-nagyobb kifogás majd mindegyik ellen tehető. Bizonyos az is, hogy az osztályzatok három első foka közt értelmileg alig lehet különbséget lenni.

H. Kiss Kálmán igazgató a nevelés egyik nagyon fontos tényezőjének tartotta a növendékeknek a *jótekonyság erényében* való gyakorlását s az erők egyesülésére való szoktatást. Ékesen szólnak erről az egyházkerületi jegyzőkönyveknek az igazgatói jelentések alapján évenként közölt adatai. Nem érkezhettek az intézethez adakozásra való felhívás, akár jótekonycélú egyesületek, akár templomot építeni szándékozó egyházak, akár egyházunk és nemzetünk nagyjainak szobrot vagy emléket állítani akaró mozgalmak vezetőségei részéről, hogy az ifjúság készségesen ne járult volna filléreivel a nemes célokhoz. Különösen a Nagypénteki Református Társaság ügyét viselte szíven H. Kiss Kálmán. Ennek céljaira a jutalmazott, vagy ösztöndíjas növendékeknek szívesen nyújtott adományaiából, másfél évtizeden át mindig tudott kisebb-nagyobb összegeket juttatni. Rámúltunk más helyen arra is, hogy az ifjak több ízben egyik-másik társukat közösen taníttatták. Egyik elhalt társuknak pedig gyógyszerlári tartozását rendezték (1908).

A mondottakból megállapíthatjuk, hogy a tanári testület felhasználni igyekezett mindazt, ami a növendékekből hűséges egyháztagot, jó magyar embert és jó magyar tanítót formálhatott. A növendékek túlnyomórészt jólelkű, hajlítható, bár felelőtlenségre és könnyelműségre is hajló ifjak, akikkel tanáraik, kedvezőbb viszonyok mellett, többre mehettek volna. Sokféle oka van, sajnós, hogy a ked-

¹⁵ Igt. 1893 júl. 4. — 24. sz.

vezőtlen viszonyok hatása alatt a fegyelmi állapot és vele együtt a tanulmányi eredmény aggasztóvá, sőt majdnem reménytelené válik. Majdnem. De szerencsére, óriási erőfeszítéssel, le lehetett küzdeni az akadályokat.

Önképzőkör. A tanári testület korán felismerte annak jelentőségét, hogy milyen fontos szerepe van tanító-nevelésben az önművelésnek. „Az intézeti oktatás csak az alapot teszi le a jövő tanítói hivatáshoz, de a teljes kiképzést csak komoly önszorgalom adhatja meg.“ Ennek kifolyása valószínűleg, hogy a növendékek nehéz kezeményeikből 15-en járatták a Néptanítók Könyvét. Olvassák közösen a Lelki Kincstárt és a Vasárnapi Ujságot. Használják a főgimnázium könyvtárát is, de ez tudományos könyvekből áll. „Tudós munkák tanulmányozása pedig, leendő népiskolatanítónak, sem általános művelődésére, sem hivatási képzésére nem alkalmas.“ A tanárkar oly könyvekről óhajt gondoskodni, amelyek az ő hivatásuk körébe tartoznak. Ezekből hasznos kincseket gyűjthetnek!¹⁴

Hogy az ifjakat minél nagyobb önmunkásságra lehessen serkenteni, a tanári testület önképző órák tartására kötelezi őket és kidolgozza ezeknek tervezetét.¹⁵ Céljuk kettős: fölkelteni az ifjakban az önképzés szükségérzetét és tért nyitni a produktív lelki erő kifejlődésének, továbbá kiegészíteni az elméleti képzés hiányait s jobban beavatni őket a jövő hivatási munka körébe, gyakorlati ügyességre vezetés által. Eszközök: összejövetelek, olvasás, ezekről beszámolás, írásbeli dolgozatok, élőszóbeli előadások, tárgyalások, jutalmazások. A tervezet igénybe veszi a szaktanárok közreműködését és megjelenését. Mivel az iskolatanító nem az elméleti, hanem a gyakorlati élet embere, inkább gyakorlati tartalmú, érthetően megírt könyveket olvassanak a növendékek. Ilyenek a vallásos, történelmi, természet-tudományi művek, útleírások, tanulságos iratok a nép életéről stb. Tudós munkák és szépirodalmi művek kizártnak (!) az önképző órákról: „a sok olvasás tanítónak nem való, erre ideje sincs“. A tanító legyen képes az előtte ismeretes tárgyakról összefüggőleg és folyékonyan beszélni. Ennek gyakorlására próbálja „a megolvasott darabokat“, vagy egyes tárgyak részleteit, népiskolai színvonalon előadni vagy magyarázni. A jutalmazásoknál a fő súly nem a jeles tehetségre fektetendő, mert ez elbizakodottá tehet, a többiben pedig visszanyomja az igyekezetet, hanem a kifejtett szorgalomra és önmunkásságra. Az önképző órák elmulasztása leckemulasztásnak vételik. Egyik későbbi tanárkari értekezleten tett bejelentés szerint, október, november és december hónapokban a munkásság abból állott, hogy a harmadévesek ötféle ABC bírálatos átnézésére, a másodévesek Sasku Károly neveléstanából a testi nevelést tárgyazó rész kivonatolására, az első évesek pedig helyesírási gyakorlatokra kap-

¹⁴ 1859/60. Ért. 15. l.

¹⁵ Tk. 1864 márc. 17. — 134. sz.

tak utasítást.¹⁶

Az önképzés munkáját támogatja az egyre növekvő könyvtár. Megismerkednek az ifjak a magyar pedagógiai irodalommal és más-nemű jeles magyar művekkel. „S ha számbavesszük azt is, hogy köztük a Protestáns Népiskolai Közlönynek 64 előfizetője van, azon örvendelés jelenséggel találkozunk, hogy a tankönyveken kívül 242 frt-ot juttattak a szegénység ez ismeretes gyermekei sanyaru fillé-reikből, szellemi javukra! Ez becsületükre válik.”¹⁷

Az Önképző Társulat tehát a tanítóképzés szolgálatával indult el útjára. 1870-ben újra szervezi Kiss Áron igazgató. Útja azonban elég göröngyös. Többször kénytelen működését a temetések, vagy más hasonló gátló körülmények miatt szüneteltetni. Az 1880-81. évi Értesítő arról beszél, hogy néhány évi szünetelés után új életre ébredt. Minthogy az életbe kilépő tanítók kötelesek felekezeti vagy községi tanítóegyesületbe lépni, az Önképző Társulat, a tanárkar vélekedése szerint, a közvetlen önművelés mellett arra is előkészít, az egyesületi életre való neveléssel és az egyesületi ügymenet megismertetésével.¹⁸ A következő évben azonban már újra megszűnt. „különböző akadályok következtében“ s csak több év múlva alakul meg ismét, az ifjak kérelmére.¹⁹ A tanítóképzés különleges érdekeitől elkanyarodott a kör és „tevékenysége paedagógiai és szépirodalmi dolgozatok készítésében és bírálásában, költői és prózai művek elszavalásában és felolvasásában állott”.²⁰ (Ezek a szavak évek hosszú során át ismétlődnek a Kerület jegyzőkönyvében is.) A megalkulásra évenként kellett engedélyt kérni.

1890-től kezdve az iskolai ünnepek rendezését veszi kezébe, elsősorban a reformáció emléknepjén, vagy március 15-én tartván egy-egy díszközgyűlést, nem ritkán közösen a gimnáziummal. Egy-egy jelesünkről (Patay Sámuel és neje, Vörösmarty, Jókai, Eötvös József) szintén megemlékezik, mint ahogy nem feledkezett meg Comenius harmadik centenáriumáról sem (1892). Az első alapszabály 1880-ban készült. *Pályaművekről* keveset tudunk. 1871-ben 4 frt-tal jutalmazta Fazekas Zsigmond III. é. növ. elégiáját. Ugyanő nyerte meg Kiss Áron igazgatónak a legszorgalmasabban működőlag számára kitűzött 5 frt-os jutalomdíját. 1881-ben pedig Burgván Aladár III. é. növ. nyert el egy 10 frankos magyar aranyat módszertani dolgozatával. Csak az 1905-6. iskolai évtől kezdve vannak mindig pályatételek, pedagógiából, magyar irodalomból, vagy komoly és vig szavalatért, stb.

Az önképzés munkájának támogatására már a legrégebb időben olvastak a növendékek folyóiratokat. Az 1871-72. évi Értesítőből

¹⁶ Tk. 1865 január 5. — 147. sz.

¹⁷ 1865/66. Ért. 12. 1.

¹⁸ 1880/81. Ért. 3. 1.

¹⁹ Tk. 1887 januára 4. — 1. sz.

²⁰ I. 1890 június hó — 42. sz.

arra lehet következtetni, hogy erre állandóan alkalmuk volt. Ekkor l. i.: az Önképző Társulattal összekötött *ifj. olvasóegyletnek* minden növendék tagja. Járattott 10 lapot. Ezek közül 6 szaklapot. Utóbb a tanárkar olvasókört állít fel az Önképzőkör helyett, amelyet nem lehetett megnyitni.²¹ Meghatározott időben a tanárkar részére járattott folyóiratokhoz is hozzáférhettek a tanulók. Majd a jelenlegi épületbe való beköltözéskor, az ifjúsági könyvtár helyiségében, külön olvasótermet is sikerült berendezni, sajnos, csak nagyon rövid időre.²² Hogy az ifjúsági könyvtár mellé miért kellett 1904-ben külön önképzőköri könyvtárt alapítani: nincs eléggé megokolva azzal, hogy az ifjúsági könyvtárban nem igen voltak szép-irodalmi olvasmányok.²³ Utóbb úgyis csak egyesült az ifjúsági könyvtárral.

A kör *anyagai szükségleteinek* fedezésére szolgált a tagsági díjon felül (1 frt) az esetleg rendezett mulatságok jövedelme, továbbá néhány adomány, rendszerint pályadíjakra. Előbb csak az önként vállalkozók voltak a kör tagjai, de a tanárkar a létszám apadása miatt kénytelen volt minden rendes tanulót tagságra kötelezni s a tagsági díjaknak az iskolai díjakkal együtt, a beiratkozások alkalmával leendő beszédését elrendelni.²⁴

Felügyelő tanárok voltak: Nagy László, Kiss Áron igazgatók, Király Pál, Losonczy László, dr. Dezső Gyula, Kaszap Gyula és Osváth Ferenc tanárok. Ezek a kör munkásságának irányításán kívül ellenőrizték, utóbb pedig végezték a kör pénztárának kezelését; számadásaikat a többi pénztárétól eltérőleg, nem az igazgatótanács, hanem a tanárkar vizsgálta meg és hagyta jóvá. A pénztár forgalma 3-400 koronáig emelkedett.

Megemlítenőd, hogy a tanárkar az Önképzőkör keretébe utalta mindazon ifjúsági alakulatok megvalósítását, amelyekre a tanulók vállalkozni akartak. Így a „Paedagogiai Társaságot“ (1894), a vallásos egyletet (1899 és 1905) a Keresztyén Ifjúsági Egyesületet (1911). Ezek azonban még a kör szakosztályai gyanánt való megalkakulásig sem jutottak el.

Említsük meg végül, hogy *ifjúsági lappal* is próbálkoztak a növendékek, még pedig az 1856-57. iskolai évben, tehát az újrábredés második évében. A címe *Ibolyák*, célkitűzése szerint „Közöny a tanítóképző intézet, irodalom, ipar és művészet, nemzeti és családi nevelés, vallás és iskolai élet köréből. A képezdészek és mások közremunkálásával, megjelenik minden héten egyszer, nagy negyedréti iven“ (kézzel írva). Szerkesztők: Tömösközy József (később több mint 50 évig abonyi tanító) és Tóth Károly. Főmunkatársak Kontra Lajos, akkor már pátyi segédtanító és Galamb Péter.

²¹ Tk. 1875 nov. 3. — 29. sz.

²² Igt. 1913 febr. 7. — 10. sz.

²³ Tk. 1904 nov. 1. — 140. sz.

²⁴ 1913/14. Ért. 43. l.

Rendes munkatársak: Darab Ferenc, Fazekas József, Varasdí Sándor és Farkas Ferenc. A díszes címlappal, gondosan összeállított lapszámokat tartalmazó kötetet „T. cz. Fazekas Lajos tanár úrnak, hála jeiéül“ ajánlották fel a szerkesztők.²⁵ Az első lapszám 1856 november 17-én, az iskolai évben utolsó pedig 1858 július 20-án jelent meg. Pontosan egy év múlva, 1857 november 17-én, megjelent a második évfolyam első száma is. Ez is benne van a kötetben. Lehetséges ezt a kötetet kegyeletes megindultság nélkül forgatnunk. A választott pálya iránt érzett szeretet, ifjú lelkesedés és a művelődés vágya szól felénk a naiv, de talpraesett sorokból. Érintkezésben vannak a debreceni pályatársakkal, ahol félévvel később indult a képző, mint nálunk. Sőt, hogy a lap élete annál mozgalmasabb legyen, nem hiányzott fiatal intézetünkben a konkurrens ifjúsági lap sem, *Estibibor* címmel. Utóbbit nem ismerjük, de egy szerkesztői üzenet tanúsága szerint vitába is keveredtek.

Sokkal igénytelenebb a másik kísérletezés (1894). A heköszöntő szerint az Önképzőkör vezetői az ifjúság elé akartak lépni, buzdítás céljából, „hogy pályánkon esüggedellenül haladhassunk“. Egyedül „szellemi sikereket“ óhajtanak elérni. Az első szám hektográffal sokszorosítva, meg is jelent.²⁶ A címe: *Hit, Remény, Szeretet*. Pedagógiai és szépirodalmi helilap. Szerkesztő: Kovács Alajos III. é. növ., kiadó: Molnár Zoltán IV. é. növ. Tréfás melléklete a „*Peták*“. Sajnos, az első számmal mindjárt meg is szűnt. A tanárkar nem méltányolta eléggé s nem engedélyezte, „mert a lap szerkesztése és annak kiállítása nagyban elfoglalná a növendékek tanulási idejét!“²⁷

Énekkar, zenekar. A templomi és temetési szolgálatok alkalmával az egyház vezetősége mindig összhangzatos éneklést kívánt, úgyhogy a képző énekkarát valóságos egyházi énekkarnak tekintették. Ennek különleges feladata a templomi szolgálatok sorában, a sátoros, valamint a hazafias ünnepeken és más ünnepélyes alkalommal, művészi színvonalú énekszámok előadása is volt. Az énekkarnak a vezetője a zenetanár. Az igazgatótanács újabban pontosan megállapította azt is, hogy mikor köteles az énekkar az istentiszteleteken közreműködni (1927).

Az egyházi szolgálaton kívül, nyilvános szerepléséről is tudunk az énekkarnak. Így Nagy József zenetanár, hogy az egyház terhelése nélkül zeneeszközöket szerezhessen az intézet, az egyházi énekkarral együtt tartandó hangversenynek helyiségül a főiskolai nagyterem átengedését kérte, amit az egyház „szíves készséggel által adott“.²⁸ Azonban az ifjúság, úgy látszik, nem elégedett meg csupán az egyházas szellemű énekkarral, mert elég korán és több ízben

²⁵ Temesközy István tisztviselő, az egyik szerkesztő unokája (Pestszentlőrinc) ajándéka az intézet könyvtárának.

²⁶ I. 1894 okt. 1. — 128. sz.

²⁷ Tk. 1894 okt. 23. — 214. sz.

²⁸ Egyhí. 1863 febr. 2. — 117/II. sz.

megpróbálkozik azzal, hogy a tanárkartól „magánénekkar“, „énekkör“ alakítására engedélyt szerezzen. Eleinte a tanárkar kitér a dolog elől: „Élég alkalom nyílik e téren magukat a nyilvános leckeórákon kiképeztetni s a temetési szolgálatokon ugyis el vannak foglalva.“²⁹ De pár év múlva Pantó János III. o. növ. tanári ellenőrzés feltétele alatt engedélyt kap a megalakításra.³⁰ Egy félév múlva azonban be kellett tiltani, mert a dolog kimaradozásokra s visszaélésekre vezetett. Ezután a tanárkar hasonló próbálkozásoknak mindig elejét vette; e helyett az intézeti énekkar műsorát tette változatosabbá. Az egyházkerülethez beadott jelentések mindig megemlékeznek az énekkar működéséről, hosszú időn keresztül a következő szavakkal:

„Intézetünkben az összhangzatos éneklés gyakorlása kezdet óta különös figyelem tárgyát képezte. Az alkalmas növendékekből alakított férfikar, évről-évre újra szervezkedve, a rendelkezésre álló hanganyag mértéke szerint, sikerrel járul... az Istenhez vágyó hívő lelkek vallásos felbuzdításához. Míg ekként a növendék gyakorlati úton készült kántori hivatásához, más felől a különben nagyon terhes temetési szolgálatok által jövedelmet is szerez... Részt vett az énekkar valamennyi egyházi és iskolai ünnepélyen, városi és társadalmi ünnepségeken, sőt a város falain kívül is. Elérte fejlődésének azt a színvonalát, amelyről a legszebb reményekkel tekintet jövője felé.“³¹

A zenekarnak fejlődési útja csak abban különbözik az énekkarétól, hogy sokkal későbben kél életre. Itt is először magánzenekarral próbálkozik az ifjúság (1886), itt is ugyanolyan indokolással utasítja el a tanárkar. Csak Varga József zenetanár alakította meg 1902-ben az intézeti zenekart és szervezte újra két évvel később. 1905 június 17-én az énekkarral együtt hangversenyt is rendezett: jövedelmét (235.55 K) az Önképzőkörrel megfelelelte.³² Egy másik jelentés szerint egy évi szünetelés után ismét újra szervezkedett. tanári felügyelet és irányítás mellett. Heti két órában foglalkozott egyszerűbb leletű zenekari művek begyakorlásával.³³ Nagy nehézséget okoz a tanulók létszámának fogyása s ezzel együtt az a körülmény, hogy a kilépő alkalmasabb és tehetségesebb növendékek helyébe az újonnan jöttek közül nem mindig volt lehetőség a pótlásra s legjobb esetben is gyakorlatlan volt az új tag. A 10-es évek elején még elismerést szerez egy intézeti hangversennyel, de működését lassanként be kellett szüntetni, sajnos, hosszú időre.

Testnevelés. Amít ma így nevezünk, azt régebben gymnasticának, tornászatnak, vagy tornalanításnak nevezték. Intézetünkben a

²⁹ Tk. 1873 nov. 19. — 29. sz.

³⁰ Tk. 1878 febr. 9. — 73. sz.

³¹ K. j. 1907 okt. 16. — 117/2. sz.

³² K. j. 1905 szept. 12. 51—2. f. 2., sz.

³³ K. j. 1908 okt. 24. — 114 .sz. II. h. sz.

legrégibb idők óta a főgimnáziummal közösen kellett ennek az ügyét megoldani, főként a közös iskolafenntartó anyagi eszközeinek elégtelensége miatt. Ez a közösség, a közösen használt tornaterem miatt, nem volt teljesen megszüntethető máig sem, külön tanárunk is csak 1929 szeptember 1 óta van.

Az iskolafenntartó egyház, a liceum és képezdei iskolai székek tervezete alapján bizottságot küldött ki a végett, hogy „a gymnastica felállítása, kivitele“, valamint a műszerek beszerzése iránt javaslatot tegyen, az iskolai pénztárt pedig utasította, hogy a főiskola költségvetésébe 600 frt-ot vegyen fel.³⁴ Különösen Bakos Miklós presbiter buzgólkodik a „Gymnastica létrehozásában“. Ő lépett érintkezésbe, tanácskérés végett az Országos Nemzeti Tornász Egyesülettel is. Ennek egyik tagja, Bockelberg Ernő „tornász úr“ lejött Nagykőrösre. Megtekintette a gymnastica helyiségét s elkészítette a nyári és téli gymnastica tervét, 2500 frt-ban állapítva meg a költségeket. Ily tetemes költséget pedig az iskolai pénztár nem bírván meg: a gymnastica felállítása elhalasztatott.³⁵ Történt azonban, hogy a következő évben *Sebestyén Bálint* képezdei növendék személyében olyan képzett tornászt ismertek meg, aki oktatási képességéről bizonyítványt is képes felmutatni, így az egyház felhasználta ezt a kedvező alkalmat a gymnastica azonnali felállítására. E célra, a tanító fizetését is beleértve, 500 frt-ot szavazott meg,³⁶ beérvén azzal, hogyha téli tornahelyiség nem is lesz, legalább az évnek többi részében, a szabad ég alatt legyen tornatanítás. A múlt évi szakértői véleményben foglalt tornaszereket megrendelték, a főiskola udvarát pedig kellőleg elegyengetve s egy régi, hasznavehetetlen épületet lebontva, gyakorlatok tartására alkalmassá tették. Így tehát még előbb volt tornaterünk, mint ahogy azt a V. K. M. 1873-ban egyik rendeletével megkívánta. Ezt a 250 négyszögöles tornateret, a pesti tornaegylet több tagjától, Bockelberg vezetése alatt bemutatott „tornászati műelőadással“ 1870 május 11-én felavatták s ezzel a gimnázium és képezdei tanulók rendszeres oktatása megkezdődött. *Sebestyén Bálint* tanító mindjárt továbbképző tanfolyamra ment; a tanítóképzőben heti 2 órai tanításért 50 frt díjazást kapott.³⁷

A *tanítás anyaga* az Értesítők szerint rendgyakorlatokból, szabadgyakorlatokból és a testgyakorlás tanítási módszerének ismereteléséből állott. Tehát: katonai nyílt és zárt sorok képzése, felbontása, átalakítása, sorfordulatok, kanyarulatok, a sorok mozdulatának, összeállításának és kifejlésének nevei; a tagok és a törzs meghajtása, kinyújtása, függési, támaszkodási és hintázási gyakorlatok; módszertan: a testgyakorlótér berendezési módja, az ehhez való esz-

³⁴ Egyht. 1869 márc. 20. — 16. sz.

³⁵ Egyht. 1869 júl. 20. — 77. sz.

³⁶ Egyht. 1870 márc. 20. — 33. sz.

³⁷ Egyht. 1870 júl. 10. — 85. sz.

közök használata és elkészítése.³⁶ A növendékek már 1877-ben kérik s a tanárkar javasolja is a katonai fegyvergyakorlatok tanítását. Szergyakorlatok végzésének nincs nyoma. Csak 1891-ben jelenti az igazgató püspök úr útján a V. K. M.-nek, hogy szabad- és csapatgyakorlatokon kívül szergyakorlatokat is végeznek. Oktatást nyernek a tornatanítás módszerében, gyakoroltatnak a vezénylésben és a tornának a népiskolában való tanításában.³⁹ Téli tanterem még nincs. A század legvégén küldött miniszteri kérdőpontokra adott feleletekből a testnevelés akkori állapotáról a következő képet alkothatjuk:⁴⁰

Tornacsarnok nincs, tornahely azonban, a gyakorlóiskoláét is ideértve, három is van: a főgimnázium udvara 752, az intézeté 384, a gyakorlóé 204 m² terjedelemben. Játsszótér nincs. A tanító még mindig Sebestyén Bálint, okl. tornamester. A tanárkarban csupán véleményezési joga van. A növendékek száma az 1897-98. év végén 69; ezek közül jeles 6, jó 42, elégséges 21. Kötelező tornaruha, tornakör, téli tornázás, játék és korcsolyázás tanítás, valamint úszásra lehetőség: nincs. Kedvtelésből korcsolyázhatnak a városi egyesület jegén. Kirándulásra vagy játékokra a temetési szolgálatok miatt nincs idő. Ugyanez okból és mert az évvizsgák és szigorlatok idején tartatnak: nem vehetnek részt intézeti vagy kerületi versenyeken sem. Slójd, táncoktatás nincs. A rend- és szabadgyakorlatokat dobzóra végzik. Baleset nem volt. A képesítő vizsgán a jelöltek a) tornásznak (szeren); b) a tornatanítás módszeréből felelnek; c) a próbatanítás tételei között a testgyakorlásból is van kitérve tétel. Az esetleges felmentések, csak a testgyakorlás gyakorlati része alól és csak rövidebb időre, tanárkari határozattal történtek, orvosi bizonyítvány alapján. A tornaszerek száma 105, értéke 111 frt.⁴¹ Igazgató reflexiói: Általában a testgyakorlás az ifjak erkölcsi magaviseletére nemesítőleg, testi fejlődésére edzőleg, jellemük kifejlődésére üdvösen hat, „de túlságba vinni a testgyakorlatokat nem szabad!“ Az oktatást egész évensé kellene tenni, de tornacsarnok építése, ezidőszerint, csak kegyes óhajítás. Mindenik gyakorlat alkalmas a magyar faj vérmérsékletéhez, „de szükséges magyar labda és egyéb magyar játékokat vegyíteni a testgyakorlatok közé. Ellenben a lawn-tennis, criquet és football stb. mint idegen játékok nem magyar embernek valók.“ A szülők és a társadalom semmit sem tesznek a testnevelés érdekében!

Tornaversenyeken, mint láttuk, növendékeink nem vehettek részt. Pedig az iskolafenntartónak állandóan kiterjedt a figyelme

³⁶ 1875/76. Ért. 16. l. a tanítási anyag évtizedeken át ugyanez marad.

³⁹ I. 1891 febr. 26. — 20. sz.

⁴⁰ I. 1898 júl. 25. — 95. sz.

⁴¹ Az 1885-ben feloszlott „Nagykőrösi vívóegylet“ 57.07 frtot levő vagyonát a főgimn. és képző vívóeszközeinek beszerzésére adta át. Felhasználásáról nincs adat.

erre is. A V. K. M. 1891. évi rendelete, amely a Magyar Tanulók Országos Tornaversenyének intézményét rendszeresíti, nálunk is megértésre talált. Mindenki átlátta, hogy ez intézmény „kiinduló pontja lehet a lesti nevelés iránt való általánosabb és helyesebb érdeklődésnek“ s a nemes versenyzési szellem meghonosításának. Sebestyén Bálint tornatanító javaslatot tett tornacsarnok létesítése, rendes tornatanárnak alkalmazása és terjedelmesebb tornatér kijelölése iránt. „Akkor megszűnik minden gátló akadály a tornaversenyek tartásánál.“⁴²

Ámde egy évtized is eltelt, amíg a főgimnáziumi új épület felépítésével kapcsolatban az állandó tornacsarnok és a tornatanári tanszék ügye is megoldást nyerhetett (1901).

Az első közös tornatanár *Dobay László*. Megválasztásakor az igazgatótanács kötelezi a konventi tantervben megkívánt heti 4 órában való tanításra, az eddigi 2 óra helyett. Díjazását pedig érintetlenül hagyja;⁴³ majd az 1906-7. évvel 8-ra emelkedik óraszámra. Az igazgatótanács belátta ugyan, hogy heti 8 órában, összesen évi 100 K-ért tanítani nem lehet, mindamellett segíteni nem tudott. Az egyháztanács azt remélte, hogy mivel az állami tanterv elfogadása növelte meg a heti óraszámot, államsegélyből fogja rendezni a tornatanár fizetését, a Kerület pedig, mint társfenntartó, ragaszkodott az 1871. évi Alapszerződéshez, mely szerint a tornatanítást az egyháznak kell gondoskodnia.⁴⁴ Csak amikor az évi rendes fenntartói államsegélyről végleg le kellett mondani s a két iskolafenntartó újabb egységet kötött, lehetett ezt az ügyet rendezni (1908).

Dobay László működése alatt a testnevelés ügye teljesen a kor kívánalmainak megfelelő módon, erősebb lendületet vett. Része van ebben annak is, hogy a tornaterem felszerelése teljesen kielégítő, s hogy államsegélyből a képző külön is hozzájutott egyes tornaszerekhez (svéd torna). A felmutatott eredmény a nagyrészt változatlanul fennálló akadályok (délutáni órák, temetések, a tornateremnek az intézettől való távolsága stb.) ellenére kedvező. A növendékek megkedvelték a tornaórákat, egyesek, különösen a szertornában kiváló eredményt mutattak fel, s hogy a nemes ambíció sem hiányzott, egyik bizonyítéka, hogy tornakör alakítására is kértek és kaptak engedélyt.⁴⁵

A városi tanács felhívására a tanárkar megengedte, hogy a növendékek *önkéntes tűzoltó egylet*et alakítsanak. A vezető Szentpétery Károly városi mérnök, a vízpuska kezelésébe is begyakorolta az ifjakat. Ezek a szünetidőben történt gyakori tüzeseteknél, oktatójuk vezetése alatt szolgálatot is teljesítettek.⁴⁶ Állandó vezető hiányában

⁴² I. 1892 aug. 30—37. sz.

⁴³ Igt. 1901 szept. 29. — 50. sz.

⁴⁴ Tk. 1896 szept. 29. — 14. sz. 4/c. pont.

⁴⁵ Igt. 1908 szept. 28. — 13. sz.

⁴⁶ Tk. 1871 szept. 28. — 4. sz.

azonban nem lehetett állandó az intézmény sem. Szórványosan fel-felbukkan ugyan a gondolat (1876, 1891); a Magyar Országos Tűzoltó-Szövetség arra is felhívott, hogy az utolsó évfolyamon a tűzoltás és tűzrendészet 20 órában kötelezőleg taníttassék. A felhívás kiemeli, hogy a tanítók vannak leginkább hivatva a népet a megelőző tűzrendészet szabályaira kioktatni s faluhelyen tűzoltóságot szervezni és vezetni.⁴⁷ A V. K. M. is adott utasításokat e tárgyban, sőt a IV. évesektől beszámolót is kívánt.⁴⁸ Eredményre azonban, sajnos, nem tudunk rámutatni.

A *katonai kiképzés és célbalövés* 1913 őszén honosult meg. Kiképzést nyertek a III. és IV. o. növendékei a kecskeméti lövőtéren. A kiképzést és oktatást Zelky Gusztáv honvédhadnagy végezte, ki havonként jelent meg az órákon. A részvétel mindenkire kötelező volt, a legjobb eredményt felmutató növendékek a honvédelmi miniszter adományából érmeket is nyertek.⁴⁹

Itt említjük meg, hogy *tanulmányi kirándulások* rendezését sürgette és ajánlotta a V. K. M., kapcsolatosan az ezredéves országos ünnepekkel és kiállítással is. Ezek a tanárkar megállapítása szerint az intézet szervezetébe nagyon nehezen illeszthetők bele.⁵⁰ Mégis sikerült 20 növendéknek az ezredéves országos kiállításra felmenetele, Losonczy László tanár jóvoltából, aki elvállalta előbb a költségek előteremtésére való tancmulatság rendezését, majd a kirándulás vezetését.⁵¹ Hogy csakugyan milyen nehéz volt mindenkor a megmozdulás, az is bizonyítja, hogy a millenáris kiránduláson kívül, mindössze kettőről tudunk. Az egyiket dr. Kiss Áron igazgató vezette még 1875-ben Ceglédre, az ottani népiskolák tanulmányozására, a másikat a tanárkar több tagja Budapestre, 22 növendékkel, 1912 május hóban. A helyzet csak a világháború után javult: ma már kirándulásokat rendszeresen, tervszerűleg, évenként többször is lehet rendezni.

⁴⁷ Tk. 1904 jan. 24. — 21. sz.

⁴⁸ K. j. 1910 okt. 26. — 216. — VIII. a. sz.

⁴⁹ 1913/14 Ért. 46 l.

⁵⁰ Tk. 1896 jan. 30. — 13. sz.

⁵¹ I. 1896 okt. 6. — 1901. sz.

X. Fegyelmi állapot

A fegyelem meglazulása. Ennek okai. Igazolatlan mulasztások. A tanári kar felelőssége. Súlyosabb fegyelmi esetek. A fegyelem megszilárdulása.

Az intézeti fegyelmi szelleméről az 1859. évi Alapszervezet 16. §-a így szól:

„Az intézeti növendék közel áll ahhoz, hogy tanítói pályára lépjen, azért a bánásmód olyan, mely a zsenge ifjúság jövőre képezőjéhez illik, tehát humánus. Szigorú erkölcsiség, szigorú rend, pontosság, mely fölük kívánatik. Becsületérzés, szeretet, ragaszkodás, önkéntes és szabad, nem pedig szolgáló engedelmesség, mely által vezéreltetnek.“

Sajnos, ez ideális és fenkölt célkitűzés megvalósítására a tanárkar eszközei sokszor elégtelennek bizonyultak. Mert az évről-évre, ha eleinte szórványosan is, de megújuló és ismétlődő fegyelmi esetek lassanként odavezettek, hogy a fegyelem nem kívánatos mértékben meglazult. Utóbb már csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett ezen a téren a normális állapotokat helyreállítani. Többféle oka van ennek.

Ezek közül a legelső ok egyike, hogy a növendékek a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből, rendszerint már fejlettebb életkorban (17—20 év) kerültek ki. Ezek tehát az iskolai rendbe, amely azt tételezi fel a növendékekről, hogy az önfegyelmezés fokára már eljutottak, nehezen, alig, vagy éppen nem tudtak beleilleszkedni. S feltűnő, hogy éppen azokkal volt legkevesebb baj, akik segédtanítóságból tértek vissza. Ezek az élet küzdelmeiből már izelítőt kapva, jobban megbecsülték az alma mater gondos irányítását, aggódó szeretetét. Mert sokan, és ez a másik ok, éppen ezt az aggódó szeretetet ismerték félre, ezt használták ki: gyengéségnak tekintették és gondos irányítása alól kivonni igyekeztek magukat. Tanáraiknak kérő szava helyett célravezetőbb lett volna ezekkel szemben a vasfegyelem. A tanárkar, igazgatótanács mindig kész az elnézésre, megbocsátásra, kegyelmezésre, mert hiszen a büntetésnek a célja a javítás is. Ebből aztán az lett, hogy a szigorúbb büntetéseket nem hajtják végre, az

első kérő szóra kegyelmeznek, ha nem a tanárkar, akkor az igazgatótanács, a megtévedtek pedig nem érzik maguk fölött az írott törvények szigorút. Ezek az írott törvények különben is enyhék voltak. Gondolunk itt az igazolatlan óramulasztásokra. Az 1857. évben az egyházker. választmány a harmadízben mulasztót elutasítással bünteti,¹ de már az 1876. évi Fegyelmi szabályok 8, az 1880. évek pedig 6 ízben ismétlődő igazolatlan mulasztás lehetőségét tűri meg s csak akkor távolítandó el a vétkes.² A növendékek az elszórt diák-kamarákban meglehetősen szabadjára voltak hagyva. A temetési kerestetből kisebb-nagyobb pénzösszeggel is rendelkeztek, tehát a csábító alkalom és lehetőség nem hiányzott. Nem szolgált előnyére az ifjúságnak fegyelmi tekintetben az sem, hogy a lápintézetben lehetett vacsora nélkül, csupán ebédet váltani, pedig a szülők legtöbbször vacsorára is odaadták fiaiknak a pénzt. Vegyük hozzá, hogy a temetéseken testileg kifáradt ifjú kedvetlenül veszi elő iskolai tanulmányait, amelyekből vagy hallotta vagy sem a tanítást. Így származnak a diáköszejövedelek, ezekből kimaradozások, másnap iskolamulasztások, ezért pedig a hajszála sem görbül meg senkinek. Hangsúlyozzuk, hogy ezek eleinte szórványos esetek, de sajnos. csábítók. Ha pedig a nagy tanítóihiányra gondolunk, magyarázatát találjuk annak is, ha a vezetőség mindenáron inkább növelni, de legalább fenntartani akarta az amúgy is csekély létszámot. Ezért enyhe a büntetés sokszor. Ha a szülői ház támogatását akarta a tanárkar a fegyelmezés és nevelés szolgálatába állítani, csak nagyon ritkán ért célra. A szülők értesítésének következménye majdnem mindig az lett, hogy a szülők irgalomért könyörögtek, ahelyett hogy gyermekeik dolgaival jobban törődtek volna. Arra a kérdésre, hogy a tanárkart terheli-e mulasztás ezek miatt, azt felelhetjük, hogy terheli. De csak a túlságos engedékenységgel és azért, hogy a diáklakások ellenőrzéséből nem vette ki eléggé a maga részét. Ez a kötelesség egészen az igazgatóra maradt, vagy pedig a seniorra. Ez maga is fiatalember lévén, kellő súllyal még népszerűsége árán is alig léphetett fel. Egyebekben igazat kell adnunk az igazgatói jelentéseknek a tanárkar köteleességteljesítésére vonatkozólag.

Az igazgatói jelentések az Értesítő 1891-92. évfolyamától kezdve 1912-13-ig évenként a következőket jelentik a fegyelmi állapotról:

„Képezdénkben nem lévén bentlakás, olynemű fegyelmi ellenőrzés, minő az internátusban, nálunk nem eszközölhető. Mindamellett a tanárkar idevonatkozólag is megtette és megteszi kötelességét. Igyekszik a vallásosságot, egyház iránti ragaszkodást s nemes erkölcsöket ápolni a növendékek között. . . Nagyobb fokú kihágás nem történt. Esti kimaradás (a záróra: télen 9, nyáron 10 óra), utcán való cigarettázás, pajkosság, jelentősen meg nem jelenés, tanórák, templomi és temetési szolgálatok igazolatlan elmulasztása, egymás-

¹ Ker. vál. 1857 szept. 17. — 10. sz.

² Lásd mindkét szabályzatban a 42. §-t!

sal civódás, színlelés (betegség) képezték a fegyelmi eseteket. A tanárok a mulasztó felkeresésére küldték a seniort s az intézeti szolgát. Az igazgató koronként szállásokat látogatott. A hibásak tanári, igazgatói megintésben, feddésben, pénzbüntetésben részesültek, majd a tanárkartól és igazgatótanácsától „keményen megdorgáltattak“ vagy „különös felügyelet alá helyeztettek“. E két büntetési forma a jótétemények részben vagy egészben való megvonásával vagy a temetési kereset 1—2 halott után járó részének elvesztésével járt. Majd bezárás következett, koronként a szülők értesítése, sőt eltanácsolása is.“ Magában foglal ez mindent, de közelebbről nézve bizony nem éppen vizsgálható a kép: Szembehelyezkedések történnek a tanári testület kifejezett akarásával; nem lölik ki a büntetéseket, határozott tilalom ellenére nemesak vakációban, hanem máskor is elutaznak: tolatkodó magatartás, különösen az óraadó tanárokkal szemben, óráról való tüntető kivonulás, sőt egész osztályok távolmaradása is előfordult.

Az igazolatlan mulasztásokra már rámutattunk. A dolognak teljes elfajulását mutatják a következő számok az 1900-1901. iskolai évről:³ Az egész növendégseregből (129), igazolva csak 44 mulasztott, igazolatlanul is 62. Nem mulasztott 13. Az igazolatlanul elmulasztott órák száma 577! Jul tehát minden igazolatlanul mulasztóra 9.3 óra. A legnagyobb igazolatlan mulasztás 42 óra, de van 34, 29, 23 és 19 órás mulasztás is. Ehhez járulnak az igazolt mulasztások, továbbá az a körülmény, hogy a templomi és temetési mulasztások, valamint a gyakorlóiskolai hospitálások, a tavaszi hónapokban a selyemtenyésztőbe beosztott növendékek mulasztásai, nem vétettek számba! Hogy mit jelent ez az intézeti fegyelem mellett a tanulmányi eredmény szempontjából, az képzelhető.

A tanárkar a folytonos „idézésekkel“ nem akarja terhelni az igazgatótanácsot. Egyre-másra szabja ki a 3—6—10 órás elzárásokat (amelyeknek kellemeilen melléközöngéje a vétkesek szempontjából, hogy az iskolaszolgának 10 kr kulcspénzt is kellett fizetniök), de nem sok eredménnyel. A betegség miatt mulasztóktól orvosi bizonyítványt kíván a „betegkönyv“ helyett.⁴ Nagy hiba volt, hogy a mulasztási naplót növendékek vezették, még pedig ceruzával írva. A tanítási órák elején a tanárnak megmutatták, délután pedig, az utolsó tanítási óra után, bevitték a tanári szobába, de oda egész nap mindenkinek szabad bejárása volt. Így nem csoda, ha a naplónak egyszer-másszor nyoma is veszett.

Nem hallgathatunk el még két dolgot. Az egyik K. L. IV. o. 1. öngyilkosága, amellyel kapcsolatban majdnem teljesen felborult az intézeti fegyelem. Ez a szerencsétlen növendék két társával három napon keresztül mulatott, majd átszöktek Kecskemétre, tovább foly-

³ I.; Az 1901. 80. sz. kimutatásból összeállítva.

⁴ Orvosi bizonyítványt már az 1861. évi 20. sz. Tk. határozat is követel.

tatni a kocsmázást. Ott K. L. váratlanul agyonlőtte magát. Ekkor a tanárkar a lelkes-elnök kívánságára mindennemű kegyeletes cselekvéstől, főként pedig attól, hogy a temetésre testületileg Kecskemétre menjenek: a legszigorúbban elliltotta az ifjúságot. Ezt a tilalmat csaknem az egész ifjúság megszegte! A tanárkar az ifjúság magatartását az engedelmesség nyílt felmondásának tekintette s „következményeiben alig kiszámítható kóros tünetnek“ minősítette. K. L. két lársát az intézet haladéktalan elhagyására hívta fel,⁵ a vezetőket példásan megbüntette, s megvonta valamennyitől a táp-intézeti segélyt.

A másik, amely azonban már a szilárduló fegyelem korában csak utórezgésnek tekinthető, 8 évvel később, a IV. évesek sztrájkja. Egy napon négy pontba foglalt írásos bejelentésökben sérelmeiket adták elő azzal, hogy nem hajlandók addig a tanítási órákon megjelenni, amíg a tanárkar ezeket nem orvosolja. Meglehetősen naiv, inkább vélt, mint valódi sérelmek ezek (bezárás, pénzbüntetés, brutális bánásmód, túlszigorú elbírálás, érdemtelen megintés, stb.).⁶ A sztrájk leszerelése egészen könnyű feladat volt, mert több szülő megliltotta, hogy fia az intézeiből kimaradjon. Így az Igt. elnöke is könnyen meggyőzte őket sérelmeik alaptalanságáról.

A fegyelem megszilárdulása csak igen lassan ment végbe, noha a tanárkar az öngyilkosság után azonnal rendet csinálni igyekezett. Így gyenge előmenetel és mulasztások miatt 10 tanulót az évváró értekezleten más pályára utasított, a visszavételt célzó kéréseknek pedig nem adott helyt.

Előzőleg 15 tanuló hanyagság, 20 pedig igazolatlan mulasztás miatt állott az Igt. előtt. Ez „megütközéssel“ vette tudomásul „az iskolai törvények tiszteletben tartásának szertelen lazulását“ s kiállításba helyezte a közelgő eltávolítást,⁷ ami a 10 növendékkel meg is történt. A jótéteményeket pedig május hótól fogva megvonta, amíg a Tk. az illetőkről kedvező jelentést nem tesz. Szept. elején már reménykedve jelentí az igazgató, hogy „a fegyelmet túrni nem akaró elemek eltávolodtak“. Szigorú büntetéseket szabnak ki, amelyek között szerepel a magaviseleti osztályzatok leszállítása vagy egy havi temetési kereset elvonása (a segélypénztár javára).

Az osztályzatok leszállításából azonban ismét baj lett. T. i. a magaviseletből adható osztályzatok semmitmondók (1 = példás, 2 = dicséretes, 3 = jó, 4 = szabályszerű, 5 = rossz), s ha pl. a sok igazolatlan mulasztásért valaki négyes érdemjegyet kapott, fel sem vette, mert ugyanekkor a középiskolában a „szabályszerű“ 2-es érdemjegy volt. Viszont az intézet színvonalát a sok 4-es magaviselet nagyon leszállította. Az osztályfőnökök ugyanis, a legkisebb kétség esetén sem voltak hajlandók a mulasztásokat, éppen korlá-

⁵ Tk. 1900 dec. 11. — 88. sz.

⁶ Tk. 1900 dec. 11. — 91. sz.

⁷ Igt. 1901 május 10. — 28. l.

tozás céljából, igazolni, az igazolatlan mulasztás pedig lerontotta az érdemjegyeket. Így történt, hogy a tanári testület megdöbbenéssel eszmélt rá, hogy a záróértekezleten a 82 főből álló növendékseregéből példás 6, dícséretes 15, jó 28 és szabályszerű 33.⁸ Már előbb kérte, hogy a magaviseleti érdemjegyek a következők legyenek: 1 = dícséretes, 2 = jó, 3 = szabályszerű, 4 = kevésbé szabályszerű, 5 = rossz. Ebből ugyan nem lett semmi, de a szabályszerű osztályzatot nyert tanulók száma lepad. 1913-14-ben már csak egy van.

Sokat tett a fegyelmi állapot javulása érdekében az elavult fegyelmi szabályok helyett az 1900 dec. 18-án, 45.784. sz. a. kelt V. K. M. Rendtartás, amelyet viszonyainkhoz alkalmazva az Egyetemes Konvent felhívására Egyházkerületünk is elfogadtott.⁹

Végül említsük meg, hogy a tanárkar sisifusi munkájának sikerült a század első éveiben odavinni a dolgot, hogy a tanulók iskolai magatartása nem adott okot panaszra. 1908-ban, tehát egy évvel előbb, mint ahogy oly sokan kaptak szabályszerű osztályzatot a mulasztásokért, a V. K. M. megbízottja, Nagy László tanítóképzői igazgató a tanulók magatartásáról megállapította, hogy az „a lehető legjobban hat. A növendékeket szerényeknek, illedelmeseknek, komolyaknak, tisztelettudóknak tapasztalta. Mint látta, a tanárok az ifjúságot magukhoz emelni s nem elnyomni törekednek.“¹⁰

Hogy a tanárok nevelő és irányító munkája oly sokára hozta meg gyümölcsét,¹ amint az eddigiekben többfelől láthattuk, igen sok gátló körülmény összetételéből vagy találkozásából származott. Szegény az iskolafenntartó is, a növendékek is. Annak nincs módjában megadni mindazt, ami a neveléshez s a növendékek anyagi ellátásához szükséges, emezeket is szegénységük gátolja, hogy támogatás nélkül, magukra hagyva, szerényebb tehetséggel, felvehessék az iskolai élet terheit. Egy kis könnyelműség, a sok alkalom, lehetővé teszi a terhes kötelesség elmulasztását, az alóluk való kibúvást. A romlásnak, amennyire tudta, igyekezett a tanárkar útját állani. Nevelő munkája, amint láttuk, nem is volt hatástalan. Nagy számmal voltak növendékek, még a súlyos megpróbáltatások idején is, akikre méltán büszke lehet. Az intézet mindig tudott vallásos, hazafias, szolgálatkész és megbízható tanítókat adni egyházunknak. Még azok is túlnyomó részben ilyenekké váltak, akik erre tanuló pályájuk alatt nem sok reménységet nyújtottak.

⁸ Tk. 1909 jún. 23. — 103. sz.

⁹ K. j.: 1902 okt. 21. — 43. sz.

¹⁰ Tk. 1908 május 8. — Iskolalátogatási jkv. 2. sz. C. pontja.

XI. Tanulmányi ügyek

A tanítás anyaga. „Tanulmányi jegyzék“, tanításmenet. Tantárgyjelosztás. Óratöbbletek. A tantárgyak népiskolai módszere. Módszeres utasítások. Tankönyvek. Kötelező hospitálások. Zene-, rajz- és kézimunkaoktatás. Gazdasági oktatás, gazdasági terület. Selyemtenyésztés, méhtenyésztés. Rendkívüli tárgyak. Tanulmányi eredmény. Osztályozás, osztályzatok. Ellenőrző tanácskozások. Záróvizsgák, javítóvizsgák. Az iskolai év kezdete és vége. Leckerend. Iskolai szünetek. A negyedik osztály megnyitása.

A tanítás anyaga. Az új életre kelt tanítóképző tanítási anyaga az elindulás percétől kezdve nagyjában ismeretes. Az 1855-56. iskolai évről, amikor még csak I. osztály volt, ennek, a következő évről már a II. osztálynak is, pontosan megtaláljuk a Tudósítványokban (Értesítő) az elvégzett tananyagról szóló kimutatását.

„Alapelvül állittatott fel a tudományok mértékére nézve, hogy a leendő tanító többet tudjon ugyan a tárgyakból, mint amennyit a tanítványnak azokból tanulnia kell; de a tudós rendszerbe foglalt tudomány körébe ne vágjon. Csak a vallás és a magyar nyelv szenvednek kivételt, melyek a népiskolai tudás körét jóval túlhaladják. A paedagogiai képzést illetőleg az intézeti oktatás bevonta körébe a neveléstanból a leglényegesebbeket s mindazon szabályokat és alapelveket, melyeknek a népiskolai tanítót, mint nevelőt, nevelői működésében vezérelni kell; továbbá a népiskolai oktatás céljának, eszközének, módszerének, az egyes tárgyak methodicai kezelésének, az iskolai fegyelemnek, iskolaszervezetnek pontos ismeretét, s mikép alkalmazza magát a tanító, tekintettel hivatalára, tisztársaira, a szülékre, a községekre, az előljárókra és magán életére.“¹

Ez a rövid összefoglalás visszatekintés az intézet 5 éves munkájára. Talán nem lesz felesleges, ha a legrégebb tanításterveket részletesen közöljük. Warga János és Nagy László szelleme nyilatkozik bennök. Az első két év anyaga, párhuzamos táblás kimutatásban itt következik, a tanárok nevével együtt:

¹ 1859/60. Ért. 14. l.

1855-56. Első éves tanfolyamat

Vallástan, 2 óra. Kovács Lajos.

I. félév. Ószövetségi bibliai történeket, az Ószövetség bibliai ismeretével s földrajzával összekötve.

II. félév. Újszövetségi bibliai történetek, a Újszövetség bibliai ismeretével összekötve.

Neveléstan, 2 óra. Fazekas Lajos.

Neveléstan I—II. félév. a testi, értelmi és erkölcsi nevelés főelvei és szabályai.

Oktatástan, 4 óra elmélet, 3 óra gyakorlat. Fazekas Lajos.

I. félév. Az oktatástan egyetemesei után a különös módszertan:

- 1, Nézés és beszédgyakorlatok.
- 2, Az olvasás tanmódja.

II. félév. Az írás és a magyar nyelv tanmódja.

Magyar nyelvtan, 2 óra. Fazekas L.

I—II. félév. Mondattan: mondatok megkülönböztetése közben a nyelv „ragainak“ ismerete. A mondatok belső szerkezetére irányzólag különféle közhasznú iratok szerkesztése. Helyesírás.

Német nyelv, 2 óra. Pajzán Dávid.

I—II. félév. Olvasás, fordítás és elemzés, közben a nevek, névmások, számnevek, előjárók és igék ragainak ismerete. Helyesírás.

1856-57. A két éves elméleti tanfolyamat

tantárgyai négy félévre lévén felosztva, azokat mind az első, mind a második éves növendékek kevés kivétellel együtt tanulták.

Vallástan, 4 óra. Kovács Lajos.

I. félév. Hittan s az egyház történetlana.

II. félév. Erkölcsstan s az egyháztörténettan folytatása.

Neveléstan, 2 óra. Fazekas Lajos.

I—II. félév: Az erkölcsi és fizikai nevelés főbb szabályai.

Oktatástan (módszer és iskolaszervezetten) 4 óra: 2 elméleti és 2 gyakorlati. Fazekas Lajos.

I—II. félév: a, A vallás tanmódszertana. b, A hazai nyelv módszertana. c, A természettudományok módszertana. d, Az iskolaszervezet-tanból: a tanító tulajdonságai, fegyelemtartás, iskolaépület.

Magyar nyelv, 2 óra: 1 elméleti, 1 gyakorlati. Fazekas Lajos.

I. félév: Mondattan.

II. félév: Irálytan. Nevelés és módszertani értekezések.

Német nyelv, 2 óra. Pajzán Dávid.

I—II. félév: Az alakok ismétlése mellett folytonos fordítás s gyakorlat magyarról németre. Írás.

Földrajz, 2 óra. Pajzán Dávid.

Európa földrajza részletesen.

1855-56.

Számítás, 2 óra. Pajzán Dávid.

I. félév: A négy művelet egész és tört számokkal.

II. félév. Hármasszabály, mindenütt gyakorlati alkalmazással különös tekintet fordított arra, hogy a növendékek előbb mindig fejből, azután számjegyekkel számoljanak.

Szép- és ügyesírás, 2 óra. Pajzán Dávid.

I—II. félév. Magyarul és németül, átlépve a magasabb szépírássra is.

Rajz, 1 óra. Pajzán Dávid.

I—II. félév. Élő példányok után virágok, tájékek és leginkább a közéletben előjövő eszközök rajzolása.

Természettudományok, 1 óra. Fazekas Lajos.

II. félév. Növénytan, előkészítőtől a gazdaságtanra. Közhasznú és ártalmas növények ismerete.

Ének és orgona, 4 óra. Nagy József.

I. félév. A kórák ismerete alkalmazással a zsolttárok énekeire és zongorára.

II. félév. Ugyanez folytatott s karéneklés.

Jegyzet 1. Ezenkívül a praeparandisták templomi énekléssel és temetéssel egyre-másra naponként 2—2 órában vannak elfoglalva, mint olyan kötelességgel, mely ugyanis jövő hivatásuknak egy nevezetes ága.*Jegyzet 2.* A második tanfolyam a jövő 1856-7. iskolai évben kezdetét meg. A harmadik év tisztán gyakorlati lesz, mikor már nemcsak segéd, de teljesen kiképzett rendes tanítókkal is fogunk szolgálatot látni az egyes egyházaknak. Eddig 11 iskolát látunk el segédekkel.

A heti órák száma 25.

1856-57.

Számítás, 2 óra. Pajzán Dávid.

A törtek, viszonyok, arányok, egyszerű és összetett hármasszabály, különféle alkalmazással az élet viszonyaira.

Szépírás, 1 óra. Pajzán Dávid.

Magyar és német.

Rajz, 1 óra. Pajzán Dávid.

Mértani idomok rajza s mérése. Így a nézetben a rajzzal esik össze.

Természettudományok, 2 óra. (Egy elméleti és egy gyakorlati.) Fazekas Lajos.

I. félév. Népszerű természettan.

II. félév. Növénytan, különös tekintettel a közhasznú és ártalmas növényekre. Kirándulások a mezőre és kertészeti iskolába.

Ének, 6 óra. Nagy József.

Első évesek 4 órán: Kórák ismeret folytatása, alkalmazással az orgonára. Az összes melódiák begyakorlása s használata. Az első és második évesek együtt 2 órán karéneklést tanultak.

A heti órák száma: 28.

A következő, s az 1858-59. tanévben a tanári testület „az egyházközségi fő kormányzó választmány 1857 szeptember 17-én megállapított képezői tanfolyamok jegyzékét tartá szem előtt, mely jegyzék a tanórák, a szakfelosztás és használandó kézikönyvek kijelölésével táblás átnézeti rendbe állítva, a Kerület helyi választmányának bemutatott és helybenhagyott”.³ A fő választmány tiszte volt, hogy a praeparandiában tanítandó tárgyakat évenként és tanfolyamonként, a tanárkar meghallgatásával kiszabja.⁴

Ugyane tanév I. felében azonban „nem valamely szabályszerűen kidolgozott terv, hanem egészen a helyzeti kényszerűség határozott a tantárgyak beosztása felett. Ugyanis az ifjúság képzettségi és ismereti álláspontjára kelle tekintettel lenni s ebből kiindulni. Ez okot szolgáltatott némely anormál esetekre. Nevezetesen több tantárgyat illetőleg a másodéves növendékekkel oly lépcsőzeteknél kelle a tanítást kezdeni, melyek szabályszerű állapotban az I. évesek feladatai közé tartoznak.”⁵

Ugyanakkor terjesztette fel Nagy László jóváhagyás végett az immár szükségessé vált Alapszervezetet is. Ez és a tanárkari jegyzőkönyvek bőséges forrást nyújtanak a tanítás anyagára nézve.

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint, mint már említettük, 1857 november 2-án, tehát a legelső alkalommal, beszámoltak a tanárok a felt előhaladásról, még pedig: a vallástannál, neveléstannál, egyetemes oktatástannál, a számtan methodicájából, a magyar nyelvtannál és ennek methodicájából, ásványtannál, német nyelvtannál, szépírás methodicájából, rajzból, elméleti énektanból, gyakorlati énektanból. Tehát ezeket tanították.

Az Alapszervezet 16 tantárgyat sorol elő.⁶ A tanítóképzőt 4 fél-éves tanfolyamra osztja fel; némely tárgyaknál váltakozó tanmenettel együtt tanul a két osztály. A tervezet a következő:

1. *Vallástan.* I. félév: A bibliai ó szövetségből a történelmi rész. Bibliai régiségtan. Egyháztörténelemből az első időszak. II. félév: A bibliai új szövetségből a történelmi rész. Palesztina földrajza. Egyháztörténelem: A második időszak. III. félév: Hittan. Egyháztörténelem: A harmadik időszak. IV. félév: Erkölcstan. Egyháztörténelem: A negyedik időszak. Az egyháztörténelemből különösen a nevezetesebb keresztyén vallásfelekezeteknek elkülönítő tanai. Mindezekből kizárandó, ami a tudományos theologia körébe vág.

2. *Magyar nyelv.* I. félév: Szótan. II. Mondattan. III. Elhúéleti iránytan, remekírók művei fejtegetésével összekötve. Egyszerű polgári ügyiratok s levelek szerkesztése. IV. Gyakorlati iránytan, tekin-

³ Lásd Tk. 1858 szept. 28. 1. sz. és 1859 márc. 2. 3. sz; helyszűke miatt nem közölhetjük: lényegében azonos az előző évekkel.

⁴ L. a Ker. és Nagykörös viszonyát rendező Szabályzatot 1858. 7. §. Okm. 309. 1.

⁵ Nagy László igazgató jelentése a Ker.-hez, 1859 márc. 30. Lásd K. I. S. 164. 4. melléklet.

⁶ Alapsz. 11. § lásd Okm. 140—145. 1.

tettel a szakhivatásra s az elemi gondolkodástan fő törvényeire. — Általában: értelmes és hangnyomatékos olvasás, a gondolatoknak rendes leírása és élőszóvali kifejezése. Helyesírás.

3. *Földrajz*, 4. *történelem* és 5. *államrajz*. Egyik időkor: I. és III. félév: Csillagászati és természettani földrajz. II. és IV. félév: Polgári földrajz és egyetemes történelem. Második időkor: I. és III. félév: Magyarország története a Habsburg házig. II. és IV. félév: Magyarország története bevégezve. Államrajz: Az államszervezet lényegesebb pontjai.

6. *Számtan*. I. félév: A 4 alapművelet s a rendes törtek. II. Tizedes törtek, „megnevezett“ számokkal műveletek, aránylatok, hármas szabály, kamat, tőke, procent kiszámítás. III. Összetett hármas szabály, társaság szabály, elegyítés, „kamatkamat“ kiszámítás. IV. Terület, fölület, és köbtartalom számítás. Négyzet- és köbgyökvonás. Mindez amennyire matematikai ismeret nélkül lehetséges.

7-8. *Természeti tudományok*. Egyik időkor: I. és III. félév: A testek általános tulajdonságai, súly és mozgás. II. és IV. félév: Hang, fény, villamosság, delezesség, légtünemények. Második időkor: I. és III. félév: Ásványtan és földtan. II. és IV. félév: Növény- és állattan. A természeti tünemények a legnépszerűbb tanmodorban és különös tekintettel a babonára, előítéletekre. A tantárgy köre nem terjed túl azon a határon, mely a népiskolai oktatás erre vonatkozó céljának megfelel. A természetrajzból főleg azokat a tüneményeket kell ismertetni, melyekkel a köznép leggyakrabban találkozik, különös figyelemmel azok gyakorlati hasznára.

9. *Német nyelv*. I. és II. félév: A grammaticai rész befejezve. III. és IV. félév: Könyvek, különösen nevelést tárgyazók olvasása. Oly fokig vitt nyelvtani ismeret, mely az e nyelven írt, különösen paedagogiai könyvek haszonnal olvasására, önszorgalom mellett képesít. A német nyelv azért vétegett fel tantárgynak, hogy azáltal az önképzés elősegítésére eszköz nyujtassék.⁷

10-11. *Nevelés és oktatástan*. I. félév: Testi és értelmi nevelés. A szemlélettan tanmódszere. A számtan tanmódszere 1-től 100-ig. II. félév: Egyetemes oktatástan. Az olvasás, írás, helyesírás, magyar nyelvtan, énektan tanmódszere. A számtanból a négy alapművelet tanmódszere. III. félév: Széptani, erkölcsi, vallásos, nemí, társadalmi, hitfelekezeti, nemzeti s alkalmazott nevelés. A földrajz és történelem tanmódszere. A vallástan módszere megkezdve. A szépírás és rajz tanmódszere. IV. félév: Fegyelemtan, iskolaszerveztan, általános utasítás a hivatalbani magaviseletre. A vallástan módszer bevégezve. A természettan és mértan tanmódszere. Az összhangzatos énektan tanmódszere. A neveléstan mindegyik szakába beleszövetik a megfelelő anthropologiai ismeret.

12. *Általános utasítás* a szülék, község, előljárók, tisztársak iránti magaviseletre. (Olyanszerű lehetett ez, mint a tanítói hivatás órái napjainkban!)

⁷ Alapsz. 9. § Okm. 140. 1.

13. *Ének és zene.* I. félév: Elméleti énektan; a szükséges előkészítő gyakorlatok és könnyebb énekek begyakorlása. II. félév: Őszszes egyházi énekeink begyakorlása. III. félév: Az orgonázás elemei és összhangzattan ismertetése. IV. félév: Az orgonán a szükségesebb énekek és praeludiumok begyakorlása; az összhangzattan folytatása. Mind a 4 félévben karének.

14. *Egyházi gyakorlati szónoklat.* Mind a 4 félévben gyakorlat a templomi ima felolvasásában és az egyházi beszédek elmondásában.

15. *Szépírás és rajz.* Mind a négy félévben folytonos gyakorlás. Tiszta, olvasható és lehetőleg szép írás. A rajzból annyi gyakorlat, hogy a tanító a rajz elemeiben oktatást adni képes legyen.

16. *Kertészet.* Gyakorlati kertészet mind a 4 félévben, fő tekintettel a fatenyésztésre és konyhakertészetre.

A tervezet sohasem téveszti szem elől a tanítóképzés különleges céljait. A heti órák számát a következő táblás átnézet mutatja meg, a fentebbieknél jobban elrészletezve az egyes tantárgyakat:

A heti órák száma:⁶

	Első időköz				Második időköz			
	I. félév		II. félév		I. félév		II. félév	
	I. o.	II. o.	I. o.	II. o.	I. o.	II. o.	I. o.	II. o.
1. Vallás	4	4	4	3	4	4	4	3
2. Neveléstan	2	2	—	2	2	2	—	2
3. Egyetemes oktatástan ..	—	—	2	—	—	—	2	—
4. Szemlélettan	1	—	—	—	1	—	—	—
5. Magyar nyelvtan	2	2	2	2	2	2	2	2
6. Olvasás, írás, a magyar nyelv tanmódszere	—	—	1	—	—	—	1	—
7. Számítan és tanmódszere	2	2	2	—	2	2	2	—
8. Mértan és tanmódszere..	—	—	—	3	—	—	—	3
9. Földrajz ..	2	2	2	2	—	—	—	—
10. Történelem ..	—	—	—	—	2	2	2	2
11. Természettan ..	2	2	2	2	—	—	—	—
12. Természetrajz ..	—	—	—	—	2	2	2	2
13. Szépírás, rajz ..	2	2	2	2	2	2	2	2
14. Német nyelv	2	2	2	2	2	2	2	2
15. Gyakorlati képzés	—	1	—	1	—	1	—	1
16. Ének	3	—	—	—	3	—	—	—
17. Ének és módszere	—	—	3	—	—	3	—	—
18. Orgonajáték	—	3	—	3	—	3	—	3
21. Kertészet	2	2	2	2	2	2	2	2
20. Egyházi szónoklat	1	1	1	1	1	1	1	1
19. Karének	2	2	2	2	2	2	2	2
Összesen:	27	27	27	27	27	27	27	27

⁶ Alapsz. 12. § 1. Okm. 146. l.

Ez az 1859. évben összeállított tanításterv úgy tekintendő, hogy azt az addigi tapasztalatok és kívánalmak alapján állították össze, s ha ebben a formában nem sokáig maradt is meg, de világosan mutatja a *két osztályú tanítóképző* munkatervét.

Már a következő évben történt, hogy a magyarországi négy református egyházkerületből Pesten összegyűlt tanárok és más iskolai képviselők egyetemes értekezletén a református tanítóképzők tanterve kidolgozásával megbízott választmány munkálatát szeptember hóban elkészítette (amelynek alapjául szolgált a fentebb ismertetett tanításterv is). Ezt a munkálatot Török Pál püspök a Kerület közgyűlése elé terjesztette. Az új tantervi javaslat, belátván azt is, hogy a tanítóképző feladatának megoldására a kétéves tanfolyam nem elegendő: az addigi kétéves kurzust három évre terjesztette ki; ezt a Kerület a javaslattal együtt ugyanazon 1860. évi október hóban 51. számmal elfogadta. Megvalósulására, tehát a III. évfolyam megnyitására is, azonban csak az 1861-62. iskolai év elején került sor.⁹

Megemlítjük itt, hogy a fiatalságot a dolog kissé így is váratlanul érte, mert a tanárkari jegyzőkönyvek több pontja igyekszik a növendékekkel megérletni, hogy a III. osztály elvégzése előtt nem volna helyes elhagyni az intézetet, vagy egészen abban hagyni tanulmányaikat. Ennél nagyobb zökkenővel az életbeléptetés aztán nem járt: a tanárok megterhelése is változatlanul minimális, mert a Kerület Ballagi Károly személyében negyedik tanárt küldött.¹⁰

A *három osztályú képző tanításterve* a tanárkar jegyzőkönyvében¹¹ és az 1862-63. Tudósításban található. Részletes közlésével együtt arra igyekszünk rámutatni, hogy a két osztályú képző tanítási anyagút 3 évre hogyan osztotta el, s hogy mit vesz fel azonfelül. Általában az a törekvés látszik, hogy az addig esetleg kettéosztott anyagot egy osztályban végezze el.

1. *Vallástan* 3-3 óra. I. o. majdnem megegyezik az anyag az előbbivel, de a bibliai történeteken kívül *bibliaismertetést* is kíván. (A dőlt betű új anyagot jelent.) II. o. Az egyháztörténelemben kiemeli *Magyarország reformációját* s beleszövi az *egyházjog* elemeit. A III. osztályra marad a hit- és erkölestan, bőven magyarázva a *Heidelbergi Kátét* s általánosságban a *Helvetica confessiot*. Minden osztályban volt *bibliaolvasás és magyarázat*. Ide sorozza a tanterv, igen helyesen, a templomi könyörgések felolvasásában és az egyházi beszédek elmondásában való gyakorlást, heti 1 külön órában, a II-III. osztályban. Az első évesek csak mint hallgatók vesznek részt. Tanár: Borostyán Sándor.

2. *Pedagógia* (1, 3, 5 óra). I. o. testi nevelés, *anthropológia*. A heti egy órához mérten többet nem tanulnak. II. o. Szellemi nevelés, alkalmazott nevelés, fegyelmezés. Elkezdik a *methodicát* (*beszéd- és*

⁹ 1862/63. évi Tudósítás, 15. l.

¹⁰ Tk. 1860 nov. 11. — 6. sz. határozata beiktatásáról szól.

¹¹ 1861. „A tanév kezdetét megelőző napokban tartott” ért. — 70. sz.

értelemgyakorlatok, olvasás, számtanítás). III. o. Didaktika, szerveztan, magatartásra vonatkozó klasifikációk; a többi tárgyak metódicája. (A gyakorlati képzés — egy óra — lásd a maga helyén!) Tanár: Nagy László igazgató.

3. *Magyar nyelvtan* (3, 2, 2 óra). I. o.-ban marad a szótan és mondattan; a II.-ban az iránytanból: *tropusok és figurák, verstan, szónoklattani előgyakorlatok*. III. o. a különféle írásművek elméletileg és gyakorlatilag, figyelemmel *búcsúztatók készítésére*. *A magyar irodalomtörténet vázolata*. (Az előző terv sokkal gyakorlatibb képzést nyújtott!) Tanár: Nagy László igazgató.

4. *Történelem*. Két időkorben, II-III. osztály együtt (3 óra). Egyik időkor: Magyarország története; másik időkor: Általános Világtörténelem („Az Államrajz” elmarad). Tanár: Ballagi Károly.

5. *Földrajz* (3 óra). I. o. Matematikai, physical és politikai földrajz. Az öt földrész általában, Európa bővebben. Magyarország lehetőleg kimerítően, statisztikai és ethnografiai ismeretekkel. Naprendszerünk ismertetése. *Földabrosz készítése*. A tananyag egy évre van szorítva, kevesebb óraszámval és láthatólag nagyobb terjedelmel. Tanár: Borostyán Sándor.

6. *Természettan*. Két időkorben, II-III. o. együtt (3 óra). Egyik időkor: a) A szerves és szervellen testek vegytulajdonai; b) fény és hangtan; c) villanyosság és delezesség. Második időkor: a testek általános tulajdonságai: erőtan, hangtan, hőtan. Tanár: Ballagi Károly.

7. *Természetrjz*. Két időkorben, I-II. o. együtt (2 óra). Első időkor: a) ásványtan; b) *geognosia*, különösen tekintettel Magyarország geognosiai ismeretére; c) *természetrjzi geographia*; d) *gazdasági növénytan*; különösen tekintettel az orvosi, ipari és mérgező növényekre. Második időkor: Állat- és növénytan. Tanár: Ballagi Károly.

Teljesen elválík a természetrjz a természettantól. A természetrjz sokkal elvontabb, mint azelőtt. A gazdasági növénytant külön választották a növénytan többi részétől, a chemiai ismereteket pedig a természettanhoz kapcsolták.

8. *Gazdaságtan* (1 óra). I. o. Földmívelés, állattenyésztés, gazdasági növények ismertetése. A gyakorlati kertészet, amelyet előbb 4 órában tanítottak, nem tudni mi okból, úgy látszik, szünetelt. Ezzel szemben új a tárgy; kétségkívül csak elméletben tanítják. Tanár: Sebesztha János.

9. *Mennyiségtan* (2, 2, 2 óra). I. o. A négy alaplmművelet egész számokkal; *pénzek, mértékek*. Rövidített *szorzás és osztás*. A számok *oszthatósága*; *legkisebb közös többes, legnagyobb közös osztó*. II. o. Közöséges és tízedes törtek. Hossz- és síkmértan. III. o. Mindaz, ami az Alapszervezet tanítástervében a most említettekén kívül benne van. „Tömörmértan” fogalmi, gyakorlati számításokkal. (A geometria a II. o.-ban is gyakorlati alkalmazásokkal!) Tanár: Ballagi Károly.

10. *Írás* (1 óra). Elvállik a rajztól. I. o. A szépírás rendszeresen keresztülívve, egybekötve az *ütemmódszer* elsajátításával. II-III. o. együtt: Folytonos gyakorlás. Ugy látszik, hogy a heti 1 órán mind a három osztály együtt volt. Tanár: Borostyán Sándor.

11. *Rajz* (1, 1, 1 óra). I. o. A rajzolás elemei, II. o. másolás, III. o. rajzolás természet után. Tanár: Borostyán Sándor.

12. *Ének és zene*. Teljesen új alapon (3, 3, 3 óra). I. o. Elméletből: hangközök, hang- és szünjegyek; a hangok nevei, hanglajtorja, hangkulcs, hangnemek, pontok és „hollozatok“ (?); ütem; a szövegnek a „dallamhozi“ alkalmazása, a templomi és halotti chorálok. II. o. Elméletből: az I. évben tanultakat bővebben kifejtve és a „vorschlagok“ külön nemei. Gyakorlatból: I. félév: a hangjegyek leéneklése; II. félév: az ének methodicája. Az orgonázás elemei. III. o. Az orgonajátékban: a chorálok és praeludiumok hegyakorlása, a II. félévben pedig különösen a pedál alkalmazása. Rövid összhangzattan.

13. *Karének* (2 óra). Az I-III. o. együtt. Férfi- és vegyeskar. Templomi, halotti, nemzeti és világi énekek karénekekben gyakoroltatnak. Ének- és zenetanár: Nagy József.

Az új tanításterv elsősorban az ismeretanyagot bővítette ki, sok újat azonban nem hozott. A tanítás anyaga elvontabb, a tanítóképzés különleges céljaitól az Alapszervezethez viszonyítva, meglehetősen eltért. Igazi fejlődést az ének- és zenetanításban láthatunk, ahol az elméleti rész nagyon jó alapvetés a gyakorlatihoz. Mutassunk rá arra is, hogy a rajztanítás a III. o.-ban természet után történik.

A váltakozó tanításmenettel történő, vagy mint akkor mondták, időkörokre osztott tanítást, rendszeren 2 osztályúnak összevonásával („összetes órák“), a legrégebb időtől fogva mindig megtaláljuk, noha arra nagyobb szükség nem volt. A tanárok még a mai kívánalmakhoz mérten is alacsony óraszámúval dolgoztak (az igazgató azonban a többivel majdnem azonos óraszámúval!). Mivel Ballagi Károly már 1860-ban elfoglalta állását, az 1860-61. évben a tanároknak alig volt dolguk. (Nagy László igazgató és Ballagi 11, Borostyán 14, Nagy József 8 órában tanítottak, mert a III. o. csak a következő iskolaévben nyílt meg.¹² 1861-62-ben pedig az igazgatónak 16, két tanárnak 17, a zenetanárnak 11 órája volt (utóbbi t. i. a kántor is).

Az 1862-63. Tudósítás szerint a jelzett tárgyak „időnyeres és nagyobb terjedelemben taníthatás tekintetéből“ adattak elő combi-native, két osztályt együvé foglalva. (28. l.) A heti óraszám több tárgynál legalább 3; a mai 1—2 órás tárgyakhoz képest tehát kedvezőbb volt akkor a helyzet. Másfelől a heti órák számának megállapításánál eleinte nem csupán tanulmányi érdekek voltak irányadók, hanem, helyi viszonyainkból kifolyólag, a temetési szolgálatok is. A tanári testület meg is jegyzi, hogy a lecketerv elkészítésénél arra tö-

¹² Tk. 1860 febr. 26. — 25. sz.

rekedett, hogy az új tantervben lévő tudományok mind elő adassanak, de a temetések miatt egy osztályban se legyen több 25 óránál!¹³ Ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha oly tudományokból, melyekben természetüknél fogva nincs szorosabb egybefüggő kapcsolat, együttes órák adatnak, mi telemes időnyerést okozván, a superintendentialis tanterv kivihetővé válik. Időnyerést azonban csak a tanárok szempontjából jelentett az összevonás, úgyhogy később, amikor a fejlődés olyan léptekben halad, hogy a tanári létszám mellett másképp lehetetlen volt a tárgyaknak a megkívánt óraszámokban való tanítása: ez volt az egyedüli modus vivendi.

A tanítás anyagának és tervének behatóbb ismertetése túlmenne e munka keretein, azért az alábbiakban csak egyes mozzanatokra mutathatunk rá a történelmi fejlődés folyamán.

A tapasztalathoz s az egyes tanárok kívánságához mérten az egyes tárgyakra fordított idő, az óraszám (ének-zene, gazdaságtan, kertészettan) szinte ingadozásszerűen változott. A változtatásokat a Kerület rendszerint utólagosan jóváhagyta, miután ő adta ki magát a tanítástervet is.¹⁴ (Nem látszik meg, hogy a tanári testület s vele együtt az iskolai szék, vagy később az igazgatótanács, a tanításterv kötelező és meg nem változtatható erejét érezte volna.) Valamennyire állandósul a helyzet, amikor az iskolai szék „teljes mértékben alkalmazta tantervünket az állami képezdék tantervéhez, s ezen intézkedése a Kerület által jóváhagyatván“ a tanítást a következő 1871-72. iskolai évben eszerint kezdték meg.¹⁵ Ez pedig az új népoktatási törvény tekintetbevételével, püspöki felhívásra, „a vallás és oktatási ügyészségnek“ kívánságára történt.¹⁶ A tanításterv vázlatosan az Értesítőben látható. Mindazt felöleli, amit az 1868. XXXVIII. tc. 88. §-ában elősorol, kivéve az „anyanyelvet“, mert hiszen az a tanításnak is nyelve: a magyar. A zenei tárgyak közül hegedű helyett orgonát tanít,¹⁷ mint amely az egyházi szolgálatoknak lényeges alkotórésze. Ugyancsak az egyházi szolgálatok kedvéért, a vallásoklatast körében itt is helyet foglal az egyházi szónoklat és a karének. A gazdasági és kertészeti gyakorlatokat és a gyakorlóiskolában a tanítás gyakorlását szintén megvalósítja. Két vagy több osztálynak együttes tanítását fenntartja a „terményrajznál“ (természetrajz) és fizikánál, a történelemnél és földrajznál, ahol 2 osztály; a gazdaságtannál, gazdasági gyakorlatnál, rajznál, szépírásnál, tornászatnál és a karéneknél, ahol mind a 3 osztály együtt tanul, vállalkozó tanmenettel. A tanárok elfoglaltsága most sem nagyobb (16 a legmagasabb óraszám). A törvény nem intézkedik az egyes tárgyak

¹³ Tk. 1861. „Isk. év kezdetét megelőző napokban“. 70. sz.

¹⁴ 1867/68. Ért. 18. l.

¹⁵ 1870/71. Ért. 14. l.

¹⁶ Tk. 1871 május 2. — 70. sz.

¹⁷ A hegedülést csak 1872/73-ban kezdik tanítani. L. Tk. 1872 okt. 9. — 8. sz.

heti óraszám tekintetében: fellesszük, hogy ez is megfelelt az állami kívánalmaknak.

Nagyjából ez maradt a helyzet az 1881-ben tartott debreceni országos zsinattól elfogadott, törvényerejű „Köznevelési és Közoktatási Szervezet”-nek 1883-ban történt kötelezővé tételéig. A zsinat már 1881-ben megállapította, hogy a tanítóképző 4 évfolyamra terjed, a 80. §-ban a Szervezet a tantárgyakat majdnem az országos törvény szavaival sorolja elő. A négy osztály kedvéért újabb tanítási anyagot alig ölel fel. Az országos törvény tárgyaiból mellözi az „anyanyelvet”, német nyelvet és szépírást; ellenben felveszi külön tárgyként az egyházi éneket. Iskolánkban azonban a német nyelvet (leszámítva az 1861—69 éveket) megszakítás nélkül tanították; az igazgatói jelentések, amelyeket az egyházkerület elé terjesztettek, sok éven keresztül kiemelik, hogy a tananyag az állami intézetekével azonos. Szabályozó volt e téren az 1883. évi egyetemes konvenciós tanterv. „A mi tanterviünk ennél több, mert németet is tanítunk.”

Első lépés volt a négy osztályúvá fejlesztés felé, hogy az új konvenciós tanterv életbeléptetéséhez átmeneti tantervet készítettek.¹⁸ A IV. o. ugyan egyelőre még nem nyílt meg, de az osztályösszevonások eredményeképpen a tanárok óraszámát 15-tel most is csökkenti. A tanári létszámnak emelését a IV. osztálynak a megnyitásával kapcsolatban már láttuk (1885-86).

Az elkövetkező korszak nyugalmasnak éppen nem mondható, mert meghozta a *tanárok és növendékek terheinek emelkedését*.¹⁹

Az Országos Közoktatásügyi Tanács leküldött egy tantervi javaslatot a tanárkarnak hozzászólás és esetleges módosítás végett.²⁰ Ezt a tanári kar a felhívás értelmében hozzászólásával együtt visszaküldötte, irattárunkban tehát nincs meg. Csak közvetve tudjuk meg, hogy életbelépte után a konvenciós és állami tanterv különbözött egymástól. T. i. a képző a középiskolákhoz hasonlóan, szerződéses viszonyba óhajtott volna lépni az állammal, évi rendes fenntartói államsegély elnyerése céljából.²¹ A felterjesztés új tanszék szervezése céljából kimutatja, hogy ellátatlan óráink már eddig is van 6, ha pedig az állammal szerződéses viszonyba lépünk, el kell fogadnunk az állami tantervet és akkor ez a szám 11 órával szaporodik. Ha az előkészületben levő állami tanterv életbelép,²² akkor intézetünkben a természetrajzra 10, földrajzra 5, németre 8 órában nem lesz elég tanerő! Most már tehát csakis osztályösszevonással tartható fenn a helyzet új tanszék nélkül. Új tanszék pedig nem lett, mert a szerződés nem jött létre.

A megterhelés csak növekedett akkor, amikor a V. K. M. 1902

¹⁸ Tk. 1883 szept. 6. — 152. sz.

¹⁹ Pl. az egyes tárgyak óraszámainak emelésével.

²⁰ 1893 júl. 20. — I. 55. sz.

²¹ 1896 márc. 26. I. — 46. sz.

²² A Közokt. Tanács javaslata még nem lépett életbe! (Ugyanott).

november 24-én 54.076. számú intézkedésében kilátásba helyezte a tanári fizetéseknek államsegéllyel történő kiegészítését. Ennek sok egyéb feltétele közt ismét csak legelső az állami tanításterv elfogadása. A tanárkar jelenti is, hogy a konvent által kiadandó tanterv az államnak figyelembevételével készül.²³

Ugyanabban az évben a V. K. M. 40.181. számmal kiadta az új állami tanítástervet. Ennek legfőbb törekvése, hogy a *tanítóképző szakiskolai jellegét* minél határozottabban kidomborítsa. A közműveltségi tárgyak tanítása tehát forrjon össze legszorosabban a szakképzéssel. Az új tanterv az 1903-4. tanévvel lép életbe fokozatosan. A túlterhelés gondolata ellen már eleve védekeznek, egyszersmind beismeri meglétét, amikor azt mondja, hogy azért van részletezve a tantervi anyag, hogy a „túl buzgóságból eredő túlterhelés“ elkerülhető legyen. Az igazgatótanács megállapította,²⁴ hogy az új tanterv követéséből tananyag-többletek állottak elő s felhívta a tanárkart ezeknek eltüntetésére: kívánatos volna, hogy az egyes tárgyak terjedelmessége és „magas régiókba való mozgása“ korlátoztassék. Másnap a tanárkar kimutatja, hogy az új tanterv alkalmazása a tanároknak 33 óratöbbletet okoz, jóllehet a tanulók óraszámja kevesebb. A tanterv ugyanis nem veszi fel a karének tanítását, a mennyiség-tudományokra pedig csak 11 órát ad.²⁵ Két nap múlva pedig az igazgatótanács elfogadta és javaslatképpen feljebb terjesztette a tanárkar véleményét²⁶ ezt pedig a Kerület tette magáévá.²⁷ Megállapításai, illetve az Egyet. Konventhez intézett javaslatai a következők:

A tanterv a tanítóképző szakiskolai jellegének hangsúlyozása, vagyis a közműveltségi és pedagógiai tárgyaknak a tanítói gyakorlattal való teljes összhangba hozatala mellett azokat a tárgyakat emeli ki, amelyek a nemzeti nevelés és hazafias szellem hathatós tényezői. Ellenben számol vetve a növendékek szellemi előképzettségével s a tanítói szerény díjazással, korainak s túlterhelőnek tartja a Kerület a közműveltségi tárgyaknak oly magas fokát kívánni, mint aminőt a tanterv kíván. Ennélfogva a „hazai más nyelvnek“ a tanítását a magyar nemzeti nevelés szempontjából indokolatlannak találja. A német nyelv tanítását sem tartja indokoltnak, legfeljebb a viszonyok hatalma és a hasznosság szempontjából. Gyakorlatilag tanítandó, a költők és írók olvastatásának és könyvnélkülöztetésének elhagyásával. Az egyetemes történelmet csak keretnek tekinteni a javaslat s a művelődési viszonyokra fektetni a főszűlyt. A magyar nemzet történetét egy osztályban taníttatni, de részletesebben és alaposabban. A mennyiség-tanból, mértanból, chemiából mindaz elhagyandó, amiknek tanítása a leendő tanítókra nézve semmi gyakor-

²³ 1902 dec. 15. I.: 86. sz.

²⁴ Igt.: 1903 márc. 6. — 32. sz.

²⁵ 1903 márc. 4. I.: 22. sz.

²⁶ Igt. 1903 márc. 6. — 32. sz.

²⁷ K. j.: 1903 május 7. — 28. sz.

lati haszonnal nem jár (elsőkú, két és több ismeretlenű egyenletek, képzetes mennyiségek elmélete, a chemiai elméletek nehézkes részletezése, az ásványtannak chemiai alapon való tárgyalása stb.).

Kapcsolatosan elfogadta a Kerület az intézetnek a *vallástudományokra vonatkozó részletes tantervi javaslatát*, mind saját intézeteink, mind a nem-református intézetek részére országosan leendő bevezetés és foganatosítás céljából.

Ennek a felszólalásnak természetesen fogamatja nem lett. Az egyházi autonómiának a tanítás anyagának kiválasztására és megállapítására vonatkozó részéről, az állami fizetéskiegészítés kedvéért, ha kifejezetten nem is, de a valóságban le kellett mondanunk. Hasonlóan eredménytelen maradt az 1911. évi 78.000 sz. újabb tanítástervre tett felszólalás is. A V. K. M. ennek alkalmazását a fizetéskiegészítő-államsegélyes intézetekben kötelezővé tette. A túlterhelés még nagyobb, iskolafenntartóra, tanárra, tanulóra nézve egyaránt. Az iskolafenntartóra súlyos anyagi terheket ró, a tanárok a meglévő létszámban az osztályonként tanítandó 36 órával, a gyakorlati kiképzésben való részvétellel nem tudnak megküzdeni. Az osztályösszevonások nem csökkentik a tanárok óraszámát, mert egyes tantárgyak óraszámja megnövekedett; a tanítás gyakorlati irányúvá tételéhez a legszükségesebb taneszközök is hiányoznak, de ha volnának is, elégtelenek a helyiségek. A növendékeknek a temelési szolgálatok, valamint a 36 tanítási órán felül való elfoglaltság (zongora és orgonagyakorló órák, önképzőkör, énekkar) miatt házi előkészületre is alig marad idejük.²⁸ Ha a váratlan terheket az egyházi autonómia szempontjából vizsgáljuk, be kell vallanunk, hogy még a teljes autonómia birtokában sem lehetett volna a fejlődés követelte újítások előtt elzárkóznunk, a tanítóképzés színvonalának kockáztatása nélkül. Az intézet tanulmányi színvonala önként érthetőleg, így is alászállott, további sorsa a súlyos vergődés. Sehogyan se, vagy csak töredékesen tud megfelelni az egyre fokozódó miniszteri kívánalmaknak s veszélyeztetve van az intézet jó hírneve. S mindez túlnyomórésztben anyagi akadályok miatt! Dehát: „Crescit sub pondere palma!”

Tanulmányi jegyzék, tanmenet. Mint láttuk, igen sokáig a havi beszámolóknak, vagy tanulmányi jegyzékek pótolták az elvégzett tananyagról szóló naplókat (osztálykönyv) és a tanításmeneteket (lásd Tanári értekezletek c. alatt). A beszámolókról szóló jegyzőkönyvek bevezetője körülbelül mindig ez: „Igazgatótanár N. L. úr tudni óhajtja, vajjon a Tanár urak külön-külön elvégezték-e az ezen tanzakra kiszabott tantárgyakat s a tanulóifjúság kellő igyekezettel és szorgalommal tanult-e a lefolyt hónapok alatt s jelenleg úgy készül-e, hogy a vizsgát sikerrel kiállhassa“? stb.²⁹

²⁸ Igt. 1911 szept. 28. — 30. sz.

²⁹ Tk. 1869. 250. sz.

Tanításmenetet e beszámolók helyett nagyon sokáig nem is készítettek, Még akkor sem, amikor az igazgatótanács később figyelmeire sem igen méltatta a beszámolókat s így a tanárok szükségtelennek látták, hogy pontosan vezessék és előterjessék. Csak 1907-ben rendelte el az igazgatótanács a V. K. M. 40.391. sz. intézkedésére a tanításmenetek elkészítését. 1912-től kezdve állami nyomtatványon, részletes, állandó tanmenetek is készülnek. Az új épületbe költözés után pedig elrendeli az igazgatótanács, hogy a végzett anyagról „tanulmányi napló” (haladási napló) vezetendő, amely a katedra fiókjában elzárva tartandó.³⁰

Tantárgyfelosztás. Az elmondottakban érintettük már, hogy a tárgyakat kik tanították s hogy mennyi volt 1871 előtt a tanárok heti óraszám. Az 1871-72. iskolai évben, amikor a népoktatási törvény rendelkezéseihez alkalmazott tanítástervet életbe léptették, a tantárgyfelosztás a következő volt:

1. *Kiss Áron* igazgató: Vallás II. o. = 2; neveléstudományok 11; egyházi szónoklat 1,* = 14;

2. *Magyar Antal*: Vallás II. és III. o. = 4; mennyiségtan 6; „Terményrajz” 2; Természettan 2* = 14;

3. *Király Pál*: Magyar 6, német 6, történelem 2,* földirat 2* = 16;

4. *Oláh Károly*: Ének-zene = 16;

5. *Marsovszky Ignác*: Elméleti gazdaságtan 2,* gyakorlati gazdaságtan a nyári félévben 4* = 6;

6. *Szakács József*: Szépirás = 1,* rajz = 1* = 2;

7. *Sebestyén Bálint*: Tornászat 2* óra.

(A *-gal jelzett tárgyaknál az osztályösszevonás útján előállott, tényleg megtartott órák számítandók.)

Nem számítva tehát a gyakorlati kiképzést, melyről más helyen lesz szó, a tanítandó 102 óra helyett 30-cal kevesebbet, vagyis 72 órát tartottak meg tényleg. Fellúnó még mindig az igazgató magas óraszám. Érdekes, hogy néhány év múlva, egészen öltetszerűleg, egyik igazgató-bizottsági tag kívánságára kimondották, hogy a tantárgyfelosztáshoz kell esatolni a használandó tankönyvek címét is.³¹ Ezután a jegyzőkönyvekben csak akkor találunk megint tantárgyfelosztási tervezetet, amikor az osztályok számát négyre kellett emelni³² és amikor a fizetéskiegészítő államsegély elfogadásának folyományaként az állami tantervet kellett életbeléptetni.³³ Mindkét esetben tanszékalapításra volt szükség, tehát a hangsúly az ellátatlanul maradó órák kimutatására esik. Az Értesítők azonban pontos kimutatást közölnek a tanárok elfoglaltságáról.

³⁰ Igt. 1912 szept. 29. — 42. sz.

³¹ Ig. biz. 1877 szept. 4. — 50. sz.

³² 1885. I. 21.

³³ Tk. 1903 jún. 5. — 116. sz.

Az óratöbbletek a 40.181-1902. sz. tanterv elfogadásával jelentkeznek először nagyobb mértékben, mert a szokásos osztályösszevonásokat nem lehetett tovább oly mértékben fenntartani, mint azelőtt. Egyes tárgyaknál emelkedett is az óraszám úgyannyira, hogy még új tanszék létesítése esetén is megmarad némi osztályösszevonás.³⁴ Az új tanári állás szervezését teljesen államsegélyből remélték. Mivel azonban erre nem sok kilátás volt, gondoskodni kellett az óratöbbletek eltüntetéséről a tanárok nagyobb megterhelésével és kiegészítő tanárok alkalmazásával.

A német nyelv tanítására felkérték *Schneider Mátyás* és *dr. Kovács Lajos* főgimnáziumi tanárokat; előbbit az I-II. osztályban 4, utóbbit a III-IV. o.-ban együtt 2 órában való tanításra (tehát az osztályösszevonást így sem lehetett kikerülni). A díjazást heti óránként egy iskolai évre 80 K-ban állapították meg.³⁵ Az új tanításterv fokozatos életbeléptetésével az óratöbbletek is szaporodnak, 1905-6-ban már 12 ellátatlan óra mutatkozik, de csak úgy, hogy még mindig vannak osztályösszevonások.

Az óratöbbletek ettől fogva állandóan fojtogatják az intézetet. Hiába létesül a rajztanári (1908), majd a természetrajz-földrajzi tanszék (1912): az óratöbbletek megmaradnak. Az új tanterv mellett az egymást érő miniszteri kívánalmak teljesítésének anyagi akadályok állják útját. A gyakorlóiskolában való részvétel a szaktanárok részéről, továbbá a hospitálások kérdése, sokáig megoldatlan marad. Az egyházi törvények már 1907-ben 18 órában állapítják meg a tanárok heti óraszámát: itt még mindenki 20 órában tanít s csak a 20 órán felülieket tekintik többletnek és díjazza a fenntartó. Megesik, hogy az óratöbbletek lehető korlátozása kedvéért, helytelen intézkedést kénytelen tenni az igazgatótanács (a németül alig tudó rajztanárnak osztja ki a németet!),³⁶ úgy gondolkozva, hogy tanítóképzőben úgyszem vehető keresztül, hogy minden tárgyat szaktanár tanítson.³⁷ A természetrajz-földrajz szakos segédtanári állás betöltésekor kiderült, hogy csak 14 óra adható neki, ugyanakkor azonban az igazgatónak 18, a rendes tanároknak 20, a német nyelv tanárának pedig 22 órája van. Vagyis a segédtanár nincsen eléggé foglalkoztatva, ellenben 14 óratöbblet még mindig van (óraadókkal!).³⁸ Az igazgatótanács úgy segít, hogy a rajztanár óraszámát 24-re emeli, hogy a más tanárok óratöbblete megszüntethető legyen.³⁹ Az óratöbbleti díjak az 1908. évi szerződés óta, mint személyi kiadások, felerészben a Kerület pénztárát terhelik.

³⁴ Igt. 1909 márc. 6. — 33. sz.

³⁵ Igt. 1903 aug. 4. — 47. sz.

³⁶ 1909/10. Ért. 4. l.

³⁷ Igt. 1912 febr. 24. — 8. sz.

³⁸ Igt. 1912 febr. 16. — 4. sz.

³⁹ L. 3. alatt.

Népiskolai módszer stb. Az egyes tantárgyaknak a *népiskolában követendő módszer* szempontjából való tanítása a legelső évektől kezdve megvolt ugyan, amennyiben 1857-58-ban pl. a magyar nyelvet Fazekas Lajos, a számtant pedig Borostyán Sándor „tanmódszerűleg” tanította, de már az 1859. Alapszervezet s az utána következő tanítástervek, a neveléstudományok körébe utalják és elő is sorolják a népiskolai tárgyak „tanmódszerét”. Ez maradt a helyzet a jelen század elejéig. Csupán egy alkalommal próbálkozott a tanárkar az-zal, hogy a rajz, gazdaságtan és tornászal módszertanát a szaktanárral taníttassa.⁴⁰

Az egyetemes tanügyi bizottság küldöttei (Gáspár János elnökelete alatt: Békési Gyula, Joó István és dr. Kiss Áron), amikor a négy osztályú képző tanítástervét az állammal egyeztették, azt a változtatást javasolták a nevelési tantárgyaknál, hogy a módszertan tanításánál a történelmi alap felmutatását mellőzze a tanár. A bizottság többségének meggyőződése szerint azoknál, akiknek még nincsen megállapodott véleménye, a történelmi bevezetés fonalán előadott sokféle módszer csak zavart okozhat. Folyt tehát a módszertan tanítása a régi mederben, míg az igazgatótanács a V. K. M. kívánsága alapján el nem rendelte a módszertannak a szaktanárok részéről történő tanítását.⁴¹ A tanulmányi beszámolóik tárgyalása bőséges alkalmat szolgáltatott módszeres megbeszélésekre is.

A módszeres utasítások között nevezetes a V. K. M. 130.933-1909. sz. rendelete a jegyzetből való tanítás eltűléséről, az óráknak előadói és kikérdező részre tagolásáról, a tanításról, mint a tanár és növendék együttes munkájáról, amikor a jegyzetek készítésének szüksége, sőt lehetősége is megszűnik s feleslegessé válik a noteszrendszer is. Kívánatos, bár nem kötelező, az eredménytárak készítése és ha van, akkor lássa az igazgató a tanfelügyelő, a szakfelügyelő, sőt néhány példány a miniszterhez is felterjesztendő. Az érdemjegy szerint való osztályozás nem vehető a tanítás rendes folyamatába. A tanárkar helyesli a jegyzetek tilalmazását. De szükségesnek tartja a kikérdezést s az érdemjegyekkel való osztályozást. Erre kényszerít a rendszer: ellenőrző tanácskozások, vizsgálatok, a vizsgálatok érdemjegyeinek statisztikája, az eredmény kimutatása név és tárgyak szerint. A 14-15 éves gyermek nem dolgozik minden kényszer nélkül: amíg tehát az érdemjegyek megvannak, nem felesleges a kikérdezés és notesz, vagy akárminek nevezzük. Az érdemjegyeket a tanuló előtt nincs miért eltitkolni: beírásuk a tanítás rendes folyamatát sem akadályozza. Az eredménytárakkal a jegyzetrendszerbe eshetnek bele.⁴² Látnivaló, hogy a tanárkar nem mentes bizonyos kon-

⁴⁰ Tk. 1879 okt. 25. — 32. sz.

⁴¹ I.: 1883 júl. 8. — 52. sz.

⁴² Tk. 1910 febr. 29. — 69. sz.

zervatívizmustól, de csak addig, amíg valaminek a helyességéről meg nem győződött.

Tankönyvek. Az 1858-59. iskolai évből már ismerjük néhány tankönyvnek a címét.⁴³ Az Alapszervezet 22. §-a szerint addig is, míg minden tárgyból megfelelő kézikönyvek adathatnának, kéziratok használandók. De a növendékek írássali túlterhelésének elkerülése tekintetéből a kéziratok helyét, amint lehet, kézikönyvekkel kell pótolni. Még abban az évben (1859 március 30) jelenti a Kerületnek az igazgató: „A képezdei oktatás sajnosan érzi, hogy a taneszközöket illetőleg új téren állunk: érzékenyen nélkülözi az alkalmas kézikönyveket. E körülmény a képezdei oktatást annyiban gátolta, hogy főbb tantárgyak iralása, vagy jegyeztetése a tanításból időt emésztett föl; továbbá hogy némely, a szükségből használatra felvett kézikönyvek nem oly irányúak, mint amelyet a képezdei tanítás célja voltaképen kíván. Kézirat használtatott 4, kézikönyv 7, s jegyzetek 3 tantárgy tanításánál.“ A kézikönyveket az igazgató a helyi felügyelőségnek indokolva bemutatja és csak ennek jóváhagyása után vétetnek használatba. A helyi felügyelőség e jogát gyakorolta is és nem engedélyezte minden körülmények között a tankönyvváltoztatást. Megtörtént, hogy csak egy évre, ideiglenesen engedélyezte s elvárták a Tk. jelentését arról, hogy „a gyakorlati alkalmazás terén tényleg alkalmasabbnak bizonyulandó-e be“.⁴⁴ Máskor az igazgatótanács elégedetlenkedik, hogy csak az igazgatói jelentésből értesült, hogy egyik tanár „az eddig tanult könyvek egynémelyike helyett másokat hozott be“.⁴⁵ A V. K. M. 1876 szeptember 2-án 30.311. szám alatt kelt intézkéréssel már a hivatalos jegyzékbe fel nem vett könyveknek, vagy kéziratoknak használatát tilalmazza.

Az igazgatótanács enélfogva pár év múlva aziránt érdeklődik, hogy „némely tárgyak nem kézikönyvből, hanem kéziratból látszanak tanítva lenni“, más tárgynál meg sok tankönyv van felvéve. Mi az oka ennek? A tanárok azt válaszolják, hogy a megjelölt könyveket nem vették meg a növendékek. Ezek az intézet tulajdonát képező segédkönyvek. Részint ezekből csináltak a tanárok vezérfonalat, részint készítettek maguk, ha nem volt kapható alkalmas tankönyv. Az igazgatótanács tudomásul vette a választ, de felhívta a tanárokat, hogy az általuk készített vezérfonalakat lehetőleg nyomtatásban adják az ifjak kezéhez.⁴⁶ Még nagyon sokáig használhattak ilyen kéziratokat, ha nem is nálunk, de országszerte. A V. K. M. „megüt-közéssel“ állapítja ezt meg, s „a legsúlyosabb következmények terhe alatt“ tiltja el újból, úgy látszik a nemzetiségek miatt is (130.000-1909. szám).

⁴³ Az intézetben használatban volt könyvek időrendi jegyzékét lásd a „Függelék“ c. szakaszban.

⁴⁴ Igt. 1881 szept. 5. — 120. sz.

⁴⁵ Igt. 1899 okt. 5. — 15. sz.

⁴⁶ Igt. 1880 szept. 15. — 79. sz.

Két jelentéktelen, de érdekes dolgot említettünk itt fel. Az 1873-74. évi Értesítő 9. lapján a magyar irodalom tanulásáról van szó. Kézikönyvül használták Arany Jánosnak *Szomor Károly által saját neve alatt* kiadott „A magyar nemzeti irodalom története vázlatban“ c. kéziratát. Ez az epés megállapítás a következő évi Értesítőben is ott van. A másik, hogy a polgármester, tehát közigazgatási hatóság, értesíti a tanárkart, hogy Mayer Miksa „Vezérkönyv az alkotmánytan oktatásában“ c. könyvét engedélyezte a miniszter.⁴⁷

Ne feledkezzünk meg róla, hogy saját autonóm hatáskörünkben a vallástani kézikönyvek ügyében H. Kiss Kálmán, a későbbi igazgató, tanárkari felhatalmazással, javaslatot terjesztett az egyházkerülethez. Rámutatott, hogy a képzőnek más szükséglete van, mint a gimnáziumoknak: kívánatos tehát, hogy a Kerület vallástani kézikönyvekről gondoskodják. Ezeket módszertani elvek alapján s oly terjedelemben kell elkészíteni, hogy heti 2—2 órában a tananyag feldolgozható legyen.⁴⁸

Végül néhány szóban emlékezzünk meg a tanároknak egymás óráin való **kölesönös hospitálásáról**, mely a V. K. M. 40.391-1907. számú rendelete értelmében a heti órák számába beszámítandó, esetleg külön díjazandó. Mikor ez az ügy, más egyebekkel együtt, az igazgatótanács elé kerül, ez nem is reflektál reá. Magasak az óraszámok s az elkerülhetetlen órákat is alig tudja díjazni az iskola-fenntartó. Ismétellen követeli a 130.933-1909. számú miniszteri körlevél most már az igazgatótól 6, a tanároktól egy-egy órában. Sajnos, most sem jutott elébbre a dolog, minthogy a tanárkar megállapította, hogy a hospitálás nagyon üdvös dolog, de a rokonszakkoknál az illető tanárok órabeosztásától is függ.⁴⁹ Az igazgató magas óraszámja miatt hat órában nem hospitálhat; ellenben már egyik 1891. évi igazgatói jelentés is bizonyítja, hogy jóval azelőtt is rendszeresen látogatta tanártársai óráit.⁵⁰

Zenei oktatás, zenei hallás. Az ötvenes és hatvanas években csak az orgonázásból nyertek a növendékek kiképzést, mint leendő kántorok. Csak a hatvanas évek második felében van nyoma zongoratanításnak. Mindenkor kötelezve voltak azonban tanítóink az egyházi énekdallamok tanítására is, amihez a hegedű sokkal alkalmasabb segédeszköz, mint más hangszer. Az állami intézetek már a hetvenes évek elején, a II. és III. o.-ban tanítják a hegedülést, nálunk azonban csak a III.-ban. A zenetanár 1872-ben javaslatot tesz, hogy a II. o.-ban is taníttassék, ennek azonban útját állja az a körülmény, hogy a zeneszeriárban kevés a hegedű. Csak mikor az igazgató-bizottság elrendeli, hogy a II. o.-ban is tanítani kell és

⁴⁷ Tk. 1877 júl. 4. — 144. sz.

⁴⁸ Tk. 1875 nov. 10. — 34. sz.

⁴⁹ Tk. 1910 febr. 24. — 69. sz.

⁵⁰ I.: 1891. — 16. sz.

12 db hegedű beszerzésére tesz javaslatot, attól kezdve tanítják a II. o.-ban is (1877). A növendékek a kötelező heti órákon felül, heti 3—6 órában az intézeti hangszereken gyakorolták magukat; a hegedűket pedig egész évre adta ki használatra az intézet. A zenetanulás alól a magántanulók, köztük nők is, sok esetben felmentést kaptak, a rendes tanulóknak azonban annál szorosabb köteleessége volt.

A zenei hallás hiánya sokszor állta útját egyes növendékek haladásának, még azután is, hogy a felvételeknél az „éneklési képességet” is tekintetbe kellett venni (1902).

Rajztanítás. Ennek kérdéséről nem lehet elválasztani a rajzterem kérdését. Az újjászervezéskor megbízták a rajztanítással az új segédtanárt, Borostyán Sándort (1858), és pedig nemcsak a képzőben, hanem a főgimnáziumban is. 1867-ben mondta ki az egyháztanács, hogy a *rajztanár közös*, alkalmas rajzteremről pedig egy külön házban, amelyet úgy látszik a főgimnázium telkéhez közel vettek meg valahol, megfelelő átalakítással gondoskodtak. A tanítás tárgyáról s eredményéről keveset tudunk. Borostyán Sándor jelentése szerint 30 növendékből 8-10 kiváló eredményt tanúsított⁵¹ és sajnálja, hogy az intézetnek a háború miatt történt feloszlatása következtében munkájának gyümölcsét be nem mutathatta. Talán egyik tanszéken sem változtak olyan gyorsan a tanárok, mint a rajztanárin. A gyakori személyváltozás nem engedte, hogy tervszerű munka folyhasson. Bizonyos mértékig akkor állandósult a helyzet, amikor a főgimnáziumban okleveles középiskolai tanárral töltötték be a rajztanári állást.⁵² A törvényes heti óraszámig kötelezve volt a képző órának ellátására is. A tanítás a képző osztálytermeiben történt, mert még sokáig nem volt rajzterem. Mikor azonban a görög-pótló rajz a főgimnáziumban az egész vonalon életbelépett, a képző rajztanár nélkül maradt, éppen abban az időben, amikor az állami felügyelet és ellenőrzés egyre súlyosabb követelményeket támasztott, köztük a rajzterem létesítését is, az új tanítás terv pedig a heti órák számát emelte (1905). Ekkor merült fel a külön rajztanári állás szervezésének gondolata, amit aztán a haladó idő egyre égetőbben sürgetett. Szükség van a tanárra tanulmányi tekintetben azért is, mert a tanítóképző rajztanítási anyagának és módszerének szoros összefüggésben kell lennie a népiskoláéval. A népiskolában pedig ugyanabban az évben új tanítási terv lépett életbe. Rajzteremnek, ha nem is teljesen alkalmas, de legalább elfogadható lett volna a Patay-utcai épületben az ú. n. Irházi-tanterem. A tanárkar tehát mindent elkövet, hogy a kettős kérdés megoldáshoz jusson. Azért is nevezetes ez a küzdelem, mert ez is hozzájárult az intézet két fenntartó testületének egymáshoz való viszonyát szabályozó új alapszerződés megkötéséhez. Az Irházi-tantermet megkapta a képző, az új

⁵¹ Egyh. 1866 szept. 16. — 96. sz.

⁵² Igt. 1904 május 30. — 19. sz.

alapszerződés megkötése után elfoglalta állását az első rendes rajztanár: *Rásky János (1908)*.

Kézimunka és háziipari oktatás intézetünkben sokáig nem volt, leszámítva az alább említendő és csak rövid ideig meglévő „faragászatot”. Az évi Értesítőkhöz az igazgatói jelentések (az 1891-92. évtől kezdve ismételve) arra mutatnak rá, hogy sem vállalkozó növendék, sem költség, sem fizikai idő nem jut rá, tehát nem tanítjuk. Az első lépés az volt, hogy a V. K. M. Dobay László tornatanár 1906-ban felvette a nagyszünidei szőlőjé tanfolyamra. Így mikor az 1911. évi 78.000 számú tanításterv életbelépett és a kézimunka tanítását kötelezővé tette, Dobay Lászlót bízta meg vele az igazgatótanács heti 4 órában. Az átmeneti intézkedés szerint az I-II. o. a kiszabott anyagot, a III-IV. o. pedig külön, ugyancsak a két alsó osztály anyagát végezte.⁵³ Mivel helyiség nem volt, a munka a gimnáziumi tornaterem karzatán indult meg. Felszerelésére 160 K-t irányoztak elő. Majd az új épületbe költözéskor Rásky János rajztanár vette át a munkát s végezte is megszakítás nélkül haláláig (1933) a rajzteremben és a folyosóból elrekesztett helyiségben.

Gazdasági oktatás, gazdasági terület. Mint láttuk, a füzesi gazdaság, amelynek vezetésére az intézet keletkezésekor Karika Pál alkalmazták, a birtok eladásával még 1852-ben megszűnt. A képző 3 év múlva éled újra, s a vezetők gondoskodásának legnagyobb figyelemre méltatott tárgyai között a gazdasági oktatás is helyet foglal.

„Hogy a praeparandia azon reálirány felé biztosabban fejljék, miszerint a népiskolai tanítók majdan a kertészet minden ágában gyakorlatilag képezhessék növendékeiket: Nagy-Körös város közönsége 6 hold földet ajándékozott, azon célból, hogy a praeparandiának kertje legyen, melyben képzett és ügyes kertész vezetése mellett, szándékunk a gyümölcs tenyésztést, a konyha veteményezését, méhészetet és selymeszetet művelni. Ezen kertben a leendő népiskolatanítók a kertészet érintett ágával gyakorlatilag megismerkedvén, hely és körülményhez képest a kertészet egyik vagy másik ágát fogadják; így a nép gyermekét, az általános képzés mellett életrevaló polgárrá is fejlesztik.”⁵⁴ Ezt a területet, mint a következő iskolai év Tudósításából olvashatjuk, az intézet használatba is vette; a gazdasági oktatás megkezdődött. Ezt a Tudósítás a „nép okoszerű anyagi jóléte előmozdításának egy nevezetes tényezője” gyanánt állítja eléink, amelynek eredményeként a falusi tanítók „gyakorlati kincsesel fognak léphetni a nép közé. Ha rendeltetésüket felfogják, boldogságot árasztandának arra.”⁵⁵

A mondottakon kívül a két első évről semmit sem tudunk. Csak

⁵³ Igt. 1911 okt. 25. — 33. sz.

⁵⁴ 1855/56. Tudósítás 30. l.

⁵⁵ 1856/57. Tud. 27. l.

az 1857-58. évi Tudósítványban van megemlítve a tanárok között *Sebestha János* neve, aki városi mintakertész volt és gyakorlati kertészetet tanított az I-II. éveseknek.

Az említett 6 holdas gazdasági terület sorsa ismeretlen előttünk. Hol volt, visszavette-e a város, mikor vette vissza: nem tudjuk. Annyi kétségtelen, hogy a *gazdasági terület kérdése*, noha volt idő rá, hogy 3 terület is volt: máig sincsen megoldva. Az első állandó jellegű intézkedés az volt, hogy a városi közgyűlés 1871 május 14-én 246. szám alatt kelt határozatával, a „bokrosi” szénás kerthez felfogott s árokkal elkülönített területről⁶⁶ két hold földet, telekkönyvi bejegyzéssel biztosított tulajdonjoggal, átengedett az egyháznak. Ez az átengedés az egyháztanács kérelmére történt, hivatkozással arra, hogy az 1868. évi népoktatási törvény kívánja, hogy a gazdaságtan tanítása gyakorlattal költessék össze. Sajnos azonban, ez a terület az intézetnek ugyanazon évben használatba vett épületétől másfél kilométernyire fekszik. Ugyancsak elrendelte az igazgatótanács, hogy a Patay-utcai iskolaépület udvarán mintegy 200 négyszögölnyi területen a növendékek kertészeti gyakorlatot végezzenek; végül a helybeli kertészeti egyesület a városi Mintakertben 372 négyszögöl területű láblát jelölt ki a képző növendékeinek faiskola és konyhakertészeti célokra.⁶⁷ Ez a Mintakert a két holdnyi területtel ellenkező irányban, mintegy két kilométer távolságra fekszik az intézettől. Nehéz tehát megközelíteni mind a kettőt külön-külön is, ugyanazon a napon pedig lehetetlen. Ezért az egyháztanács azt az ajánlatot tette a városnak, hogy a bokrosi területet cserélje át egy másik hasonló nagyságúval, amely a Mintakert mellett fekszik. A csere, mint az igazgatótanács tudomásul vette, 1899 október 5-én történt meg. Így most már a terület és a Mintakertben levő faiskola egymás szomszédságába került ugyan, de a sok jöves-menés, amelyre csakis a tanítási óráközöket s a délutáni órákat lehetett felhasználni, megmaradt.

Mielőtt a három területhez hozzájutott volna az intézet, vagyis a hatvanas években, a „nagy áldozattal létrehozott városi Mintakertbe” jártak ki a tanulók, még pedig az első évesek télen-nyáron heteként kétszer, II-III. évesek egyszer.⁶⁷ Ekkor az elméletet valamelyik rendes tanár (Borostyán, Ballagi) tanította, a városi kertész pedig, a Mintakert kezelője, a gyakorlati útmutatásokat adta meg. A bokrosi terület a későbbi jelentések külső, az iskola udvarán levő belső-kert néven emlegetik. A külsővel, a távolság miatt is, sok baj volt. Itt a mezőgazdasági növények termesztésében kaptak a tanulók gyakorlati utasításokat, a belsőben pedig konyhakertészet, fatenyésztés és nemesítés folyt.⁶⁸ Selyem- és méhtenyésztés, valamint szőlőművelés egyelőre még nem volt, előbbieik alkalmas helyiség hiányá-

⁶⁶ Igt. 1887 júl. 6. — 6. sz.

⁶⁷ Tk. 1864. 139. sz.

⁶⁸ Isk. szék. 1874 jún. 20. — 127. sz.

ban. Ellenben volt a belső kertben virágház, amelynek szükséges voltáról az iskolaszék sohasem volt eléggé meggyőződve.⁵⁰ Ebből lett később a selyemtenyésztő hely.

Az egyháztanács 1873 febr. 19-én 28. számmal „Kertészeti és gazdasági bizottságot” alakított. Ez intézte a gazdasági terület és gazdasági oktatás anyagi és szellemi ügyeit. Elnöke volt Magyar Pál polgármester, tagjai: Ádám László, Kalocsa Balázs, Molnár János presbiter és dr. Kiss Áron igazgató. Fellépő, hogy a kertészet tanítója nem tagja a bizottságnak.

A kertészet tanítójának állását igen nehezen tudták rendezni. Évről-évre alkalmazták a gyakorlati rész vezetésére a Mintakert vezetőjét, az elméleti részt pedig a növény- és vegytan tanárára akarták bízni 100-100 frt díjért.⁵⁰ Mivel azonban a városi műkertész másképp nem vállalkozott, a bizottság kénytelen volt „az elméletnek és a gyakorlatnak ugyanazon egyén által leendő tanításába” belenyugodni, javasolván a magyarul is alig tudó Sebestha János újból való alkalmazását. (Marsovszky Ignác t. i. 5 évi szolgálat után meghalt.)

Sem egyiknek, sem másiknak működésével nem volt teljesen megelégedve a bizottság. Nemesak a növendékek hiányos kiképzése, hanem a terület elhanyagolása, jövedelmének elenyészően csekély volta, vagy teljes elmaradása volt a baj. A külső-kert nem volt bekerítve, nem vigyázott rá senki, a tanító 3 km-nyire lakott tőle; a fiúk temetéssel voltak elfoglalva; a bizottság pedig azt óhajtotta volna, hogy lehetőségig a munkálatokat is elvégezzék a növendékek s nem szívesen adott napszámosokat. Később az eredmény fokozása érdekében 3 tagú bizottságot is alakított az igazgatótanács⁵¹ némi rendelkezési joggal. („Kert-Gazdasági Felügyelő Bizottság.” Tagjai: Ádám Gerzson igazgató-tanácsos elnöklele alatt Magyar Antal igazgató és H. Kiss Kálmán tanár. A szaktanítót is behívták.) Lankadatlan figyelemmel kísérte ez a bizottság a munkát, amíg csak kellett, vagyis amíg kedvezőbb jelentéseket nem adhatott be. Először is munkatervet kívánt, a területet körülárkoltatta, a tanítónak pedig kötelességévé tette, hogy hetenként egyszer nézze meg. Sürgős munkára hármikor kellő számú növendékeket rendel ki az igazgató. Gazdasági eszközöket szereznek be. Hol egy, hol más kifogás azonban mindig akad, míg végre *Ady Károly* alkalmazásával⁵² nyugvópontra jut sokféle vitás kérdés. Tíz évre szóló vetés-forgás tervezet készül, az addigi feles gazdálkodás meg fog szünni. A kiadásokat az intézet fedezi, de a jövedelem is az intézeté.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy az előző évtizedek munkája eredménytelen volt. Az 1879-80. évi tantárgyfelosztás indoko-

⁵⁰ Isk. szék. 1874 febr. 4. — 104. sz.

⁵⁰ Ugyanaz. 1875 szept. 17. — 183. sz.

⁵¹ Igt. 1880 jún. 10. — 59. sz.

⁵² Igt. 1883 okt. 3. — Tk. 252. sz.

lása kiemeli, hogy az egyházkerület tanítástervét a mienk meghaladja, mert a gazdaság- és kertészettanban a II-ad éves növendékek gyakorlatilag is oktattatnak. Sok növendék kedvelte meg a kertművelést, gyümölcskertészetet; belőlük nem egy hírnevet is szerzett. Kiállításokon vesz részt az intézet (Kecskemét 1872, 1882; Nagy-kőrös 1888), ahol ezüst érmét, dícsérő oklevelet stb. nyer. Kísérletezik gabona, répa, burgonya, kukorica, takarmányfajok termesztésével, még pedig a vármegyei gazdasági hivatal megalapítására (1880-81 és 1881-82). Marsovszky Ignác a csongrádi áll. képzőben szerzett tapasztalatait a Mintakert ügyének rendezésénél a tanítás terén értékesítette.⁹³

A földművelésügyi miniszter irányítani akarván a tanítóképzőben a gazdasági oktatást, több ízben vándortanítókat, majd szakfelügyelőket küldött ki az intézetbe (1881, 1882, 1890, 1911), utóbbiak kedvező jelentést tettek a tapasztalatokról. A munkakedv fokozására alapítványok és jutalomdíjak szolgáltak, továbbá a faiskola jövedelméből az arra érdemesek kertészeti eszközöket is kaptak. Alkalmuk volt nem egyszer Ádám László polgármester, igazgatótanácsos szőlőbirtokán mintaszürcen is résztvenni.

Ady Károly működése teljes megalégedéssel és elismeréssel találkozott. Amint a gazdasági oktatás megvalósítani nem volt képes, annak oka, a gazdasági terület nehezen megközelíthető volta mellett, anyagi nehézségekben keresendő. Az ú. n. belső-kert, vagyis a Palayutcai intézeti épület udvara az 1891. évi építkezéssel jelentősen megkisebbedett, azért a kertészeti gyakorlatok szempontjából alig jöhetett számba. Lassanként meg is szűnt, megmaradt annak, amire való, a tanulók óráközi üdülőhelyének. A múltnak emléke gyanánt a kertészet tanítójának kötelessége maradt az ott levő fák és bokrok gondozása. A század eleje óta is, de az összeomlás óta különösen, valamennyi miniszteri megbízott a gazdasági terület kérdésének gyökeres megoldását sürgette. Teljesen kielégítő megoldást azonban, amíg az intézet tanulmányi épülete a mostani lesz, nehéz lesz találni.

A selyemtenyésztést Marsovszky Ignác kezdte meg, körülbelül „13.000 db tojással, 18 nyoszolyán, mely átlag 25 font gubót adhatván, a jövedelem ez után lesz számítandó”.⁹⁴ A szükséges eperfalevelet az iskolaszolga hordta be s a gubókért 14 frt folyt be. (Sohasem érték el többé ezt az összeget!) A következő évben a peték megromlottak: selyemtenyésztés nem volt. Csak mikor a földművelésügyi minisztérium szekszárdi selyemtenyésztési meghatalmazottja, Bezzerédj Pál veszi kezébe az irányítást és ellenőrzést, indul meg nagyobb lendülettel a dolog. Mindenekelőtt országosan tervezi, hogy Görzbe selyemtenyésztési tanfolyamra menjen minden képzőből egy

⁹³ Egyht. 1875 febr. 5. — 68. sz.

⁹⁴ Tk. 1875 jún. 23. Tk. 111. sz.

tanár.⁶⁵ Intézetünk H. Kiss Kálmánt jelölte ki; sajnos, a tanfolyam elmaradt. Szakkönyveket, gyakorlati utasításokat, szaktanárokat küld, utóbbiakat előadások tartásával bízva meg. Több éven át 5 és 10 frankos arannyal jutalmazza növendékeinket szakirányú dolgozataikért (1882-83, 1884, 1886, 1887. években). A miniszteri meghatalmazott hangsúlyozva kiemeli, hogy az iskolai selyemtenyésztést kizárólag gyakorlati oktatás céljából tartja kívánatosnak, ezért megelégszik bármilyen csekély mértékű tenyésztéssel is.⁶⁶ Gipszmintákat ajándékoz az egészséges és beteg hernyók szemléltetésére (1885). Alkalmos hely 1879-ben készült, az egykori virágház anyagából (diáknyelven: „guboda“). A tavaszi hónapokban az I. osztály növendékei sorrendben egész napos szolgálatra voltak kirendelve, a hernyók gondozása kedvéért. A miniszteri meghatalmazott helyi képviselője, Varga István ref. tanító, állandó figyelemmel kísérte az intézet munkáját s magával a miniszteri meghatalmazottal 1904-ig fennállott a legszívélyesebb hivatalos érintkezés.

A kertészeti és gazdasági bizottság figyelme a méhtenyésztés létesítésére is kiterjedt. Mikor arról győződött meg, hogy még nincs, javaslatára az egyháztanács egy kas méh vásárlására adott engedélyt (1875), a bizottság elnöke, Magyar Pál polgármester pedig, aki az intézeti gazdasági oktatást állandóan figyelemmel kísérte, tanítási célokra engedte át saját kaptárait. Az intézet méhei azonban a következő évre kipusztultak. 1878-ban Dömötör László budapesti ügyvéd méhészeti előadást tartott a növendékeknek s a bemutatásra lehozott 2 Dzierdzon kaptárt a méhekkel együtt az intézetnek ajándékozta, majd 1881-ben a növendékek is szereztek saját költségükön egy kas méhet. A méhészkedés az intézet udvarán („belső-kert“) folyt sokáig. A kertgazdasági bizottság 1881 augusztus havában a méhest megtekintette s a méhek állapotával való megelégedését nyilvánította. Nevezetes mozzanat, hogy a Nagykörösi Kertészeti Egyesület 1890-ben készségesen átengedte a Mintakertben levő méheit tanítási célokra (3 méhcsaláddal, mely néhány év alatt 25-re szaporodott). Ugyanakkor Losonczy tanár is felajánlotta mintaszerűleg berendezett méhesét.⁶⁷ E tárgyról is több ízben tartottak állami vándortanárok továbbképző előadásokat; a méhtenyésztést pedig sok ideig Kovács Antal vándortanár ellenőrizte. Itt is legtöbbször felszerelési és berendezési eszközökre lett volna szükség; ezekről az iskola-fenntartó azonban csak nagyon korlátozott mértékben gondoskodhatott. Csak amikor a V. K. M. tanítási eszközökre nagyobb összegű államsegélyt engedélyezett, jutott belőle méhészeti eszközökre is (1913).

⁶⁵ I.: 1880 — 82. 165, 167, 168. sz.

⁶⁶ I.: 1885. — 7. sz.

⁶⁷ Tk. 1890 nov. 5. — 180. sz.

Rendkívüli tárgyak. Két rendkívüli tárgynak ideiglenes tanításáról kell itt megemlékeznünk, amelyek a tanítóképzésnek fontos járulékaik. Egyik a siketnémák oktatásának módszere, másik a „faragászat”. Előbbi idők folyamán külön szakképzett tanítók teendője, utóbbi pedig a kézimunkaoktatás keretében kötelező tárgy lett.

A vármegyei kir. tanfelügyelő felhívást intézett, hogy a növendékeket a módszertannal kapcsolatban a vakok és siketnémák tanításába is be kell vezetni. A tanárkar csak az esetben tartotta ezt kivihetőnek, ha a módszertan tanárának alkalma lesz a megfelelő módszer tanulmányozására.⁶⁸ Így a következő évben *Losonczy László* egy hónapot töltött a V. K. M. támogatásával a siketnémák váci intézetében, azok oktatási módszerének megfigyelése végett s hetenként egy órában az egész iskolai éven át nyújtott e tárgyból a növendékeknek elméleti és gyakorlati útmutatásokat. Később nem külön órán, hanem a neveléstudomány illető ágaiba beosztva, mint azok kiegészítő részét tanították a siketnémák tanítására vonatkozó ismereteket.⁶⁹

A „faragászat” tanítását Kalocsa Balázsnak, az intézet nagyrabecsült jóakarójának bőkezűsége tette lehetővé. 50 frt-ot adományozott megfelelő eszközök és faanyag beszerzésére, az iskolai év végén pedig díjakat tűzött ki a legjobb eredményt elérő ifjak jutalmazására.⁷⁰ Az 1886-87. iskolai évben *Tóth János* rajztanár vezetése alatt heti 3 órában 9 növendék és 2 segédtanító vett részt a tanfolyamon. A következő iskolai évben pedig már Kalocsa Balázs is, az egyháztanács is 50 frt-ot adományoz. A *Értesítők* tanúsága szerint elég szép eredményt mutattak fel. Készítettek képkeretet, pipatartót, késnyelet, salátáskanalat és villát, közösen egy stilizált szőlőlevelekkel díszített tálcát. Majd 1887-88-ban a haladottabbak női varrósasztalt, ékszerszekrénykéket véséssel. Kiváltak: Gaál József III., Biczó János, Tekes Ambrus és *Tóth Kálmán* II. o. tanulók. A harmadik iskolai év adatait nem ismerjük, a negyedikben (1889-90) pedig a faragászat tanítása megszűnt. Pénztármaradványát a tanszerpénztárba utalták: az összegyűlt faragó és egyéb eszközök száma 242 db, értéke mintegy 40 frt.⁷¹ További sorsáról ez eszközöknek mit sem tudunk.

Tanulmányi eredmény. A legrégibb tanárkari jegyzőkönyvben már a harmadik értekezéslet (1857 november 2.) az erkölcsi magaviseleten kívül a „tudományokbani haladásról” számol be. A siker kielégítő, máskor középszerű. „Egyes gyengék is találtak”, minek oka a sok temetés! Ezek a beszámolók, amelyekről fentebb már említettük, hogy a bevégzett tananyagról is szólnak, igen sokféle kifejezést találnak „a tárgyakból siker” meghatározására. 1858 december

⁶⁸ Tk. 1877 febr. 9. — 72. sz.

⁶⁹ 1878/79. Ért. — 4. l.

⁷⁰ Tk. 1886 szept. 1. — 98. sz. és I. 1887. 55. sz.

⁷¹ 1889/90. Ért. 19. l.

31-én pl. minden tárgy mellett fel van tüntetve az eredmény: jó, meglehetősen, elegendő, kielégítő, különböző siker. Az 1859 január 31-i megállapítás szerint az I. o. a neveléstanból „nehéz haladással“ tanult, a számtanból pedig „lassú haladással“. A rajzból némelyek „kítűnő haladást tanúsítottak, s a gyengébbek is meglehetősen iparkodtak“. Ugyanazon év november 2-án az I. évesek a vallásból „nem nagy sikerrel“ és „gyenge haladással“, a számtanból „felette nehéz haladással“, a földrajzból „felette gyenge haladással“, több tárgyból pedig „különböző sikerrel“ tanultak. (A következő hónapban valamivel jobb az eredmény, márciusban pedig már kielégítő.) Látjuk, hogy ezek a bejelentések csak általánosságban mozognak s arról szólnak, hogy a képzőbe törekvő növendékanyag nem valami fényes tehetségű. A feladat különben is nehéz. „Minél lelkiismeretesebben törekszik a tanári testület a képezdei oktatást tökélyre juttatni, annál elevebben érzi, hogy a növendék tudományos, paedagógiai és zenei kiképzésére két éves elméleti tanfolyam rövid.⁷² A tanárkart gyakran foglalkoztatja az a kérdés is, hogy mi az oka az I. évesek csekély előhaladásának? Miért nem fejtenek ki elég szorgalmat, mikor tudhatják, hogy már „kenyérpályán“ vannak!? Miként lehetne e bajt orvosolni? A feleletet a következőkben találja meg:⁷³

1. A képzőbe a gimnázium olyan növendékei jönnek, akik a tanulást megunták, tehát hamarosan végezni akarnak. Ezért léhák. 2. Mint gyengébb tanulók, a gimnáziumból olyan kevés alapot hoznak, hogy arra építeni nem lehet. 3. Távlabbi ok: a tanítói állomások szűkös díjazása. Még jelesebb növendékeink is igen sokszor nyomorúságos jövedelmű állomásokat kénytelenek elfogadni. 4. A tanárkar a szigorú felvételi vizsga, vagy 6 osztályú előtanulmány megkövetelését nem tartja célszerűnek, mert sokszor a nem sokat ígérő növendékek beválnak, sokszor a kítűnő bizonyítványúak nem válnak be. „A képzőnek a forcea nem abban áll, hogy milyen egyéneket vegyen fel, hanem abban, hogy milyeneket bocsásson ki.“

Legbiztosabb szernek ismerné fel a tanárkar az „áthelyezési szigorot“ (t. i. a felsőbb osztályba léptetés szigorítását), továbbá a jobb szellem meghonosítását a növendékek közt. További akadály alkalmas kézikönyvek hiánya: a tanulók kénytelenek kéziratokból tanulni. A tanárok alapos dolgozatai sokat segítenek ezen a téren. de mégis csak szenved emiatt az oktatás a felsőbb gyámolítás nélkül. A tankönyvek, ha magyarul vannak is, a nemzeti szellemtől s még inkább a református szellemtől távol állnak! Ez a körülmény majdnem teljessé teszi a hiányt.

Azt azonban nyugodt lélekkel állapítja meg a tanárkar, hogy végzett ifjaink „az újabb fejlődésnek indult népiskolai oktatás terén becsülettel megállhatnak“ és ismereteikkel s ügyességükkel „népiskoláink emelkedését érezhetően fogják előmozdítani“.

⁷² 1859/60. Ért. 14. 1.

⁷³ 1862/63. Ért. — 19. 1.

Az első évesek lelki fejlettsége és gyengesége ellen szinte állandó a panasz.⁷⁴ Mind a három osztály tanulmányi eredményéről pedig szóljon a következő két adat: Az 1858-59. évi I. félévben 23 rendes növendék közül kitűnő 11, elsőrendű 6, másodrendű 5;⁷⁵ az 1866-67. évi I. félévben pedig 72 növendékből kitűnő 18, elsőrendű 23, másodrendű 29, nem nyert osztályzatot 2 növ. Az év végéig rendszeren javult az eredmény. Nem szűnik a panasz a hanyagság ellen. De a gyakori temetések és templomi szolgálatok ellen sem: „D. e. 10-11-ig, d. u. 2-3-ig az óráknak fele nem tartható meg, azért gyorsabban kell haladni, a gyengébbek lemaradnak, ismételni alig lehet.”⁷⁶

Jó ideig nem jut kifejezésre a tanulmányi eredménnyel szemben semmiféle aggodalom. Pedig a helyzet, kivált ha a fegyelmi állapottal egybevetjük, sohasem lehetett rózsás; a jelzett akadályok is változatlanul megvoltak. Felettes hatóság részéről sem emelt kifogást senki. Különösen a kilencvenes évek közepe lóján feltűnő a bukások esekély száma (1895-96-ban 1 tanulónak volt elégtelen osztályzata, 1899-900-ban pedig egynek sem). Talán az elbírálás is enyhe volt, mert az 1900-901. évtől fogva egyszerre felszökik a bukások száma, úgyannyira hogy az igazgatótanács felvilágosítást kér.⁷⁷ A tanárkar rámutat a tehetséghiányra, szorgalomhiányra, fogyatékos előképzettségre, szegénységre, a templomi és temetési szolgálatokra s a magas létszámra. Szegénységükön segíteni anyagi erőnk nincs, a szorgalomhiány megszüntetésében a helybeli szülők vagy szállásadók támogatására volna szükség, a magas létszám ellen pedig, mióta nincsenek felvételi vizsgák, alig lehet tenni valamit. Ha helyi folyamódokat fel kell vennünk, a saját egyházkerületünkől jelentkező vidékieket sem lehet elutasítani.⁷⁸ Ugyanez a panasz a század elején más intézeteknél is felhangzik. Egyik intézet pl. a középiskolákból hozott előképzettség hiányos voltát okolja a esekély eredményért. Az új iskolai évre felvett 26 növendék között egy sincs, akinek bizonyítványa elégségesnél jobb volna!⁷⁹ A mondottakat megállapítja az egyházkerület is: „mindaddig, míg a tanítóképezdét a gimnáziumok, reáliskolák és főleg polgári iskolák részint tehetségtelen, részint tanulást megunt növendékei népesítik be, míg a szülők tehetségtelen és sokszor zenei hallással is alig, vagy éppen nem bíró gyermekeiket tudományos pályára kényszerítik, az eredmény alig javulhat.”⁸⁰ Az évi Értesítők szerint a javulást a bennlakás ingyenes vagy féldíjas ellátás biztosításától várná a tanári

⁷⁴ Tk. 1867. — 200. sz.

⁷⁵ Igazgatói jelentés, 1859 márc. 30.

⁷⁶ Tk. 1870 dec. 17. — 28. sz.

⁷⁷ Igt. 1904 márc. 10. — 5. sz.

⁷⁸ I.: 1904 május 9. — 57. sz.

⁷⁹ Igt. 1904 aug. 20. — 37. sz.

⁸⁰ K. j.: 1907 okt. 16. — 117. II/d. sz.

kar, mert a szigorú mérték alkalmazásának látható eredménye az intézet elnéptelenedése lett!

Osztályozás. Osztályzatok. Fentebb már elősoroltunk néhány érdemfokozatot, álljon még itt egynéhány, annak bizonyosságául, hogy a felsőbb hatóságok még nem határozták meg az érdemjegyeket. Az 1855-56 és a következő évben az anyakönyvekben ezeket az osztályzatokat találjuk: *Magaviseletből*: követésre méltó, ajánlásra méltó, szelíd, jámbor, vallásos, jó, szabályszerű, törvényszerű, *Figyelemből*: kitartó, folytonos, tárgyhoz kötött, némely tárgyhoz lekötött, szóra-kozott, hanyag. *Szorgalomból*: kitartó, eléggé kitartó, folytonos, köz-zépszerű, változó, csekély. *Előmenetelből*: kitünő, teljesen kielégítő, kielégítő, kevésbé kielégítő, alig kielégítő, nem kielégítő (második osztályú). A két utóbbit ki lehetett javítani kevésbé kielégítőre, illető-leg kielégítőre. Az *írásbeli dolgozatokból*: igen jó, jó, kevés hibájú, hibás. Ezeknek *külső alakjából*: tiszta, rendes, elég rendes, nem tiszta, nem teljesen rendes, rendetlen. Megjelölték a helyzeti szá-mot, pl: „4-ik 11 tanulótlárs között“. A tanárkar egyik értekezle-tén elhatározta, hogy mivel a figyelem, szorgalom és az írásbeli dolgozatok rovata felesleges és mert, mint a „német kémrendszer maradványai, nevelési szempontból is kárhóztatandók,“ ezentúl e három osztályzatot el fogja hagyni.⁸¹

Az iskolai szék részt követelt magának nemcsak az évvégi, ha-nem a félévi osztályzatok megállapításából is. Így pl. 1864-ben a félévi közvizsgák után az osztályzatokat „csekély és jelentéktelen változtatásokkal“ helyben hagyta. Úgy látszik, ez a joga egyik ré-gebbi egyházkerületi határozaton alapult, amelyet a Kerület hatá-lyon kívül helyezett azzal, hogy „esupán az illető tanárok határoz-zák meg a tanulók osztályzatát“.⁸² Az Egyht. most már azt kérte, hogy az iskolai széket ruházza fel a Kerület azzal a joggal, hogy felülvizsgálhassa bármely tanuló ügyét, „ha ennek a nyert osztály-zat ellen sérelem-panasza volna“. Szerencsére a Kerület megállapí-totta, hogy felülvizsgálatnak helye nincs.⁸³ Az érdemjegyek foko-zatait többször megállapította a Kerület (1870, 1874, 1877, 1880) leg-inkább azért, hogy „az eddigi nagyon általánosnál részletesebb osz-tályzatokat“ kapjanak a tanulók. Így az előmenetelből, erkölcsi magaviseletből és szorgalomból ötféle érdemjegyet állapított meg:⁸⁴ majd 1885 és 1903 közt négyféle érdemjegyet adtak, de újra vissza kellett térni az ötre.

Az ellenőrző tanácskozásokat megtaláljuk már a legrégebb idő-ben, tanulmányi beszámoló néven. Ezeken, mint már említettük, a tantárgyakban tett előhaladás bejelentésén kívül a tanulók tanul-

⁸¹ Ttk. 1861 márc. 8. — 30. sz.

⁸² K. j.: 1864 május 24. — 18. sz. 2. pont

⁸³ K. j.: 1865 jún. 17. — 76. sz.

⁸⁴ K. j.: 1877 május 29. — 71. sz.

mányi és magaviseleti állapotát is megbeszélték s a már említett értékeléseket használták. Azonban legfeljebb egy-egy osztály általános színvonalát mérlegelték; a részletekre, vagyis a növendékeknek személyenként való megbírálására 1887-ig nem került sor. Ekkor történt először, hogy három növendéket minden tárgyból, két növendéket kettőből, egyet pedig egyből megintettek.⁸⁵ Eleinte a megintendők a tanárok szerint vannak elősorolva (Oláh Károly részéről, Losonczy László részéről, stb.), akiket az igazgató felhívott, van-e valakinek „akár didaecticai, akár paedadógiai, vagy disciplinárius szempontból” valami előterjesztése?⁸⁶ De nemcsak név szerint, hanem általánosan is figyelmezteli a Tk. a növendékeket a szorgalomra. E tanácskozásokon kerülnek szóba a fegyelmi ügyek, ezek között a mulasztások is. A szülők értesítésének csak 1904-től kezdve van nyoma; a tanácskozások eredményét pedig ugyanezen időtől fogva kíséri éber figyelemmel az igazgatótanács.

A félévi és záró vizsgálatok, s bizonyítványok felől az Alapszervezet 19. §-a intézkedik. Ünnepeles vizsgálatot évenként két ízben tartottak: március elején és július végén. Az osztályzatokat anyakönyvbe írták, a bizonyítványok alapjául.⁸⁷ A népiskolákra kiterjesztett tárgyakból 3, a „hivatásiból” 2 „nem kielégítő” vagy „csekély” kalkulus „másodosztályzatot” vont maga után. De a kedvezőtlen osztályzatot „az igazgató jelenlétében tartott magánvizsgálaton” ki lehetett javítani (úgy látszik, akárhány tárgyból). Ha valaki mindkét félévben másodosztályú bizonyítványt kapott s a „magánvizsga” sem sikerült: ismételni tartozott, másodízben pedig az intézetből elbocsátották. Az I. félévben kapott másodosztályzatot épúgy ki kellett javítani, mint az évvégit. A félévi vizsgálatokat csak akkor törölték el, amikor az évharmados felosztásra lérték át.⁸⁸ De hogy az Igt. mennyire ragaszkodott ezekhez az időközi vizsgálatokhoz, mutatja, hogy most már évharmados „szigorlatokat” akart rendszeresíteni. Ha ez nem is valósult meg, annyit mégis elért, hogy az igazgató az évharmadok végén kötelességszerűleg meghívta hospitálásra az Igt. tagjait. Filó Lajos lelkész-elnök nem is mulasztotta az ilyen látogatásokat soha. Az évvégő vizsgálatokra 1876-ban meghívták a püspököt, az egyházker. főgondnokot, a presbitereket és a polgármestert. A Kerület vezetőségének meghívása még a 40-es évekre nyúlik vissza, amikor a Tudományos Bizottság tagjai részt vettek a Kerület képviselőjében a „háromegegy főiskola” vizsgálatain.

A „javítási vizsga” a helyi választmány elnökének engedélyétől függött. Javítani csak 1 secundát, vagy 3 alig kielégítőt lehetett. Két alig kielégítő tesz egy secundát. Tehát 4 alig kielégítőt már nem

⁸⁵ Tk. 1877 okt. 27. Tk. 121. sz.

⁸⁶ Tk. 1890 dec. 1. — 62. sz.

⁸⁷ Az 1855/56. iskolai évtől fogva majdnem hiánytalanul megvannak.

⁸⁸ Tk. 1884 nov. — 144. sz.

lehetett kijavítani.⁸⁹ Akik „elmeszerű“ tudományokból kaptak másodosztályzatot, a kihirdetés után 2 hétre, akik pedig „technikai természetűekből“, a husvét utáni diligentia kezdetével voltak kötelesek vizsgázni.⁹⁰ A félévi javítóvizsgálatokat a Kerület a tanárkar javaslatával szemben fenntartotta,⁹¹ még pedig úgy, hogy kettőnél több tárgyból is lehetett javítani. Csak a II. félév végén „kettőnél több tárgyból másodosztályzattal sújtott“ tanulót utasította osztályisméllésre. Mégis, igaz hogy ritkán, annak is találjuk nyomát, hogy az Igt. elnöke több tárgyból is engedélyezte a javítóvizsgát (pl. 1875, 1879); valamint annak is, hogy a sikertelen javítóvizsgálatot újra meg lehetett kísérteni (1876—1879). A javítóvizsgának díja eleinte magas: 10 frt. Ennélfogva sokszor el kellett engedni.⁹² Mindig valamely intézeti célra szolgált; majd az Igt. tantárgyanként 1 frt-ban állapította meg s az ifjúsági segélypénztárba utalta.⁹³ A félévi javítóvizsgálatnak 1875 óta nincs nyoma. Aki a javítóvizsgálatot le nem tette, nem bocsátották ki segédtanítónak.

Az iskolai év kezdetét és berekesztését állami kezdeményezésre, Török Pál püspök rendelkezésére tették át október 1-ről szeptember 1-re, illetve július végéről június végére (1876). Ettől függött a vizsgálatok ideje is. Mivel ezeket a helyi elnökség vezette, mindig a testvérintézethez kellett alkalmazkodni, ahol az elnökség szintén el volt foglalva. A **leckerend** elkészítésénél nemcsak az oktatási és nevelési érdekekre kellett ügyelni, hanem a közös tanárok miatt a gymnasium órarendjére is és főként a templomi és temetési szolgáltatokra. Ezek okozták, hogy, mint láttuk, a délelőtti órák 1913-14-ig télen-nyáron *7 órakor kezdődtek*, gondolható, hogy nem a tanulmányi ügyek előnyére. **Az iskolai szüneteket** a Kerület karácsonyra és husvétra 10—10, pünkösdre 7 napban állapította meg,⁹⁴ a legációkra való tekintettel is. Később a két első nagy ünnepre két hétig, pünkösdre 2—4 napig tartott a szünet. Ezeken kívül még a helyi szokáshoz híven egyéb rövidebb szünetek is voltak (szüreti szünet), később pedig a vallásos és hazafias emlékűnepek napján is.

A negyedik osztály megnyitása. A V. K. M. 1883 március 21-én 10.170. számmal az állami képzőkben a három évi tanfolyamot négy évre terjesztette ki s felhívta az autonóm felekezeteket hasonló intézkedés megtételére. Nagyon alapos megvitatás kezdődött ezzel iskolánk sorsa felől. Az igazgató a tanárkar tagjaitól, más intézetektől véleményt kért vagy pedig annak a közlését, hogy más intézetek miféle intézkedéseket tettek keresztülvitelére nézve. A tanár-

⁸⁹ Ker. vál. 1857 szept. 17. — 9. sz.

⁹⁰ Tk. 1865 febr. 24. — 154. sz.

⁹¹ K. j.: 1865 jún. 17. — 76. sz.

⁹² Tk. 1868. — 231. sz.

⁹³ Igt. 1880 május 4. — 53. sz.

⁹⁴ K. j.: 1875. — 59. sz.

kar, iskolánk különleges helyzetét tekintetbe véve, kimutatja, hogy a meglévő ismeretanyag feldolgozására három év nem elég. A négy éves tanfolyam anyagát azonban kibővíteni alig lehet. Szükség van rá azért is, hogy a gyakorlati kiképzés alaposabb legyen. Elkerülhetlenné pedig az a körülmény teszi, hogy a tanfolyamnak négy évre emelését már az 1882. évi debreceni zsinat elrendelte.

Az egész ügy tetemes pénzáldozatot kíván: a meglévő helyiségek elégtelenek, a tanerőket pedig szaporítani kell. A fedezet előteremtése szinte leküzdhetetlen akadályok elé állítja a két fenntartót.

Tanulmányi tekintetben az a különbség az állami tanításterv és a miénk közt, hogy a kántorképzés miatt 2 órával többet, vagyis 107 helyett 109 órát kellett tartanunk. Az együttes órákat fenntartani tovább nem lehet. Fenn kell ellenben tartanunk a német nyelv tanítását, amelyet az állammal való viszonyosság megkíván, de az országos zsinat nem követel. Nevezetes Bónis Károly óraadó, gimn. r. tanár javaslata. A *tanítóképzőt szakiskolának tekinti*, amelyet 6 osztályú középiskolára kellene felépíteni, 3 éves tanfolyammal. De, mert annyi előtanulmányt nem követelhetünk, az átszervezést az egyházi főhatóság állásfoglalása értelmében végre kell hajtani.⁹⁵

Minden tényező megegyezett abban, hogy a IV. osztály megnyitása szükséges, noha az igazgatótanács csak azért járult hozzá, „mert kénytelenek vagyunk vele“. Mivel azonban az elhelyezéssel kapcsolatban építkezéssel akartak megoldani más, régóta érzett szükségleteket (könyvtár, természettudományi szertár, igazgatói iroda, seniori lakás) is és mivel az új tanári állás szervezése is vita tárgyát képezte, évek teltek bele, amíg a dolog megvalósult. Egy-egy igazgatótanácsi vagy bizottsági határozat következménye több ízben az elhalasztás lett. Különösen a tanári állás szervezése ment nehezen: az igazgatótanács egyelőre 4 tanárral akarta a tantárgyfelosztást elkészíttetni!⁹⁶ Ennek eredménye tízféle osztályösszevonás lett, úgyhogy az 1884-85. évre már maga az igazgatótanács állapította meg, „hogy az összevonás ellentétben áll a tantervvel s lehetlenné tenné más intézetek növendékeinek intézetünkbe jövetelét“.⁹⁷ Végre megérett a dolog annyira, hogy megállapíthatta a tanári testület az új tanár tanítandó tárgyait: magyar 10, német 4, természetrajz 4, összesen 18 órában. Az egyháztanács pedig dr. Dezső Gyulát az 1885-86. iskolai évre segédtanárnak megválasztotta.⁹⁸ Ezzel a tanácsék kérdése megoldást nyert. Az elhelyezés, vele együtt az építkezés csak hosszú évek múltán valósult meg. A IV. osztályt hérelt helyiségben kellett megnyitni 1885 szeptember hóban.

⁹⁵ 1883 ápr. 20. J. 38. sz.

⁹⁶ Igt. 1883 május 1. — 232. sz.

⁹⁷ Igt. 1884 aug. 28. — 289. sz.

⁹⁸ Egyht. 1885. — 257. c. h. számmal.

XII. Gyakorlati kiképzés

A helybeli népiskolák felhasználása. Gyakorlóiskola. A szaktanárok jelenléte majd részvétele. A gyakorlóiskola tagozatai. „Példányiskolák.“ A gyakorlóiskola tanítója. Ennek jogi helyzete. Hajdu László és Zombory Dániel.

A képző valamennyi életnyilvánulásában Szigeti Warga János az alkotó, vagy legalább úttörő. Csak természetes tehát, ha a tanítóképzőt ő igyekezett minél közelebb hozni a népiskolához. A gyakorlati kiképzésre vonatkozólag az az elgondolása, „miszerént a gyakorlati, vagy példánytanítások látása és hallgatása végett a praeparandisták a majdan szervezendő mintaiskola-tanítókhöz fognak járni, mikép ezen évben is tanár Fazekas Lajos gyakorlati vagy példánytanításaira bejárnak“.¹ Gyakorlati tanításokat tehát hallgathatnak, sőt „próbálgathatnak“. Ezek „példánytanítások“ eléggé hozzáfűződhetnek a tanult tudományokhoz, mert pl. a beszámolókon külön felemlítik a vallástan, magyar nyelvtan, számtan, szépírás és rajzolás tanításmódjában tett előhaladást.² Tudnunk kell, hogy Fazekas Lajos elemi iskolai osztályt is vezetett, tehát alkalmazkodhatott a növendékek „gyakorlati képzésének“ követelményeihez.

A gyakorlati képzésnek ilyen mértékével nem volt megelégedve az új igazgató, Nagy László. Az Alapszervezetet már összeállította, amikor az I. félévről szóló jelentésében így szól:³

„A gyakorlati képzésnek, melynek halogatása az intézeti oktatásnak csak hátrányával történhetik. . . az 1858-59. év I. felében egészen ki kelle maradnia“, mert a népiskolai oktatást, ha csak részben is, összhangzásba kellett hozni a képzői oktatással, továbbá mert a növendékeknek methodicai ismereteket kellett nyújtani, és „mert idő kívántatott azon viszonyok felismerésére, melyekkel a gyakorlati képzésnek összeférhetővé kell tétetni“. (Mint tudjuk, a képző igazgatója volt egyszersmind a népiskoláé is.) Az Alapszervezet

¹ Tk. 1858 febr. 22.

² Tk. 1857 dec. 2. 1858 márc. 31.

³ 1859 márc. 30

összeállításánál tehát figyelemmel volt Nagy László mindazokra a hiányokra, amelyeket megfigyelt, valamint a saját elgondolása szerint való követelményekre.

Az Alapszervezet 13. §-a szerint* „a növendékeket gyakorlatilag kiképezni nem az intézet dolga ugyan (!), mert ezt az önálló működés és a huzamos tapasztalás hozza meg. De a gyakorlati alapot letenni, a methodicai oktatást nézletivé tenni, a növendékeknek az elmélet alkalmazására alkalmat nyújtani, mégis az intézet feladatai közé tartozik“.

„É végett felhasználtnak a helybeli népiskolák, ú. m.: 1. a belső iskolák, hol minden osztály egy-egy rendes tanítóval el van látva; 2. a külső iskolák, hol egy rendes tanító vezetése alatt több osztályok vagynak; 3. A leányiskolák.“

„Mivel a gyakorlat csak úgy alkalmazható haszonnal, ha azt az elmélet megelőzte, vagy legalább ebben némi haladás eszközöltetett, a gyakorlati oktatásban csak a másodévesek vesznek részt és pedig ily módon: Minden héten egy órán az igazgató által kinevezett növendékek, ugyancsak az igazgató által kijelölt népiskolában, vagy népiskolai osztályban, az igazgató, vagy valamelyik képezdei tanár által tartandó oktatáson megjelennek s a tanítást hallgatják. Ezen működés úgy osztatik be, hogy minden másodéves növendék két félévi tanfolyam alatt megláthassa, hogy a képezdei tanár egyenként, minden népiskolai tantárgy tanításában és a fegyeleni gyakorlásában, mindegyik osztályban mi eljárást követ.“ Ezenkívül a növendék a rendes tanító, egy tanár, vagy az igazgató jelenlétében, utóbbtól előre kijelölt „oktatás alá veendő részről“ oktatást ad. Végül bizonyos időközökben a növendékek „a rendes tanítók óráin megjelenni, ott hallgatni és ha kívántatik, a rendes tanításnak segítségül lenni tartoznak“ (pl. írásbeli feladatok javításával, amit az igazgató és rendes tanító megnéznek). Havonként tapasztalataikat feljegyzik, „s az alkalmilag előjövő nevelési s oktatási elvek fejtegetését, alkalmazási módját megkísérelve az igazgatónak beadják“.

A harmad- és negyedévesek önállóbb gyakorlatot részint mint segédtanítók, kint az egyházakban, részint a helybeli iskolákban szereznek. Az adandó utasítás szerint tanítói naplót vezetni s az igazgatónak bemutatni, a Nagykőrösön maradtak pedig ezenkívül a tanítói tanácskozányokban részt venni tartoznak. (Harmad- és negyedévesek azok, akik a kétéves elméleti tanfolyamot már elvégezték és segédtanítói kibocsátást nyertek, de a képességi vizsgát még le nem tették.)

A növendékek gyakorlati képzése a városi népiskolák felhasználásával, több-kevesebb nehézséggel, megvalósult. De nehéz volt a tanítást összhangzásba hozni a képzőben tanított methodicai elméletekkel. A kibocsátott növendékek nem szereztek elég jártasságot a népiskola felsőbb osztályainak tanításában; az 1867-68. évi Értesítő

* Okm. 147. — 148. l.

már sok tekintetben célravezetőnek sem tartja, hogy az eddigi úton járjanak, pedig az Alapszervezet bámulatos körültekintéssel és előrelátással intézkedik. Egyre világosabban mutatkozik a képzővel kapcsolatos gyakorlóiskola felállításának szükséges volta, amit az új népoktatási törvény is elrendelt s amihez a Kerület anyagi támogatását is megígérte.⁵ **A négy osztályú gyakorlóiskola** Hajdu László vezetése alatt az 1870-71. iskolai évben meg is nyílt. Ebben a gyakorlati kiképzésnek a következő módja alakult ki:

Három napra jártak be a harmadévesek hospitálni. Naplót vezettek tapasztalataikról, ezt a gyakorlóiskola tanítója s a módszertan tanára megnézték. Minden hét utolsó napján próbatanítások voltak. Anyagát a gyakorlóiskolai tanító jelölte ki, a módszeres utasításokat pedig a módszertan tanára adta. A tanításról írásbeli tervezetet készített 2 növendék, a tanítás pedig az egész osztály, a gyakorlóiskola tanítója, *amennyiben lehet, a szaktanár* és minden esetben az igazgató jelenlétében történt. Az a növendék tanított, aki a hét első 3 napján hospitált, aki pedig a hét 3 utolsó napján, az bírált. A bírálat ugyanazok előtt történt, akik hallották a tanítást; a jelenlevő tanárok is elmondták véleményüket. Az igazgató összefoglalta a végeredményt. Ezt teljes részletességgel, a bírálatok tartalmát pedig csak röviden, fel kellett jegyezni. A II. évesek is bejártak félhetenként a tanítás szemlélése végett és ugyancsak naplót vezettek.⁶

Ezekből láthatjuk, hogy a gyakorlati kiképzés terén már több mint hat évtized óta alig keletkezett újabb elgondolás. Már akkor megvan a növendékek és a szaktanárok hospitálása, utóbbiaknak mintatanítással és bírálattal való közreműködése, megvannak a tervezetek, a növendékek bíráló megjegyzései, a gyakorlóiskola tanítójának munkája az előkészítésben, a módszertan tanáré az irányításban, az irányítás az eredmény megállapításánál is legelső sorban érvényesül. Más kérdés aztán, hogy az intézet körülményei megengedték-e, hogy ez a sokféle helyes elgondolás mindvégig hiánytalanul érvényesüljön. Erre a kérdésre, sajnos, nem adhatunk kielégítő választ.

A szaktanárok részvétele, ez a magától értetődő követelmény, lassanként teljesen háttérbe szorul. A tanárok megterhelése a IV. osztály megnyitása óta állandóan súlyos. Legelső kísérlet volt a szaktanárok bevonására, amikor az igazgatótanács elrendelte, hogy a tanárkar a tornát, rajzot, szépírást és az éneket is vegye fel a próbatanítások rendjébe.⁷ Hogy ezekről eddig miért feledkeztek meg, vagy hogy azelőtt tartottak-e belőlük próbatanításokat: nem tudjuk. Most a tanárkar e tárgyak szaktanáraitra bízta, hogy az igazgatótanács kívánságára tervezetet készítsenek tárgyaik módszeres feldolgozásá-

⁵ K. j.: 1869 május 25. — 59. sz.

⁶ Tk. 1877 nov. 3. — 38. sz.

⁷ Igt. 1879 jún. 26. — 26. sz.

nak körvonalazására. Valamennyien óraadó tanárok voltak s ez adott alkalmat a tanári értekezletre elsősorban történő meghívásukra.⁶ A tervezetek azonban nem készültek el s e tárgyak módszeres feldolgozása is Losonczy Lászlóra, a pedagógia tanárára maradt. Ettől kezdve mindaddig, amíg a miniszteri rendeletek s az állami tanításterv meg nem kívánják, a szaktanárok gyakorlóiskolai munkájáról nem esik szó. A tanárok elfoglaltsága minden mértéket meghalad (1902). Mikor a V. K. M. 57.313-1905. sz. intézkedéssel heti 4 félóránál állapítja meg a szaktanárok részvételét (tanítások előkészítése, meghallgatása, bírálata, mintatanítások bemutatása), a tanárkar arra kénytelen rámutatni, hogy az igazgató 14, a tanárok pedig 22-24 órával vannak megterhelve, tehát csak időközönként és ritkán teljesülhetnek szolgálatot a gyakorlóiskolában. Nem is nyervehett a kérdés végleges megoldást mindaddig, amíg a tanári létszám a háború és a romok eltakarítása után lehetővé nem tette. Csak keveset ért, hogy az igazgatótanács a mintatanítások tartását elrendelte.⁹

A gyakorlóiskola, mint láttuk, 1870 őszén megnyílt. Felszerelését célszerűbbé tették a többi egyházi népiskoláénál.¹⁰ Nem tekintették egyébnek, mint a népiskolák egyik tagozatának, amely azonban teljesen a tanítóképzés céljaira volt rendelve. Ez az oka, hogy jogi helyzete, mintahogy a gyakorlóiskolai tanító is, sokáig rendezetlen maradt. Mivel a tanítójelölteket 6 osztályú teljes népiskolában való tanításra kellett képesíteni, hamar szóba került kifejlesztése is.¹¹ Előbb az V. osztály nyílik meg, mind az öt osztályban együtt 80 gyermekkel (ebből 60 helybeli református vallású legyen). A tanári testület a magas létszám ellen küzd és annak a megállapítását kéri, hogy egy osztályban több növendék 10-nél, vagyis a teljes létszám 60-nál magasabb ne lehessen, mert különben veszélyeztetve volna, vagy a tanítóképzés, vagy pedig a kis tanulók érdeke, a gyakorlóiskola tanítójának túlterhelése miatt.¹² Ez a túlterhelés megmaradt, úgyannyira hogy hivatalosan szóba került a négy osztályúvá visszafejlesztés kérdése is. Ez a kérdés azonban a tanítóképzés érdekével szemben megdőlt, mert a gyakorlóiskola „nem öncél, hanem egyenesen a tanítóképzés képzés” céljából van.¹³ Végre is a gyakorlóiskolai tanító, a senior segítségével, megbíruja feladatának terheit. Seniornak előbb okleveles tanítót alkalmaztak. Ez naponként két órát tartozott a gyakorlóban eltölteni. Történt azonban, hogy a senior negyedéves növendék volt, ezért tanítási órákra kellett járnia. Ekkor a gyakorlóiskola tanítója még egy negyedéves növendék be-

⁶ Tk. 1879 okt. 25. — 32. sz.

⁹ Igt. 1911 okt. 15. — 33. sz.

¹⁰ Egyht. 1870 szept. 6. — 110. sz.

¹¹ Ig. biz. 1876 május 29. — 221. és jún. 22. — 229. sz.

¹² Tk. 1878 júl. 7. — 8. sz.

¹³ Tk. 1884 aug. 19. — 109. sz. és Igt. szept. 7. — 118. sz.

rendelését kérte.¹⁴ Tagadhatatlanul nehéz az osztatlan iskolának mintaszerű színvonalon tartása, különösen az eredmény tekintetében. Hajdu László azonban kiváló nevelő és tanító volt.

Az iskola munkássága 1890-ben még mindig nem teljes. Az egyházker. népiskolai tanterv ugyanis nem tette kötelezővé a rajztanítást, ennél fogva az egész egyházkerületben mindössze 27 helyen volt meg. Pótolták tehát előbb a 3 felső osztályban egy, a következő iskolai évben pedig a 4 felső osztályban két csoport alakításával s a tanítási anyag megfelelő szélosztásával.¹⁵ Nem volt ellátva az iskola a népoktatás különféle tagozataival sem. *Igy nem volt mellette gazdasági ismélő-iskola, ifjúsági egyesület és könyvtár.* Ezeknek felállítása pedig, mint fizetéskiegészítő államsegélyes intézetnek, kötelessége. Igen nehéz helyzetbe került e kívánalmakkal szemben az iskolafenntartó, kivált mert az iskola jogi állása sem volt még rendezve.¹⁶ A rendelet értelmében a gazdasági irányú ismélőiskola gyakorlóterület az intézeti kert adandó át. Ilyen azonban nem volt, a gazdasági gyakorlóterület pedig távolsága miatt nem jöhetett szóba. Anyagi eszközök hiányában sem kertről, sem a tanító díjazásáról nem lehetett gondoskodni. Ellenben a városnak megvolt a több-tanítós ismélő-iskolája. Nem volt tehát más megoldás, mint ezekbe eljárni, hasonlóan a régi időkhöz. Ez azonban csak jóval később következett be, amikor a V. K. M. sürgetése elől már nem lehetett kitérni. A községi iskolaszék megengedte, hogy a növendékek eljárjanak, próbatanításokat tartsanak és hogy a gazdasági gyakorlati tanításban a községi ismélőiskola tanulóit Ady Károly gazdaságtan-tanító részesítse, a képző IV. éves növendékei előtt.¹⁷

Az ifjúsági egyesület szervezésével éppenséggel nem boldogult intézetünk. A pedagógiai tanzék éppen üresedésben volt, amikor az igazgatótanács a megválasztandó tanárt tervezet készítésére hívta fel.¹⁸ Pest vármegye tanfelügyelője megküldte a megfelelő alapszabálytervezetet is, amelynek feldolgozása megtörtént s a benépesítésre is megfelle az intézkedéseket a tanári testület.¹⁹ A munka megkezdését öszre tervezte, nem is sejtve a közelgő világhátrótrófát. Ennek első hónapjaira esik az ifj. egyesület tengődő életének kezdete, ismeretelése azonban túlmege feladatunk határain.

Említsük meg itt, hogy a Kerület *a tanítók továbbképzésére* még a képző gyermekkorában (1862 november hóban) gondolt, s határozatában a gyülekezetek és tanítók figyelmébe ajánlotta.²⁰ Az egyházkerületi tanügyi bizottság t. i. egyházmegyénként „példány-iskolák” (Normalschule) felállítását javasolta s annak elrendelését,

¹⁴ I.: 1890 szept. 14. — 57. sz.

¹⁵ Tk. 1897 márc. 3. — 27. sz.

¹⁶ V. K. M. 7798/1905. sz. lásd I.: 89. sz.

¹⁷ Tk. 1913 nov. 3. — 34. sz.

¹⁸ Igt. 1913 szept. 28. — 53. sz.

¹⁹ Tk. 1914 ápr. 22. — 41. sz.

²⁰ K. j.: 1863 május 20.

hogy néhány iskolatanító a tanmóddal megismerkedés végett, évenként a praeparandiai intézethez küldessék: ezek azt ismét egyházmegyénként előadják és betanítják. Gyakorlóiskolánk ugyan még nem volt, de a Kerület e nagy feladat elvégzésére már alkalmasnak tartotta iskolánkat. Megvalósulásának azonban nem találtuk nyomát.

Mint érintettük, a gyakorlóiskola tanítójának a képzőhöz való viszonya, vagyis jogi helyzete sokáig nem volt tisztázva. A Kerület akkor, amikor a népoktatási törvény kívánalmainak megfelelően a gyakorlóiskola felállításáról kívánt gondoskodni, a tanítóról megállapította, hogy az „a képezde tanári személyzetéhez tartoznék, tőle nagyobb készség és több munka kívántatnék s ezeknél fogva jóval magasabban kellene díjaztatnia, mint a N. Körösi népiskolai tanítók”.²¹ Ennélfogva nem lenne méltányos, ha a gyakorlóiskola felállítását a nagykörösi egyházközségtől várná, tehát felállítja maga. Azonban ekkor már volt Nagykörösön valamilyen gyakorlóiskola. Az egyházkerület jegyzőkönyvében ugyanis az 1867-68. iskolai év I. feléről szóló „tanbizottsági” jelentésben ezt olvassuk:²² „A nagykörösi praeparandisták gyakorlati képzésére az egyháztanács által a tanítóképezde mellé négy osztályú gyakorlóiskola szerveztetett.” Majd ugyanazon jelentés II. részében, amely az 1868-69. év első feléről szól, ezt találjuk: A gyakorlóiskola a tanítóképezdeben megszűnt. A félévig fennállott iskola vezetője Máthé József végzett növendék volt. A népoktatási törvény előtt létezett, de félév múlva megszűnt gyakorlóiskola helyreállításáról is gondoskodott tehát a Kerület. Azonban úgy látszik, anyagi erőforrásai elapadtak, mert be kellett érnie azzal, hogy a nagykörösi egyháztanács az ottani népiskolák „jelenleg is elismert képességű” egyik tanítóját, Hajdu Lászlót választotta meg gyakorlóiskolai tanítónak, helyesebben, bízta meg a gyakorlóiskolai tanító teendőivel (1870). Nem tartozott tehát a képezdei tanári személyzethez, hanem megmaradt az egyház egyik tanítójának. Mint ilyennek, az egyház 350 frt fizetést adott, amelyet a gyakorlóiskola vezetéséért, ugyancsak a nagykörösi egyház 250 frt-tal 600 frt-ra egészített ki (alatta maradván népoktatási törvényben rendelt 700 frt-nak),²³ sőt az egyház a maga erejéből emelte nemsokára 750 frt-ra is.²⁴ Ebből a kettős helyzetből sokáig nem származott sem a tanítóra, sem a tanítóképzésre hátrány. Hajdu László az Országos Tanítói Nyugdíjintézet tagja. A tanári értekezletekre nem hívják meg. A miniszter azonban részére is a tanárokéval együtt, engedélyezett fizetékiegészítést, annak jeléül, hogy az államiakéhoz hasonlóan, tanítóképzői tanárnak tekintette (1904). Csak akkor vált a helyzet tisztázása szükségessé, amikor Hajdu utóda, *Zombory Dániel* fizetékiegészítését is kiutalta a V. K. M., korpótlékát azonban megszüntette (1908). A megszüntetés oka az volt, hogy

²¹ K. j.: 1869 május 25. — 59. sz. és a népokt. törv. 85. §.

²² K. j.: 1869 május 26. — 80. sz. I. és II.

²³ Alapszerződés a Kerülettel L. K. j.: 1871 jan. 8. — 107. sz.

²⁴ Egyht. 1873 febr. 6. — 23. sz.

a nem állami gyakorlóiskolai tanítók nem részesíthetők az 1907. évi XII. tc. alapján korpótlékban, miután a képző tanárai. Ezek pedig államsegélyből korpótlékban nem részesülnek, tehát az iskolafenntartó gondoskodják Zombory Dániel részére korpótlékról.²⁵ A felfolyamodások természetesen nem jártak más eredménnyel, mint-hogy a V. K. M. újólág megállapította, hogy a gyakorlóiskolai tanító a tanítóképző tanárai közé tartozik (1909). A további eljárások az egyházi ügykezelés, valamint az egyházkerületnek az egyházköz-séghez való társfenntartói viszonya miatt elég sokáig ellártottak, míg végre a tanárkar javaslata terelte az ügyet helyes útra. E szerint a gyakorlóiskola kiveendő az egyház népiskolái sorából s az ú. n. népiskolaszék helyett a tanítóképző igazgatótanácsának hatásköre alá helyezendő.²⁶ E javaslat elfogadásával megoldódott a bonyodalom s a gyakorlóiskolai tanító a tanári testületnek teljes jogú tagja lett.

Meg kell emlékeznünk néhány szóban a két első tanító személyéről. *Hajdu László* 35 esztendeig szolgálta a tanítóképzést. Általános elismert, köztiszteletben álló tanító volt, a szó legnemesebb értelmében. Több népiskolai tankönyv írója, amelyek az egyházkerület iskoláiban mindenfelé, évekig használatban voltak. Egyik-másik 25-28 kiadást is megért. A halál is úgyszólván a munka mellől ragadta el 1905-ben. Egykori tanítványai és tisztelői a következő évben emléktáblával jelölték meg azt a tantermet, amelyben annyi éven át tanított, nevére pedig emlékalapítványt tettek. Utóda *Zombory Dániel* azzal kezdte meg működését, hogy a minisztériumtól rendezett továbbképző tanfolyamon részt vett. Csendes, zajtalan, de céltudatos munkája minden vonatkozásban eredményes volt. Iskolánkivüli idejét is mind a népiskolai tanítás és nevelés tökéletesítésének szentelte. Tankönyveket írt, szemléltető faliképeket, táblákat, domború térképeket készített, ezek közül igen értékes az, amelyik a földrajzi alapfogalmakat szemlélteti. Megírta a nagykörösi református népiskolák történetét (1933). Nyugalombavonulása után a Kormányzó Úr Ó Főméltósága *tanítóképző intézeti igazgatói* címmel tüntette ki (1926), s hasonlóan emlékalapítvánnyal tisztelték meg, akik a kitüntetés alkalmával rendezett ünnepségen résztvettek. Jelenleg elnöke a volt tanítványok „Baráti Szövetségének“.

A gyakorlóiskola történetéhez tartozik még annak megemlézése, hogy a hivatalos látogatást végző miniszteri megbízott felhívta az iskolafenntartó figyelmét a gyakorlóiskola kettéválasztására s még egy tanítói állás létesítésére.²⁷ Ez azonban a világháború utáni idők feladata maradt. Végül azt is meg kell említenünk, hogy növendékei mindig a városi társadalom vezető rétegeiből kerültek ki. Ez a kapcsolat ma is a legerősebbek egyike, amelyek az intézetet Nagykörös város társadalmához fűzik.

²⁵ I.: 1908 okt. 26. — 143. sz.

²⁶ Tk. 1912 jan. 31. — 64. sz.

²⁷ 1908 május 8.

XIII. Tanítóképesítés

A tanítóképesítés joga. „Képességi vizsga.“ Tanítóképesítő bizottság. A vizsgálatra bocsátás feltételei. „Előzetes képességi vizsga.“ Póttanfolyamok. Vizsgálati szabályzat. Theologusok tanítói képesítése. Vallástanítói pótképesítés. Kántorképesítés. Felső nép- és polgári iskolai tanítóképesítés.

Mint az előzőkben láttuk, a tanítóképesítést mindenkor legelsőrangú egyházi érdeknek tekintette egyházkerületünk és egyetemes egyházunk. Olyan magától értetődő joga volt ez a confessionális jellegű képzőintézet fenntartó egyházkerületnek, mint a lelkészek képesítésének joga. Még a XIX. század utolsó évtizedében is ezt hangsúlyozta a Kerület, amikor az állam a tanítóképesítést irányítani akarja (1892). Az intézet életének első korszakában Nagykőrös és Kecskemét között is a tanítóképesítés jogáról folyt a legszenvedélyesebb vita: melyik iskolában vizsgázzanak a leendő tanítók?

Az új életre kelt tanítóképző életében már a képesítés joga vitán felül áll. Ugy látszik azonban, hogy bármilyen világosan megmondják is a források, hogy képesítő vizsgát csak 2 elméleti és 2 gyakorlati év eltöltése után lehet és kell tenni: külön képesítő vizsgát, vagy amint akkor mondták: képességi vizsgálatot, sokáig nem tartottak. Az utolsó évfolyam elvégzése és a gyakorlati évek eltöltése után „képességi bizonyítványt“ kaptak, külön vizsgálat nélkül. Legalább az intézet irattárában, ahol mindenféle iratok elég bőségben megmaradtak, se anyakönyvnek, se jegyzőkönyveknek, se semminemű idevonatkozó iratnak nincsen nyoma. Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy az intézet életének első évtizedében, sőt a másodiknak első éveiben is, szabályszerű tanítóképesítés, vagyis képesítővizsgálat nem volt. Egyfelől nem voltak szabályok, másfelől pedig országos törvény a tanítói oklevelet nem követelte. A segédtanítóságra kibocsátott növendékek osztályvizsgálataikat letették s az utolsó évfolyamról szóló bizonyítvánnyal a gyülekezetek s úgy látszik az egyházi főhatóság is, megelégedtek. Az államhatalom pedig csak elvétve avatkozott be. Így saját növendékeink a képességi vizsga letételét igen gyakran elmulasztották.

Tanárkar 1924—25.

Balról jobbra. Álló sor: dr. Törös László, dr. Juhász Vince, Litkey Péter, Rásky János,
dr. Kovács Zsigmond, Visontay János.

Ülő sor: Cseplár Aladár, Daru Mihály, Varga József, Váczy Ferenc igazgató,
Zombory Dániel, Osváth Ferenc.

A NAGYKÖRÖSI ÉS DUNAMELLEKI REF.
TANÍTÓKÉPZŐ INTÉZET SZÁZADI ÉVEBEN VÉGZETT NÖVENDÉKEI

Az Alapszervezet megalkotója, Nagy László igazgató gondoskodik először a „tanítói képességi vizsga“ szabályzattervezetéről is.¹ Ez a munkálat félreérthetetlenül megállapítja, hogy aki a féléves tanfolyamokon kívül még külön „tanító képességi oklevelet is kíván nyerni, tartozik az egyházkerületi választmány (igazgatótanács) előtt írásbeli, szóbeli és gyakorlati vizsgát kiállni“. Meghatározza a tervezet mind a három fokozat anyagát (az írásbeli egy pedagógiai tárgyú, 4 hó alatt elkészítendő házi és egy zárthelyi „magyar iránytan körébe tartozó“ dolgozatból áll; a szóbeli „tárgyait tesz minden képezdei tantárgyak“; a gyakorlatin pedig tanítási próbát kell tenni a választmány küldöttei, az igazgató s a tanárok előtt egyik városi népiskolában). Sajnos azonban, éppen a jelentkezők távolmaradása miatt, nem találtuk nyomát annak, hogy miképp vitték át a gyakorlatba ezt az elgondolást.

A hatvanas évekből jegyzőkönyvek vagy anyakönyvek nincsenek. E helyett elővettek egy „tanítóképességi bizonyítvány“ nyomtatványt s annak rovataiba jegyezték be, sokszor ceruzával, az osztályzatokat. E feljegyzésekből maradt fenn egynéhány.² Ez iratok, mint a mondottakból következik, nem az intézet végzett növendékeiről szólnak, hanem idegen folyamodókról, akiknek nagyobb része izraelita tanító, vagy pedig működő nőtanító. Ezeknek, még a népoktatási törvény előtt, nem tudjuk milyen alapon, az igazgatóság és a superintendens véleménye alapján a V. K. M. engedélyezi a vizsga letételét, kevéssel az alkotmányos élet helyreállítása után.³

Az 1868. évi népoktatási törvény, mint ismeretes, meghagyta állásukban a működő rendes tanítókat, oklevél nélkül is. Ezek kötelezve voltak az iskolákat vizsgáló főhatóság (esperes) előtt tanításbeli jártasságukat és ügyességüket igazolni (133. §.). Sok ilyen tanító lehetett országszerte, mert hisz tanítóság-a kibocsátott növendékeinknek is egy része sohasem tért vissza, hogy a „képességi vizsgát“ letegye.

Az első kézzelfogható bizonyíték a tanítóképesítésnél követett eljárásra nézve az egyházkerületi képesítő bizottság 1870 szeptember 28-i és 29-i jegyzőkönyve. Ettől az időponttól számítandó intézetünkben a szabályszerű tanítóképesítés. Ekkor 4 egyént bocsátottak püspöki engedéllyel vizsgára, akik mindnyájan az intézet növendékei voltak és segédtanítói állást töltötték be. A vizsga tagozatai megfelelnek az 1859. évi Alapszervezet kívánalmainak. A jelöltek két-két zárthelyi feladatot kapnak az oktatástanból; ezek közül egyiket részletesen, a másikat vázlatosan kellett kidolgozni. A szóbelin feleltek a paedagogiai tudományok elméleti és alkalmazott részéről, vallásból, magyar nyelvtanból és irodalomtörténelből, történelemből, alkotmánytanból, földrajzból, szám- és mértanból, természettanból,

¹ I.: 1859. — 4. sz.

² Az első 1865 szept. 11-ről.

³ V. K. M. 1867. évi 11.946 és 13.398. sz. okt. és nov. hó.

természetrajzból, gazdaságtanból, énekből, zenéből, német nyelvtanból. Készítettek rajzot és egy lap szépírási mintát. A gyakorlati vizsgálat a már megnyitott gyakorlóiskolában folyt le, 1—1 negyedórai időtartammal. A vizsgálatok alapján a jelöltek a „néptanodai hivatalra képeseknek s a hat osztályú népiskola önálló vezetésére alkalmasoknak nyilvánítottak“. Ez az eljárás megfelelt a V. K. M.-tól 1870 július 9-én kibocsátott **képességi vizsgálati szabályzatnak**, amelyet önkormányzatunktól igényelt módosításokkal egyházi főhatóságunk is elfogadott.⁴

Az 1873-74. évi Értesítőben elősorolt tantárgyak azonosak a népoktatási törvény 88. §-ban elősoroltakkal. Különbség csak az, hogy az intézet hitfelekezeti jellegének megfelelően a vallástudományokat részletezve találjuk: „szent-irat ismérése, hit- és erkölestan és egyháztörténet“. Továbbá, hogy nincs felvéve az „anyanyelv“, amelyen kétségkívül valamely *nemzetiségi nyelv* értendő; ezeknek tanításához, mint „kiválóan magyar nemzeti egyház“ sohasem kívánt református egyházunk segédkezet nyújtani. A későbbi szabályzatok sem hoztak lényegesebb változást, mert hiszen a törvény szabja meg, hogy a vizsgálat a képző minden tárgyára kiterjedjen. Megmarad a vizsgálat hármas tagozata, megmaradnak a szaktanároktól összeírott tételek,⁵ eltérés leginkább az írásbeli vizsgálatok anyagánál van (1882-ben az elnök a beadott 6 pedagógiai tételből hármat jelöl ki, 1892-ben mind a hatot, majd ismét hármat; írásbelit kell tenni előbb mennyiségtanból, majd a németből is, stb.). A képesítővizsgálatok formája és anyaga tehát az 1910. évig az osztály- és befejező képesítő vizsgálatok elkülönítéséig alig változott.

Az összes tárgyakból egyszerre kellett a vizsgát letenni, ami igen nagy nehézséget okozott. Debrecenben pl. a tárgyak egész terjedelmét nem ölelte fel a képesítővizsga; legtöbb tárgyból csak a „főbb tételeket“ vették fel; a zenéből az orgona nem volt kötelező. A vizsgálatot pedig két részre lehetett osztani, egy évi időközzel. Lehetett egyes tárgyakból és ezeknek tanulmányteréből is vizsgázni, de az ilyen oklevél csak azokra a tárgyakra adott képesítést, amelyeknél osztályzat volt.⁶ Ilyenmű könnyítések intézetünkben sohasem voltak.

A **tanítóképesítő-bizottság** mindenkor az egyházkerület nevében adta meg a képesítést és 1871-ig azonos volt az egyházkerületi képezdei választmánnyal (igazgatótanács). Ekkor a Kerület az új vizsgálati szabályzat életbeléptetésére úgy határozott, hogy külön képesítőbizottságot létesít, amelynek tagjai sorában a képző tanárain kívül a Kerület és az egyház, mint fenntartók, 2—2 tagot válasszanak. Az új bizottságba kiküldte a Kerület Dobos János és Tatay

⁴ 1870/71. Ért. 15. l.

⁵ Az első ilyen tételek 1872-ből valók, a pedagógiából, a gyakorl. tanításból, magyarból és számtanból.

⁶ Debreceni ref. tanítóképző Értesítője 1894/95. 88—95. l.

András tanácsbírákat, az egyház pedig lelkész-elnökét: Filó Lajost és az intézet megalapítóját, Szigeti Wargá Jánost, akik szintén egyházkerületi tanácsbírák voltak. Az elnöki tisztséggel *Filó Lajost* bízta meg a Kerület, aki ezt haláláig (1905) viselte. Utasításul adta a Kerület, hogy a bizottság a szabályok szerint járjon el s a vizsgálati anya- és jegyzőkönyveket terjessze fel a V. K. M.-hez abból a célból, hogy a képesített tanítóknak az országos anyakönyvbe való bejegyzése eszközöltessék.⁷ Ennek az intézkedésnek köszönhető, hogy a jelzett időtől fogva a vizsgálati jegyzőkönyvek s anyakönyvek rendben vannak. A V. K. M. az egyházkerületnek a tanítóképesítésre vonatkozó autonóm jogának teljességét annyira tiszteltben tartotta, hogy a vizsgálatokra *miniszteri biztost sohasem küldött ki*, mindaddig, amíg a fizetéskiegészítési államszegély megadásának egyik feltétele gyanánt a kir. tanfelügyelőnek részvételi jogát külön nem biztosította.⁸ A kir. tanfelügyelő és a bizottság közt felmerülő nézeteltérés esetére azonban a döntés jogát magának kívánta fenntartani a Kerület. Majd az 1910. évi 34.034. számú miniszteri szabályzat elfogadásával biztosítja az egyházi főhatóság a kir. tanfelügyelő jelenlétét és részvételét.⁹

Ugyane határozat állapítja meg újra, hogy az Egyházi Törvények értelmében a bizottság tagjai a Kerület által választott (állandó) elnök, két-két tag a két fenntartó testület részéről s az intézet tanárai. Hosszú ideig csak ritkán történt a tagok személyében változás. Filó Lajos halála után (1905) elnök lett *Ádám Gerzson*, majd sorrendben *Ádám Kálmán esperes*, *Mészáros János kecskeméli* és *Takács József ceglédi lelkészek*, utóbbi egyházkerületi főjegyző.

Az 1911. évi 30.000. számú miniszteri Szabályzatot az egyetemes konvent elfogadván, az igazgatótanács abban a vélekedésben volt, hogy az osztályképesítő s a vele kapcsolatos írásbeli vizsgálatok vezetése a helyi vezetőségnek a tiszte. Ennélfogva kérte a Szabályzatnak ilyenértelmű pótlását.¹⁰ Ez a tévedés onnan származott, hogy az osztályképesítők vezetésére, ideértve az írásbeli lételek kijelölését is, Takács József biz. elnök rendszerint felkérte maga helyett *Patonay Dezső* helyi igazgatótanács elnököt. Mivel már most a zenei tárgyak az osztályképesítőn foglaltak helyet, az a helyzet állott elő, hogy a bizottság elnöke a kántorképesítésbe, amely egy ideig a IV. osztály zenei osztályképesítőjének eredménye alapján adatott meg, nem folyt bele; az igazgatótanácsnak pedig alkalmat adott az említett vélekedésre. A helyzet természetesen hamarosan tisztázódott.

A képesítési vizsgára becsátás feltétele saját növendékeink számára már az Alapszervezet szerint is a tanfolyam elvégzése s két,

⁷ 1871/72. Ért. 13. l.

⁸ V. K. M. 1902 nov. 24. — 54.076. sz. leirala, L; I: 74. sz.

⁹ K. j.: 1911 május 16. — 45. sz.

¹⁰ Igt. 1913 jún. 29. — 43. sz.

utóbb egy évi segédtanítói működés igazolása volt. Mivel azonban az 1868. évi népoktatási törvény életbeléptetésével egyszerre jelentkezett országszerte a tanítóhiány, úgyhogy a törvénnyel egyidejűleg felállított 20 állami intézet a szükségletet távolról sem fedezhette: a közoktatási kormány szívesen vette a hitfelekezeti intézetek részéről érkező támogatást. Ezért tette lehetővé, hogy a végzett növendékeken kívül azok is jelentkezhessenek, akik a törvény életbelépte előtt már gyakorló tanítók voltak és akik magukat „a tanítóságra magánosan képezték”.¹¹ Vagyis a magántanulók. Azonban az elnevezéstől idegenkedtek intézetünk vezetői. A folyamodónak kellő igazolások és okiratok felmutatása mellett a képességi vizsga engedélyezését kellett kérni a képesítő bizottság elnökétől. Ez aztán a Kerülettől nyert jogánál fogva, a tanári szék véleményezése alapján döntött. Akik a tanfolyam elvégzését s a gyakorlati éveket igazolták, megkapták az engedélyt. Akik pedig intézeti tanulmányokat nem tudtak igazolni, „előzetes képességi vizsgát” voltak kötelesek tenni, amelynek sikerétől függött a képesítő vizsgálat letétele. Nem egyéb ez az előzetes képességi vizsga, mint magánvizsgálat. Tárgyai: vallás tan, neveléstudományok, magyar, német, mennyiség tan, történeti és természeti tudományok, ének tan, rajz, „szépirászat”, „tornaszat”.¹² A zene hiányzik a tárgyak közül, ezért aztán a magántanulók, különösen a nők, a képességi vizsgán is módot találtak rá, hogy a zene alól felmentést kapjanak.¹³ A képesítő letétele a 22., majd 20. életév betöltéséhez volt kötve (1877). De sokszor idősebb emberek állanak elő, pl. Fekete Dániel, aki már 1848-ban azért hagyta el tanítói állását, mert honvédnek állt be és politikai fogságot is szenvedett,¹⁴ vagy egy másik, aki 58 éves korában folyamodott. Ez a rendszer önként érthetőleg a magántanulók számának, oly mértékű emelkedését vonta maga után, hogy a képesítőzők száma egy alkalommal elérte a nyilvános tanulók összes létszámának 75 százalékát!¹⁵ Az 1881. évi debreceni zsinat „köznevelési és közoktatásügyi szervezete az előzetes vizsgálat” helyébe mind a négy osztályból leteendő magánvizsgálatot rendelt, úgyhogy két osztály vizsgálatát közt legalább 3 havi időnek kellett eltelnie; mindamellett a IV. osztály megnyitása előtt, még 1885-ben is találjuk nyomát az előzetes vizsgának.

Meg kell itt még említenünk, hogy a népoktatási törvény 133. §-a a nem okleveles tanítókat, különösen, ha képzőbe nem jártak, a nyári szünnapok alatt, póttanulásra kötelezi. A V. K. M. intézetünkben is rendezett ilyen póttanfolyamot az 1870. és 1872. években.

¹¹ L. az 1870. júl. 9-i V. K. M. Szabályzatot, továbbá az 1876. évi R. t. Szab. 97. §. c. pontját.

¹² Tk. 1878. márc. 31. — 105. és köv. számok.

¹³ Tk. 1880. márc. 17. — 107. sz.

¹⁴ Tk. 1878. jún. 27. — 149. sz.

¹⁵ Igl. 1886. febr. 25. — 343. sz.

Ezeknek vezetője és szervezője *Kiss Áron* igazgató. Első ízben részt vett 178. nagybörzszt protestáns elemi iskolai tanító. Az egyházkerület és egyháztanács a legnagyobb készséggel nyújtott segédkezet, helyiségek átengedésével, elszállásolással, a tápintézetben ételmezéssel s a városi társadalom is nagyon szívesen fogadta őket. A tanfolyam augusztus elejétől 6 hétig tartott; a tanítást *Kiss Áron* igazgató, *Borostyán Sándor*, *Magyar Antal* rendszeresen, *Király Pál* és *Kotzó Sándor* „rendkívülig” (?) végezték.¹⁶ Ennek a tanfolyamnak elvégzése szintén jogot adott a képességi vizsga letételére.

Az 1891-93. évi *Egyházi Törvények* 422. §-a megengedi, hogy akik akadémiái tanfolyamot hallgattak, vagy legalább középiskolai érettségi bizonyítványuk van, ennek alapján lehessenek képesítő vizsgálatot. De már a középiskolai 8 oszt. bizonyítvány nem jogosított képesítőre. Akik ezzel jelentkeztek, mind a 4 osztályból magánvizsgát tartoztak tenni, éppúgy mintha csak négy oszt. középisk. bizonyítványuk volna.

A vizsgálatra bocsátás feltételei közt a *gyakorlati évek igazolása* nálunk sokáig megmaradt. A IV. éves növendékek 1886-ban, tehát a negyedik osztály megnyitása után azonnal, azt kérelmezték, hogy az állami intézetekhez hasonlóan, a képesítőt az évváró vizsgálatok után, segédtanítói gyakorlat nélkül letehessék. A tanárkarnak csak abból a szempontból van aggodalma, hogy az intézetben történetgyakorlati kiképzés pótolja-e a kint szerzett egy évi gyakorlatot?¹⁷ Az igazgatótanács elfogadta a tanárkar pártoló javaslatát, azonban a Kerület továbbra is megmaradt a gyakorlati évek fenntartása mellett, „hogy a tanítói pályára készülők minél tovább foglalkozzanak a szakjukba vágó elméleti tudományokkal a képezdei pályán”.¹⁸ A helyzet tehát nem változott, mindaddig, amíg a V. K. M. 1893. évi jelentésében a felekezeti tanítóképzők hátrányául nem tüntette fel, hogy még mindig csak egy vagy több évi gyakorlat után bocsátják a jelöltek képesítőre. Így aztán püspökünk, tekintve, hogy egyházi törvényeink is megengedik, saját felelősségére engedélyezte a IV. évet végzett növendékek képesítőre bocsátását.¹⁹

A *vizsgálatok ideje* különbözött a máitól. Évenként háromszor tartottak képesítőt, tavaszi, évközépi és őszi vizsgálat címen.²⁰ Tekintve, hogy a magántanulók száma mindig nagy volt és hogy az iskolai év két félévre tagozódott, a mainál sokkal élesebb elkülönítéssel, egyforma jelentősége volt a tavaszi és az őszi vizsgálatnak. Az u. n. évközépi vizsgálat pedig rendkívüli esetekben volt meg, ha több jelentkező akadt. Külön javítóvizsgálatot nem tartottak. Lassanként azonban a tavaszi és évközépi vizsgálatok helyett, amelyek elma-

¹⁶ 1870/71. Ért. 15. l.

¹⁷ Tk. 1886 febr. 23. — 18. sz.

¹⁸ K. j.: 1886 május 27. — 33. sz.

¹⁹ 999—1894. számmal. L. Tk. 1894 aug. 5. — 151. sz.

²⁰ Tk. 1876. évi 61,128. és 141. sz.

radtak, az őszi vizsgálat jelentősége nyomult előtérbe. Ezeket, amíg az iskolai évet októberben kezdték, szeptember végén vagy október elején, majd egy hónappal előbb tartották meg. Még amikor a gyakorlati évek elengedésével a IV. évesek osztályuk elvégzése alapján jelentkezhettek is, akkor is csak a nyári szünet után, tehát nem az évről-évről tartott vizsgálatok után voltak a képesítő vizsgálatok az 1902-3. iskolai évig. Ez évnek kezdetén, szeptemberben az előző év növendékei tettek vizsgálatot, végén pedig, júniusban, az akkor végzettek.

A vizsgálatok eredménye általában kielégítő, kifogások vagy panaszok nem voltak. Mikor azonban a fizetéskiegészítő államsegély elfogadása után, az állami tanításterv kötelezővé tételével kapcsolatosan, a V. K. M. követelményeinek az intézet vagy egyáltalán nem vagy csak igen kis részben tudott eleget tenni, megváltozott a helyzet. Az intézet életében mutakozó egyéb körülmények, amelyek a tanulmányi és nevelési érdekeknek útjában állottak, és amelyeket már ismerttünk, lerontották a képesítő eredményét. A kir. tanfelügyelő vagy a helyette megjelenő miniszteri biztosok évről-évre olyan hiányokra mutattak rá, amelyek a kedvezőtlen eredményt ugyan megmagyarázzák, de nem igazolhatják. Az iskolafenntartók is, a tanárkar is, vállalva munkálmak a színvonal emelésén, de minden igyekezet ellenére is bekövetkezett, hogy a jelentkezőknek több mint 50 százaléka nem volt képesíthető.²¹ Csak, amikor az 1910. évi szabályzattal életbelép a külön osztályképesítő vizsgálatok intézménye, javul az eredmény, amit a Kerület is örömmel állapít meg,²² s a javulás állandóvá lesz. Addig egyszerre vizsgáztak a jelöltek a képző nagyon is különmemű, sok tárgyból s több felszólalás történt a képesítő anyagának megszorítása érdekében.²³ Nagy szükség volt tehát ennek megosztására, amit az említett szabályzat sikeresen oldott meg.

Az intézet híven alkalmazkodott mindenkor az állami szabályzat követelményeihez és mert a színvonal megtartását és emelését mindenkor az egyetemes egyház legsajátosabb érdekének is tartotta, az állami szabályzat változásait híven követte saját vizsgálati Szabályzatunk revideálásával. Ilyen esetekben természetesen egyházi önkormányzatunknak megfelelő változtatásokat kellett tenni, de azt az elgondolást, amely az állami szabályzatokban megnyilatkozik, mindenkor a legteljesebb mértékben értékelte főhatóságunk. Állami Szabályzat készült az 1870, 1877, 1892, 1900, 1910 és ennek kiegészítése gyanánt az 1911. években; mindannyiszor hamarosan nálunk is. Az 1892. évi 12.152. sz. miniszteri Szabályzat pl. megállapítja, hogy a régi Szabályzat hasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetet biztosít a magán-, mint a nyilvános tanulóknak, ezért a V. K. M. a magánvizsgák engedélyezését magának tartja fenn, s egyébként is

²¹ Tk. 1907 jún. 22. — 29. sz.

²² K. j.: 1912 nov. 6. — 174/III. sz.

²³ Igt. 1909 jún. 12. — 22. sz.

megszigorítja. Ezt már az intézet is érezte, el is fogadta a szigorítás gondolatát, de az engedély megadását az egyházi főhatóságnak kívánta biztosítani. Nagyon alapos tárgyalás alá vette ezt a Szabályzatot a tanárkartól kezdve, az intézet vezetőségének minden tényezője, megjelölve a legapróbb részletekig a saját javaslatában levő eltéréseket (tantárgyak elnevezése, szeptemberi terminus, nők kézimunka-vizsgálata, teológusok tanítói képesítése, stb.).

Lényeges változást hozott az 1910. évi 34.034. sz. állami Szabályzat az osztály- és befejező képesítővizsgálatok létesítésével. Ez a Szabályzat hozta magával, hogy a magántanulók osztályvizsgálatait is a nyilvános tanulókéval kellett együtt tartani és hogy a középiskolai érettségi bizonyítvánnyal jelentkezők számára ú. n. tantervkülönbözeti vizsgálatot kellett rendszeresíteni. A tanítóhiány közben megszűnve, korlátozni akarta a közokt. kormány az amúgy is apadóban levő magántanulók számát úgy, hogy a magán-osztályvizsgálatok engedélyezését most már, a fizetéskiegészítő államsegélyre való tekintettel is, magának tartotta fenn.

Mindenik szabályzattervezetet a tanárkar dolgozta ki; ezt letergnyalta az igazgatótanács, a képesítőbizottság (utóbb a tanítóképezdei szakosztály). Az ezektől elfogadott tervezet az egyházkerületi közgyűlés elé került, amely saját javaslata gyanánt terjesztette az Egyetemes Konvent elé. Oda már a testvér egyházkerületek javaslata is felment, de elmondhatjuk, hogy ilyenmű javaslataink legtöbbször igen csekély módosítással váltak országosan kötelezővé. Így a szó alatti 1910. évi Szabályzat életbeléptetését 173—1913. számmal hagyta jóvá az Egyetemes Konvent.

Theológusok tanítói képesítése. Pappainknak az a tiszte, hogy elemi iskolás gyermekeket is tanítsanak, éppoly régi mint maga a reformáció. A letűnt évszázadok folyamán kifejlődött az a szokás is, hogyha a papnövendékek külföldi akadémiákra akartak menni, az anyaiskola kibocsátotta őket ú. n. rectoriákra, rendszerint 3 évre. Ezzel került az ifjú olyan helyzetbe, hogy külföldi tanulmányaira egy kis pénzt gyűjthessen. Ámde még a múlt század elején is, semmiféle útmutatást nem kaptak főiskolai tanulmányaik során a tanítói pályára. Ezen a hiányon is próbált segíteni Debrecenben az 1824-ben tanárrá választott Zákány József, nálunk pedig az 1833-ban megválasztott Szigeti Wurga János. Az első korszak történetében kellőleg rámutattunk erre a kérdésre, most csak annak a megállapítására szorítkozunk, hogy a papnövendékek tanítói képesítése iskolánkkal egyidős.

A folytonosság természetesen nincs meg; nagyon hosszú szünet állott be e téren az intézet szünetelése mellett az újraébredés után is. Mikor a Dunántúli Egyházkerület azt a javaslatot tette 1878-ban, hogy „a vizsgára hocsátandó lelkészjelöltek a képezdei tanfolyam végzéséről szóló tanképesítési bizonyítványt is tartozzanak felmutatni,” egyházkerületünk e tárgy felett napirendre tért.

„a papi diploma mellett a tanítói oklevél felesleges lévén“.²⁴ A Dunántúli Kerület azonban javaslatához híven, a maga területén elrendelte. Hat évvel később (1884) egyházkerületünk újraalkotta a theologiai akadémia szervezetét. Ennek 20. §-ába kerül bele, hogy mindazok, akik lelkésztanítói állásokba kerülnek, kötelesek államilag érvényes tanítói oklevelet szerezni. Valószínű, hogy országosan érezte ennek szükségét nemcsak egyházunk, hanem a testvér evangélikus egyház is.²⁵ Azonban a megvalósulásig újabb 5 évnek kellett elteltie.

A tanárkar a Kerület felhívására szabályjavaslatot készít.²⁶ Vizsgálhatnak a III. éves theologusok, ha a budapesti Lónyai-utcai községi elemi iskolában magukat a gyakorlati tanításban, egy korábbi kerületi határozat értelmében, képezték. Az írásbelin csak a pedagógiából dolgoznak, a szóbelin pedig csak az érettségi bizonyítványban elő nem forduló tárgyakból felelnek. Próbatanítást kell tartaniok. Az érettségi bizonyítvány osztályzatai átveendőek az oklevélbe. Ezt a javaslatot aztán a Kerület elfogadta,²⁶ sőt azt is megengedte, hogy más egyházkerületekből is vizsgálhassanak ily módon nálunk a lelkészek és segédlelkészek (1889). E vizsgálatokra nagy szükség volt és van ma is. A V. K. M. nem engedte meg, hogy a lelkészek tanítói oklevél nélkül tanítsanak (1891). Viszont sohasem kérte ki egyházunk a miniszter jóváhagyását ahhoz, hogy a jelöltek az érettségi vizsgán is előforduló tárgyak alól felmentessenek. Mindamellet a vizsgálatok 1912-ig zavartalanul folytak; az oklevelek érvényességét senki kétségbe nem vonta. Ekkor azonban, mert az 1911. évi Szabályzat rendelkezéseit a theologusokra alkalmazni nem lehetett és mert a miniszteri biztos az egyes tárgyak alól való felmentést törvénybe ütközőnek találta, kénytelen volt a vezetőség azzal beérni, hogy a theologusok csak az érettségi bizonyítvány alapján, minden felmentés nélkül vizsgálhassanak; az Egyházkerület pedig a vizsgát már előbb fakultatívvá tette. Ezzel aztán megritkult, majd teljesen el is apadt a képesítésre jelentkezők száma. A szükséglet azonban továbbra is megmaradt, úgyhogy a Kerület 1934-ben, most már a V. K. M. hozzájárulásával, kénytelen volt a most is meglévő *lelkésztanítóképző tanfolyamot* szervezni.²⁷ Ennek ismertetése azonban túlmegy feladatunk körén.

Vallásstanítói pótképesítés. Az 1881. évi debreceni zsinattól megállapított Köznevelési és Közoktatási Szervezet 43. §-a és az 1891-93. évi Egyházi Törvények 423. §-a egybehangzóan megállapítják, hogy akik nem saját tanítóképesítő bizottságainktól, hanem

²⁴ K. j.: 1878 okt. hó. — 319. sz.

²⁵ A soproni ev. képző kérdőzködik a theologusok képesítő vizsgálatáról: I. 1898 júl. 22. — 54. sz.

²⁶ K. j.: 1888 máj. 30. — 42. sz.

²⁷ Megnyitlt 1934 szept. 15.

államilag erre jogosított más nyilvános intézettől nyertek tanítói oklevelet: kötelesek az egyházi énekből és vallástanból s ezek tanítási módszertanából, az illető egyházkerület által e végre rendelt bizottság előtt pótvizsgálatot tenni. Ebben a tekintetben azonban sokáig nem történt intézkedés. A V. K. M. az egyházi főhatóságokat felhívta, hogy az állami intézetek képesítő vizsgálatain megbízottaik által vegyenek részt (1889), azonban ennek sokszor anyagi nehézségek állták útját, különösen akkor, ha intézetenként egy-két növendékről volt szó. H. Kiss Kálmán igazgató ugyan részesült ilyenemű megbízásban a kiskunfélegyházi állami tanítóképzőhöz nyert kiküldetésével (1889-től néhány évig), de bc kell vallanunk, hogy kielégítő rendelkezés a törvény végrehajtására nem történt. Csak 1903-ban utasította a Kerület a jelölteket, hogy az egyházi törvény értelmében Nagykőrösön legyenek vallástanítói és kántori képesítő vizsgát. Ez a feltétele annak, hogy az állami, vagy más, államilag érvényes oklevéllel megválasztott tanító iskoláinkban megerősíthető legyen. Azóta a kántori vizsgálatokra sűrűn van ilyen jelentkező. Vallástanítói vizsgálatra egyre kevesebb, mert a nem református tanítóképző-intézetek református vallásani képesítővizsgálatai református egyházkerületi megbízott előtt folynak le.

Kántorképesítés. Intézetünkben a zenei oktatás mindenkor a legszorosabb kapcsolatban állott a kántorképzéssel, mert hiszen az intézet feladata mindenkor kántortanítók kibocsátása volt. Evégből nemcsak az összes egyházi énekdallamokat tanulták meg, hanem már 1858-ban gyakorolták az orgonajátékot, „kiki tehetségéhez aránylag”.²⁸ Ez a gyakorlás a templomi orgonán történt, de elég korán gondoskodtak intézeti orgona beszerzéséről is (1869). Hogy az orgona a folytonos használattól megrongálódott, már 1874-ben hallik a panasz. A növendékeket mértéken felül terhelő s már ismerfetett, templomi s főként a temetési szolgálatokat is mindig a kántorképzés érdekeivel indokolta a helyi fennlátó. Megvolt tehát a képzés, megvolt a lehetőség a gyakorlottság megszerzésére, de a külön kántorképesítésre vonatkozólag hivatalos intézkedés nem történt. Végzett növendékeinket elfogadták az egyházak külön énekevezéreknek is.

Az állami képzőkben azonban korán versenytársakra akadt intézetünk. A V. K. M. felkérte az egyházi főhatóságokat, hogy az állami képzőknél működő hitoktatókat utasítsák arra, hogy a zene-tanároknak segédkezzenek, növendékeiket pedig a szertartások ismeretére vezessék.²⁹ Mint láttuk, az egyházi törvények is intézkednek arról, hogy mi történjék azokkal, akik nem saját képzőintézeteinkben végeznek, de csak 1899-ben kerül sor, legalább az első lépések megtételére, a kántorképesítés felé. Felmerült esetek ugyanis szük-

²⁸ Tk. 1858 jan. 30.

²⁹ K. j.: 1892 okt. 2. — 41. sz.

ségessé tették, hogy a tanítói oklevél nélkül, pusztán csak kántori és orgonistai szolgálatra alkalmazott egyének dolga valami módon rendeződjék. Az ilyen kántorokat t. i. majdnem mindig megbízták a nem saját elemi népiskolákban a vallástan tanításával is. A testvér egyházkerületekben már a múlt század végén rendezve volt a kántorképesítés.

A tanárkar tehát H. Kiss Kálmán igazgató kidolgozásában javaslatot fogadott el s intézett a felettes egyházi hatóságokhoz.³⁰ Ez a javaslat az 1891-93. évi egyh. törv. 104. és 105. §-a szellemében akarja a képesítést megoldani. Különbséget tesz rendes tanítók és csupán kántori szolgálatra alkalmazottak között. Előbbieket jogosítja a tanítói oklevél, utóbbiak vizsgálatot taroznak tenni az Egyházi törv. hivatkozott §-ban megkívánt jártasságukról. Az előképzettség 4 középiskolai osztály, továbbá a tanítóképző elvégzése. Idősebb, szolgálathoz levő kántorok vizsgálatra bocsáthatók. A vizsgálat kiterjed a vallás- és történettudományok minden ágára; mértéke a tanítóképző anyaga.

Ilyen vizsgálatokra azonban nem sokan jelentkeztek, mert tanítói oklevél nélkül az állami nyugdíjintézet senkit sem fogadott be. Maradt tehát az intézetünkben kiállított tanítói oklevélnek érvényessége. Ezt azonban a Kerület minden kétséget kizárólag meg akarta az oklevélen jelölni.³¹ Ennélfogva az oklevelekre a következő záradékok rávezetését rendelte el: 1. Ezen oklevél református kántorságra is képesít. 2. Ezen oklevél református orgonista-kántorságra is képesít. Vagyis különbség van kántor és orgonista-kántor között. Akik a képesítón az énekből és zenéből nem tudtak olyan jártasságot igazolni, amelyet a kántori állás betöltése megkövetel, a tanítói képesítést megkaphatták ugyan, de oklevelükről ez a záradék elmaradt, mint ahogy elmaradt a más felekezeti jelöltekéről is. Az 1911. évi 30.000 sz. állami képesítő Szabályzat elfogadásával a kántori képesség megítélése a IV. osztály osztályképesítője alapján történt. Mivel pedig ezeken megbízásból a helyi igazgatótanács elnöke elnökölt, előállott a már említett bonyodalom: ugyanaz-e a kántorképesítés elnöke, aki a tanítóképesítésé? A kérdés eldőlt; a kántorképesítést az Egyházkerületi Tanítóképesítő Bizottság adja, ennek pedig csak egy elnöke van. Mindamellett ez a kérdés ingatta meg a tanítói oklevélnek, mint kántori oklevélnek az érvényességét és beállott a szüksége annak, hogy külön kántori képesítő vizsgálat és oklevél legyen, amelynek előfeltétele a tanítói oklevél. Ez ügynek megoldása azonban a háború utáni időkre maradt.

A most említett miniszteri Szabályzat egyelőre életbelépett, de felújította a már említett „önálló“, vagyis tanítói oklevél nélküli kántorképesítést is.³²

³⁰ Tk. 1899 júl. 9. — 139. sz.

³¹ K. j.: K. j.: 1908 okt. 28. — 114. sz.

³² K. j.: 1910 okt. 26. — 216/IX. sz.

Feltételei a jelzett egyházkerületi határozatban olvashatók. Meg kell azonban állapítanunk, hogy intézetünkben soha, senki sem jelentkezett ilyenemű képesítésért.

Ha még megemlítjük, hogy 1912-ben két különböző ajánkozás is történt, amely az egyházkerületi kántorképesítés kizárólagosságtól intézetünket, minden rosszakarat nélkül ugyan, de megfosztotta volna, és hogy az intézet tanárai s vezetősége az intézet érdekeit e kísérletekkel szemben a legerélyesebben megvédelmezték, arra is rámutathatunk, hogy intézetünk ezt a hitfelekezeti jellegéből eredő jogát mindenkor nagyra értékelte s azt megosztani vagy csak vitássá lenni is, sohasem engedte!

Felső nép- és polgáriiskolai tanítóképesítés. Mint érdekes kísérletezést, fel kell még említenünk ezt is. A zalavármegyei kir. tanfelügyelő 1872 nov. 29-én kérdést intézett igazatóságunkhoz az iránt, hogy melyik miniszteri rendelet alapján tette le az 1870-71. iskolai évben Friedmann Alajos Nagykőrösön a felső nép- és polg. iskolai tanítóképességi vizsgát.³³ A tapolcai iskolai szék ugyanis nevezett új vizsgálat lefolyására akarta kötelezni, mivel tudomása szerint, e vizsgálatot csak a budai állami képző veheti fel. Kiss Áron igazgató válaszából állapíthatjuk meg a dolog történetét.³⁴ Az intézetnek nem volt ugyan állami felhatalmazása a V. K. M.-től, de mint autonom felekezetnek igenis volt a dunamelléki egyházkerület közgyűlésétől. Az idevonalkozó határozat meghozatalában résztvettek előkelő állami méltóságok (gr. Lónyai miniszter, Tanárky, Gönczy államtitkárok, Molnár Aladár, stb.), s a felhatalmazás az 1790-91. évi 26. tc. alapján jött létre, azzal a kikötéssel, hogy a miniszteri szabályrendeletet³⁵ meg kell tartani. Az engedélyt a püspök adta. Két év alatt három ilyen vizsgálatot vett fel intézetünk (a nevezetten kívül még vizsgázott 1870-71-ben Mokos Károly kiskunhalasi, 1871-72-ben Assinger Adolf békési tanító; tudomásunk van még két püspöki engedély kiadásáról: Boronkay Károly nagykanizsai és Tóth Lajos mohácsi tanító részére).³⁶

Mivel azonban ilyenemű bizonyítványunk állami hitelessége ellen máshol is szót emeltek, a tanárkar a Kerület útján a V. K. M.-hez folyamodott az állami érvényesség megadásáért, tekintve képzőnk teljes berendezettségét s tanári erőit.³⁷

A miniszter másfél év múlva, 1874. január 29-én 14.966. számmal kimondta, hogy ilyen vizsgák tartása csak az esetben engedélyezhető, ha a képző fölé, a budai mintájára, „a népisk. törvény követeléseinek megfelelő felső nép- és polgári iskolai tanképezdei

³³ I.: 1872. 135. sz.

³⁴ I. 1872 dec. 1. — 137. sz.

³⁵ Kelt 1870 júl. 15.

³⁶ Tk. 1872. — 101. sz.

³⁷ Tk. 1872 szept. 28. — 47. sz.

tanfolyam is szerveztetik.³³ Mivel azonban ilyen tanfolyam szervezésére, anyagi okokból, gondolni sem lehetett: az ügy lekerült a napirendről. A három oklevél sorsa: elfogadta-e az állam vagy sem, nem ismeretes előttünk. Az egyik képesített tanító, Assinger Adolf, évtizedekig mint izr. elemi iskolai tanító működött Nagykörösön.

*

Az intézetünkben képesített tanítók névjegyzékét lásd a „Függelék” c. szakaszban!

³³ K. j.: 1874 jún. 1. — 34. sz.

XIV. Az intézet külső kapcsolatai

*Elismerő nyilatkozatok. Támadások. A tanárok mint iskolalátogatók.
A zenetanárok. Kiállítások. Intézetünk Értesítői.*

Az intézet magvető, nevelő munkájának gyümölcse, eredménye, értéke, neveltjeinek, az ország minden részébe eljutott tanítók munkájával, ennek eredményével és hatásával mérhető meg. Hálátelt lélekkel és önérettel mutathatunk rá, hogy tanítványain keresztül sok megbecsülésben, méltánylásban volt része iskolánknak. Hívalott tényezők nyilatkoztak teljes elismeréssel az intézet munkája felől; a tisztelet, a hála és a szeretet fénye sugárzik a képző, az anyainlézet felé, a volt tanítványok részéről. Nem késlekedik az elismeréssel az Egyházkerület sem, amelynek megbízottjai az intézetet a közvizsgákon „általános jó karban s virágzó állapotban levőnek” találták.¹ A testvér Tiszántúli Egyházkerületből írja a lelkészi kar egyik kiváló tagja, hogy intézetünk iránt erős rokonszenvet érez, mert ez iskola az ő egyházuknak két olyan jeles tanítót adott, akikhez hasonlót nyerni mindig vágyott.² Az elismerés megnyilatkozásának tekinthető az is, hogy a veszprémi egyházmegye esperesének intézetünkre esett a választása, amikor a pápai ref. képző megszűntelése után arról kellett gondoskodnia, hogy hat segédtanító, ottani volt növendék, képesítővizsgát tehessen.³ Ezek az 1873-74. év folyamán a vizsgára meg is jelentek. Az Igt. lelkészelnöke, *Filó Lajos* többször szól elismeréssel a vizsgák alkalmával tapasztalt szép eredményről, 40 éves jubileuma alkalmából pedig hálát ad Istennek, hogy szolgálatát „a többek között e virágzó tanintézet tanárainak kitűnő eredményű munkásságával egyesíthette”. Ha nem is kívülről jön ez az elismerés, mégis értékes, mert az intézet közvetlen előjárójától ered. Szülők nem győznek elég kifejezést adni köszönetüknek az atyai gondoskodásért, a jóságért, és a szeretetért, amellyel az igazgató és a tanárok fiaikat 4 éven keresztül ve-

¹ 1867/68. Ért. — 18. l.

² I.: 1875 szept. 28. — 106. sz.

³ I.: 1872 dec. hó 148. és 153. sz.

zették; magok az egykori növendékek pedig valósággal elárasztják az igazgatót hálatelt soraikkal s adományaikkal igyekeznek viszonzni az iskolának, hogy tiszteletben részesülnek s hogy gondnélküli életet biztosított nekik. Nem múlik el esztendő, hosszú évtizedek óta, hogy 10, 20 éves találkozóra össze ne gyűljön egy-egy társaság. Az összejövetelnek emlékét legtöbbször egy-egy szerény alapítvány őrzi. Úgy jönnek ide valósággal, mint haza, mint kedves otthonukba. Ez az érzés nemcsak az intézethez, hanem a város társadalmához is fűzi őket, nem ritkán gyengéd kötelekekkel. Nagyon sok fiatal tanító vitt és ma is visz Nagykőrösről feleséget; a rokonsági kapcsolat miatt aztán sokan ide költöznek, ha nyugalomba mentek. Seholy annyi nyugalmazott tanító, miní Nagykőrösön!

Ez a kapcsolat akkor fejlődik ki és erősödik meg, amíg a növendék az intézetben van. A helyi iskolák vezetőségei is megbecsülik növendékeinket, ideértve a róm. kat. és izr. népiskolát is. Egy időben szokásban volt, hogyha valamelyik iskola tanítója rövidebb vagy akár hosszabb időre megbetegedett, az igazgatóság vagy az iskolaszék növendékeink sorából kért helyettesítést (1885-től 1910-ig). Tehát helyben is volt alkalmuk hivatalos ismeretséget és elismerést szerezni. Ismét rámutatunk e helyen, hogy a 60-as években még a gymnasiumi I. és II. osztályban az énektanítást is növendékeinkre bízta az egyháztanács.⁴ Arra is volt eset, hogy a helybeli iparosok énekkara egyik növendékünket kérte fel karvezetőnek, amit a tanárkar bizonyos feltételek alatt meg is engedett.⁵

De mint ahogy a tiszta búzában is mindenkor akad konkoly, épúgy az intézetnek sem mindenkor váltak dicsekedésére neveltjei. És mivel emberi gyengeség az általánosítás, egy-egy könnyelmű, felelőtlen, hanyag tanító, ha tőlünk került ki, mérhetetlen károkat okozott az intézetnek. Egyik-másik lelkész ugyanis, szerencsére csak nagy ritkán, hírlapi támadást intézett a képző ellen; ha nem vált be a tanítója, az intézetet vádolta és tette felelőssé tanítójának minden gyarlóságáért. Az ilyen támadásokra sohasem maradt el a méltó válasz, nemcsak a tanárkar, hanem a felsőbbség részéről is: Filó Lajos lelkész-elnök, Ádám Kálmán kecskeméti esperes, valamint az egyházkerület elnöksége, mindenkor el tudták háritani, a legtöbbször szenvedélyes hangú, tehát nem eléggé tárgyilagos támadásokat.⁶

Legrégibb tanáraink közül sokat hívott el az állam, saját különböző típusú intézeteihez és intézményeihez vezető állásba. Ezek, mint természetes, mindig jóakarói maradtak intézetünknek s a legkellemebb kapcsolatot tartották fenn vele.

A tanári kar tagjai már eleitől fogva részt vettek a kecskeméti

⁴ 1865 febr. 13. — 7. sz. és Tk. 1868. — 245. sz.

⁵ Tk. 1898 nov. 22. — 150. sz.

⁶ Lásd: I. 1884. — 83. sz., továbbá ugyanott, 1894 márc. 24. — 24. sz. Igt. 1884 nov. 8. — 302. sz.; ugyanott 1912 szept. 29. — 43. sz. stb.

egyházmegye népoktatási intézményeinek ellenőrzésében, az eszperes igen gyakran bízza meg tanárainkat iskolalátogatással; így, amennyiben javaslataikat sikerült fontolóra vételniök, részük volt népiskoláink munkájának irányításában. Mivel pedig a tanítók legnagyobb része az intézet neveltje volt, ezeknek, az intézethez való lelki kapcsolata is erősödött s a kölcsönhatás állandóvá lett. A *zenetanárok*, Oláh Károly és Varga József, zeneirodalmi tevékenységükkel református egyházunk ének- és zeneéletében vezető, irányító szerepet vittek. Különösen utóbbi, nyugalomba vonulása után kiadott *Korálkönyvével* (1921). Ez a mostani Énekeskönyv dallamainak orgonára való letétjeit foglalja magában. Csonka országunkban és az elszakított területen való elterjedtségét, tehát használhatóságát bizonyítja az is, hogy négy kiadást ért el. Ugyane két zenetanárt a Kerületben majd mindenik gyülekezet felkérte ugyan beszerzett orgonájának átvételére. Hogy a zenetanár vezetése alatt az ifjúsági énekkar vidéken is közreműködött, előkelő emberek temetésén, már említettük.

Az egyházkerületben levő állami vagy más felekezeti képzőintézetek vallásoktatásának felügyelete és vezetése igazgatónk fiztélvén, az intézetre is jutott belőle egy-egy fénysugár: az igazgató (különösen H. Kiss Kálmán) a tanári testületet is belevonni igyekezett e munkába.

A legerősebb kapcsolat pedig, nemcsak az egyházkerületben, hanem, mondhatjuk, országos viszonylatban is, a *segédtanítók kibocsátásának intézménye volt*, amelyről fentebb már kellő részletességgel szóltunk.

Szintén erős a kapcsolat azokkal az egykori növendékekkel, akik a tanítói pályán előbbrehaladva magasabbfokú iskolák tanítói, tanárai lettek, vagy pedig nem lettek tanítók. Ezek közül sokan magas egyházi vagy világi méltóságokra emelkedtek, vagy jelentősebb közművelődési, közgazdasági tevékenységet fejtettek s fejtenek ki. (Lásd a Függelék c. szakaszban!) Egy ízben a tanárok, a helyi tanítófőtestület bevonásával, a kecskeméti református egyházmegyei tanítóegyesület közgyűlése alkalmával *tanszerkiállítást* is rendeztek, amelyen a népiskolai oktatáshoz szükséges, minden rendelkezésükre álló eszköz, könnyen áttekinthetőleg volt összeállítva.⁷ Az országos vagy egyéb⁸ kiállításokon több ízben részt vett intézetünk. Ezek között különösen az *ezredéves országos kiállítás* emelendő ki, amelyre 14 csoportba foglalva az intézet 1906. évi Monografiáján kívül értesítőket, havi tanulm. jegyzékeket, tankönyv helyett használt régebbi kéziratokat, tanároktól nyomtatásban megjelent műveket, képeket, térrajzokat, a növendékektől írásbeli dolgozatokat, rajzokat, sth. küldtek fel.⁹ Érdekes, hogy a kiállított tárgyaknak csak egy részét

⁷ Igt. 1883 okt. 3. — 248. sz.

⁸ Pl. 1894-ben a debreceni orsz. tanügyi kiállításon.

⁹ I.: 1895 márc. 28. — 54. sz.

kaptuk vissza, a többiét elkérte a Nemzeti Múzeum és az Országos Tanszermúzeum igazgatósága, előbbi azért, hogy a létesítendő székesfővárosi múzeum és más, vidéki gyűjtemények közt szétszathassa.¹⁰ De ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a *párizsi világkiállításon* is résztvettünk, Oláh Károly néhány zeneművével (1900), amiért a V. K. M. több tanintézettel együtt intézetünknek is köszönetét nyilvánította.¹¹

Mint a külső kapcsolatok fenntartásának egyik jelentős eszközéről, szóljunk itt néhány szót az *intézeti Értesítőkről* is. Sz. Wurga János szerkesztésében jelent meg az első „Tudósítvány a Nagy-Kőrösi helv. hitv. evang. főgymnasiumról“, az 1853-54. tanévről. Ebben rövid áttekintést közöl Wurga a tanítóképző keletkezéséről (1839). Az 1855-56. éviben pedig a címlapon jelzi, hogy „érintve a helybeni praeparandia is,“ de nemcsak érinti, hanem elég részletes jelentést is ad az általa új életre hívott intézetről. Az első külön „Tudósítás“ az 1858-59. isk. évről jelent meg a képzőintézetről, amikor Nagy László lett az igazgató. De csak a következő évről jelent még meg a „Tudósítás“: három évig, 1862-63-ig egyik helyi iskola sem adott ki ilyet, bizonyára anyagi nehézségek okából. Ettől fogva megint együtt van a két iskola Tudósítása 1870-71-ig, amikor a képző anyagi ügyeinek elkülönítése miatt ez is külön kellett választani. A Tudósítás 1858-59 óta mindig szentel néhány sort a nagy-kőrösi református népiskoláknak is, mert ezeknek is igazgatója a tanítóképző igazgatója. Az 1891-92. év óta alkalmazkodik az *Értesítő* ama kerethez, amelyet a V. K. M. 24.699—1892. sz. intézvényében megjelölt s amelynek követésére püspökünk is utasított. Kár, hogy a mindenkor parancsoló szükség állandóan takarékoságra ínt. Ezért az *Értesítő*k, de még inkább a Tudósítások meglehetősen szűkszavúak. Ellenben örvendetes tény, hogy az intézet birtokában levő sorozat hiánytalan; ez a körülmény jelen dolgozatunk összeállításában is nagy segítségünkre volt.

¹⁰ I.: 1896 nov. 7. — 211. sz.

¹¹ Hivatalos Közlöny 1901 márc. 22-i száma.

XV. Életrajzok

Szigeti Wargha János, Karika Pál, bokszei Nagy László, Fazekas Lajos, Pajzán Dávid, Borostyán Sándor, Ballagi Károly, szotyori Nagy József, dadai Oláh Károly, dr. hegymegi Kiss Áron, Király Pál, Magyar Antal, hegymegi Kiss Kálmán, Varga József, Filó Lajos, Ádám Gerzson, Patay Sámuel és neje, Kalocsa Balázs.

Terünk nem engedi, hogy az intézet valamennyi arra érdemes tanárának, vezető emberének vagy alapítójának életrajzát közöljük. Fejtegetéseink során igyekeztünk mindegyiknek jelentőségére rámutatni. Mégsem mellőzhetjük teljesen az életrajzokat. Soknak a jelentősége túlnőtt ez intézet falain. Az elmondottakat pedig kiegészítik e rövid megemlékezések. Ezért az igazgatókon kívül közöljük a legrégebb tanárok életrajzát. Filó Lajos és Ádám Gerzson évtizedeken át részt vesznek az intézet irányításában, életével teljesen összeforrtak: H. Kiss Kálmán igazgatóval együtt ők intéztek ügyszólván minden ügyet. Róluk és a két nagy alapítóról megemlékezniünk kegyeletes kötelesség. Az újabbak közül Varga József szerzett országos hírnevet. Nélküle e sorozat hiányos volna. Minthogy ez életrajzokból csak a két első esik az első korszakra, célszerűnek látszott ezeket is itt, a többivel együtt közölni.

1. **Szigeti Wargha János.** Intézetünk atyja, Nagykörös tanító-mestere Szigeti Wargha János. Jelentősége csak a Hányoki Losonczy Istvánéval mérhető össze. Kovácsvágáson, Abauj megyében, 1804 január 8-án született. Tanulmányait a sárospataki collegiumban végezte, amelynek egyik büszkesége. Mikor azonban a Collegium 1847-ben meghívta, már testestől-lelkestől nagykörösi tanárnak tudja magát. Sárospatak nevelte és ápolta, de a körösi iskola emherré képezte és táplálta, tisztességes fizetéssel ellátta, őt bizonyos vagyonhoz segítette, mondja az Egyht.-hoz intézett beadványában,¹ tehát itt akar maradni. Egész életét Nagykörös iskolaügyének szentelte. Mindazt, amit a tanítóképzőért tett, a maga helyén már elmondottuk. Itt csak egyéb érdemeire mutatunk rá. Egyik életírója

¹ Magyar Pál méltató emlékirata. L. Egyht. 1875 febr. 5. — 60. sz.

szerint „tanári székfoglalásánál (1833) magával hozta az akkor még nem mindenütt kedvelt új magyarságot: az ébredező nemzeti szellem buzgó terjesztésében kiváló érdeme van”.² Itt kétségkívül a nyelvújításnak ma már sokszor különös szavairól s ezeknek használatáról emlékezik meg a forrás; kivált az első korszak tárgyalásakor láthattunk ilyeneket s így volt alkalmunk róla meggyőződni, hogy Warga lelkes híve lehetett ennek a mozgalomnak. Liceumunk és tanítóképzőnk igazgatója, a tudományok felkent munkása, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, többször koszorúzott tudós. A Hegel-féle philosophia követője, de utóbb az angol bölcsezetek befolyása is meglátszik művein. Tudományos érdemeiért az Akadémia 1867-ben a Marcibányi jutalommal és tiszteletére vert éremmel tüntette ki.

Már a negyvenes években sürgette a felső leánynevelő intézetet, és ő alapította itt az első kisdudovó intézetet, megbízva ennek vezetésével fejlettebb tanítványait. Németországi tanulmányútján győződött meg róla, amit idehaza is sokat hangoztattak, hogy égető szükségünk van tanítóképzők felállítására. Munkálkodásának eredményét ismerjük. 1856-ban a városi Mintakertet Magyar Pál polgármesterrel együtt azért létesítette, hogy az egyfelől Nagykőrös gyümölcstermelését irányítsa, másfelől pedig, hogy a képző növendékei a füzesi gazdasági intézet megszűnése után, a kertészetben elméleti és gyakorlati oktatást nyerhessenek. Szaporította a népiskolákat s emelte ezeknek a színvonalát. Közbenjárt mecénásoknál az iskolák érdekében (Patay—Beretvás-féle dánosi hagyaték); a templom falainak felemelése, az orgona felépítése kegyes alapítók által ugyancsak az ő buzgólkodásának eredménye.

Egyházmegyénk méltányolván érdemeit, tanácsbíróvá s pénztárossá választotta, egyházkerületünk tanácsbíróssággal s „papvizsgálói hivatallal,” szülőföldje, Abauj megye pedig táblabíróssággal tisztelte meg.³ Nem volt a nagykőrösi egyháznak, kecskeméti egyházmegyének s a dunamelléki egyházkerületnek olyan nagyobb jelentőségű, akár anyagi, akár szellemi természetű ügye, amelynél Warga tanácsadására vagy a végrehajtásban a Warga tapasztalataira, energiájára szükség ne lett volna. 41 évi szolgálat és rövid nyugalom után 1875 január 10-én szállott sírjába, özvegyet és hat gyermeket, egyúttal tisztes vagyont is hagyva maga után. Irodalmi működésének jegyzékét más helyen közöljük.

2. Karika Pál tanár. Született Apáca-Szakállas komárommegyei községben. Atyja Pál, lelkész (verbi divini minister) és a Komáromi Egyházmegye egyházi jegyzője. A debreceni kollégium 1835 május 13-án kelt bizonyítványa szerint 25 éves, tehát születési éve: 1810. A kollégiumban tanulta 1826 nov. 1-től 1830 aug. 30-ig a felsőbb

² Ádám Gerzson: Nagykőrösi Athenas 299. l. Itt, és a következő életrajzokban ez a munka elsőrangú forrás.

³ Ádám G.: idézett munkája: 301. l.

tudományokat (theologia; „audivit scientias altiores“),¹ valamennyit *eminenter*. Tanárai: Kallós Mózes rector, Zákány Jó'sef, Sárváry Pál, Eresey Dániel, Péczely Jó'sef, Erdélyi Jó'sef, Aranyi István, Dobrossy, Madarász János. A magyaróvári főhercegi intézet (Institutum Archiducale) 1836 aug. 24-i, első évfolyamáról szóló bizonyítványa szerint eminens eredményt ért el a mezei gazdaságtan, természetrajz és állatorvosi tudományok, matematika és építésan tanulásaiban.

Mikor a hírlapokból s Prof. T. T. Balogh Mihály úrtól² értesült, hogy a nagykőrösi „tanítószék“ rendeltetése: „falusi iskolatanítók formálása és ezeknek főként a Gazdaságban tudományos és gyakorlati oktatása“: a még szükséges ismeretek megszerzése esetén úgy véli, hogy „ezen Nevelés és Gazdaságtudományt tanító szék illo betöltésére képes leend“. Mikor azonban a Kerület 1000 ftos utiköltségét megkapta, az iránt folyamodott, hogy ne kelljen mindjárt külföldre mennie, hanem hogy a pénzösszeg felét itthon, Tót-Megyeren folytatandó gyakorlati gazdasági tanulmányokra fordíthassa. Ezt az engedélyt a Kerület megadta. Hogy külföldön merre járt, nem tudjuk. Nagykőrösi állásában mindazon tisztességben része volt, amelyek a tanárokat megilletik. Teljes jogu tagja az egyh. consistoriumnak, több ízben helyettese a jegyzőnek, bizottságoknak tagja. Csak sajnálni lehet, hogy ez a bizonyítványai szerint kiváló tehetségű férfiú nem vált be, és hogy ezért közte és az egyház vezetősége között az ellentétek kiéleződtek. Önkéntes lemondása ellenére utóbb visszahelyezését követelte (1851), majd évek múlva újra pályázott a gimnázium egyik tanszékére. Távozása után egy ideig Abonyban élt; mikor halt meg, nem tudjuk.

3. Nagy László (bokszei) igazgató, Warga egykori tanítványa (1832—35), az önállóvá lett tanítóképző első állandó igazgatója, született Kunhegyesen (Szolnok m.), 1816 június 9-én. Tanulói éveiből mindig kedvesen emlékezik a Nagykőrösön eltöltött időre. Itt a legelsőik közt volt, akik Wargától tanulhatták a neveléstudományokat. A gymnasiumban elnöke volt a dalgyuletnak (cautus praeses).³ Nagykőrösi tanulása előtt és után Debrecenben járt, ahol a theológiát elvégezte. Majd academicus rector (Érmihályfalva) és házi nevelő lett. Fejlődésére ez a korszak volt gyümölcsöző, amennyiben módjában volt önmagát képeznie a neveléstudományban és a német nyelvben. Ez tette lehetővé számára, hogy növendékeivel külföldi tanulmányútra is elmehessen. 1851-ben Kisujszálláson lett tanár s igazgató. Ezt az intézetet a szabadságharc után

¹ *K. l.*: H. 128. sz. a. meglévő pályázati kérvényéből (1837 febr. 15.) és mellékleteiből.

² A classica philologia professora a nagykőrösi encyclopaedicus cursuson 1808-tól 1817-ig, amikor „egyes akarattal rector professorrá tevődött“. Meghalt 1836-ban.

³ Tanulótársai: Kolosy Lajos közlése: I. 1878 ápr. 20. — 16. sz.

megsemmisülés fenyegette s ő állította talpra.⁷ Mikor a helytartó-tanács sürgetésére intézetünk külön igazgató vezetése alá került, felé fordult az egyháztanács bizalma (1858 augusztus 30). Itteni működésének eredménye az önállóvá lett intézet életének megalapozása, továbbá irodalmi tevékenységének jelentős része. Ezek közül ki kell emelnünk a több kiadást ért és a minisztertől is jutalmazott „Beszéd- és értelemgyakorlatok” címűt (1863). A kecskeméti egyházmegyei református tanítóegyesületben, halála után elhangzott emlékbeszéd szerint „ez a könyv vezette be a magyar népiskolába az önálló szemléleti oktatást” s „a tengető iskolai élet kezdetének mechanizmusát, lélek és értelem fejítő folyamára alakította”.⁸ Az ismert pedagógust Eötvös előbb Tolna-Baranya (1868), majd Pest vármegye élére (1872) kir. tanfelügyelővé nevezte ki és 1874-ben a Jászkun kerületi tanfelügyelőséggel is megbízta. Kir. tanácsosi kintetést is ugyanakkor kapott. 1875 május 6-án bekövetkezett halála után, egykori tanítványai és tisztelői, intézetünk részére, *Barabás Miklóssal*, megfestették életnagyságú arcképét, amely az igazgató irodájának ma is legnagyobb becsű ékessége.

4. Fazekas Lajos tanár. Egyike azoknak a tanároknak, akikkel Warga a képzőt 1855-ben megnyitotta. Született 1828 június 25-én Gyón községben, Pest vármegyében. Tanulmányait Nagykőrösön végezte, tehát Warga tanítványai közül való. A képzőhöz 1855 szeptemberében, 85. számmal választotta meg az egyháztanács, de ugyanakkor rábízta a négy osztályú nemzeti iskola tanítását is. 1858-ban áthelyezték tanári ranggal az előkészítő osztályhoz (progymnasium); ezzel tanítóképzői alkalmazása megszűnt, de a természetrajzot 2 órában tovább is tanította s felügyelt, hogy a növendékek a gyakorlati kertészeti órákra kijárjanak. Előrehaladottabb korban iratkozott be a pesti egyetemre orvosnövendéknek; folytatott is orvosi gyakorlatot, de már 36 éves korában, 1864 november 27-én meghalt. Arcképét rokona, dr. Györe János ny. gimn. igazgató szívesességéből közöljük.

5. Pajzán Dávid tanár. Még kevesebbet tudunk Warga e másik tanártársának életéről. Pajzánt a győnki gimnázium fenntartó testülete 1851 október havában alkalmazta az akkor felállított negyedik professori székre; intézetünkhöz pedig Fazekassal egyszerre választotta az egyháztanács. Szaktanító volt az IV. elemi főosztályban, egyszersmind szépírási- és rajztanító a gimnaziális osztályokban. Két évi itteni működés után 1857 szeptember 19-én lemondott; helyzetével nem volt megelégedve: meghívólevelében megjelölt teendőin felül igen sokat kívántak tőle, ellenszolgáltatás nélkül. Báthory Gábor h. superintendens lelkész-elnök jelentése szerint más pályára ment. Helyébe ugyanakkor választották meg Borostyán Sándort.

⁷ Ádám G. idézett munkája, 199. l.

⁸ Bátky Károly: Emlékbeszéd Nagy Lászlóról, mint tankönyvíróról. Lásd: I. 1878 szept. 12. — 16. sz.

6. Borostyán Sándor tanár. Életének adatait csak megválasztása óta ismerjük.⁹ A jegyzőkönyv szerint „külhonba is utazván, nevezetes egyetemekbe képezte magát, különösen a nevelési tudományokra fordítá fő figyelmét. A mellett a papi tudományait is már tökéletesen bevégezte.“ A helytartóság nem akarta állásán megerősíteni, mert iratait későn terjeszték fel. Warga és Török Pál (akkor még esperes) simították el a dolgot, úgyhogy mégis taníthatott. Egyúttal a rajz tanítására is kötelezték (1858). A neveléstudományokat nem ő rá bízták, de hogy kiváló nevelő és oktató erő volt, a tanárszéki és egyházkerületi választmányi jegyzőkönyvek egyaránt bizonyítják. Neki köszönhető a képző külön szertárainak megalapítása. Mint vallástanár különösen az egyházi szónoklatban való gyakorlati kiképzéssel készítette elő a növendékeket az egyházi szolgálatra. A főgimnáziumban is tanította, mint „melléktanár“ a rajzot és szépírást. Nagy László távozása után egy évig (1869-70) ő volt az intézet igazgatója. 1871 szeptember 1-től a székesfehérvári állami főreáliskola tanárává nevezte ki a V. K. M. Harmincéves jubileumán (1890) üdvözölte őt tanárkarunk.

7. Ballagi Károly tanár. Született 1824 április 24-én a szabolcsmegyei Buj községben. Tanulmányait Pápán, Debrecenben s a pesti egyetemen végezte. A szabadságharcban főhadnagyi rangra emelkedett; résztvett Buda ostromában. Az elnyomatás éveiben előbb nevelő, majd segédtanár volt Pesten, 1852-ben pedig rendes tanár, később igazgató Kecskeméten. 1856-ban a nagykőrösi főgimnáziumhoz hívta meg a Kerület az általa fenntartott tanszékre. Intézetünkhöz ugyancsak a Kerület helyezte át, amikor a helybeli egyházzal társfenntartói viszonyba lépve egy tanszék felállítását elvállalta (1860). A népoktatási törvény életbeléptekor ő is kir. tanfelügyelő lett Vas, Sopron és Moson, majd Borsodmegye élén. Már 1870-ben kir. tanácsossá nevezte ki a király. Meghalt 1888 november 21-én Miskolcon. Egyike Nagykörös legtermékenyebb tankönyvíróinak.¹⁰

8. Nagy József (szotyori) ének- és zenetanár. Révkomáromban született 1832 január 2-án, hol atyja Mihály, orgonista kántor volt. Tanulmányait Debrecenben végezte Károly bátyjánál, a kollégium nagyhírű zenetanáránál. Valóságos zenészcsalád volt tehát az övé. Mint tűzérő főhadnagy részt vett a szabadságharcban. 1852-ben énekvezér Cegléden, majd 1854-ben Nagykörös alkalmazta idős kántora, Vajda Ferenc mellé, a készülő orgonához orgonistának. Meghívták az újra megnyitott képzőben az ének-zenei tárgyak tanításával is. Az iskolafenntartó egyházzal nehézségei voltak, főként a túlságos elfoglaltsággal arányban nem álló díjazás miatt. Ezek azonban elhárultak, mikor az egyháztanács a zenetanár teendőit különválasz-

⁹ Egyh. 1857 szept. 19.

¹⁰ Ádám Gerzson: Nagykőrösi Athenas, 36. l.

totta a kántori teendőktől (1864). Különös érdeme az énekkar megszervezése az intézetben és kívül az úri társadalomban; már debreceni diákpályája alatt, majd ceglédi működése idejében is alakított daltársulatot. Az állam 1869-ben Sárospatakra az államivá lett képzőhöz, majd 1889-ben a losonci állami képzőhöz nevezte ki zene tanárnak. 1900 nyarán ment nyugalomba. A Függelékben felsorolt irodalmi művein kívül zenei szerzeményei is vannak. Ezek közül néhány dala Búvirágok címmel, 20 arany pályadíjat nyert 1855-ben, egy országos versenyen.¹¹

Zeneirodalmi működése négy irányú: „Hallgató magyarok“, népdalok, társas zene és ének, iskolai kézi- és vezérkönyvek.¹²

Meghalt Budapesten, 1909 május 8-án. Arcképe életének utolsó éveiből való.

9. Oláh Károly (dadai) ének- és zene tanár. Született Szatmárnémetiben 1842 szeptember 2-án. Szülővárosán kívül Debrecenben tanult, ahol Szotyori Nagy Károly magán zeneiskolájában készült zene tanári és zeneirői pályára. Kora fiatalságában lett debreceni segédkantor, derecskei kántor és énektanító, mígnem 1864-ben, a zene tanári tisztség teendőinek a kántorétól történt elkülönítése, vagyis az önálló zene tanári tanszék szervezése alkalmával, Révész Bálint püspök és a nagy hírű Révész Imre ajánlatára, őt választotta meg az egyháztanács.¹³ Tíz évvel később már országos hírű református zeneludós. Zenei folyóiratokba dolgozik, pályadíjat nyer, majd önálló művekkel is gazdagítja ének- és zeneirodalmunkat.

Hosszú tanári működése alatt nemcsak a növendékek énekzenei kiképzését emelte magas fokra, hanem II. Kiss Kálmán igazgató mellett, kihez gyermekkori barátság fűzte, az intézet életének minden mozzanatát állandóan figyelemmel kísérte, mint 27 évig tanárszéki jegyző és mint az igazgató helyettese. A város közéletében is tevékeny részt vett. 1900 június 12-én hunyt el. Az egész város részvéte és nagyrabecsülése kísérte sírjába.

10. Dr. Kiss Áron (hegymegi) igazgató. Nagy László távozása után 5 évig állott intézetünk élén. Született Porcsalma községben, Szatmár vármegyében, 1845 június 21-én. Sárospatakon végezte iskoláit, még pedig a bölcséleti, theologiai és jogi tárgyakat együtt. Ugyanott 1866-ban a református képzőnek segéd tanára volt. Eperjesen bírói és ügyvédi vizsgálatot tett (1870). Ugyanebben az évben állította a Kerület intézetünk élére. Két évvel később ő volt az első, akit a kolozsvári egyetemen bölcsészettudóssá avattak.¹⁴ Iskolánk életében és fejlesztésében kifejtett tevékenységére (póttanfolyam, az intézetnek a Patay-házba költöztetése, ifj. Önképzőtársulat megal-

¹¹ Varga József: Emlékezés három nagykörösi zeneszerzőről, 8. l.

¹² Varga J. idézett munkája, 10. l.

¹³ Egyh. 1864 szept. 4. — 64. sz.

¹⁴ Ádám G. idézett munkája, 136. l.

pítása) már rámutattunk. Az ő elgondolása szerint jelölte ki az egyháztanács az egyház egyik iskoláját gyakorlóiskolának. Mint népi iskolai igazgatónak, sikerült a 13 tanítós iskolát 16 tanítóssá fejleszteni. 1875-ben Trefort a budai állami elemi és polgári iskolai tanítóképzőbe (paedagogium) a pedagógia és a magyar nyelv tanárává nevezte ki. 1894-ben ő lett a paedagogium igazgatója. Már Nagykőrösön elkezdett paedagogiai irodalmi munkássága országos hírűvé tette nevét. Tudásában polyhistor, pedagógiájának főelve a szeretet, mint tanárnak előadása gyönyörű, világos, tiszta magyarságú.¹⁵ A népnevelés feladatának a nemzet erősítését tekintette. Annak munkájába mindenkor bevonla egykori tanítványait, akiknek jobbjaival mindenkor bensőséges, gyöngéd viszonyban állott. A népnevelési mozgalmakban 1870 óta állandóan résztvett. Elnöke volt az Országos Református Tanítóegyesületnek; titkára az első pedagógiai társaságnak. Egyike az Országos Tanítói Árvaház, a Nagypénteki Református Társaság alapítóinak. Tanácsbírája a Kerületnek, presbitere a budapesti egyháznak. Jelentékeny része van a budai református egyház önállóvá tételében. Legfelsőbb kitüntetésben is volt része, 1901-ben királyi tanácsosi címet nyert,¹⁶ majd élete végén udvari tanácsosságot. Érdemes volt „a tanítók atyja” tiszteletes címre! Meghalt 1908 október 15-én Budapesten.

11. Király Pál tanár. 1841 december 13-án Abauj megye Csobád községében született. Sárospataki tanulmányai végeztével megfordult a heidelbergi, zürichi, strassburgi egyetemeken, majd a gróf Bethlen-családnál nevelő (1866-67). Nagykőrösre előbb a főgimnáziumhoz választották tanárrá, majd 1871-ben Borostyán Sándor után intézetünkhöz lépett át, s ugyanabban az évben Kiss Áron igazgató társaságában újabb külföldi utazást tett, a tanítóképzés tanulmányozása céljából. Két év múlva (1873), a budapesti református főgimnáziumhoz hívták meg; 1880-ban pedig a budai állami pedagógium magyar nyelv és irodalmi tanárává nevezték ki. Különösen az ősi rovásírást tanulmányozta, buvárolta és ismerlette (külföldi lapokban is) nagy felkészültséggel. Budán, 1902 október 12-én halt meg.

12. Magyar Antal igazgató. Született 1837 október 3-án, Nagykunmadarason; középiskoláit Nagykőrösön, a teológiát Eperjesen és Debrecenben végezte, de a lelkészi vizsgákat Pesten tette le. Külföldi egyetemi tanulmányok (Utrecht) és nevelősködés után 1861-ben Mohácson segédlelkész, de még abban az évben főgimnáziumi tanárnak választották meg Hódmezővásárhelyre. Intézetünkhöz 1870-ben alkalmazta az egyháztanács a vallástan, mennyiségtan és természettudományok tanárának, Ballagi Károly helyébe. Dr. Kiss Áron igazgató távozása után pedig ő lett a képző és az elemi iskolák igazgatója (1875). A választás sora ezúttal az egyháztanácson volt.

¹⁵ Varga József emlékbeszéde az 1908/9. Ért.-ben. 14. l.

¹⁶ Ádám Gerzson idézett munkája, 136. l.

Igazgatósága idejéből maradtak reánk a legelső pontos ügyvezetésről tanuskodó jegyzőkönyvek, kimutatások, iktatókönyvek, feljegyzések. Inkább megtartó, mint alkotó erő: az a néhány év, ameddig az intézet élén állott, az erőgyűjtés, a nyugalom ideje. A folytonos küzdelmek sorában szélcsend állott be, az intézet háborítatlanul élhetett hívatásának, mint ahogy ő is, minden erejéből hívatásának élt. A halál is kötelességteljesítés közben, 1882 október 7-én érte el, szívszélhűdés következtében.

13. Kiss Kálmán (hegymegi) igazgató. Három évtizednél tovább állott az intézet élén. Ez a három évtized annyira magán viseli H. Kiss Kálmán kezének nyomait, hogy bátran nevezhetnők az ő korának. Ahol fejtegetéseink során alkalom nyílott rá, nem mulasztottuk el rámutatni, sőt kiemelni, mint igyekezett az iskolát a maga képére és hasonlatosságára formálni. De nemcsak arra mutattunk rá, hogy intézetünk mit köszönhet neki, hanem megjelölni igyekeztünk helyét hazai ref. tanügyünk történetében is. Itt tehát csak életének külsőségeit akarjuk megörökíteni s néhány vonással kiegészíteni arc-képét.

Porcsalma községben, Szatmár vármegyében 1843 augusztus 14-én született. Fia volt Kiss Áron esperesnek, a későbbi tisztántúli püspöknek és testvérbátyja a tanári katedrán elődjének, dr. H. Kiss Áronnak, akit utóbb az igazgatói tisztségben is követett. Középiskolai tanulmányait Szatmárnémetiben, Lőcsén és Sárospatakon végezte. Ugyanitt végezte főiskolai tanulmányait is. Esküdt diák, az akadémiai énekhar magyar mentés és kucsulás, lelkes vezetője, az Önképző Társulat legtehetségesebb, ígéretes tagja. Sokszor helyettesítette a gimnáziumi tanárokat, de legtöbbször segédkezett az Árvay József igazgatása alatt álló tanítóképzőben.¹⁷ Mindig kegyeletel emlegetett tanárai voltak a szatmári gimnáziumban Ábray Károly, a theológián dr. Szeremley Gábor és dr. Heiszler József. Az első lelkesízi vizsgát 1866-ban Sárospatakon, a másodikat 1867-ben Debrecenben tette le, mindegyiket a legnagyobb kitüntetéssel. Ugyanez évben hívta meg lelkipásztorának a szatmármegyei Mánd község gyülekezete. Mint a szatmári egyházmegye levéltárosa, majd egyházi aljegyzője, bőséges forrástanulmányok alapján, amelyre állása kedvező alkalmat nyújtott, megírta élete legnagyobb szabású művét: A szatmári ref. egyházmegye történetét (1878). Ezt már nagykorósi tanár korában fejezte be és adta ki, mert 1875 óta intézetünknel működik. Magyar Antal után pedig a képző élére állította Kerület (1882).

¹⁷ Ádám Gerzson idézett munkája 140. l. — Kiss Kálmánt méltatják még: Váczy Ferenc ig. „A tiszteletes tudós tanár“ c. emlékbeszéde és Varga József búcsúbeszéde az 1913/14. Értésítőben. Igen hecses az az emlékkönyv is az int. könyvtárában, amelyet a H. K. K. 25 éves tanári jubileumára (1900) érkezett üdvözlő levelekből állítottak egybe.

Hegymegi Kiss Kálmán a meggyőződés embere volt. Meggyőződéséből fakadt izzó hazafisága és magyarsága. Tanári és nevelői munkásságát ezek hatották át. Soha, egyetlen iskolai ünnepen sem engedte át az ünnepi beszéd tartását másnak. Ezekben a beszédekben nem a régi világ hazafias szóvirágait szólaltatta meg, hanem nevelt, tanított, buzdított, elsősorban törvénytiszteletre, kötelelességtudásra és fajszeretetre; történelmi megvilágításba helyezte a magyarság fájó sebeit, amelyeket gyógyítani minden magyar tanító legszentebb feladata. Nem aggódik ugyan a nemzet fennmaradásáért, de világosan látja történelmi helyzetét és hogy egyedül csak fiaira számíthatna, ha az idők járása megnehezednék felettünk.

Ugyancsak meggyőződésből fakad erős, lörbetetlen, autonómista, református hite. Ezt szolgálja tanári, irodalmi, egyházkormányzati munkásságával, igehirdetésével. Rajongásig szereti egyházát, benne kiváltképpen a nagykőrösi egyházközséget. Sem fáradság, sem önfeláldozás nem nagy neki, csak ezeknek használhasson. Intézetét is azért szereli, mert tudja, hogy a hazának és a ref. egyháznak milyen szüksége van a jó tanítóra. Ezért szereti növendékeit is. Boldog, ha egy-egy arra érdemes növendékének sorsán könnyíthet; a szerető atya szigorával és simogató kezével igyekszik valamennyit a helyes úton megtartani. Ez az élő hit sarkalja abban a törekvésében, hogy a növendékek támogatására anyagi javakat szerezzen (elég csak a Kalocsa Balázs végrendeletére rámutatnunk) s hogy az internátus megalapításáért küzdjön, hiszen utóbb a képző fennmaradását is az internátustól várja. Irodalmi művei túlnyomó részben egyházi tárgyúak vagy vonatkozásúak.

Meggyőződéses hite talán seholsem nyilatkozik meg oly erőteljesen, mint igehirdetésében. Ha a templomban a szószéken megállott, az ősi reformátorok tisztelet parancsoló alakja jelent meg benne, s lenyűgöző, magával ragadó hatása egyre fokozódott az egyházi beszéd végéig. Ilyenkor hangja érces, messzecsengő, egész lényét áthatja a szent tűz.

Pedig gyenge testalkatú, sokat betegeskedő ember volt H. Kiss Kálmán. De testi gyengeségét leküzdötte akaraterevével, kötelelességtudással, munkaszeretettel. Gyakran megtörtént, hogy lázbetegesen jött iskolába s ha nem jöhetett, betegágyában is mindig iskolai ügyekkel foglalkozott. Akaraterejénél, munkabírásánál csak tudása és szerénysége volt nagyobb. Hajlongani nem tudó, szókimondó ember volt, sokszor látszólag nyers, de alapjában véve galambszelíd lelkű, jószívű és mindenekfelett tiszta szándékú.

Hogy ilyen emberi képességek és tulajdonságok, továbbá nagy tekintélye s az iránta megnyilatkozó általános nagyrabecsülés mellett az intézet nem juthatott a virágzásnak arra a fokára, amelyen ő látni szeretne volna, nem rajta mulott. Leküzdhetetlen anyagi nehézségek, meg-nem-értés állották útját a sikernek: ami az igazgatónak és a tanári karnak sürgős és oldázhatatlan szükségesség volt, a döntő tényezőknél nem volt mindig az. Igen gyakran be kellett érnie H.

Kiss Kálmánnak azzal, hogy „dixi et salvavi animam meam“. Élete végén megadatott neki, hogy mostani épületében láthassa az intézetet. . . Ugyanakkor azonban a rohamos fejlődés követelte folyamatos kísérletezés, tanulmányi, nevelési, iskolakormányzati téren, erős próbára tették lankadni nem akaró testi és lelki erejét.

Hattyúdala volt az a szolgálat, amelyet a templomban az 1913 évi október 6-i ünnepen teljesített. Régi betegsége erőt vett rajta, s nemes szíve éppen a reformáció emlékünnepén, október 31-én szünt meg dobogni. Alakja, a „tiszteletes tudós tanáré“ akkor tűnt el az iskola életéből, amikor már gyülekeztek az egész világ felett a terhes felhők; egy-egy távoli villámlás, vagy tompa dörgés zavarta ugyan a nyugalmat, de hogy az a közelgő világkatasztrófa villogása és dübörgése, nem sejtette, nem álmodhatta senki. Életével az iskola történetének második korszaka voltaképpen lezárult.

Sírkövén a következő sorok hirdetik emlékét:

*Kálvini tüzlélek, tudós magyar elme
Szíved oltárán a hon égő szerelme . . .
Életed eszménye: hit, jóság, szeretet
Győzött a halálon s a mennybe vezetett.*

(Horváth József.)

14. **Varga József zenetanár.**¹⁵ A magyar református egyházi ének és zeneirodalom egyik büszkesége, a kiváló nótaszerző, intézetünk nevelője, 1860 február 22-én Nagykőrösön született. Édesapja, József, tanító volt. Abban a házban laktak, amely a Patay-utcai iskolaépület mellett később a képző negyedik osztályának adott hajlékot. Korán árvaságra jutott; özvegy édesanyja Budapesten a tanítói árva-házban neveltette. Már 17 éves korában Tiszavárkonyban nevelő Tasnádi Szücs Lajos házában. Itt ismerkedett meg Szentirmay Elemérrel, a híres nótaszerzővel. Ennek elismerése és buzdítása bátorította nótaszerzői pályáján. A tanítói oklevél megszerzése és a paedagogium elvégzése után tanítóképző-intézeti zenetanári oklevelet kapott (1883). Élethivatásának a tanító- és kántorképzés mellett a magyar nótaszerzést, az egyházi zene fejlesztését és az énekkarvezetést választotta. Előbb a helybeli Nőegylet elemi iskolájában tanított, azután 1883-tól a nagyenyedi Bethlen főiskolában. 1887-től a szarvasi evangélikus főgimnáziumban és képzőben, majd 1893-tól a debreceni ref. felsőbb leányiskolában és a század végén megalakult tanítónőképzőben működött, mindenik állásában kiváló eredménnyel. Mikor 1900 szeptember hóban Oláh Károly halála után intézetünkben vállalta el a zenetanári állást, csak szíve vágyát követte, hogy szülőföldjén, annak az iskolának szolgálhasson, amelyik őt is nevelte.

¹⁵ Lásd: Márton Barna emlékbeszédét a Nagykőrösi Arany János Társaságban (1939), továbbá Váczy Ferenc igazgató megemlékezését az 1937—38. évi Értesítőben.

Itt az ő hármás célikitűzése úgy alakult ki, hogy az egyházi ének és zene művelésére alkalmas kántorokat képezett, a karéneklés színvonalát énekkarok szervezésével és kifejlesztésével emelte és hogy kiérdemelte a „nagykőrösi nótafa“ nevet.¹⁰ Korál-áliratai, orgonadarabjai Fövényessy Bertalan „Református Zeneközlöny“-ében, vagy különböző anthológiákban jelentek meg. Legnagyobb jelentőségű egyházi zenei alkotását, Korálkönyvét már láttuk. Ő készítette el az egyetemes egyház számára az egyházi ének és zene tanítástervét (1924). Ez a tanításterv érvényes ma is, vele és a Korálkönyvvel az egyházi ének és zene területén országos jelentőségre és hírnévre emelkedett. Intézetünk nevelésiügyének azzal tett szolgálatot, hogy a fegyelem megszilárdítása érdekében pontos köteleességteljesítést, életpályán levő ifjúhoz illő magatartást és önfegyelmézést oly időben követelt, amikor arra nagy szükség volt. A szigorú, de igazságos és nagytudású tanártól szívesen tanultak tanítványai, akiket az énekkarban és zenekarban még szorosabban kapcsolt magához és tárgyához. A képző mellett a főgimnáziumban és a községi polgári leányiskolában is tanított.

Népdalszerzeményei, énekkari, templomi és temetési kórusai különböző költők szövegére, teljessé teszik Varga József zeneszerzői arcképét. Alig van a debreceni Kövesdi-féle alapítványnak olyan pályázata, amelyen pályadíjat ne nyert volna, de a Dunántúli Dalosszövetségnek vagy az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek pályázatain is többször szerzett elismerést. Mivel az ilyen pályázatoknak gyakran egyik feltétele, hogy a jutalmazott mű tulajdonjogáról le kell mondani: Varga Józsefnek nagyon sok alkotása lappang különböző tanintézetek és egyesületek irattárában.

Társadalmi tevékenységével szintén elismerést aratott. Újjászervezte a Nagykőrösi Dalegyesületet. Hangversenyrendezői és karvezetői tehetsége itt is, az intézeti énekkar élén is, sőt gyermekkarok szervezésében is, többször nyilatkozott.

1914-ben vonult nyugalomba. De az összeomlás után ismét felajánlotta szolgálatait nemcsak hűn szeretett intézetének, hanem egyháznak is. 1919-től fogva évekig tölti be régi tanszékét s helyettesíti az egyházközség idős énekvezérét, bámulatos frissességgel és munkabírással.

Életének utolsó évtizedében sötétség borult életére: elvesztette látását. De érdeklődése iskolai és egyházzenei kérdések iránt sohasem szűnt meg. 1938 március 19-én hunyt el.

15. **Filó Lajos, igazgatótanári lelkész-elnök.** Református egyházuunk nagyjainak egyike. Losoncon született 1828 október 31-én. Iskoláit szülőhelyén és Kecskeméten végezte. Tanár lett Gyönkön, Kecskeméten; falusi papságból hívta meg a Kerület a budapesti theologiai akadémiához tanárnak (1858). Jelentékeny részt vesz Török Pál gr. Ráday Gedeon, Tisza Kálmán, gr. Lónyai Menyhért

¹⁰ Márton Barua idézett felolvasása.

oldalán az 1859. évi pátens elleni küzdelemben. Külföldi tanulmányútján, Genfben érte a nagykőrösi egyház meghívólevele az első lelkészi állásra. Kathedróját 1861 október 13-án foglalta el.

Nem lehet feladatunk, hogy theologiai, egyházkormányzati és lelkipásztori működését méltassuk. Hivatalánál fogva a nagykőrösi iskola kormányzója is volt, ezért az iskolaügyet mindenkor éber figyelemmel kísérte, minden fokon, mondhatni a használt tankönyvek megtanulásáig.²⁰ Véleményét iskolai ügyekben a sajtó terén, a miniszterektől összehívott értekezleteken, valamint az egyházi testületekben többször nyilvánította. Lelkészi szolgálatának kezdetétől fogva elnöke volt haláláig, tehát 44 teljes esztendeig, a képző igazgatótanácsának és az egyházkerületi tanítóképesítő bizottságnak. Ez a hosszú ideig tartó vezető szerep az intézet kormányzásának szellemében fundamentumszerű szilárdságot, állandóságot jelentett. Együtt szolgált az önállóvá lett képző valamennyi igazgatójával, közöttük H. Kiss Kálmánnal 3 évtizednél hosszabb ideig. Ezek az igazgatók jelölték ki mindenkor a viszonyok követelle fejlődés és haladás útját, Filó pedig készségesen megosztotta velök és a tanárkarral a felelősség terhét. De csak akkor, ha elébb közvellen betekintés és tanulmányozás alapján maga is meggyőződött valaminek a helyességéről vagy szükséges voltáról. Alkotások, kezdeményezések nem fűződnek az ő nevéhez, de ahol kellett, mindenütt ott volt és nagy tekintélyének súlyával pártfogolta, elősegítette s ha kellett, védelmezte a képző igazi érdekeit. Legmarkánsabban mint a képesítő bizottságnak úgyszólván teljhatalmú elnöke állott Filó Lajos alakja, a múlt század második felében, a ref. tanítóóság igen nagy része előtt. Ebben a minőségében igen sokat tett a színvonal emelése érdekében.

Erős akarata minden téren sokáig érvényesült. Mikor 1884-ben a Török Pál püspöki székébe nem ő, hanem Szász Károly ült, az egyházkerületi főjegyzőségről lemondott és munkásságának körét nagykőrösi egyházára és iskoláira korlátozta. Mivel családja nem volt s unokaöccsei is elhaltak, az „oltáron szerzett kincseiből“ tetemes összeget hagyományozott a nagykőrösi egyháznak. A két középfokú iskola osztozott halála után tekintélyes könyvtárán; ebből intézetünknek 434 db jutott. 1905 december 11-én hunyt el.

16. Ádám Gerzson igazgatótanácsos. Intézetünk nemeslelkű jóakarója, H. Kiss Kálmánnak és Filó Lajosnak évtizedeken át hűséges munkatársa, előbbinek meghitt barátja, az 1832. évben, február 22-én született Izsák pestmegyei községben. Atyja Mihály, utóbb vezényi (Szolnok m.) lelkipásztor, akinek mind a 6 fia előkelő, vezető állásba emelkedett. Ádám Gerzson a nagykőrösi református főgimnáziumnak volt előbb tanára, majd 28 évig igazgatója. A szabadságharcban való részvétel, majd a széleskörű külföldi tanulmányok után, 1856-ban foglalta el tanári állását, így tagja volt annak a ta-

²⁰ H. Kiss Kálmán megemlékezése. 1905/6. Ért. 4. l.

nárkarnak, amely Nagykőrös városának messze földön hírnevet szerzett s melynek legfőbb dicsekedése volt Arany János. Mellőzve azokat az érdemeket, amelyeket saját hivatáskörében, a főgimnáziumnak és az egyházkerület iskolaügyének szolgálatában szerzett, itt csak arra mutatunk rá, hogy Szigeti Warga János utóda gyanánt, 1875-ben őt küldötte ki a Kerület az igazgatótanács és a képesítő-bizottság tagjai sorába. Mindkét tisztségében haláláig szolgálta intézetünket nagy tudásával, szeretetből fakadó tanácsaival, útmutatásával. Igazgatótanácsosi tiszteből kifolyólag elnöke lett Magyar Pál polgármester után a Kertészeti és Gazdasági Bizottságnak,²¹ amely a gazdasági oktatást és termelési rendet kísérte figyelemmel. E téren nagy érdeme van a tanulmányi eredmény fokozásában. A tanítóképző életének minden mozzanatát élénk érdeklődéssel és szíves támogatásával kísérte. Mikor H. Kiss Kálmán igazgató zsinati képviselősege következtében, vagy betegsége miatt hosszabb ideig volt kénytelen mulasztani, tanítási óráiból mindenkor a legnagyobb készséggel vállalt Ádám Gerzson. Szívén viselte a növendékek anyagi érdekeit is. Néhány szegény tanulónak éveken keresztül adott ingyen szállást; ezek között mindig volt legalább 2 tanítóképzői tanuló.

Gimnáziumi tanári és igazgatói szolgálatából 1902 január 1-én vonult nyugalomba. Ez alkalommal a király, érdemei elismeréséül, a kir. tanácsosi címmel tüntette ki. Filó halála után elnöke lett a tanítóképesítő bizottságnak (1905), de tiszteit nem sokáig viselhetette, mert 1906 augusztus 9-én elhunyt.

17. Patay Sámuel és neje Beretvás Éva (alapítók).²² Patay Sámuel Nagykőrösön 1773 február 13-án született. Atyja József, a város hivatalnoka, tanácsnoka, mások-, majd főbírája, 3 fia közül kettőt taníttatott: Pált és Sámuel. Mindkettő ügyvéd lett. Sámuel már 1802-ben Nagykőrös város főjegyzője. Középtermetű, gömbölyű, piros arcú, erős és izmos testalkatú, hamar fellobbanó, de békülékeny természetű ember. Jegyző korában vette el Beretvás János úr leányát, Éva kisasszonyt, egyikét a város szépeinek. 1807-ben tanácsnok, majd második bíró, utóbb pedig öt éven át *1830—35-ig a város főbírája*; azután is tanácsnok 1848-ig. Nyugalmának napjait jórészt Báthory Gábor h. püspök, Szigeti Warga János professor, Varga János tanácsnok és Nagy Gáspár városi jegyző társaságában töltötte el. Innen magyarázható, hogy a gyermektelen házaspár érdeklődését az egyház és iskola ügyei iránt, arra hivatott emberek keltették fel.

Kiváló jogtudós volt, aki a város érdekeit „a mindegyre hatalmasodó inscripionalis compressorok ellen hatalmasan oltalmazta“, jóllehet ezeknek testvérbátyja, Pál volt a feje. „Szigorú főbíró, ki

²¹ Igt. 1880 jún. 10. — 59. sz.

²² Szentpéteri Nagy Gáspár, városi jegyző, hites ügyvéd 1884. évi adatai alapján. Lásd: Okm. 91—96. l.

törvény és igazság szerint ítélte. A kihágót, tetlen kapott tolvajt, város ellen töröl, hamar három péntekessé tette és a deresen megtanította." Döntő része volt benne, hogy a városi communitas Nyársapát, Tetetlen, Dános és Bábocka pusztákat, valamint Törtel egy részét „megörökítette”; hogy a Méntelep laktanyája 1838-ban megépült.

Az egyház orgonáját köszönheti a Palay-házaspárnak. Hogy az orgona „a hangzat szerint helyheztehetően el”, Fitos István és Galgóczy Erzsébet házastársak az egész templom falát 2 öllel magasabbra emeltették (1856).

Iskolai alapítványaik közül első az, amelyben halálukig évi 40 pfrt jutalomdíj fizetésére kötelezték magukat.

Késő vénységükben haltak meg. A nő 1857 december 19-én, a férfi pedig 21-én; egyszerre temették el őket. Végrendeletükben 318 kat. hold földbirtokról, külön 2 szőlősketről, ingóságokról és mintegy 30.000 pfrt készpénzről intézkednek. E hagyatékna koronája a *dánosi birtok*, amellyel a tanítóképző sorsát örök időkre biztosították. Házukat az örökösöktől vette meg az egyház. 1870-től 1912-ig ez adott hajlékot a képzőnek és így „a tudomány s tanítás emberiségét boldogító világának lett terjesztője”.

18. Kalocsa Balázs (alapító).²³ Nagykőrösi tősgyökeres nemesi családból származott. Született 1819-ben. Katonának nevelték. Midőn az önvédelmi harc megkezdődött, ő is odaállt a Galiciából hazajött társaihoz és védte a hazát. Parancsnokló kapitány volt, tehát javait elkobozták. Aradi fogságból kiszabadulva, az államtól kibérelte saját javait s gazdálkodásnak élt. Birtokait utóbb visszakapta. Házassága gyermektelen maradt. Az egyházi és iskolai ügyekben mint presbiter s mint igazgatótanácsunk tagja vett részt. Jóindulatát állandóan éreztette a tanítóképzővel (építkezés, ivókút, „saragúzat” anyagi támogatása); nagyszabású alapítványával is intézetünknek kedvezett. Igazi előkelő gondolkodású, a távoli jövőbe tekintő lélek, aki felülemelkedett a mindennapi élet kicsinyes, sokszor személyeskedő küzdelmein. Ez a lélek nyilatkozik meg 1891. évi november 5-i végrendeletében, midőn óva inti egyházunk lelkeszeit, tanárait és tanulóit mindenféle politikai mozgalomban, pláne korteskedésekben való részvételtől és midőn úgy intézkedik, hogy alapítványának áldásaiban csak a jövő nemzedék részesülhessen. Kortársai mindkét dolgot rossz néven vették tőle. Elgondolása azonban az volt, hogy Nagykőrös még ma képes áldozatokat hozni, tehát hozzon is! Majd ha erre nem lesz képes: ott lesz az ő alapítványa. H. Kiss Kálmán, akit Kalocsa Balázs nagyrabecsülő barátságával tisztelt meg, úgy látja a végrendeletet, mint Mózes a Nébó hegyéről az ígért földjét. Nem mehet be oda, de áldja érte a Gondviselést. . .

Kalocsa Balázs 1892 február 9-én halt meg.

²³ H. Kiss Kálmán igazgató megemlékezéséből. Lásd 1891/92. Ért. 40. l.

XVI. Visszapillantás

Az Ember Tragédiájának végső szavai jutnak eszünkbe, ha a folyó 75 esztendő küzdelmeire visszatekintünk: „Ember küzdj és bízza bizzál!” Ha az Istenbe vetett hit, a jövőbe vetett bizalom nem acélozza meg a hivatottak lelkét; nem maradhatott volna életben ez a sok szeretettel életre hívott, még több erőfeszítéssel életben tartott gyermeke egyházkerületünknek és egyházközségünknek. Volt idő, amikor látszat szerint mindkettő mostoha gyermekének tartotta: sokszor volt előbbrevaló dolga mindkettőnek, mint eunek erősítése. Dédelgető szeretettel Sz. *Warga János* és H. *Kiss Kálmán* szolgálták érdekeit; az ő hitük és Istenbe vetett bizalmuk tartotta életben!

Ha az úttörés korszakán végigtekintünk, folytonos akadályok drótsövényci közt látjuk iskolánkat vergődni, hadakozni, védekezni. Ezek a hadakozások úgyszólván lélekzételhez sem engedték jutni: tudjuk, hogy mit akart, de nem tudjuk, hogy abból mit, hogyan és mikor tudott megvalósítani. Abból a 16 esztendőből, ami erre a korszakra esik, a zavartalan munkára alig jutott idő. 1841-től 1847-ig, majd ismét 1852-től 1855-ig csak aléltság, tehetetlenség volt a sorsa. Mégis életben maradt, minden ellenséges törekvés ellenére is, pedig ezek az anyagi nehézségnél is kártékonyabbak voltak! Az anyagi nehézségeket az arra hivatott tényezők előrelátással és folytonos munkával, az alapítók és fenntartók pedig áldozatkészséggel le tudták győzni: az ellenségeskedések azonban csak akkor szűntek meg, amikor már a körülmények átalakulásával céltalanná váltak.

Intézetünk református egyházunk tanítóképző-intézetei között a legrégebb, de magyar hazánk valamennyi képzője között is a legrégebbek egyike, nemcsak alapításának idejét tekintve, hanem intézményeinek folytonosságát, kétségtelenül kimutatható életbenlétét, munkásságát és hatását tekintve is. Aléltségéből képes volt, mintegy varázsütésre új életre kelni és pedig oly időben, amikor a testvér református intézetek éppen nem, vagy alig tudják, talán a politikai hatalom ellenkező irányú törekvései miatt is, a fennmaradáshoz vezető helyes utat eltalálni. A mi intézetünk elindult ezen az úton. Ezt az utat a Gondviselés úgy jelölte ki, hogy az intézetnek szükségképpen Nagykörösön kellett megmaradnia, tovább élnie. Gondolunk

itt elsősorban a Patay—Beretvás-féle földalapítványra, amely az első évtizedben szerényebb, utóbb jelentős mértékben, a háborút követő összeomlás idején pedig sokáig teljesen biztosította életlehetőségét. Ez az életlehetőség a tisztas szegénységet jelenti: az intézet sohasem volt olyan anyagi helyzetben, hogy bármiben is bővelkedett volna, fenntartóinak és jóakaróinak áldozatkészségére mindig nagy szüksége volt. Többször állott emiatt a lét és nem lét kérdése előtt is! Anyagi okokra vezethetők vissza mindazon nehézségek és megpróbáltatások, amelyeket ki kell állnia. De kiállotta Isten segítségével, erős akarattal s a jövőbe vetett hittel és bizalommal. S mert ez soha sem hiányzott, ki tudta állani a világháborúnak, az összeomlásnak és megszállásoknak, akkor még el sem képzelhető, százszorta súlyosabb nehézségeit és megpróbáltatásait is! Isten segítsége nem is maradt el: új életre kelt másodszor is, kifejlődött, megerősödött, eljutott virágzásának mai fokára! Erről szól 100 éves történetének harmadik korszaka.

(Vége az első résznek.)

FÜGGELEK

Függelék

Összeállította: **Tóth Sándor**
ny. jászkíséri el. iskolai igazgató-tanító.

(Az itt következő adatok 100 esztendőről szólnak:
1839-től 1939. június végéig.)

Az intézet tanárai, tanítói, óraadói 100 év alatt. Kimutatás az előadó tanárokról és a használt tankönyvekről tantárgyak szerint. A tanárok irodalmi munkássága. Ifjúsági felügyelők, seniorok, ellenőrök. Végzett vagy képesített tanítók. Képesített kántorok. Kibocsátások tanítói vagy segédtanítói állásokra. Az intézet hősi halottai. Ösztöndíj- és segélyalapítványok. Statisztikai kimutatások. Más pályát választott, vagy magasabb tanügyi stb. pályára ment növendékek.

1. Az intézet tanárai, tanítói, óraadói 100 év alatt¹

A név után a főfoglalkozás, utána intézetünknel való alkalmazása következik (ahol csak egyféle alkalmazás van jelölve, az a főfoglalkozás). Az évszámok a szolgálat idejét jelentik.

1. Szigeti Werga János főgimn. igazg., igazgató	1839—1858	
2. Fitos Pál ref. lelkész, főgimn. tanár, tanár	1839—1848	
3. Karika Pál gazdaságtani tanár	1839—1848	
4. Mágócsi Lajos nemzeti isk. tanító, segédtanító	1839—1840	Hangászat tanítója
5. Pécsi István segédtanító	1839—1840	Rajzolat tanítója
6. Galgóczi Károly* főgimn. tan., elm. gazd. tanár	1848 és 1850	
7. Jánosy Ferenc főgimn. tan., elm. gazd. tanár	1850	
8. Fazekas Lajos* nemz. isk. tanító, h. tanár	1855—1858	
9. Kovács Lajos ref. s. lelk., h. tanár	1855—1857	

¹ A *dőlt* betűvel írottak Nagykőrösön születtek.

* Az intézet neveltje.

† Tényleges szolgálati ideje alatt halt meg.

10. Nagy József org. kántor, h. tanár	1855—1864	
11. Pajzán Dávid nemz. isk. tanító, h. tanár	1855—1857	
12. Borostyán Sándor rend. tanár, 1 évig igazg.	1857—1871	Állami főreálisk. tanár lett
13. Nagy László* igazgató	1858—1869	Kir. tanfelügyelő lett
14. Sebeszliha János városi kertész, óraadó	1858—1870	és
	1870—1883	† 1883. jan.
15. Ballagi Károly rendes tanár	1861—1869	Kir. tanfelügyelő lett
16. Oláh Károly rendes zenetanár	1864—1900	† 1900 jún. 12.
17. Irinyi Sándor főgimn. tanár, óraadó	1866—1869	
18. Ádám Gerzson főgimn. tanár, kisegítő tanár	1869—1870	
19. Duzs Sándor főgimn. tanár, kisegítő tanár	1869—1870	
20. Hoffer Endre főgimn. tanár, kisegítő tanár	1869—1870	
21. Király Pál főgimn. tanár, kisegítő, majd rendes tanár	1869—1870	
	1871—1873	2 évig r. tanár
22. Kotzó Sándor főgimn. tanár, kisegítő tanár	1869—1870	
23. Lengyel Dániel dr főgimn. tan., kis. tanár	1869—1870	
24. Losonczy László főgimn. tanár, kisegítő tanár	1869—1870	
25. Szarka Mihály főgimn. tanár, kisegítő tanár	1869—1870	
26. Toldy József főgimn. tanár, kisegítő tanár	1869—1870	
27. Szakács József főgimn. tanár, segédtanár	1869—1877	
28. Sebestyén Bálint el. isk. tanító, segédtanár	1869—1901	
29. Kiss Áron dr igazgató	1870—1875	Pedagogiumi igazgató lett
30. Magyar Antal tanár, majd igazgató	1870—1882	† 1882 október 7.
31. Marsovszky Ignác gazd. és kertészeti óraadó	1870—1875	† 1875 aug. 3.
32. Hajdú László* gyakorlóiskolai tanító	1870—1905	† 1905 febr. 17.
33. Losonczy László rendes tanár	1873—1913	† 1913 júl. 9.
34. H. Kiss Kálmán r. tanár, majd igazgató	1875—1913	† 1913 okt. 31.
35. Hegedűs Endre org. kántor, segédtanár	1876—1913	
36. Majorossy Gyula főgimn. tanár, segédtanár	1877—1878	
37. Pauliny László főgimn. tanár, segédtanár	1878—1879	
38. Spotkovszky Károly főgimn. tanár, segédtanár	1879—1880	
39. Arnhold Nándor főgimn. tanár, segédtanár	1880—1882	
40. Telegdy László főgimn. tanár, segédtanár	1882—1884	
41. Bónis Károly főgimn. tanár, kisegítő tanár	1882—1883	

42. Mikler Sámuel főgimn. tanár, kisegítő tanár	1882—1883	
43. <i>Sánta Béla</i> főgimn. tanár, kisegítő tanár	1882—1883	
44. Kőkény Sándor városi kertész, kisegítő tanár	1883, II. félév	
45. <i>Kovács Ferenc</i> rendes tanár	1883—1900	Főgimn. tanár lett
46. Ady Károly városi kertész, segédtanár	1883—1917	† 1917 május 20.
47. Tóth János főgimn. tanár, segédtanár	1884—1892	† 1892
48. <i>Dezső Gyula</i> dr rendes tanár	1885—1905	† 1905 ápr. 25.
49. Bakos Tibor főgimn. tanár, segédtanár	1892—1894	
50. Bencze Zsigmond főgimn. tanár, segédtanár	1894—1896	
51. Elekes Sándor főgimn. tanár, segédtanár	1896—1904	
52. Papp József helyettes tanár	1900—1902	
53. <i>Varga József</i> * rendes tanár	1900—1914	
	1919—1924	Nyugdíjas kisegítő ta- nár
54. <i>Dobay László</i> főgimn. tanár, segédtanár	1901—1923	† 1923 jún. 21.
55. Daru Mihály rendes tanár	1902—1936	
56. <i>Kaszap Gyula</i> helyettes tanár	1903—1905	
57. Schneider Mátyás főgimn. tanár, óraadó	1903—1904	
58. Kovács Lajos dr főgimn. tanár, óraadó	1903—1904	
59. Major Aladár főgimn. tanár, óraadó	1904—1906	
60. <i>Zombory Dániel</i> * gyakorló iskolai tanár	1905—1925	c. igazgató
61. Osváth Ferenc rendes tanár	1905—1937	c. igazgató
62. <i>Ványi Ferenc</i> dr tanárjelölt, óraadó	1909—1910	
63. Rásky János rendes tanár	1908—1932	† 1933 febr. 18.
64. Tóth Imre segédtanár	1911—1913	
65. Váczy Ferenc rendes tanár, majd igazgató	1913—	
66. Székely Endre segédtanár	1913—1919	
67. Szűcs Dezső rendes tanár	1914—1917	
68. Ricséy György segédtanár	1914—1919	
69. <i>Cseri László</i> * elemi isk. tanító, óraadó	1917—1919	
70. Ujhelyi Jenő helyettes tanár	1917—1918	
71. Juhász Vince dr rendes tanár	1918—1938	
72. Gaál László dr főgimn. tanár, óraadó	1920—1922	
73. Kovács Zsigmond dr orvos, óraadó	1920—	
74. <i>Varga Albert</i> * el. isk. tan., óraadó	1920—1922	
75. Visontay János* gyakorló isk. tanító	1921—	
76. Olasz Imre főgimn. tanár, óraadó	1921 Félévig	
77. Horváth József főgimn. tanár, óraadó	1921 Félévig	
78. Csaplár Aladár rendes tanár	1922—1930	† 1930 febr. 17.
79. Litkey Péter rendes tanár	1924—1937	† 1937. febr. 21.

80. <i>Furagó Bálint*</i> elemi iskolai tanító, gyakorló iskolai kiegészítő tanító	1924—1925
81. Törös László dr főgimn. tanár, óraadó	1924—1925
82. Hetey Dániel főgimn. tanár, segédtanár	1924—1929
83. Pál Lajos gyakorló isk. tanító	1925—
84. Péter Zoltán helyettes tanár	1925—1927
85. Juhász Béla dr rendes tanár, h. igazgató	1927—
86. Szenteh Dezső gazd. isk. igazgató, óraadó	1927—1928 1929—1930
87. <i>Bársony Sándor*</i> el. isk. tanító, óraadó	1928—1929
88. Imre Sándor gazd. isk. s. tanár, óraadó	1928—1929
89. Varga Jenő testnev. segédtanár	1929—1930
90. Csikai Pál rendes tanár	1929—
91. Jánossy Sándor dr. főgimn. tanár, óraadó	1930—1933
92. Okruczky András óraadó	1930—1934
93. Benedek József gazd. int. tanár, óraadó	1931—1934
94. Havasi Mihály városi főkertész, óraadó	1931—1932
95. Rácz József polg. isk. r. tanár, óraadó	1931—1932
96. Benedek Jenő helyettes tanár	1932—1933
97. Tóth Béla helyettes tanár	1933—1934
98. Márton Barna reform. org. kántor, óraadó	1933—
99. Bihari János dr, helyettes tanár	1934—1936
100. Sonkoly István dr, óraadó zenetanár	1934—1939
101. Patay D. Gyula testnev. segédtanár	1934—1935
102. Csikós Tóth András helyettes tanár	1934—1935
103. <i>Ujvári Antal</i> okl. gazda, óraadó	1934—1936
104. <i>Páhán István*</i> el. isk. tan., gyakorló iskolai kiegészítő tanító	1934—1937
105. Tolesvai Nagy Géza rendes tanár	1935—
106. Domby Pál testnev. segédtanár	1935—1936
107. Danczkay Győző rendes tanár	1936—
108. Nánási Miklós helyettes tanár	1936—
109. Dobay Pál helyettes zenetanár	1936—
110. <i>Papp László</i> okl. gazda, óraadó	1936—
111. Hadas Balázs helyettes tanár	1937—
112. Patay D. Zsigmond helyettes testnev.-tanár	1937—
113. Takács János dr gimn. internát. nev. óraadó	1937—1938
114. Széles László ref. s. lelkész, óraadó	1938-ban 3 hónapig
115. Seri András helyettes tanár	1938—
116. Kádár Borbála el. isk. tanítónő, óraadó	1921—1923
117. Losonczy Erzsébet el. isk. tanítónő, óraadó	1923—1924
118. Gaál Judit el. isk. tanítónő, óraadó	1926—1928
119. Dr. Horváth Róbertné Török Mária okl. tanítónő, óraadó	1924—1925 és 1928

2. Kimutatás az előadó tanárokról tantárgyak szerint

Magyarázat: 1. Akiknek a neve dőlt betűvel van szedve, azok annak a szaknak a tanszékén működtek, 2. Akiknek a neve után nincs megjelölve a minőség, azok az intézetnél alkalmazott rendes, helyettes v. óraadó tanárok s meg vannak bízva annak a tárgynak tanításával, 3. Ahol valamely adat hiányzik, azt az értesítőkből és jegyzőkönyvekből nem lehetett megállapítani.

1. Vallástudomány

Kovács Lajos segédlelkész	1855—1857	2 évig
<i>Borostyán Sándor</i>	1857—1871	13 „
Kiss Áron dr igazgató	1871—1872	1 „
<i>Magyar Antal</i> igazgató	1871—1875	4 „
<i>H. Kiss Kálmán</i> igazgató	1875—1913	38 „
Váczy Ferenc igazgató	1913—1914	1 „
<i>Szűcs Dezső</i>	1914—1917	3 „
<i>Ujhelyi Jenő</i>	1917—1918	1 „
<i>Juhász Vince dr</i>	1918—1938	20 „
<i>Seri András</i>	1938—	1 „

2. Neveléstudomány

Fazekas Lajos	1855—1857	2 évig
<i>Nagy László</i> igazgató	1858—1869	11 „
<i>Borostyán Sándor</i>	1857—1860	3 „
<i>Kiss Áron dr</i>	1871—1875	4 „
<i>Losonczy László</i>	1875—1913	38 „
<i>Váczy Ferenc</i>	1913—	26 „
Péter Zoltán	1925—1927	2 „
Juhász Béla dr	1927—	12 „

3. Magyar nyelv

Fazekas Lajos	1855—1858	3 évig
<i>Nagy László</i>	1858—1868	10 „
Sz. Warga János igazgató	1868—1869	1 „
Losonczy László gimn. tanár	1869—1870	1 „
<i>Kiss Áron dr.</i>	1870—1871	1 „
<i>Király Pál</i>	1871—1873	2 „
<i>Losonczy László</i>	1873—1884	11 „
<i>Dezső Gyula dr</i>	1884—1903	19 „
<i>Kaszap Gyula</i>	1903—1905	2 „
<i>Osváth Ferenc</i>	1905—1937	32 „
<i>Nánási Miklós</i>	1937—	2 „
Szűcs Dezső	1915—1917	2 „
Törös László dr gimn. tanár	1924—1925	1 „
Péter Zoltán	1925—1927	2 „

Juhász Béla dr	1927—	12 évig
Hadas Balázs	1937—	2 „

4. Német nyelv

Pajzán Dávid	1855—1857	2 évig
Borostyán Sándor	1857—1861	4 „
<i>Szünetelt a tanítása</i>	1861—1869	8 „
Lengyel Dániel gimn. tanár	1869—1870	1 „
Magyar Antal	1870—1871	1 „
Király Pál	1871—1873	2 „
Losonczy László	1873—1875	2 „
H. Kiss Kálmán igazgató	1875—1883	8 „
Kovács Ferenc	1883—1885	2 „
<i>Dezső Gyula dr</i>	1885—1903	18 „
Kovács Lajos és Schneider Mátyás	1903—1904	1 „
Losonczy László és Kaszap Gyula	1904—1905	1 „
<i>Osváth Ferenc</i>	1905—1937	32 „
Ricsey György	1914—1915	1 „
Schneider Mátyás gimn. tanár	1923—1924	1 „
<i>Nánási Miklós</i>	1937—	2 „
Hadas Balázs	1937—	2 „

5. Mennyiségtan, számtan, mértan

Pajzán Dávid	1855—1857	2 évig
Fazekas Lajos és Nagy József	1857—1858	1 „
Nagy László igazgató	1858—1861	3 „
<i>Ballagi Károly</i>	1861—1869	8 „
Király Pál és Szarka Mihály	1869—1870	1 „
<i>Magyar Antal</i> igazgató	1870—1882	12 „
Sánta Béla gimn. tanár	1882—1883	1 „
<i>Kovács Ferenc</i>	1883—1900	17 „
<i>Papp József</i>	1900—1902	2 „
<i>Daru Mihály</i>	1902—1936	34 „
<i>Danczkay Győző</i>	1936—	3 „

6. Földrajz

Pajzán Dávid	1855—1857	2 évig
Borostyán Sándor	1857—1869	12 „
Lengyel Dániel és Toldy József	1869—1870	1 „
Kiss Áron és Borostyán Sándor	1870—1871	1 „
Király Pál	1871—1873	2 „
Losonczy László	1873—1875	2 „
H. Kiss Kálmán igazgató	1875—1903	28 „
Kaszap Gyula	1903—1904	1 „
Daru Mihály és Osváth Ferenc	1904—1906	2 „
Daru Mihály és Rásky János	1906—1912	6 „

Daru Mihály és Tóth Imre	1912—1913	1 évig
Daru Mihály és Székely Endre	1913—1914	1 „
Daru M., Rásky J., Szűcs D.	1914—1916	2 „
Daru M., Ricséy Gy., Szűcs D.	1916—1917	1 „
Daru M., Osváth F., Váczy F.	1917—1918	1 „
Juhász Vince dr.	1918—1920	2 „
Gál László dr. és Olasz Imre g. tanár	1920—1922	2 „
Csaplár Aladár	1922—1924	2 „
Péter Zoltán és Rásky János	1925—1927	2 „
Juhász Béla dr.	1927—1930	3 „
Csikai Pál	1930—	0 „

7. Történelem és alkotmánytan

Borostyán Sándor	1858—1862	4 évig
Ballagi Károly	1862—1869	7 „
Duzs Sándor gimn. tanár	1869—1870	1 „
Borostyán Sándor	1870—1871	1 „
Király Pál	1871—1873	2 „
Losonczy László	1873—1875	2 „
H. Kiss Kálmán igazgató	1875—1913	38 „
Osváth Ferenc és Rásky János	1913—1914	1 „
Váczy Ferenc és Székely Endre	1913—1914	1 „
Szűcs Dezső	1914—1917	3 „
Ujhelyi Jenő	1917—1918	1 „
Juhász Vince dr.	1918—1938	20 „
Osváth Ferenc (alkotmánytan)	1913—1915	2 „
Péter Zoltán (alkotmánytan)	1925—1927	2 „
Juhász Béla dr.	1927—	12 „
Seri András	1938—	1 „

8. Természettan és kémia

Fazekas Lajos	1856—1858	2 évig
Ballagi Károly	1862—1869	7 „
Lengyel Dániel gimn. tanár	1869—1870	1 „
Magyar Antal igazgató	1870—1882	12 „
Mikler Sámuel gimn. tanár	1882—1883	1 „
Kovács Ferenc	1883—1885	2 „
Dezső Gyula dr.	1885—1903	18 „
Kaszap Gyula	1903—1905	2 „
Losonczy L. és Osváth Ferenc	1905—1907	2 „
Losonczy L. és Daru Mihály	1907—1908	1 „
Daru Mihály és Rásky János	1908—1911	3 „
Tóth Imre	1911—1913	2 „
Székely Endre	1913—1915	2 „
Daru Mihály	1914—1915	1 „
Rásky János	1915—1922	7 „

<i>Csaplár Aladár</i>	1922—1930	8 évig
<i>Csikai Pál</i>	1929—	10 „

9. Természettan

<i>Nagy László</i> igazgató	1858—1861	3 évig
<i>Ballagi Károly</i>	1862—1869	7 „
<i>Koczó Sándor</i> gimn. tanár	1869—1870	1 „
<i>Magyar Antal</i> igazgató	1870—1882	12 „
<i>Bónis Károly</i> gimn. tanár	1882—1883	1 „
<i>Kovács Ferenc</i>	1883—1900	17 „
<i>Papp József</i>	1900—1902	2 „
<i>Daru Mihály</i>	1902—1936	34 „
<i>Danczkay Győző</i>	1936—	3 „

10. Gazdaság- és kertészettan

<i>Sebesztha János</i>	1857—1869	
	1876—1882	18 évig
<i>Ballagi Károly</i>	1862—1866	4 „
<i>Borostyán Sándor</i>	1866—1868	2 „
<i>Ádám Gerzson</i> gimn. tanár	1869—1870	1 „
<i>Marsovszky Ignác</i>	1870—1875	5 „
<i>H. Kiss Kálmán</i> igazgató	1876—1882	6 „
<i>Kökény Sándor</i>	1882—1883	1 „
<i>Ady Károly</i>	1883—1917	34 „
<i>Cseri László</i> el. isk. tanító	1917—1920	3 „
<i>Varga Albert</i> el. isk. tanító	1920—1923	3 „
<i>Csaplár Aladár</i>	1923—1927	4 „
<i>Szentei Dezső</i>	1927—1928	
	1930—1931	2 „
<i>Imre Sándor</i>	1928—1930	2 „
<i>Benedek József</i>	1931—1932	1 „
<i>Havasi Mihály és Benedek József</i>	1932—1934	2 „
<i>Ujváry Antal</i>	1934—1936	2 „
<i>Papp László</i>	1936—	3 „

11. Ének és zene

<i>Nagy József</i>	1855—1864	9 évig
<i>Oláh Károly</i>	1864—1900	36 „
<i>Varga József</i>	1900—1914	
	1919—1924	19 „
<i>Ricsey György</i>	1914—1919	5 „
<i>Litkey Péter</i>	1924—1936	12 „
<i>Sonkoly István</i> dr	1934—1938	4 „
<i>Dobay Pál</i>	1936—	3 „
<i>Hegedűs Endre</i> kántor	1876—1913	37 „ énekkari
<i>Márton Barna</i> kántor	1932—	7 „ vezetők

12. *Rajz és szépírás*

Pajzán Dávid	1855—1857	2 évig
Boroslyán Sándor	1857—1867	10 „
Irinyi Sándor gimn. tanár	1867—1869	2 „
Szakács József gimn. tanár	1869—1877	8 „
Majorosy Gyula gimn. tanár	1877—1878	1 „
Paulini László gimn. tanár	1878—1879	1 „
Spotkovszky Károly gimn. tanár	1879—1880	1 „
Arnhold Nándor gimn. tanár	1880—1882	2 „
Telegdi László gimn. tanár	1882—1884	2 „
Tóth János gimn. tanár	1884—1891	7 „
Zombory D. és Valkó János tanítók	1891—1892	1 „
Bakos Tibor gimn. tanár	1892—1894	2 „
Bencze Zsigmond gimn. tanár	1894—1896	2 „
Elekes Sándor gimn. tanár	1896—1904	8 „
Major Aladár gimn. tanár	1904—1906	2 „
Zombory Dániel gy. isk. tanító	1906—1908	2 „
<i>Rásky János</i>	1908—1932	24 „
Rácz József és Major Aladár	1932—1933	1 „
<i>Tóth Béla</i>	1933—1934	1 „
<i>Csikós Tóth András</i>	1934—1935	1 „
<i>Tolcsvai Nagy Géza</i>	1935—	4 „

13. *Gyorsírás*

Jánossy Sándor dr. gimn. tanár	1929—1934	4 évig
Juhász Béla dr.	1934—1938	4 „
Hadas Balázs	1938—	1 „

14. *Testgyakorlás*

Sebestyén Bálint tanító	1869—1901	32 évig
<i>Dobay László</i> gimn. tanár	1901—1914	
	1919—1923	17 „
Székely Endre	1914—1915	1 „
Ricséy György	1915—1916	1 „
Cseri László tanító	1916—1918	2 „
Csaplár Aladár	1923—1924	
	1928—1929	2 „
<i>Hetey Dániel</i> gimn. tanár	1924—1928	4 „
<i>Varga Jenő</i>	1929—1930	1 „
<i>Okruczky András</i>	1930—1934	4 „
<i>Patay D. Gyula</i>	1934—1935	1 „
<i>Domby Pál</i>	1935—1936	1 „
<i>Patay D. Zsigmond</i>	1936—	3 „

15. *Egészségtan*
(1912—13 óta külön tantárgy)

Daru Mihály	1912—1913	1 évig
Székely Endre	1913—1915	2 „
Ricsey György	1915—1917	2 „
<i>Dr. Kovács Zsigmond</i> orvos	1920—	19 „

16. *Stőjd, kézimunka*

Tóth János gimn. tanár	1886—1889	3 évig
faragászatot tanított önként vállalkozóknak		
Dobay László	1911—1912	1 „
<i>Rúsky János</i>	1912—1931	19 „
Rácz József polg. isk. tanár	1931—1932	1 „
<i>Benedek Jenő</i>	1932—1933	1 „
<i>Tóth Béla</i>	1933—1934	1 „
<i>Csikós Tóth András</i>	1934—1935	1 „
<i>Tolcsvai Nagy Géza</i>	1935—	4 „

3. **Kimutatás a használt tankönyvekről (időrendben)**

Vallástudomány

Zsarnai: Egyháztörténet. Warga János: Bibliaismeret Zombory: Ker. Erkölcstan, a Heidelbergi Káté ismertetésével. Boesor Lajos Egyháztörténelme. H. Kiss Kálmán: A bibliai könyvek története és szimbolika. Papp Károly: Vezérkönyv a bibliai történetek tanításához. Zsarnai: Erkölcstana. Kiss Áron: A vallástanítás módszere. H. Kiss K.: Ref. ker. vallástudomány. H. Kiss K.: Az ev. ref. ker. egyház kultusza és szervezete. S. Szabó József: Hittan és erkölcstan. H. Kiss K.: Keresztyén hit- és erkölcstan. Bányai Sándor: Biblia ismertetés. Murányi: Bibliai szemelvények Hamar Istvan: Bibliaismeret II. Révész Imre: Egyháztörténet. Szele Miklós: A ker. népiskolai vallástanítás módszertana.

Neveléstudomány

Warga János: Oktatástan. Schubert: Embertan. Kiss Áron: Neveléstörténet. Környei: A tanító az iskolában. Gyertyánffy: Módszertan. Warga János: Lélektan. Emeariczzy: Tapasztalati lélektan. Emericzzy: Neveléstan. Emericzzy: Részletes tanítástan. Dr. Kiss Áron: Nevelés- és okl. történet. Dr. Bihary: Az iskolai és házi nevelés. Dr. Öreg János: Tapasztalati lélektan. Dr. Bihary: Test- és egészségtan. Scherman Adolf: Egészségtan. Erdődi János: Test- és egészségtan. Erdődi János: Lélektan. Erdődi János: Nevelés- és oktatástan. Baló József: A m. népoktatásügy szervezete. Hanzéli: Test- és egészségtan. Baló József: Lélektan. Juba Adolf: Test- és egészségtan. Raff-Vágvölgyi: Lélektan. Kiss Áron és Öreg János: A lelki élet ismeretése. Kolumbán: Módszertan, Fekete János: Népisk. módszertan.

Mosdóssy Imre: A magyar népoktatásügy. Dr. Wessely Ödön: Nevelés- és oktatástan. Dr. Kiss Á. és Kolumbán: A nevelés és oktatás történelének kézikönyve. Korniss Gyula: A lelki élet ismertetése. Guschwenitz: A magyar népokt. szervezete. Dr. Korniss Gyula: Lélektan és logika. Dr. Imre Sándor: Népisk. nevelést. Bacsai: Népiskolai módszertan. Molnár Oszkár: Neveléslörténet. Perjessy K.: Testtan és élettan.

Magyar nyelv és irodalom

Kézirat. Névy László: Olvasmányok. Környei I.: Irodalomtörténet. Baráth Ferenc: Tan- és olvasókönyv. Szomor Károly: Magyar irod. történet. Torkos László: Magyar nyelv- és mondattan. Nagy János: Magyar nyelvtan. Katinszky Géza: Költészet. Ihász Gábor: Magyar nyelvtan. Környei János: Irálytan. Szinnyei József: Magyar nyelvtan. Dr. Gööz József: Irálytan. Katinszky Géza: Irodalomtörténet. Kiss-Komáromi-Olvasókönyv. Névy László: Irásművek elm. Névy László: A m. nemz. irod. tört. Gyulay Ágost: Irodalmi ismertető. Köveskuthy: Rendszeres m. nyelvtan. Bánóczy-Wessely: Stilisztikai olvasmányok. Sarudy Ottó: Magyar stilisztika. Sarudy Ottó: Poetika és retorika. Koltai Virgil és Sasi Nagy Lajos: A magyar nemzeti irodalom története. Szinnyei J.: Rendszeres magy. nyelvtan. Dr. Wessely Ö.: Rendsz. magyar nyelvtan. Dr. Wessely Ö.: A magyar irodalom története. Bánóczy-Wessely: A magyar irodalom áttekintése. Sarudy Ottó: Magyar nyelvtan. Sarudy Ö.: Szerkesztést. és retorika. Sarudy Ö.: Poetika. Sarudy-Bartha: Magyar nyelvi kézikönyv. Sarudy Ö.: A magyar irodalom története. I., II. rész.

Német nyelv

Ballagi Károly: Német nyelvtan. Ballagi Károly: Német olvasókönyv (1880-1902-ig). Stern: Német nyelvtan. Felsman: Olvasókönyv. Orosz Alajos: Német olvasó és gyakorlókönyv. Graf Jakab és dr. Imre Sándor: Német nyelvtan és olvasókönyv. Schuster Alfréd: Német tankönyv iképzők részére. Schuster Alfréd-Novy Ferenc: Tanítóképzési német tankönyv. Lux Gyula: Német nyelvkönyv I—V. Lux Gyula: Német nyelvtan III—V. oszt.

Mennyiségtan. Számítan és mértan

Kerekes és Mauritz: Számítan. Zsindely: Mértan. Emericz: Vezérkönyv a számítan tanításához. Vajdaly: A méterrendszer. Emericz: Gyakorlati mértan. Bónis Károly: Közönséges számvetés. Bónis Károly: Egyetemes számvetés és algebra. Mocnik Ferenc: A mértan elemei. Mocnik Ferenc: A mértan rajzolással összekötve. Mocnik Ferenc: Algebra. Lutter Nándor: Mértan. Lutter Nándor: Közönséges számítan. Dékány Mihály: Mértan. Tanfi Iván: Közönséges számítan és algebra. Tanfi Iván: A mennyiségtan népiskolai tanításának módszere. Tanfi: Egységes mennyiségtan. Kiss József: Mennyiségtan I., II., III. Pethes Sándor: Vezérkönyv a számítan tanításához.

Földrajz

Hucke-Környei: Földrajz. Schwicker: Általános földrajz. Schwicker: Egyetemes földleírás. Ribáry Ferenc: A magyar királyság földirata. Laky Dániel: Európa földrajza. Bárány: Földrajz tk. intézeteknek. Kovács János-Farkas Sándor: Csillagászati földrajz. Farkas Sándor: Földrajz. Némethy Károly: Politikai földrajz. Helmár Ágoston: Iskolai atlasz. Kogutovicz Károly: Földrajzi iskolai atlasz. Farkas Sándor: Egyetemes földrajz. Farkas Sándor: Magyarország földrajza. Dr. Némethy Károly: A magyar állam földrajza. Dr. Juhász Vince: Nagykovács és Pest-Pilis-Solt-Kiskun-vármegye földrajza. Dr. Fodor Ferenc: Földrajz I. Dr. Ecsedy István: Emberföldrajz. Dr. Fodor Ferenc: Magyarország földrajza.

Történelem és alkotmánytan

Ladányi Gedeon: Magyarország történelme. Környei János. A polgári jogok ismerete. Somossy: Világtörténet. Ladányi: Világtörténet. Jánosi: Magyar alkotmánytan. Ladányi: A magyar nemzet története. Környei J.: Magyar alkotmánytan. H. Kiss Kálmán: Magyarország történelme. H. Kiss Kálmán: Világtörténelmi kézikönyv. Csiky Kálmán: A hazai alkotmány története. H. Kiss Kálmán: Vezérfonal a magyar alkotmánytanban. Farkas Sándor: A magyar nemzet története. Farkas Sándor: Egyetemes történel. Tóth József: Alkotmánytan. Dr. Ember István: Egyetemes történelem. I. Ókor. Dr. Ember István: Világtörténelem II. Középkor. Dr. Takács: A magyar nemzet története. Mesterházy-Maday: Világtörténelem. I—II. Dr. Horn József: Alkotmánytan.

Természetrájk és kémia

Soltész: Ásvány- és növénytan. Schubert F.: Természetrájk. Ember János: Állattan. Schubert F.-Kudocsa: Állattan. Bárány Gyula: Állattan. Bárány Gyula: Növénytan. Búza János: Ásványtan. Sztérényi Hugó: Állattan. Sztérényi Hugó: Növénytan. Miklós Gergely: Ásványtan. Dr. Kovács János: Kémia és ásványtan. Schultz Imre: Növénytan. Miklós-Móczár: Állat- és növénytan. I—II. Koch-Kovács: Kémia és ásványtan. Jaloveczky-Koch: Kémia. Móczár: Állattan. Móczár: Növénytan.

Természettan

Greguss: Természettan. Schubert: A természettan alapelemei. Antolik Károly: Kísérleti természettan. Dr. Kovács János: Physica. Éber Rezső: Fizika. Csada Imre: Fizika.

Gazdaság és kertészet

1882-ig nincs tankönyv. H. Kiss Kálmán: Mezei gazdaság és kertészet. Tanfi Iván: Közgazdaságtan. H. Kiss Kálmán-Véniss Gyula: Mezei gazdaság- és kertészet. Móczár-Török: Gazdasági ismeretek I—II. Móczár Miklós: Gazdasági ismeretek. Dr. Horn József: Közgazdaságtan.

Ének és zene

Ref. énekeskönyv, zsoltár. Tuma: Orgona gyakorló iskola. Sz. Nagy Károly: Énekhangzatos könyv. Sz. Nagy Károly: Templomi és halotti karénekes. Schwen M.: ABC des Violonspieles. Barthalus István: Zongora-iskola. Oláh Károly: Gyakorlókönyv a népiskolai énektanításhoz. Oláh Károly: Énekgyakorlatok Oláh Károly: Egyházi énektár. Ábrányi Kornél: Elméleti és gyakorlati összhangzattan. Till N.: Elemi karénektan. Heinze-Egner: Elm. és gyakorl. összhangzattan és zenetan. Hohmann H. K.: Gyakorlati hegedűiskola. Varga József: Dalárzsebkönyv. Kapi Gyula: Orgona-iskola. Sztankó Béla: Énekgyakorlatok. Kapi Gyula: Összhangzattani gyakorlókönyv. Köveskuthy: A népiskolai énektanítás módszere. Révffy Géza: Újabb magyar férfi dalok. Fövényessy Bertalan: Nagy karénekes. Siklós A.: Összhangzattani füzetek. Bayer: Zongora-iskola. Chován: Zongora-iskola. Bloch: Hegedű-iskola. Sztankó B.: Ének-iskola. Varga József: Korálkönyv a magyar ref. énekeskönyvhöz. Sztojanovics: Harmónium-iskola. Bloch és Kaiser: Intonálási gyakorlatok. Antalfy-Zsifros Dezső: Orgona-iskola. Concione: 50 énektanulmány. Senn Irén: Zongora-iskola. Kovács Dezső: Orgona-iskola. Sarudy-Hodossy: Összhangzattan. Doló-Ráth-Végyvári: Magyar hegedű-iskola, I—V. oszt.

Gyorsírás

Dr. Radnay Béla: Egységes magyar gyorsírás.

Testgyakorlás

Tankönyv nincs. Vezérkönyvek: Ambrus és Szauter: Tornatanítás a népiskolában. Maurer János: A tornázás elmélete.

Egészségtan

Dr. Fodor József: Egészségtan. Dr. Juba Adolf: Testtan. Guzsvenitz Vilmos: Egészségtan. Quint József: Testtan. Quint-Jalovetzky: Egészségtan. Perjésy Kálmán: Test- és élettan.

Slöjd, kézimunka

Bíró Sándor: Slöjd-gyakorlatok c. könyve.

4. A tanárok irodalmi munkássága.*

Szigeli Warga János művei:

1. Keresztyén tanítás, kinyomatott Kassán, 1832 ben. 2. Fali ABC olvasótáblák. Buda, 1873. 3. Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra, I. rész: Az elemi nevelés alappontjai. Buda, 1837. II. rész: Az elemi tanul-

* Ádám Gerzson Nagykörösi Athenas c. munkája és az intézeti Értesítők nyomán.

mányok alapvonásai. Buda 1838. 4. Kézi ABC Pest, 1838 (Nyolc kiadást ért). 5. Olvasó- és tankönyv. I. rész: A természetvilág szemlélése. Pest, 1840. II. rész: Az embervilág szemlélése, u. o. 1841. III. rész: Az erkölcsiség vagy vallásosság szemlélése, u. o. 1841. 6. Ennek újabb kiadása: Tankönyv a középiskolák számára. I. rész: A természetvilág szemlélése vagy a természetrajz és természettan elemei. Kecskemét 1849. II. rész: Az embervilág szemlélése vagy a földrajz és történettan elemei. Kecskemét, 1850. 7. Természettan felső reál- és gimn. iskolák számára, 58 fametszettel. Pest 1842. II. kiadás 2 idomtáblával. Pest 1850. 8. Mértan, tanmódszerűleg előadva, Pest 1843. 9. Neveléstan. I. kötet: Sajátságos neveléstan. Kecskemét 1843. II. kötet: Oktatástan. U. o. 1844. 10. Természettan. Dr. Kunzek után fordítva. U. o. 1852. 11. Bölcsészettan. I. köt.: Tapasztalati lélektan, Kecskemét 1854. (Négy kiadás Pest, 1873-ig). II. kötet: Gondolkodás, mint előkészítő a bölcsészethez. U. o. 1854 (Négy kiadás, Pest 1873-ig). 12. Magyar olvasókönyv. Pest 1854 (Öt kiadást ért 1868-ig). Újabb kiadása: I. kötet, harmadik javított kiadás 1858, II. kötet Pest 1859. 13. Magyar nyelvtan, tanmódszerűleg előadva, 1842, 1853, 1857 és 1870-ben. (Hat kiadás). 14. Bibliái történetek a prot. népiskolák számára 1855 (Három kiadást ért). 15. Bibliáismeret bibliái történetekkel és Palestina földrajzával 1859 (Hat kiadást ért 1874-ig). 16. Latin nyelvtan dr. Schultz Ferdinánd nyomán. I: Alaktan 1856 (Hat kiadás 1875-ig). II: Mondattan (Syntaxis) gyakorlókönyvvel és szótárral 1857 (Négy kiadást ért 1866-ig). 17. Egyetemes elemi oktatástan (Methodica) theol. szemináriumok s főleg praeparandiák számára 1858 és 1860. 18. Nevelés- és oktatástanban kézikönyv stb. Pest 1860 és 1871. 19. Az etika elemei: I, a szoros értelemben vett erkölestan. Pest 1863. 20. A bölcsészettan történelének alapvonalai. Pest 1863 és 1866. 21. A bölcsészeti tudományok rendszerének alapvonalai. Gondolkodó énkünk bölcsészete. I: Lélektan. Pest 1868. II: Gondolkodástan. U. o. 1868. III: Eszmetan (Metaphysica) u. o. 1869. 22. Gymnasiumi paedagogia. Budapest 1873.

Fazekas Lajos képezdei h. tanár, el. isk. tanító műve:

Warga János Kézi ABC és elemi olvasókönyvecskéje, prot. népiskolák számára. Javítva kiadta tanítványa Fazekas Lajos. Kecskemét 1858. Cikke jelent meg 1859-ben a Vasárnapi Ujságban.

Ballagi Károly tanár, kir. tanfelügyelő munkái:

1. Német nyelvtan, Pest 1848. 2. Aranybánya. Képes ABC (Batizfalvy Istvánnal együtt) Pest 1852. 3. Német olvasókönyv, Pest 1853. (Öt kiadást ért). 4. Regék és elbeszélések, Pest 1855. 5. Magyar feladatok a német nyelv gyakorlására. Pest 1857, 1861. 6. Geschichte Ungarns für Volksschulen 1862. 7. Magyarország története 1861, 1865 (Két kiadás, Nagy Lászlóval együtt. 1887-ig 23 kiadást ért). 8. Magyarország és Erdély története izr. iskolák számára 1862 és 1863. 9. Német olvasmányok gimn. számára, dr. Lengyel Dániellel és Duzs Sándorral. 10. Der Ungarische Sprachmeister 1864, 1868. 11. Nagykőrösi naptár az 1861. évre. Pest 1860. 12. Iparosok naptára az 1865. évre. Buda 1864. 13. Az állatvilág csodái. Pest 1857.

Nagy László (bokszei) tanítóképzési igazgató munkái:

1. Beszéd- és értelemgyakorlatok. Sárospatak 1863. 2. Vezérkönyv a beszéd- és értelemgyakorlatokhoz. Budapest 1869. 3. Magyarország története, Ballagi Károllyal együtt. Nagykőrös 1863 és 1894. 4. Magyar nyelvtani vezérkönyv. Budapest 1870. 5. Gyakorlókönyv ugyanehhez a népiskolák I—IV. o. számára. Több kiadást ért, német, lótl és vend nyelven is megjelent. U. o. 1870. Szerkesztette a Prot. Népisk. Közlönyt; a tanítóképzési „Tudósítás”-okat szerkesztette az 1858-59. évtől 1868-69. évig.

Nagy József (szotyori) tanár és orgonista kántor művei:

1. Vezérkönyv a hallás utáni énektanításban elemi népiskolák számára. Buda 1872. 2. Gyakorlókönyv az énektanításra. Az elemi I—II. o. számára. U. o. 1872. 3. Templomi és temetési karénekek ref. egyh. énekkarok számára 3 szolamra. Oláh Károllyal. Budapest 1875 és 1876. 4. Énektár a gymnasium V—VIII. oszt. számára. Sárospatak 1897.

Dr. Kiss Áron (hegymegi) tanítóképzőintézeti és pedagógiumi igazgató, neveléstani író munkái:

1. A nevelés- és oktatástörténet kézikönyve. Budapest 1872 (Hat kiadást ért). 2. Tudósítás a nagykőrösi hely. hitv. tanítóképzési és népiskolák állásáról az 1871—75. évekről; az 1872-73. évfolyam közli: Könyvészet adatok Nagykőrös irodalomtörténetéhez c. becses dolgozatát. 3. Adalékok Magyarország nevelés- és oktatásügyi történetéhez. U. o. 1874. 4. Dr. Dittes Frigyes: Lélektani kézikönyv. Fordítás, u. o. 1874. 5. A népiskola módszertana, Dittes után Gyertyánffy Istvánnal, Budapest 1876—79, 1889—1896. 6. Nevelés- és oktatásban, dr. Öreg Jánossal együtt 1876, 1879, 1887, 1895, 1907. 7. Hajnalpir. Első vallásos oktatás 1872. 8. Napfelkölte, 39 ótestamentomi történet 1876 (Németből). 9. A Prot. népiskolai vallástanítás módszertana. Tanítóképezdek és népisk. tanítók számára 1879. 10. Hazai történelem és alkotmánytan a népiskolák számára 1880. 11. Olvasókönyv tanító- és tanítónőképző intézetek I. osztályai számára 1880. középosztálya számára 1881 (Komáromi Lajos és Péterffy Sándor társaságában). 12. A népiskolai tanítás története 1881, 1883. Két füzet. 13. A magyarok története 1882. Lenyomat németül, lótlul, szerbül s románul. 14. Vezérkönyv a népiskolai történettanításhoz 1882. Lenyomatban rutén, román, lótl, szerb és német nyelven. 15. Olvasókönyv az elemi népiskolák II—IV. osztálya számára 1884, 1885, 1887. 16. Falusi iskolások könyve 1885 (Négy kiadásban). 17. Rövid nevelés- és oktatásban. 1886, 1893. 18. A szegény ember szerencséje, vagy az aranyvályú 1886. névtelenül. 19. Magyar olvasókönyv a polgári iskolások számára 1887, 1888, 1890, 1897. 20. Földrajz a népiskolák III. és IV. osztálya számára 1887. 21. A pocsolya-paraszt, vagy az igazi falusi bíró 1888 (Névtelenül). 22. Gyügyei uram, a csikász (Mesemondó, névtelenül) 1898. 23. Gönczy Pál életrajza 1888. 24. ABC és olvasókönyv 1889. Lefordítva lótlra is. 25. A magyarországi tanítók árvaházi egyesületének első Évkönyve 1890. 26. Bornemisza Péter élete 1891. 27. Magyar gyermekjáték gyűjtemény 1891. 28. Magyar gyermekjátékkönyv, kisgyermek számára 1891. 29. Apró emberek könyve 1891. 30. Kisdedóvó intézetek könyvtára. Dalos, verses és mesekönyv 1893. 31.

Játéktanító. Vezérkönyv népiskolai tanítók számára 1894. 32. A polgári iskolai tanító- és tanítónőképzés 1896. 33. Új élet 1898.

Szerkesztette a Pedagógiai Társaság Évkönyvét 1878-79-ben a Tanítók Könyvtárát 1880-81, a „Kis Tükör“, népiskolai könyvek táráát, a Felső nép- és polgári iskolai közlönyt 1884-től 92-ig, segédszerkesztője volt a Néptanítók Lapjának 1876—1895-ig. Felügyelete alatt jelentek meg a Dunamelléki ref. egyházkerület által készített vallástani kézikönyvek.

Király Pál tanítóképezdei tanár és író Nagykőrösön írt munkája: 1. Egyetemes földrajz Budapest 1871, 74, 78, három rész Ballagi Károlyval együtt. Egyéb munkái a Nagykőrösi Athenas szerint: 2. Nyelvemléktár III. köteté u. o. 1875. 3. A magyar birodalom leírása 1878. 4. A Föld (Reclus műve után), 1876—1881. Két kötet. 5. A növények élete (fordítás), 1883. 6. Magyar nyelvtan mondatlani alapon 1887-88. 7. Rendszeres magyar nyelvtan 1889. 8. Magyar nyelvtan polgári és felsőbb leányiskolák számára 1891. 9. Olvasókönyv elemi népiskolák II—IV. osztályai számára 1889. (10 képes kiadás.) Francia és angol nyelven: Bains et Sources d'eaux minerales du Tresor du Royaume de Hongrie 1883. Recherches in Hunno-Scythie, London 1893.

Kiss Kálmán (hegymegi) ref. lelkész, tanképző-intézeti és elemi iskolai igazgató munkái:

1. A velési ref. egyház története. Kecskemét 1875. 2. A szatmári ref. egyházmegye története, u. o. 1878. 3. A bibliai könyvek története és szimbolika 1878. 4. Báthory Zsófia életrajza. Nagybánya 1879. 5. Mezei gazdaság- és kertészettan, tanítóképzők számára. Budapest 1880, 1884, 1890, 1894. 6. Mezei gazdaság- és kertészettan a népiskolák számára Budapest 1880, 1884, 1889, 1893. 7. Bevezetés az ev. ref. keresztyén vallásba. Vezérkönyv az elemi iskola I. és II. osztályának tanítói számára 1882. 8. Reform. keresztyén vallástudomány. Hit- és erkölestan. Gimnáziumok, tanítóképezdek és polgári iskolák számára 1883, 1891. 9. Magyarország történelme. Kézikönyv középiskolák és tanítóképezdek számára 1885. 10. Világtörténelmi kézikönyv. Az ó-, közép- és újkor történelme. Budapest 1886. Két kötet. 11. Az ev. ref. keresztyén egyház kultusza és szervezete Magyarországon. Kézikönyv tan. képezdek számára. Nagykőrös 1885, 1894. 12. Ref. vallástani kézikönyvek osztatlan elemi iskolák III—VI. osztályai számára. Budapest 1892. 13. Vallástani vezérfonal ismétlő, iparos- és felső népiskolák számára. U. o. 1892. 14. Élő reménység. Imádságos könyvecske. U. o. 1895 és 1897. 15. A nagykőrösi és dunamelléki ev. ref. tanítóképző intézet monográfiája. Nagykőrös 1896. 16. Visszapillantás a magyar nemzet ezredéves múltjára. Nagykőrös 1896. 17. Beszéd a felséges Erzsébet királyné gyászünnepélyén, a nagykőrösi ev. ref. tanítóképezdeben 1898 szept. 18-án. Nagykőrös 1898. 18. Alkotmányos küzdelem az 1848-i törvényekben lefektetett eszmék megvalósításáért. Nagykőrös 1898. 19. Magyar Alkotmánytani vezérfonal. U. o. 1900. 20. Képek Bocskay korából. Lenyomat a Sárospataki Lapokból, a bécsi béke háromszázados évfordulóján. 21. Sepsirétyi Antos János c. m. gondnok emlékezete. Lenyomat a kecskeméti ref. egyházmegye jegyzőkönyvéből 1903. 22. A nagykőrösi református temető. Kis

monográfia 1907. 23. Magyarország történelme 1907. 24. Magyarország alkotmánytana (Közjogi, magánjogi és büntetőjogi ismeretek).

Szerkesztette Geleji Katona István egyházi kánonait és a szatmári egyházmegye érvényes statutumait, Kecskemét 1875. Sajtó alá rendezte atyjának Kiss Áron püspöknek: Közönséges, évfordulati és alkalmi egyházi beszédeit. Budapest 1901. Több cikket írt a Prot. Egyh. és Isk. Lapokba. Szerkesztette a nagykőrösi tanítóképzde és népiskolák évi értesítőit 1883-tól 1913-ig. Ezekben a rendes rovatokon kívül van tőle: Emlékbeszéd Patay Sámuel és Beretvási Éva (1885) és Egressy Galambos Sámuel alapítók felett (1886). Továbbá ezek a közlemények: Kalocsa Balázs alapítványa 1892. A tanítóképzde története 1839-től (I. rész). Nagykörös ref. lelkészei 1630-tól. Nagykörös város birái, polgármesterei 1600. évtől. Életrajzok Magyar Antal igazgatóról, Oláh Károly zenetanáról, Hajdu László, Szinok Sándor, Szabó Sándor, Györffy László, Dezső Pál, Tóth Ferenc tanítókról, dr. Dezső Gyula tanár, Ádám Gerzson gimn. igazgató, Cz. Kovács Lajos, Filó Lajos, Kalicza Ferenc lelkészekről, özv. Sz. Varga Jánosné Mészáros Mária és Póka Kálmán főgondnok, polgármesterről stb.

Losonezy László tanítóképző-intézeti tanár művei:

1. Értelmi-, erkölcsi- és testi nevelés. Herbert Spencer után fordítás dr. Öreg Jánossal. Nagykörös 1875. 2. A tanító, mint orvos. Fordítás Mikler Sámuellel. Nagykörös 1878. 3. Természetrajz a népiskolák számára 1880. Négy kiadást ért. 4. Magyar nyelv- és irálytan népiskolák számára 1881. Négy kiadás. 5. Pestalozzi H. J. pedagógiája, Nagykörös 1895. Comenius János elvei és pedagógiai működése. A két utóbbi lenyomat a kecskeméti ref. egyházmegyei tanítóegyesület jegyzőkönyvéből. Szerkesztette a „Közérdek” c. helyi heti lapot, az 1896—1898. években.

Magyar Antal tanképzdei igazgató munkái:

1. A nagykőrösi ref. egyházkerületi tanítóképző intézet szervezete és rendtartási szabályai. Kecskemét 1876. 2. A dunamelléki ref. egyházker. népiskoláinak tanterve, utasításokkal és általános órateranggal u. o. 1880. 3. A dunamelléki ref. egyházkerületi népiskolák igazgatása, rendtartási és fegyelmi szabályai u. o. 1880. 4. Számítási vezérfonal u. o. 1881. 5. A kamatozási szorzók táblázata u. o. 1881.

Oláh Károly (dada) képezdei énektanár és zeneszerző munkái:

1. Templomi és temetési karénekek. I. rész: Négy férfihangra, II. rész: Szotyori Nagy Józseffel együtt három férfihangra. Budapest 1875, 1876. 2. Az orgonaépítészet története, Kecskemét 1879. 3. Egyházi éneklár 1, 2. és 3. szólamra Budapest 1878. 4. Gyakorlókönyv a népiskolai énektanításhoz, u. o. 1880. 5. Énekgyakorlatok, Carpentier és Panseron után u. o. 1881. 6. Rövid vezérfonal a népiskolai énektanításhoz Nagykörös 1884. Az Apolló, Orpheus és Zenészeti Lapokban számos érdemes dolgozata jelent meg.

Hajdu László gyakorlóiskolai tanító tankönyvei:

1. Egyetemes földirat az elemi isk. számára Kecskemét, 1876-1877 1903-ig, 28 kiadást ért meg. 2. Nagykörös és Pest-kiskun megye föld-le-

írása Kecskemét 1880. 3. Természetrjz az elemi iskolák számára. Budapest 1880. A Népnevelők Lapjában és a Közérdekben több dolgozata jelent meg.

Hegedűs Endre ref. orgonista-kántor zeneművei közül 5 népdala és 2 férfikara jelent meg az „Apolló” c. zenefolyóiratban és külön lenyomatban s kéziratban 23 dalát sorolja fel a Nagykőrösi Athenas, melyek közül több fennmaradt a nép ajkán is.

Dezső Gyula dr. tanítóképzdei tanár munkái:

1. Zách Felicián, dráma, Debrecen 1876. 2. A kétkamara rendszer kérdése Nagykőrös 1878. 3. Magyar nemzeti politika Nagykőrös 1880. 4. Nehány szó S. J. észrevételeire Nagykőrös 1881. 5. Prometheus, drámai költemény, Aischylos után u. o. 1890. 6. Sokrates, drámai költemény u. o. 1891. 7. Elbeszélő költemények Budapest 1902. 8. A közigazgatás reformja Nagykőrös 1895. 9. Nemzeti közoktatás u. o. 1895. Cikkei jelentek meg a Közérdek s a Nagykőrösi Ujság c. lapokban.

Varga József tanítóképzdei zenetanár szerzeményei:

1. Magyar Lant. Népdal átiratok Nagykőrös. 2. Négy eredeti magyar népdal, énekre, zongorára. Budapest. 3. Tizenkét kedvelt magyar népdal u. o. 4. Dalár-zebkönyv. I. kötet: férfikvartettek antológiai gyűjteménye. II. kötet: Vegyeskari művek gyűjteménye u. o. 5. Körösmenti dalok. Énekre és zongorára u. o. 6. Az új református énekeskönyvhöz készült Orgona Korálkönyv. 1922-ben jelent meg először, összesen 3 kiadásban. Ennek kötelező használatát a dunamelléki egyházkerület kimondotta. A tanítóképző is tankönyvül használja. Külön kiadta 1925-ben: 7. Nótáskönyvét. Több szerzeménye jelent meg a Prot. Zeneközlönyben, az Émke Daloskönyvekben, a Magyar Harmóniában, a Goll J. Apollójában és a sárospataki egyházi kar-énektárban. Országos pályázatokon dalaival több pályadíjat nyert. 1888-ban főmunkatársa, majd szerkesztője volt a Szarvasi Lapoknak; 1890-ben alapította s négy évfolyamon át szerkesztette a Szarvas és Vidéke hetilapot, mely jelentős mértékben hozzájárult Szarvas városa tótajkú lakosainak magyarosodásához. Egyéb munkáiról már szoltunk.

Zombory Dániel gyakorló iskolai tanító kiadott munkái:

1. Helyesírási falitáblák, Nagykőrös 1894. 2. Gyakorlati helyesírás, részletes helyesírási szótárral, Nagykőrös 1899. 3. Magyar nyelvgyakorló a II. o. számára, Nagykőrös 1910. 4. Magyar nyelvgyakorló a III. o. számára, u. o. 1911. Ugyanaz a IV. osztály számára, u. o. 1914. 5. A nagykőrösi református elemi iskolák monográfiája, Nagykőrös 1933. A kecskeméti ref. egyházmegyei tanítóegyesület jegyzőkönyveit szerkesztette 1896-tól 1906-ig.

Osváth Ferenc tanítóképző tanár irodalmi munkássága a Kálvin Szövetség, az Iskolánkívüli Oktatás és a nagykőrösi Arany János Irodalmi Társaság keretében nyilatkozott meg. Nehány felolvasása az Arany János Társaság évi kiadványaiban jelent meg, önálló kiadásban pedig Mentovich

Ferenc élete és költészete 1931-ben Nagykörösön. Megírta az intézet történetét 1914-ig.

Juhász Vince dr. tanítóképző-intézeti tanár munkái:

1. Nagykörös és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye földrajza. Nagykörös 1924. 2. A nemzetgazdaságtan alapvonalai, Budapest 1929. Az 1923-24. években főszerkesztője volt a Nagykörös-Kocsér-Kécske Híradója c. helyi heti lapnak.

Váczy Ferenc igazgatónak az Értésítőkből megjelent nagyobb cikkei:

1. A tiszteletes, tudós tanár, H. Kiss Kálmán emlékezete 1913-14. 2. Zászlószentelő beszéd a 90. esztendő s a zászlószentelési ünnep 1928-29. 3. Patonay Dezső 25 éves jubileuma. 4. Internátusunk nevelő munkája 1933-34. 5. Alkalmi beszéd a lelkész-tanító képző-tanfolyam megnyitására 1934-35. 6. Patonay Dezső nyugalomba vonulása 1935-36. 7. Emlékbeszéd Varga József zenetanár temetésén. 1937-38. Nekrológok: 1. Baksay Sándor püspök halála 1914-15. 2. Somogyi Sándor, az intézet első hősi halottja, 1915-16. 3. I. Ferenc József halála, Ady Károly, 1916-17. 4. Csaplár Aladár 1929-30. 5. Rásky János 1932-33. 6. Litkey Péter, 1936-37.

Juhász Béla dr. 1. Könyv: Magyar hadifoglyok a krimi tatár rabságban (Szeged 1926). 2. Összeállításában: A református népiskolai nevelés legfőbb kérdései (Nagykörös 1937). *Különnyomatban megjelent tanulmányai*: 3. A tanulóifjúság magatartásának változásai az utóbbi 10 évben (Nagykörös 1936). 4. A tanítóképzés legfőbb kérdései (Szeged 1937). 5. Hogyan lehet megállapítani az elemi iskolai valláserkölési nevelés eredményét (Nagykörös 1937)? 6. Nevelésügyi állapotrajz — népiskolai nevelés (Cegléd 1938).

Folyóiratokban megjelent önálló tanulmányok: A falu helyzete és a tanítóképzés (Protestáns Tanügyi Szemle). A neveléstudományi tárgyak idegen szavai. (Magyar Tanítóképző. 1933). A népiskolai növendékek valóságos neveléséről (a kecskeméti ref. egyházmegyei tanítóegyesület jegyzőkönyvében, 1935). A tanító ereje (Iskola és Élet). Gondolatok a liceumi nevelésről (Magyar Tanítóképző: 1938). A liceum sorsa (Nevelésügyi Szemle: 1939).

5. A tanítóképezdei ifjúság felügyelői

(*Felügyelők, observátorok, seniorok.*)*

1. Hegedűs Sámuel (felügyelő)	1859	4. Tóth Ferenc (II. observátor)	1862—63
2. Bokros János (felügyelő)	1859—61	5. Katona Károly (II. observátor)	?
3. Gazdag Sándor (observátor)	1862—63	6. Szűcs Dániel (írnok)	1870—71
		7. Gunyics György	1870—71

* Akinek csak a neve van közölve, az senior volt.

8. Mártha János (ellenőr)	1870—71	36. Szöke Sándor	1897—98
9. Gáspár Imre	1871—72	37. Nagy Kálmán*	1898
10. Török Gyula (ellenőr)	1873 II. 1.	38. K. Molnár Jenő*	1899
11. Varga Lajos	1873—74	39. Faragó Ambrus	1899—1900
12. Simon Ferenc	1874—75	40. Szentpéteri Sándor	1900—1901
13. Boros Ambrus (ellenőr)	1874—75	41. Orosz István	1901—1902
14. Pöszlör Károly	1875—76	42. Takács János	1902—3
15. Pethő József	1876—77	43. Vári Nagy János	1903—4
16. Pantó János	1877—78	44. Szűcs Dénes	1904—5
17. Deák Gerzson	1878—79	45. Fiers Elek	1905—6
18. Kiss Béla	1879—80	46. Tantó József	1906—7
19. Csenky Imre ellenőr s 2 évben senior	1880—82	47. Majláth Gyula	1907—8
20. Tóth Sándor	1882—83	48. Ócsay János	1908—9
21. Vásárhelyi István	1883—84	49. B. Kiss Ferenc*	1909
22. Veres Vilmos	1884—85	50. Mogyorós János*	1910
23. Lantai Ferenc	1885—86	51. Tóth István	1910—11
24. Kecskeméti László	1886—87	52. Mészáros Károly	1911—12
25. Fördös Károly	1887—88	53. Pálán István*	1912
26. Csajághy Imre	1888—89	54. Szabó Gyula*	1913
27. Balogh Mihály	1889—90	55. Koroknai Sándor	1913—14
28. Boris Ferenc	1890—91	56. Fazekas Balázs (bevonult)	1914—
29. Nagy László	1891—92	57. Lázár Dezső (bevonult)	—
30. Tömösközi Sándor	1892—93	58. B. Szűcs Ferenc	1915—
31. Cseh Ferenc	1893—94	<i>A világháború alatt a seniori tisztség megszűnt.</i>	
32. Bornemisza Sándor	1894—95	Rózsa Gyula	1922—23. évben és
33. Pázmány Gyula*	1895	Suba Endre	1923—24. évben
34. Körtvélyesi Sándor*	1896	internátusi felügyelők voltak.	
35. Bartha Imre	1896—97		

* Félévig.

6. A végzett vagy képesített tanítók, tanítónők, lelkészek és segédlelkészek névsora.*

A) Az intézet volt növendékel

Albert János 1914	Antal Gyula 1875
Ambrus Sándor 1907	Arács János 1900
András Béla 1936	Aradi Tivadar 1936
Andrási Béla 1932	Arany Géza 1896
Andruschek Ferenc 1902	Arany László 1934
Antal Géza 1886	Arany Mihály 1870

* A csillaggal jelzettek nem képesítő vizsgálat alapján, hanem végbizonyítvánnyal nyertek képesítést. Esetleg máshol tettek vizsgálatot.

- Arany Sándor 1920
 Aranyi László 1935
 Asztalos Ferenc 1895
 Asztalos Gyula 1887
 Asztalos Kálmán 1900
 Avas Ferenc 1878
 Ábrahám Lajos 1902
 Ábró Lajos 1909
 Árvay Gábor 1903
 Ázsóth Gyula 1934
- Babják Béla 1932
 Babós Balázs 1931
 Bacsó Károly 1938
 Baditz Péter 1894
 Bagaméri Lajos 1902
 *Bagaméri Károly 1863
 K. Bagoly József 1918
 Baksay Sándor 1901
 Balajthy Miklós 1932
 Balla Ferenc 1879
 Balla M. Ferenc 1922
 Balla Mózes 1895
 Ballabás Bálint 1890
 Ballabás Sándor 1932
 Balogh Dienes 1881
 Balogh Imre 1899
 Balogh István 1925
 Balogh József 1856
 Balogh József 1862
 Balogh József 1879
 Balogh Kálmán 1889
 Balogh László 1863
 Balogh Mihály 1890
 Balogh Zsigmond 1911
 Balogh Zsigmond 1918
 Banai Benjámin 1920
 Baranyi József 1910
 Baranyai (Berger) József 1933
 Baranyai Sándor 1908
 Baracsay István 1866
 Baracsay Gyula 1890
 Barna Károly 1880
 Barsi Kálmán 1856
 Bartha Imre 1897
 Bartha István 1929
 Bartha J. Albert 1935
 Bartha László 1903
 Bartha Rudolf 1868
 Batár András 1908
 Bauer Lajos 1903
 Bácsi Gyula Géza 1935
 Bálint János 1920
- Bán Árpád 1928
 Bán János 1856
 Bánkorsós József 1888
 Bányai Lajos Alfonz 1937
 *Bárány Albert 1858
 Bárdi Pál 1866
 Bársony Sándor 1928
 Bátky Lajos 1895
 Bátor L. Sándor 1888
 Becságh Géza 1916
 *Bede Lajos 1884
 Bekő Béla 1883
 Bekő László 1925
 Benesik Imre 1887
 Bencze Dániel 1895
 Bencze Lajos 1895
 Bende Balázs 1903
 Bene Ambrus 1873
 Bene Imre 1902
 *Benedek Lajos 1877
 Benke Balázs 1881
 Benke Elek 1883
 Bereceli Károly 1903
 Bereczky Sándor 1930
 Bereczki Zsigmond 1932
 Beretvás Károly 1882
 Bernáth György 1894
 Bertalan Ferenc 1920
 Bertalan Károly 1894
 Besenyei Imre 1862
 *Bezzegh Gyula 1902
 Bélády Antal 1898
 Bérczes Lajos 1936
 Béres János 1892
 Bévárdy József 1877
 Biczó Árpád 1885
 Biczó Ferenc 1858
 Biczó Ferenc 1890
 Biczó Gyula 1937
 Biczó János 1891
 Bikszegi István 1867
 Bíró Gyula 1939
 Bíró János 1862
 Bíró József 1902
 N. Bíró József 1931
 Bíró Lajos 1875
 Bíró László 1862
 Bíró László 1897
 Bíró Mihály 1860
 Bíró Mihály 1907
 Bizik Jenő 1901
 Bócsai Balázs 1906
 Boeskár Ferenc 1891

- Bocskár Ferenc 1914
 Bocsor Gyula 1875
 Bocsor Gyula 1895
 Bocsor István 1870
 Bogdán Miklós 1935
 Bogya István 1931
 Bokros János 1860
 *Boldizsár Béla 1882
 Boldizsár István 1918
 Boldizsár Zsigmond 1878
 Boldizsár Zsigmond 1902
 Bolla Ferenc 1876
 Bolla E. László 1936
 Bóltos Péter 1918
 Bóna Imre 1904
 Bónai János 1933
 Bontovics Árpád 1907
 Borbély Ferenc 1895
 Borbély Károly 1894
 Borbély Miklós 1901
 Borbély Zoltán 1925
 Borda József 1936
 Bördács Béla 1932
 Bori Ferenc 1878
 Bori Lajos 1890
 Bori László Mihály 1917
 Bori Mihály 1869
 Boris Ferenc 1891
 Bornemissza Sándor 1894
 Boros Ambrus 1876
 Boros Dániel 1867
 Boros Dániel 1885
 Boross Ferenc 1902
 Boros Károly 1893
 Borsy Géza 1860
 Borsos Endre 1892
 Borza Ferdinánd 1860
 *Borzsák Benő 1874
 Bosznai Endre 1893
 Rotocska Béla 1908
 Bottlik Imre 1934
 Bőndi András 1902
 Börzöli Zoltán 1883
 Bőtkös Sándor 1915
 Bucsei Lajos 1907
 Budai Bálint 1883
 Budai Bálint 1906
 Buga István 1910
 Bujtár József 1939
 Bukodi Antal 1858
 Bukovszky Károly 1931
 Burgyán Aladár 1882
 Burján Sándor 1934
 Bus István 1885
 Buzgó János 1929
 Rűji Ferenc 1939
 Bükki Lajos 1939
 Csabai István 1908
 Csajághy Imre 1889
 Csajághy József 1883
 Csajághy József 1893
 Csanády János 1898
 Csapó Benő 1876
 Csapó Kálmán 1887
 Csalári János 1897
 Csathó Géza 1879
 Csathó Gábor 1901
 Csathó Gyula 1925
 Csáky Lajos 1938
 Csánki László 1921
 Császi Ferenc 1874
 Cseh Ambrus 1939
 Cseh Ferenc 1894
 *Cseh Imre 1869
 Cseh István 1936
 Cseh János 1933
 *Cseh Lajos 1869
 Cseh Lajos 1912
 Csekey László 1924
 Cselőtei János 1896
 Cselőtei János 1937
 Cselőtei Sándor 1938
 Csenki Ferenc 1906
 Csenki Imre 1881
 Csenki Imre 1905
 Csenki István 1920
 *Csenki Lajos 1867
 *Csenki Sándor 1868
 Csereklye Sándor 1938
 Cseresnyés Gyula 1862
 Cseri Lajos 1901
 Cseri László 1890
 Cseszkó Sándor 1876
 Csete Ambrus 1885
 Csete Bálint 1875
 Csete Elek 1932
 Csete Gyula 1935
 Csete Károly 1880
 *Csete Lajos 1869
 Csete László 1867
 Csete Pál 1856
 Cséke Béla 1933
 Csikesz Ferenc 1909
 Csikesz Zoltán Endre 1910
 Csikós Sándor 1887

Csinos József 1878
 Csizsár Sándor 1867
 Csizmadia Ferenc 1916
 *Csoó Zsigmond 1869
 Csobod Imre 1884
 Csonka Árpád 1920
 Csontos György 1902
 Csontos Zsigmond 1861
 Csönkös László 1903
 Csörgöl Lajos 1939
 Csukás István 1908
 Csurgai Benő 1922
 Csurgai István 1879
 Csurgai Lajos 1900
 Czanik Gyula 1877
 Czanik Pál 1877
 Cziefer Rehus Rezső 1932
 Czira Antal 1907
 Czira Ferenc 1915
 Czira István 1887
 Czira Lajos 1878
 Czirbus István 1880
 Czirják István 1914
 Czompó Sándor 1926
 *Czöndör Sándor 1867
 Czövek József 1931
 *Czucz János 1875

Dabizs Antal 1909
 Dabizs Ferenc 1885
 Dabizs László 1880
 Dabizs Zoltán 1939
 Dani Sándor 1906
 Dani Sándor 1931
 Danóczy Balázs 1885
 Danóczy Elek 1905
 Darab Ferenc 1856
 Darabán Géza 1936
 Darabos Balázs 1894
 Darabos Lajos 1866
 Darabos Lajos 1891
 Darázs János 1920
 Darai Lajos 1933
 Darvas László 1931
 Darvas Tibor 1939
 Dán Kálmán 1907
 Dávid Ferenc 1880
 Dávid József 1893
 Deák Gerzson 1880
 Decsi Sándor 1938
 Dezső Sándor 1934
 Detre Pál Vilmos 1936
 Décsi Alajos 1914

Dékány Károly 1884
 Dér Ambrus 1909
 Diószegi László 1936
 Diószegi Sándor 1936
 Dobi János 1907
 Dobó László 1932
 Dobó Sándor 1933
 Dobos Béla 1862
 Dobos István 1934
 Dobos Tibor Kázmér 1937
 Dobozi Ambrus 1900
 Dobozy Andor 1927
 Dobozi Sándor 1931
 Dóczy Zoltán 1936
 Doktor János 1902
 *Domonkos Kálmán 1868
 Dónáth Dénes 1927
 Dónáth József 1928
 Dónáth Sándor 1917
 Dózsa Béla 1927
 *Döme Dániel 1860
 Dömötör Gábor 1933
 Dömötör Ignác 1862
 Dömötör László 1910
 Dömsey István 1865
 Dutkon László 1932

Egri István 1909
 Enyedi Sándor 1881
 Együd Lajos 1881
 Eigenbródt János 1880
 Elefánt Béla 1920
 Emődy Sándor 1871
 Emődy Sándor 1895
 Erdei Dániel 1903
 Erdélyi Gábor 1939
 Erdélyi Károly 1898
 Erdélyi László 1932
 Erdődi József 1930
 Evinger Henrik 1866
 Écsy Balázs 1878
 Égető Imre 1893

Falábú Sándor 1860
 Falábú László Ferenc 1933
 Faragó Ambrus 1900
 viléz Faragó Ambrus 1907
 V. Faragó Antal 1906
 Faragó Antal 1936
 Faragó Bálint 1896
 Faragó Dénes 1937
 Faragó Ferenc 1863
 Faragó Gyula 1937
 Faragó János 1871

- Faragó János 1865
 Faragó József 1909
 Faragó József 1932
 Faragó László 1899
 Faragó Sándor 1911
 Faragó Sándor 1932
 V. Faragó Sándor 1914
 Farkas Ferenc 1859
 Farkas Ferenc 1934
 Farkas Gyula 1931
 Farkas István 1915
 *Farkas Kálmán 1867
 Farkas Pál 1888
 Farkas Sándor 1923
 Fazekas Balázs 1915
 Fazekas József 1856
 Fazekas Károly 1876
 Fazekas László 1921
 Fazekas Mihály 1878
 Fazekas Pál 1884
 Fazekas Zsigmond 1873
 Fábián Lajos 1880
 Fehér József 1865
 *Fehérvári János 1858
 Fejér Gábor 1902
 Fejes Aladár 1894
 Fejes Ferenc 1937
 Fejes Gábor 1931
 Fejes József 1932
 Fekecs János 1861
 Fekete István 1876
 Fekete László 1933
 vitéz Feketekovács Győző 1931
 Fenyvesy Ferenc 1882
 Ferenczy Endre 1939
 Ferenczy József 1892
 Ferenczy László 1930
 Fiers Elek 1905
 Z. Finna György 1933
 Finta Zoltán 1911
 *Fitos István 1860
 Flóris Sándor 1877
 Fodor Géza 1934
 Fodor Gyula 1906
 Fodor István 1938
 Fodor József 1933
 Fodor József 1927
 *Fogarassy Mihály 1901
 Forgács Sándor 1892
 Földessy L. Dezső 1934
 Fördös Károly 1888
 Friedmann Náthán 1894
 Fröhlich Adorján 1880
 Fülöp Béla 1895
 Fülöp Gyula 1894
 Fülöp Sándor 1884
 Fűry Gyula 1881
 Füzes Gyula 1938
 Füzési (Strobel) Frigyes 1921
 Gacsal Emil György 1921
 Gaizer János 1901
 *Galamb Péter 1856
 Galló József 1935
 Garaguly Gyula 1903
 Garami Péter 1936
 Garbai Imre 1895
 *Garzó Pál 1859
 Gazdag Sándor 1862
 Gaál Ambrus 1901
 Gál Balázs 1879
 Gaál Dienes 1883
 Gaál Elek 1929
 Gaál Ferenc 1883
 Gaál Gyula 1871
 Gaál Imre 1914
 *Gaál István 1860
 Gaál István 1895
 Gaál József 1890
 Gaál József 1909
 Gaál Kálmán 1883
 Gaál Károly 1930
 Gál Lajos 1870
 Gaál Lajos 1893
 Gaál Lajos 1927
 Gaál Sándor 1870
 Gaál Zsigmond 1881
 Gál (Grünwald) Dezső 1905
 Gábor Ágoston 1927
 Gács Ferenc 1937
 Gálos Imre 1937
 Gárdonyi István 1920
 Gáspár Imre 1872
 Gáspár Sándor 1933
 *Gáti Imre 1856
 Gecsei Zoltán 1931
 Gerecze Ambrus 1901
 Gerecze Pál 1933
 Gerencsér József 1888
 *Gergely János 1858
 Gergely Zoltán 1932
 Gerzsényi Zsigmond 1874
 Glöckner Béla 1902
 *Glöckner József 1859
 Gócz Imre 1939
 Godó István 1925

- Góguez György 1931
 G. Gombos István Sándor 1914
 Gendi Sándor 1893
 Göbolyös Sándor 1878
 Göbolyös Sándor 1916
 Gregus István 1934
 Grausz József 1921
 Gruner Antal 1887
 Gunyics György 1871
 Gyanó József 1923
 Gyaraky Jenő 1932
 Gyarmati László 1937
 *Gyenge Imre 1894
 Gyenge Zsigmond 1937
 Gyói Elek 1932
 Györe Béla 1891
 *Györffy László 1853
 Győri János 1883
 Gyurkovics Ernő 1923

 Habala Dezső 1913
 Hajagos László 1904
 Hajdú Gyula 1882
 Hajdú László 1860
 Hajdú Pál 1908
 Hajdú Zsigmond 1879
 Dömsödi Hajós Gábor 1875
 Haypál Benjámin 1908
 *Halasi Béla Gyula 1894
 Halápi László 1909
 Halász László 1906
 Halász Mihály 1862
 Halmágyi Iván 1932
 Halmi Imre 1932
 Hamvas József 1921
 Hampó László 1924
 Hamza József 1923
 Hankovszky Károly 1906
 Haraszthy K. István 1870
 Harkay Ambrus 1927
 Harmath Sándor 1912
 *Harsányi Dániel 1862
 Harsányi Pál 1875
 Hartyáni Dezső 1930
 Hartyáni Mihály 1895
 Hartyánszky Dezső 1920
 Hatházi Sándor 1923
 Hauser László 1931
 Hámori László 1937
 Hegedüs Gerzson 1898
 Hegedüs Imre 1937
 Hegedüs János 1875
 Hegedüs Lajos 1894

 Hegedüs Sámuel 1870
 Hegedüs Zsigmond 1873
 Hegyi Kálmán 1896
 Heileman Dániel 1881
 Hentz Lajos Károly 1933
 Herczegh László 1930
 Herpai Imre 1905
 Helttesheimer Péter 1891
 Héjjas Ambrus 1925
 Hidvégi Gábor 1911
 Hirkó István 1873
 Hódos János 1876
 Hoffmann Ferenc 1862
 Holló Gyula 1903
 Holtzer Béla 1931
 *Homonnay István 1853
 K. Horváth Antal 1899
 Horváth István 1933
 Horváth István Andor 1923
 Horváth József 1888
 Horváth József 1935
 *Huber János 1867
 Huber János Károly 1914
 Huszár Elek 1934
 Huszár Győző 1932
 Huszár János 1894
 Huszár Lajos 1895
 *Huszár Sándor 1876

 Igó László 1903
 Illancz Kálmán 1926
 Illés Lajos 1918
 Illés Kálmán 1878
 Illés Sándor 1866
 Imre József 1930
 Istári Ambrus 1895
 Istráb Zoltán 1923
 Iván István 1933
 Iván Károly 1910
 Izbéki Dezső 1885
 Izsák Béla 1909
 Izsák János 1888
 Izsák János 1909

 Jakab Elemér 1903
 *Jani Sándor 1862
 Jaskovszky József 1895
 Jámbor Lajos 1882
 Jávorkai Imre 1936
 Jávorkai József 1934
 Jenci Jenő Albert 1937
 Jobban János 1938
 Jobbágy Gábor 1930

XXVIII

- Jónás Dániel 1905
 Jónás Lajos 1935
 *Jónás Mihály 1868
 Józán Ambrus 1899
 *Józán István 1877
 Józán József 1884
 Józsa Ferenc 1932
 Józsa György Sándor 1934
 Józsa Imre 1877
 Józsa Imre 1927
 Józsa József 1895
 Józsa László 1885
 Józsa Pál 1867
 Juhász József 1883
 Juhász Károly 1937
 Juhász Károly 1938
 *Juhász Pál 1860
 Juhász Sándor 1932
 Jung Károly 1883
 Jung Károly 1907
- Kajcsa István 1931
 *Kakas Gábor 1863
 Kalma István 1875
 Kalma Kálmán 1879
 Kallós Béla 1898
 Kalocsa Kálmán 1881
 Kalotaszegi András 1898
 Kapitány László 1938
 Kapitány Zoltán 1936
 Kapocsi Antal 1939
 *Kapu Pál 1860
 Karai Ambrus 1905
 Karai Balázs 1860
 Karai István 1931
 Karácsony Kálmán 1936
 Kardos Mihály 1910
 Karsay Béla 1903
 Karsay Béla 1925
 Karsay Dezső 1905
 Karsay Géza 1923
 Kasza Márton 1938
 *Kassai Imre 1868
 Nagy Kaszap József 1875
 Kaszap Lőrinc 1877
 Katona Ambrus 1874
 Katona Gyula 1901
 Katona Imre 1873
 Katona Imre 1897
 Katona Károly 1863
 Katona Lajos 1937
 Katona Mihály 1873
 Katona Mihály 1900
- Katona Zsigmond 1903
 Kazó Béla 1913
 Kádár András 1926
 Kádár László 1915
 Káldi Pál 1883
 Kállay Ferenc 1894
 Kállay Ferenc 1925
 Kállay István 1920
 Kállay Jenő 1935
 Kállay Lajos 1907
 *Kálniczky János 1873
 *Károsi István 1863
 Kása Gábor 1878
 Kecskeméti József 1906
 Kecskeméti László 1887
 Kecskés Miklós 1875
 Kelemen Lajos 1886
 Kenesey István 1892
 Kerekes Gyula 1921
 Kerekes Pál 1925
 Keresztes Lajos 1920
 Kereszturi Ferenc 1931
 Kereszturi László 1866
 Kéry Menyhért 1910
 Király Dávid 1880
 Király Győző (Král Viktor) 1904
 Király Gyula 1880
 Király István 1922
 *Király József 1891
 Király László 1888
 Király Vilmos 1890
 Király Zoltán 1930
 Kiss Ambrus 1891
 Kiss Balázs 1871
 Kiss Béla 1831
 Kiss Dezső 1881
 Kiss Dénes 1936
 Kiss Ernő 1911
 Kiss Ernő 1934
 B. Kiss Ferenc 1910
 Kiss Ferenc 1929
 Kiss Gusztáv 1930
 *Kiss Gyula 1884
 Kiss Gyula László 1934
 Kiss György 1915
 Kiss Imre 1876
 Kiss István 1885
 Kiss István 1931
 Kiss Jenő 1915
 Kiss József 1899
 Kiss József 1934
 Kiss József 1935
 Kis B. József 1932

- Kiss Lajos 1896
 Kiss Lajos 1931
 Kiss Lajos 1938
 Kiss László 1911
 Kiss László 1934
 Kiss Pál 1904
 *Kiss Péter 1875
 *Kiss Zsigmond 1869
 Kisszel László 1907
 Klein Jakab 1904
 Klein József 1899
 Klein Miklós 1928
 Kniesel Károly 1907
 *Knittel Jakab 1899
 Kocsy Dezső 1870
 Kocsis Lajos 1930
 Kolofont András 1908
 Kolozsi Géza 1892
 Kolozsi József 1897
 Kolozsvári István 1934
 Kolumbán Bertalan 1939
 Komáromi Gábor 1911
 Komáromi (Kollársz) Kálmán 1912
 Komáromi László 1861
 *Komáromi László 1884
 Komlós Imre 1932
 Komonyi László 1885
 Komonyi Orbán 1885
 Konesek Béla 1914
 Konecies József 1909
 Konecies Sándor 1933
 Konez Dezső 1937
 Konez László Miklós 1934
 Konez Pál 1918
 Konta Sándor 1871
 Kontra Károly 1873
 *Kontra Lajos 1856
 Kontra Lajos 1879
 Kontra Sándor 1900
 Kontra Sándor 1933
 Kopa Elek 1878
 Kopa Gergely 1876
 Kopa Imre 1874
 Kopa László 1885
 *Kopasz Sándor 1867
 Koroknai Antal 1885
 Koroknai Dezső 1908
 Koroknai József 1890
 Koroknai Sándor 1914
 Korsós Ambrus 1873
 Korsós László 1897
 Korsós László 1900
 Kossa József 1909
 Koszorús Sándor 1939
 nemeskosztolányi Kosztolányi Béla
 Károly József 1935
 D. Kovács Aladár 1937
 Kovács Alajos 1896
 Kovács Ambrus 1897
 Kovács Antal 1888
 Kovács Balázs 1863
 *Kovács Benő 1878
 Kovács Béla 1903
 *Kovács Dániel 1891
 Kovács Dániel 1894
 K. Kovács Dániel 1904
 Kovács Dániel 1913
 Kovács Endre 1882
 Kovács Ferenc 1876
 Kovács Ferenc 1907
 Kovács Gábor 1907
 Kovács Géza 1920
 Kupai Kovács Gyula 1865
 Kovács Gyula 1878
 Kovács Gyula 1895
 Kovács Gyula 1900
 Kovács Imre 1900
 Kovács István 1935
 Kovács János 1860
 *Kovács József 1867
 *Kovács József 1882
 Kovács József 1931
 Kovács József 1934
 Kovács Kálmán 1882
 Kovács Kálmán 1939
 Kovács Lajos 1866
 Kovács Lajos 1873
 Kovács Lajos 1915
 Kovács László 1870
 Kovács László 1931
 Kovács Máté 1856
 *Kovács Mihály 1856
 Kovács Mihály 1907
 Kovács Miklós 1921
 Kovács Pál 1874
 Kovács Pál 1877
 B. Kovács Péter 1935
 *Kovács Sándor 1869
 *Kovács Sándor 1870
 Kovács Sándor 1894
 Kovács Sándor Árpád Ede 1923
 Kovács Zoltán 1895
 Kovács Zsigmond 1870
 Kozák Ferenc 1938
 Kozma Béla 1883
 Kozma Dezső 1911

- Kozma János 1876
 Kozma József 1910
 Kozma Sándor 1883
 Kozma Sándor 1906
 Kozma Sándor 1907
 *Kökény János 1861
 Könczöl Imre 1939
 *Könczöl László 1877
 Körös Károly 1920
 Körösi Balázs 1929
 Körösi Imre 1856
 Körtvélyesi Bertalan 1907
 Körtvélyesi Károly 1896
 Körtvélyesi József 1932
 Körtvélyesi László 1873
 Körtvélyesi László 1873
 Körtvélyesi Sándor 1871
 Kővári Ernő 1897
 Kövesdi (Klément) Károly 1936
 Krachtus (Kassai) János 1900
 Krisztián Árpád 1921
 Kruchió Mihály 1927
 Kulcsár József 1937
 Kulifay József 1899
 Kulifay József 1928
 Kulifay László 1927
 Kulik László 1906
 Kun Imre 1933
 Kun Károly 1932
 Kuhn József Zoltán 1913
 Kupa Antal 1935
 Kupay Dénes 1932
 Kurucz Lajos 1916
 Kustár László 1907
 Kulasi Albert 1914
 Kuthy Ernő 1910
 Kuthy Ferenc 1927
 Kuthy Géza 1929

 *Labancz László 1867
 Laczkovich László 1904
 Laczkovich Miklós 1904
 Laczkovich Miklós 1929
 Ladányi Károly 1874
 Lakos János 1937
 *Laky Dezső 1878
 Lantai Ferenc 1895
 Lantos István 1938
 Laszip György 1903
 Laurovics Dezső 1911
 László Kálmán 1897
 Lázár Dezső 1915
 Leder Mayer Ferenc 1918

 Lendvay Mihály 1904
 Lendvay Sándor 1874
 Lengyel Mihály 1897
 Leszich Soma 1880
 Lédeczi Béla 1931
 Libássy Rajmund 1899
 Liber József 1922
 Lipesei Gábor 1932
 *Losonczy Ferenc 1866
 Lovas Gábor 1934
 Lovass Kálmán 1928
 Lukács József 1931
 Lukács Sándor 1883
 Lukácsi Bálint Károly 1933
 Lukics György 1911
 Lustyik Sándor 1930

 Madoes Károly 1888
 Magdika Mihály 1892
 Magdika Mihály 1921
 Magyar Pál 1911
 Majláth Gyula 1906
 B. Major János 1937
 Maksa János 1877
 Makai László 1905
 ifj. Makai Márton 1908
 *Makai Sándor 1868
 Makai Zádor 1877
 Makai Zádor 1920
 Makay Zoltán 1934
 Malomsoky Ferenc 1921
 Maresa Imre 1927
 Margócsi Gusztáv 1880
 Markó János 1920
 Marton Géza 1939
 Matron István 1880
 Marton József 1934
 Marton László 1880
 Marton Sándor 1863
 Matterny István 1932
 Mauer János 1870
 Mádi Lajos 1903
 Mágócsi József 1876
 Mányoki Lajos 1926
 Márta István 1873
 Mártha János 1874
 *Márton Sándor 1862
 Máté Elek 1860
 Máté Elek 1922
 Máthé Gyula 1878
 Máthé Gyula 1901
 Máté Imre 1932
 Máté István 1876

- Máté János 1891
 Máté József 1870
 Máthé József 1884
 *Máthé Lajos 1862
 Máthé Lajos 1909
 Máté László 1870
 Máté Viktor László 1923
 Megyeresi Andor 1900
 Melegh János 1879
 Mendege Bálint 1879
 Mészáros Dénes 1895
 Mészáros Gábor 1891
 Mészáros Gyula 1908
 Mészáros Imre 1936
 *Mészáros István 1859
 Mészáros István 1938
 Mészáros Károly 1911
 Mészáros József 1890
 Mészáros Lajos 1860
 Mészáros Mihály 1932
 Mészáros Miklós 1877
 Mészáros Miklós 1907
 Mihó László 1877
 Miklóssy Ernő 1918
 Mikó Imre 1926
 Miksa Lajos 1935
 Mogyorós János 1910
 Mogyorósy Károly 1893
 Mogyorósy Sándor 1903
 Mohai István 1934
 Mohai Müller János 1925
 Moharos József 1935
 Mohácsy Ambrus 1908
 Mohácsi Ferenc 1905
 Mohácsi Ferenc 1938
 Mohácsy Gyula 1928
 Mohácsy Lajos 1932
 Mohácsi Mihály 1876
 Mohácsi Pál 1890
 Mohácsi Zsigmond 1896
 Mokos Károly 1870
 Molnár Ambrus 1903
 Molnár András 1916
 Molnár Balázs 1860
 Molnár Béla 1881
 Molnár Dezső 1913
 Molnár Ferenc 1888
 Molnár Gábor 1936
 Molnár Géza 1903
 Molnár Gyula 1916
 Molnár Gyula 1933
 Gy. Molnár Imre 1906
 Molnár István 1885
 Molnár István 1898
 Molnár István 1902
 Molnár István 1922
 Molnár István 1939
 Molnár János 1931
 Molnár Jenő 1922
 Kalotaszegi Molnár Jenő 1899
 Molnár József 1930
 Molnár Károly 1895
 Molnár Károly 1916
 Molnár László Gábor 1937
 Molnár Pál 1872
 Molnár Pál 1870
 Molnár Pál 1901
 Molnár Sándor 1892
 Molnár Sándor 1916
 Molnár Sándor 1920
 Molnár Vilmos 1923
 Molnár Zoltán 1895
 Monori Sándor 1922
 Móricz Dezső 1939
 Morvay Géza 1905
 Morvay Ignác Károly 1933
 Morvay Károly 1870
 Mózes Dániel 1930
 Nadich Miklós 1904
 Nagy Árpád 1936
 T. Nagy Béla 1938
 Nagy Dezső 1909
 Nagy Elek 1901
 Nagy Ferenc 1876
 E. Nagy Ferenc 1921
 Nagy Ferenc 1936
 Nagy György 1879
 ifj. Nagy György 1910
 Nagy Gyula 1907
 Nagy Gyula István 1912
 Nagy István 1862
 Nagy István 1903
 Nagy István 1908
 Vári Nagy János 1903
 Nagy János 1933
 *Nagy József 1856
 Nagy József 1860
 Nagy József 1881
 Nagy József 1902
 Nagy József 1929
 Nagy József 1936
 Nagy Kálmán 1899
 Nagy Kálmán 1932
 Nagy Károly 1869
 Nagy Károly 1887

- Nagy Károly 1937
 Nagy Lajos 1865
 Nagy Lajos 1902
 Vámosi Nagy Lajos 1896
 Nagy Lajos Benő 1936
 Nagy Lajos 1936
 Nagy Lajos Zoltán 1934
 Nagy László 1879
 Nagy László 1885
 Nagy László 1592
 Gesztelyi Nagy László 1895
 Nagy László 1898
 Ócsai Nagy László 1904
 K. Nagy László 1920
 Nagy László 1938
 Nagy Mihály 1930
 Nagy Miklós 1889
 Nagy Pál 1879
 Nagy Pál 1913
 Nagy Sándor 1901
 Nagy Sándor Gábor 1911
 Nagy Sándor 1933
 Nagy Sándor 1935
 Nagy Tamás 1860
 K. Nagy Zoltán 1939
 Nagy Zsigmond 1922
 Nagygyőr Sándor 1930
 Naszály Sándor 1931
 Nády Sándor 1870
 Nádudvari Jenő 1937
 Nemesik Ambrus 1936
 Nemesik Béla 1909
 Nemesik Dániel 1868
 Nemesik Endre 1900
 Nemesik Imre 1871
 Nemesik Ödön 1933
 Nemesik Zsigmond 1906
 Nemes Károly 1890
 Nemesvári Ernő 1936
 Német Albert 1938
 Németh Ambrus 1885
 Német Ambrus 1938
 Német Dénes László Kálmán 1936
 *Német Gusztáv 1907
 Német Imre 1937
 *Németh Lajos 1869
 Németh László 1908
 Németh Mihály 1879
 Német Sándor 1882
 Németh Sándor 1882
 *Németh Zsigmond 1866
 Németh Zsigmond 1875
 Neuherz Ede 1923
 Neupor Iván 1926
 Novák Imre 1909
 Nötting Géza 1906
 Nyári Károly 1880
 *Nyári Péter 1859
 Nyerges Béla 1938
 Nyerges Dániel 1894
 Nyerges Gyula 1900
 Nyerges István 1909
 *Nyikos Dániel 1858
 Nyikos Ferenc 1881
 Nyikos Imre 1933
 *Nyikos János 1867
 Nyikos Lajos 1870
 Nyikos László 1867
 Nyikos László 1904
 Nyilasi András 1936
 Nyíri András 1922
 Ócsai János 1909
 Olasz Imre 1875
 Olasz Károly 1903
 Olasz Lajos 1870
 Oláh József 1874
 Oláh József 1896
 Oláh Lajos 1877
 Oláh Sándor 1875
 Oláh Sándor 1921
 Ónody Zsigmond 1883
 Ordasi György 1933
 Orosz Gyula 1934
 Orosz István 1909
 Ország Balázs 1895
 Osgyáni József 1927
 Osvald (Ozsváth) Dániel 1876
 Otterbein Henrik 1920
 Ózdi Imre 1931
 Ozsvát Péter 1884
 Ölvedi István 1920
 vitéz Palotai (Pfaff) Dániel 1904
 Paál Gyula 1881
 Paál Gyula 1904
 Paál Zoltán 1908
 Paczolay Gyula 1934
 Paksy János 1880
 Paksy József 1876
 Paksi József 1897
 Paksy Sándor 1932
 Palágyi Gábor 1859
 *Pammer János 1857
 Pantó János 1879
 Papp K. Emil 1910

Papp Endre 1921
 Pap Ferenc 1876
 Papp Gedeon 1882
 *Pap Gerzson 1873
 *Pap Gyula 1859
 *Papp Gyula 1860
 Papp Imre 1884
 Papp János 1876
 Pap József 1873
 Pap Károly 1881
 Papp Lajos 1877
 Papp Lajos 1909
 Pap László 1860
 Papp László 1936
 Papp Zoltán 1903
 Papp Zsigmond 1874
 Patay Gábor 1891
 Patay János 1921
 Patai Pál 1881
 Patay D. Zsigmond 1932
 Pataki Ferenc 1930
 Patus Béla Ervin 1937
 Paulay Andor 1923
 Paulini Károly 1876
 Páhán István 1912
 Pálfi László 1933
 Pánczél Gyula 1920
 Pápai János 1880
 Pártai Gyula 1939
 Pásztor József 1871
 Pásztor Lajos 1935
 *Pázmán Dénes 1873
 Pázmány Gyula 1895
 Pelyvásy Mihály 1897
 Perjéssy György 1878
 Pesti Béla 1891
 Pesti Gyula 1909
 Pesti János 1883
 Pesti Pál 1876
 Peteh Lukács 1905
 Peti József 1937
 Pethő József 1878
 Pethő Lajos 1923
 Pécsi Benő 1920
 Péczeli Ferenc 1870
 Péczeli Ferenc 1893
 Péczeli György 1874
 Péli Béla 1923
 Pércsy Lajos 1883
 Pfaff György 1920
 Perényi (Pfeffer) József 1880
 Pilsák János 1897
 Pintér Dénes 1907

Pintér József 1932
 Pirka János 1870
 Podhorszky Pál 1923
 Pojányi János 1935
 Pólya József 1890
 Poór Géza 1891
 Poór György 1873
 Pordány Horváth Ferenc 1927
 Pordány Horváth László 1935
 Porth Henrik 1899
 Posta Lajos 1881
 Póth József 1911
 Póth Sámuel 1911
 Pösztör Károly 1877
 Précényi Sándor 1889
 Prikkel János 1909
 Prikkel Lajos 1923
 Puskás Ferenc 1895
 Pusztavári Károly 1939

Rab Ambrus 1888
 Rab Dénes 1938
 Raab József 1874
 Raffay Lajos 1905
 Rasovszky Gyula 1908
 Rác Ferenc 1935
 Rác Gábor 1873
 Rác Gyula 1895
 Rác János 1938
 *Rákosi József 1901
 Rápolthy Viktor 1936
 Rásky Imre 1904
 Ráskay Mihály 1877
 Reidl János 1939
 Rekettye Pál 1875
 Réthy Gyula 1934
 Réthy Lajos 1885
 Rokosz József 1926
 Romhányi Gyula 1935
 Romocsa Tibor József 1913
 Rovács János 1885
 Rozgonyi Endre 1884
 Rózsa Gyula 1923

Salamon Gyula 1880
 K. Salamon István 1887
 Salamon Károly 1875
 Sarkadi László 1874
 Sassy László 1901
 Sághy Pál 1891
 Sághy Péter 1885
 Sághy Péter 1908
 Sándor Dezső 1897

- Saár János 1870
 Sára Gyula 1908
 *Sárközy Ferenc 1893
 Sárközi Lajos 1906
 Sárközy Sándor 1920
 Sáros Mihály 1933
 Sárosi József 1935
 Schank Henrik 1891
 Schick Gáspár 1903
 Schladt Henrik 1862
 Schladt Imre 1885
 Schlesinger János 1896
 Schmidt Frigyes 1916
 Schmoll Miklós 1913
 Schwartz Zoltán 1935
 Id. Sebestyén Bálint 1871
 Sebestyén Bálint 1898
 Sebestyén Imre 1874
 Sebestyén László 1939
 *Sebestyén Vince 1890
 Sebők Soma 1865
 Sedivi Pál 1895
 Semetka László 1873
 Siha Imre 1912
 Sima Ferenc 1874
 Sima László 1876
 Simon Balázs 1903
 Simon Dénes 1900
 Simon Ferenc 1876
 Simon Ferenc 1908
 Simon István 1930
 Sipos Ambrus 1885
 Sipos István 1877
 Sófalvy Ferenc 1907
 Somodi József 1912
 Somogyi Gábor 1903
 Somogyi Gyula 1890
 *Somogyi István 1867
 Somogyi István 1880
 *Somogyi Kálmán 1884
 Somogyi Lajos 1894
 Somogyi Lajos 1939
 Somogyi László 1880
 Somogyi László 1883
 Somogyi László 1926
 Somogyi Mihály 1934
 Somogyi Pál 1882
 Somorjai László 1891
 Soós Andor 1906
 Soós Gusztáv Ernő 1916
 Soós József 1870
 Soós Kálmán 1904
 Soós Lajos 1877
- Sorg Fülöp 1891
 Soukoup József 1912
 Sörös Jenő 1866
 Spániel Árpád 1894
 Steiner József 1877
 Suba Endre 1924
 Suba Ferenc 1922
 *Sulacsik Lajos 1862
 Sydó Sándor 1912
- Szabácsi István 1895
 Szabó Albert 1878
 Szabó Ambrus 1880
 F. Szabó Ambrus 1892
 Szabó Antal 1881
 Szabó Antal 1894
 Szabó Balázs 1870
 Szabó Balázs 1875
 Szabó Balázs 1880
 F. Szabó Balázs 1894
 Szabó Balázs 1922
 D. Szabó Dániel 1921
 Szabó Ferenc 1878
 Szabó Gergely 1912
 Szabó Géza 1888
 Szabó György 1936
 Szabó Gyula 1859
 Szabó Gyula 1913
 Szabó Gyula 1923
 Szabó Gyula 1925
 B. Szabó Imre 1893
 *Szabó István 1862
 Szabó István 1881
 Szabó István 1904
 Szabó István 1911
 *Szabó János 1861
 *Szabó János 1863
 Szabó János 1883
 *Szabó János 1916
 P. Szabó János 1938
 Szabó József 1885
 F. Szabó József 1888
 Szabó József 1903
 Szabó József 1912
 *Szabó Kálmán 1891
 Szabó Kálmán 1894
 Szabó Károly 1875
 Szabó Károly 1912
 Szabó Károly 1939
 *Szabó Lajos 1863
 Szabó Lajos 1893
 Szabó Lajos 1903
 Szabó Lajos 1908

- Szabó László 1862
 Gy. Szabó László 1898
 Szabó G. László 1921
 Szabó Márton 1892
 Szabó Mihály 1859
 Szabó Mihály 1935
 Szabó Miklós 1933
 Szabó Péter 1924
 Szabó Sándor 1932
 Szabó Sándor 1887
 Szabó Sándor 1894
 Szabó Sándor 1903
 Szabó Sándor 1938
 *Szalay Ambrus 1867
 *Szalay Imre 1874
 Szalay István 1912
 Szalay László 1865
 Szalay Sándor 1908
 Szalay Zsigmond 1877
 Szalóky József 1880
 Szalóky Lajos 1912
 Szaniszló Sámuel 1871
 Szanyó László 1934
 Szappanos Benedek 1929
 Szappanos Béla 1894
 Szappanos Jenő 1908
 Szarka Ambrus 1862
 *Szarka Zsigmond 1868
 Szathmári László 1913
 *Szántó Dániel 1866
 Száraz Dénes 1931
 Száraz Ferenc 1888
 Száraz Sándor 1894
 P. Szász Lajos 1930
 Szebeni Pál 1925
 Szegedi István 1864
 Szegedi Jenő 1895
 Szegedy László 1884
 Szegedy Sándor 1901
 Szekeres János 1938
 Szemerei Ferenc 1900
 Szentpétery József 1890
 Szentpétery László 1931
 Szentpétery Pál 1897
 Szentpétery Sándor 1902
 Szécsény Ferenc 1903
 Szécsény Ferenc 1903
 Szécsény Ferenc 1931
 Szécsény Lajos 1876
 Székely József 1906
 Székely József 1911
 Székely Kálmán 1909
 Székely László 1905
 Székely László 1939
 Széky Géza 1911
 Széll Sámuel 1873
 Szépe László 1889
 *Szépe Pál 1868
 Szigethi Ferenc 1883
 Szigethy Károly 1882
 Sziij Ferenc 1923
 Sziij László 1932
 Szikora Ádám 1906
 Szikszay Károly 1892
 *Szikszay Károly 1856
 Szilágyi Ferenc 1937
 Szilágyi József 1876
 Szilágyi Károly 1895
 Szilágyi Lajos 1931
 Szilágyi Pál 1903
 Szilágyi Pál 1939
 Szinok Balázs 1878
 Szirbik Albert 1898
 Szívós István 1901
 Szívós Jázon 1908
 *Szkrovankovics Imre 1863
 Szobonya Lajos 1888
 Szombati Károly Mihály 1935
 Szombathy Mihály 1911
 *Szomjú István 1882
 Szőke Antal 1860
 Szőke Béla 1885
 Szőke Ferenc 1898
 Szőke Sándor 1897
 Szőlősy Endre 1934
 Szőnyi Sándor 1880
 Szrnka György 1934
 Szurmó Ambrus 1877
 *Szücs Antal 1858
 Szücs Antal 1910
 Szücs Ádám 1908
 Szücs Benő 1935
 Szücs Béla 1909
 Szücs Dániel 1875
 Szücs Dénes 1904
 Szücs Ernő Károly 1914
 Nánai Szücs Ferenc 1882
 B. Szücs Ferenc 1915
 Szücs György 1883
 Szücs György 1897
 Szücs Gyula 1901
 Szücs József 1894
 Szücs Kálmán 1906
 Szücs Lajos Zoltán 1933
 Szücs László 1879
 Szücs László 1939

- Szűcs Ödön 1920
 Szűcs Zoltán Dezső 1913
 Szűcs Zsigmond 1878
 Z. Szűcs Zsigmond 1879
 Szüle Árpád 1925
 Szüle László 1895
 Szüle Zoltán 1926
- Taba Miklós 1930
 Takaró László 1883
 Takács Balázs 1912
 Takács Ferenc 1902
 Takács János 1902
 Takács Lajos 1873
 Tamás Géza 1923
 Tamás Lajos 1916
 Tantó Imre 1884
 Tantó István 1920
 Tantó János 1916
 Tantó József 1907
 Tarr Géza 1887
 Tarr Károly 1870
 Tar József 1867
 Tatay Ambrus 1880
 Tálas Antal 1936
 Tegzes József 1880
 Tegzes Zsigmond 1907
 Tekes Ambrus 1890
 Teremi Gábor 1908
 Terényi Ferenc 1933
 Tergenyei Ferenc 1876
 Técsy Zsigmond 1883
 Téglás Lajos 1931
 Téthy Mihály 1908
 Tima Kálmán 1878
 Tokay István 1934
 Tokody Ferenc 1881
 Tóth Aladár 1931
 Tóth Ambrus 1880
 D. Tóth Ambrus 1902
 B. Tóth Antal 1899
 Tóth Antal 1930
 Tóth Dénes 1901
 Tóth Ferenc 1860
 Tóth Ferenc 1861
 Tóth Ferenc 1879
 Tóth Ferenc 1895
 D. Tóth Ferenc 1900
 B. Tóth Ferenc 1932
 Tóth György 1899
 Tóth György 1918
 Tóth Imre 1885
 *Tóth István 1863
- Tóth István 1879
 Tóth István 1907
 Tóth István 1910
 Tóth István Béla 1928
 Tóth István 1932
 Tóth János 1877
 Tóth József Sándor 1935
 B. Tóth József 1914
 Lukács Tóth József 1887
 Tóth Kálmán 1890
 Tóth Kálmán 1901
 L. Tóth Kálmán 1920
 Tóth Károly 1858
 Tóth Lajos 1858
 Tóth Lajos 1880
 Tóth Lajos 1894
 Lukács Tóth Lajos 1896
 Tóth Lajos 1902
 Tóth Lajos 1934
 Tóth László 1876
 Tóth László 1895
 Tóth László 1909
 Tóth László 1927
 Tóth László 1932
 Tóth Miklós 1906
 Tóth Pál 1875
 *Tóth Sándor 1860
 Tóth Sándor 1883
 Tóth Sándor 1911
 Tóth Sándor 1934
 vitéz Tóth Zsigmond 1913
 Tömösközy József 1865
 Tömösközy József 1920
 Tömösközy László 1878
 Tömösközy Sándor 1893
 Tönkö László 1908
 Török Gyula 1875
 Török István 1933
 Török József 1883
 Törzsök Gábor 1916
 Tövis Ferenc 1939
 Tresz Sándor 1932
 Tuba János 1938
 Turay Kálmán 1930
 Tury Géza 1935
 *Tyukodi Gedeon 1856
- *Ugró Kálmán 1880
 Ugró Zoltán 1897
 Úrögdi József 1880
 Úrögi (Úrögdi) Sándor 1877
- Vajda Ferenc 1923

- Vajda János 1911
 Valkó Ambrus 1894
 Valkó János 1889
 Vantulek-Dallos Dezső Pál 1921
 Varazsdi Sándor 1856
 Varga Albert 1901
 Varga Béla 1884
 K. Varga Dénes 1912
 K. Varga Dénes 1939
 Varga Elek 1878
 Varga Ferenc 1905
 Varga Ferenc 1906
 Varga Ferenc 1931
 Varga Gyula 1888
 B. Varga Imre 1890
 K. Varga Imre 1904
 Varga István 1848
 Varga István 1909
 Varga István 1937
 Varga János 1886
 Varga János 1933
 Varga József 1878
 Varga Lajos 1875
 K. Varga Lajos 1876
 Varga Lajos 1886
 Varga Lajos 1908
 Varga Lajos 1931
 Varga László 1894
 Varga László 1902
 Varga László Károly 1933
 Varga László 1932
 *Varga Sándor 1867
 Varga Sándor 1938
 Varga Sándor 1939
 Varga Zoltán 1925
 *Varjas Pál 1869
 *Varju István 1858
 Varsányi Imre 1898
 Vasváry Béla 1884
 Vasvári Kálmán Lajos 1921
 Vasváry Sándor 1918
 Vaszari Béla 1933
 Váczy Dezső Géza 1928
 Váczy Károly 1884
 Váczy Károly 1896
 Váczy Károly 1928
 Vágó Balázs 1929
 Ványi József 1908
 Várady Béla 1874
 Váradi Gyula 1870
 Várady János 1885
 Várady Sándor 1925
 Váry Elemér 1918
 Vári Lajos 1870
 Váry Mihály 1870
 Várkonyi József 1929
 Vásárhelyi István 1884
 Vásárhelyi József 1860
 Veres Gyula 1883
 Veres Jenő 1920
 Veres Lajos 1876
 Veress Lajos 1895
 Veres László 1939
 Veres Vilmos 1885
 Veszeli László Arzén 1933
 Veszprémi István 1933
 Végh János 1929
 Végh László 1912
 Végh László 1937
 Végh Mihály 1892
 *Vida Antal 1863
 Vidonyi Dániel 1932
 Vincze István 1921
 Vinczen Tivadar 1932
 Virág Jenő 1930
 Virágh László 1866
 Visontay János 1875
 Visontay János 1905
 Visontay László 1933
 Vitányi József 1930
 Vízny János 1908
 Vladár Ferenc 1885
 Vörös József 1908
 Vörös Lajos 1888
 Vörös László Dániel 1935
 Vörös Zoltán 1919
 Vörösmartli István 1877
 Weil Simon 1902
 Weil Vilmos 1901
 Zajos Ferenc 1931
 Zakál Lajos 1937
 Zántrák János 1895
 Zádori István 1930
 Zelovics János 1881
 Zih Illés 1859
 Zilahy Ferenc 1908
 Zilahy János Imre 1922
 Zimák Pál 1906
 Zoltán Gábor 1936
 Zombory Dániel 1887
 Zudok Elek Dénes 1918
 Zsengellér Gyula 1887
 Zsigmond Kálmán 1895
 *Zsilli Dániel 1863
 Zsilli Dániel 1905

Zsilli Jenő 1911
 Zsilli Jenő Dániel 1936
 Zsilli Károly 1878
 Zsilka Lajos 1872

Zsinka János 1936
 Zsoldos Antal 1887
 Zsugovics Imre 1937

B) Magánvizsgálat után engedéllyel tettek képesítő-vizsgálatot

a) *Férfiak:*

Aracs János 1878
 Arany Bálint 1877
 Arató Lajos 1887
 Ábrányi Lajos 1877
 Balla Ádám 1868
 Balog Gyurián Pál 1876
 Baranyai Albert 1879
 Baros József 1876
 Bauer Náthán 1869
 Baumhorn Ede 1872
 Bárdosy Győző 1878
 Becher P. Vilmos 1869
 Bihari Albert 1881
 Bíró Ferenc 1875
 Bleyer Jakab 1879
 Bocsor Géza 1909
 Bocsor József 1870
 Boda Ferenc 1905
 Boldizsár Lajos 1906
 Boros Ferenc 1901
 Borza Lajos 1874
 Brunner Mátyás 1870
 Brüll Márton 1877
 Buchwald Bernát 1867
 Csapó Péter 1881
 Csecskedí Károly 1890
 Cseke Dezső 1907
 Csete György 1877
 Csicsó Zsigmond 1885
 Csiszár Sámuel 1877
 Csuthy Lajos 1875
 Czanik Zsigmond 1885
 Czike Ferenc 1875
 Czuczor Mihály 1870
 Czuczor Mihály 1877
 Dávid Lajos 1874
 Deák Károly 1906
 Deáky Gyula 1874
 Dékány András 1901
 Dicső Zoltán 1909
 Engel Simon 1875
 Engel Vilmos 1879

Erdősi József 1890
 Faragó Ferenc 1877
 Farkas Antal 1878
 Fekete Dániel 1878
 Fischmann Adolf 1869
 Fleischer Mór 1877
 Földesy György 1891
 Fördös Zoltán 1909
 Friedmann Adolf 1875
 Friedmann Alajos 1871
 Frühzeitig Ignác 1867
 Fülöp Antal 1882
 Fülöp Ferenc 1885
 Gábel Gyula 1882
 Gábel Jakab 1877
 Glöckner Keresztély 1906
 Grósz Lipót 1882
 Gulyás Bálint 1882
 Gutsohn Adolf 1901
 Győri Miklós 1875
 Gvörösy István 1885
 Haas József 1872
 Hajós Lajos 1890
 Haláti Soma 1882
 Halmy István 1870
 Hauser Lipót 1868
 Háda József 1894
 Heinrich Ferenc 1872
 Hoffer Aladár 1870
 Imre Sámuel 1881
 Jablonovszky Alajos 1877
 Jeges Károly 1909
 Joó Henrik 1870
 Kacsóh Lajos 1905
 Kardos Győző 1878
 Karsay János 1893
 Kaszap István 1900
 Kádár Mihály 1879
 Kállay Ferenc 1871
 Károsi István 1874
 Kási Gyula 1880
 Kecskeméti László 1878
 Kiss János 1882
 Kiss Kálmán 1906

- Klein Lipót 1822
 Klingenberg Jakab 1869
 Koczóh Lajos 1877
 Kóhn Mór 1871
 Kóhn Péter 1869
 Komjáti Antal 1895
 Komjáthy György 1870
 Konta János 1876
 Kopa Elek 1920
 Kótai Imre 1878
 Kovács Ferenc 1894
 Kozma Pál 1882
 Körösi János 1880
 Kramer Herman 1875
 Krátky Sámuel 1870
 Kreisler Gyula 1880
 Kulifay Elek 1906
 Kun Lajos 1874
 Kutass Imre 1883
 Lázár Gergely 1881
 Lázár Sándor 1881
 Leel-Össy Albert 1880
 Lehóczky József 1884
 Lilienfeld Ignác 1872
 Lódy Zsigmond 1906
 Löwy Izrael 1879
 Makay Márton 1876
 Markó Sándor 1875
 Matuska Ede 1882
 Máchik Gyula 1871
 Menich Gyula 1881
 Mészáros Ferenc 1880
 Miskolczy János 1881
 Molnár Béla 1878
 Molnár Béla 1901
 Mühlhoffer Mór 1878
 Müller Menyhért 1906
 Nagy Gergely 1879
 Nagy József 1875
 Német Gerő 1874°
 Németh Soma 1874
 Neuberger Lipót 1867
 Nyerges Ferenc 1875
 Nyujtó Pál 1870
 Oravec Imre 1881
 Oroszi János 1877
 Öllös Áron 1926
 Pap Antal 1879
 Patay Lajos 1885
 Patyi László 1871
 Paál József 1882
 Pánay Gábor 1910
 Pátkai Károly 1874
 Pesti Lajos 1880
 Péczeli Mihály 1874
 Pongrácz Boldizsár 1877
 Popper Gusztáv 1883
 Póth Sámuel 1883
 Pozsgay Károly 1877
 Raffay Mihály 1878
 Rác Lajos 1874
 Révész Lajos 1880
 Rohonczy János 1876
 Róth György 1879
 Rothauser Mór 1872
 Russ János 1875
 Schäfer Elias 1867
 Schäfer Lipót 1867
 Schlesinger Mór 1868
 Schneider Dániel 1870
 Schwartz Soma 1874
 Sebestyén Sándor 1878
 Singer Márk 1867
 Sinos Jenő 1902
 Somogyi Zoltán 1908
 Soós György 1882
 Soós Károly 1878
 Spannagel Károly 1883
 Spitzer Ignác 1877
 Sproncz Ignác 1877
 Stein Endre 1904
 Stock Henrik 1870
 Süttő Antal 1880
 Szabó Elemér 1895
 Szabó Jenő 1909
 Szabó Károly 1905
 Szakoleczay Nándor 1880
 Szalkay István 1892
 Szállásy Gábor 1881
 Szathmáry Ferenc 1874
 Szendrey Gyula 1912
 Szigethy József 1905
 Szigethy Zsigmond 1908
 Szijj Sándor 1883
 Szilády István 1874
 Szöllösv Mihály 1870
 Szücs István 1881
 Szücs János 1881
 Szücs József 1873
 Tausz Hermann 1878
 Telegdi Károly 1887
 Thomayer Géza 1903
 Tóth András 1878
 Tóth Kálmán 1908
 Tóth Lajos 1888
 Tóth Lajos 1908

Tóth László 1904
 Trattner Lipót 1879
 Tury Sándor 1903
 Ungvári Gábor 1879
 Vargha János 1904
 Varga Károly 1879
 Varga Miklós 1881
 Váradi Antal 1878
 Váróczy János 1935
 Vida Ferenc 1884
 Virágh László 1877
 Vladár Pál Géza 1923
 Weisz P. József 1881
 Weis Miksa 1872
 Wirtschafter Bernát 1867
 Zágonyi György 1874
 Zöld Zoltán 1883

b) Nők:

Nemeskey Józsefné
 Ambrus Juliánna 1881
 Appel Amália 1902
 Szegedy Jenőné Asztalos Ilona 1899
 Torday Lajosné Ádám Gizella 1902
 báró Barkóczy-Dömök Antónia 1869
 Barcsay Jolán 1882
 Gál Lajosné Bazsó Ilona 1905
 Benedek Blanka 1900
 Böszörményi Róza 1900
 Csapó Juliánna 1879
 Csánki Teréz 1902
 Csontos Mária 1904
 Czenner Ida 1871
 Czenner Jolán 1871
 Dávid Mária 1902
 Debreczeni Mária 1904
 Dömötör Krisztina 1874
 Erdélyi Róza 1884
 Balogh Józsefné Faragó Rozália
 1899
 Faragó Teréz 1902
 Farkas Krisztina 1904
 Fehér Berta 1895
 Fincziczky Ilona 1902
 Fórizs Berta 1881
 Szarka Istvánné Füle Róza 1900
 Gózon Olga 1902
 báró Hagen Frida 1880
 báró Hagen Irma 1880
 Vass Sámuelné báró Hagen Róza
 1885

Harnótz Eszter 1902
 Hörömpő Borbála 1885
 Paxiné Hörömpő Jolán 1885
 Igó Mária 1901
 dr. Halász Gyuláné Joó Emma 1903
 Joó Etelka 1905
 Kasza Eleonóra 1902
 Kalona Mária 1904
 Fr. Kiss Teréz 1902
 Kósik Ilona 1901
 Cserei Kovács Ilona 1903
 Kreich Etel 1880
 Abhay Györgyné Kúthy Jolán 1901
 Rácz Gyuláné Landerer Ilona 1899
 Lázár Irma Mária 1901
 Liftner Berta 1885
 Liftner Jolán 1885
 Maller Irén 1897
 Máthé Eszter 1906
 Mészáros Ilona 1903
 Molnár Gizella 1890
 Molnár Margit 1902
 Molnár Mária 1899
 Molnár Zsuzsanna 1901
 Nagy Etelka 1907
 Nyújtó Erzsébet 1899
 Oláh Berta 1872
 Ottinger Berta 1897
 Papp Etelka 1906
 Papp Erzsébet 1902
 Pap Julianna 1904
 Parragh Laura 1875
 Pauli Teréz 1872
 Philipp Ilona 1904
 Varga Sándorné Raffay Ilona 1899
 Horváth Zoltánné Rácz Mária 1899
 Rásky Gizella 1903
 Muraközy Sárközy Lenke 1905
 Serédi Ilona 1882
 Skorna Lipótka 1901
 Somogyi Julianna 1888
 Szabó Erzsébet 1905
 Szabó Mária 1905
 Régiuszné Szabó Mária 1921
 Szakács-Hübel Teréz 1874
 Szendy Jolán 1901
 Sziebelt Sarolta 1903
 Sziklay Anna 1882
 Szokolay Róza 1897
 Szűcs Amália 1906
 Takácsné Szűcs Mária 1903
 Tatay Karolina 1865
 Till Teréz 1905

Tomasek Ilona 1870	Száraz Sándorné Udvardy Mária 1900
Tomasek Tekla 1870	Ungvári Irma Klára 1921
Tóth Eszter 1902	Czobelné Valkó Ilona 1875
Tóth Ilona 1902	Ványi Teréz 1900
Tóth Julianna 1900	Vincze Mária 1907
Dr. Balogh Sándorné Török Mária 1897	Vladár Erzsébet 1902
Bardócz Tivadarné Tresz Judit 1906	Weisz Kornélia 1877

Az itt elősoroltak nem mindnyájan intézetünkben tettek képesítő vizsgálatot. Számuk 2133. Ez a szám nem egyezik a tanulási eredmény cím alatt kimutatott 2020 tanítóoklevél számával. Ennek oka az, hogy olyanok is fel vannak véve, akik másutt, vagy sehol sem tettek képesítő vizsgálatot, de tanítók lettek s intézetünkben fejezték be tanulmányaikat. Ezeknek száma: 113.

**C) Tanítóképesítő vizsgát tett theológusok, segédlelkészek,
tanítókáplánok és lelkészek**

a) Theológusok:

Arany Gusztáv 1893	Haypál Benő 1890
Ádám Imre 1892	Horváth Ferenc 1889
Baky Ferenc 1894	Horváth Imre 1891
Baky Gyula 1893	Horváth József 1895
Barsy László 1891	Kádár Lajos 1892
Bácsy Gyula 1895	Kájel István 1900
Bárdy Pál 1892	Kájel Endre 1901
Bélteky Lajos 1895	Károsi Gyula 1893
Bieberauer Richárd 1894	Kemeneszký Gyula 1901
Bitay Mihály 1892	Keresztes Gyula 1901
Boesor Lajos 1896	Kiss Lajos 1891
Bosznay Sándor 1893	Kiss Mózes 1892
Bus József 1893	Klippel Lajos 1895
Búzás Lajos 1891	Koncz Antal 1892
Csertán Márton 1889	Kósa Ferenc 1901
Csűrös István 1894	Kovács Béla 1901
Danóczy Antal 1897	Kovács Kálmán 1895
Dőczy József 1892	Kovács Lajos 1890
Dömötör Dániel 1890	Kontra Aladár 1899
Eötvös Ferenc 1897	Koréh Endre 1898
Farkas Kálmán 1892	Körtvélyesi Zoltán 1897
Fábián Zoltán 1892	Kuliffay István 1897
Forgács Gyula 1900	Kuliffay László 1899
Garzó György 1893	Kurdi Béla 1891
Gaál Lajos 1890	Kustár Dániel 1898
Gaál Antal 1898	Kutassy Dezső 1898
Gergely Antal 1893	Kúthy Géza 1895
Glöckner Károly 1896	Lénárd Ede 1895
Hamar György 1895	Lukács Imre 1891
Hamar István 1889	Makay Lajos 1899
	Makay Sándor 1901
	Maklár Károly 1896

Marosi János 1899
 Marton Lajos 1891
 Marton Sándor 1890
 Matis Márton 1900
 Megyeresy Béla 1901
 Mészáros János 1900
 Miklós Géza 1889
 Mocsy Mihály 1899
 Molnár Gergely 1890
 Molnár János 1897
 Molnár Sándor 1894
 Murányi János 1897
 Muzsnay Károly 1901
 Müller Lajos 1893
 Nagy Lajos 1891
 Nagy Vince 1901
 Narancsik Lajos 1891
 Nyíri Pál 1900
 Osváth Elemér 1892
 Pataky Dezső 1893
 Patay Gyula 1889
 Patay Miklós 1899
 Patonay Dezső 1890
 Pálffy Károly 1899
 Sáfár Béla 1899
 Sebestyén Imre 1890
 Sebestyén Pál 1889
 Sörös Béla 1898
 Szabó Lajos 1891
 Szalay Antal 1893
 Szűdeczky Béla 1892
 Szánthó Géza 1896
 Szász Béla 1894
 Szeles József 1894
 Székely József 1895
 Szűcs Kálmán 1893
 Takaró Imre 1897
 Tokay István 1890
 Varjas József 1901
 Vass Árpád 1895
 Vass Kálmán 1900
 Vásárhelyi József 1892
 Vitéz Kálmán ilyefalvi 1890

b) *Segédlelkészek, tanítókáplánok,
lelkészek:*

Bagdány János 1890
 Bajkay Károly 1899
 Baranyai Károly 1898
 Berényi István 1936
 Békly József 1896

Bódy Zsigmond 1884
 Csáky István 1899
 Csuthy László 1895
 Czuczor János 1900
 Dömötör Lajos 1896
 Duzs Dezső 1900
 Erdős Lajos 1900
 Fábrián János 1900
 Gaál Lajos 1916
 Gyökössy Dániel 1925
 György Ferenc 1890
 Halász István 1899
 Horváth Antal 1936
 Keresztosi Sámuel 1900
 Kovács Ferenc 1884
 Kozma László 1900
 Kővári László 1894
 Kővári László 1915
 Lutár Emil 1936
 vitéz Morvai Lutár Sándor 1936
 Nagy László 1936
 Papp Gusztáv 1890
 Rigó József 1911
 Sedivi László 1893
 Szabó Gyula 1893
 Szabó Gyula 1936
 Szappanos Károly 1890
 Szekér Sándor 1891
 Tóth Sándor 1883
 Varga Sándor 1901
 Váczy Dezső 1894
 Vikár Árpád 1900
 Vitányi Bertalan 1895
 Vöröss Zsigmond 1898
 Zeke Gyula 1936

c) *Lelkésztanító-képző tanfolyamot
végeztek és képesítették:*

Arany László 1936
 Balogh Sándor 1937
 Barkó Antal 1937
 Becske Lajos 1935
 Boesor Lajos 1935
 Boldizsár Endre 1938
 Boross Ferenc 1937
 Boross László 1936
 Borsay László 1938
 Böleskey Géza 1937
 Demjén István Sándor 1939
 Dusicza Ferenc 1939
 Enghy Sándor 1935

Eötvös Ferenc 1935	Nádor József 1935
Falussy Dezső 1938	Orosz László 1937
Farkas József 1937	Pátkay János 1935
Fazekas László 1936	Pétery Ferenc 1938
Fejes Ádám 1937	Rácz Béla 1937
Fekete Sándor 1938	Rácz Lajos Mihály 1939
Finta István 1939	Rákossy Jenő 1936
Göbölös László 1937	Seregélyesi János 1939
Gyökössy Endre 1938	Sipos Károly 1937
György Antal 1939	Síma Sándor 1938
Hegyaljai György 1938	Simon Géza 1939
Hettesheimer Péter 1938	Sohajda Mihály 1939
Högye Mihály 1935	K. Szabó Benedek 1935
Hörömpő Gergely 1935	Eöry Szabó Dezső 1938
Jakus Gábor 1936	Szabó Gyula 1936
Karsay Dezső 1935	Szabó József 1938
Kecskeméthy László 1936	Szabó Kálmán 1935
Kiss Boáz 1939	Szabó Lajos 1936
Kiss Károly 1937	Szalay István 1936
vitész Kiss János 1939	Szamosközy István 1938
Konkoly Iván 1938	Szántay Ede 1937
Kovács Pál 1938	Széles Árpád 1937
Kovács Ferenc 1939	Szfvós István 1938
Kövári László 1938	Szigethy Gyula 1938
László János 1936	Szilhádi Sándor 1939
Lipcei Gábor 1939	Szokolai Miklós 1937
Madarász Lajos 1938	Szőke János 1935
Magyar Lajos 1935	Tarr Kálmán 1935
Mogyorós István 1935	Tóth János 1939
Nagy Balázs 1937	Urbán László 1938
Nagy Gyula 1938	Varga József 1939
dombrádi Nagy László 1936	Véber Mihály Ernő 1936
Nagy Sándor 1936	Vízaknay Tamás 1938
Nagyaítai Imre 1939	

E) Orgonista-kántori oklevelet nyertek¹

(1923 június 27-től 1939 június 17-ig)	Bartha József Albert 1935
András Béla 1936	Bányai Lajos 1937
Aradi Tivadar 1936	Bereczky Sándor 1929
Arany László Jenő 1936	Bereczky Zsigmond 1932
Ázsót Gyula 1934	Berger József Antal 1933
Bacsó Károly 1938	Bérczes Lajos 1936
Balajthy Miklós 1932	Biczó Gyula 1937
Ballabás Sándor 1933	*Bikás János 1937
	Bíró Gyula 1939
	Bogya István 1931

¹ Külön orgonista-kántori képesítő vizsgálatok tartását rendelte el az egyházkerületi közgyűlés 1923. évi 110. számú javaslata alapján az Egyetememes Konvent 1924. évi 63. számú jegyzőkönyvi határozattal.

* Tanítói oklevelét más intézetben szerezte.

- Bolla Ferenc 1936
 Bónai János 1934
 Borbély Zoltán 1925
 Borda József 1936
 Bottlik Imre 1934
 Bujtár József 1939
 *Burián Albert 1924
 Burján Sándor 1934
 Buzgó János 1929
 Bűji Ferenc 1939
 Bükki Lajos 1939
 Ciefer Rehus Rezső 1932
 Czompó Sándor 1926
 Czövek József 1930
 Csathó Gyula 1925
 *Császár János 1929
 Cseh Ambrus 1939
 Cseh István 1936
 Cselőtei János 1937
 Cselőtei Sándor 1937
 Csereklye Sándor 1938
 Csete Elek 1934
 Csete Gyula 1935
 Cséke Béla 1933
 Csörgő Ferenc 1936
 Csörgöl Lajos 1939
 Dani Sándor 1931
 Darabán Géza 1936
 *Darab Ödön 1928
 Darvas Tibor 1939
 *Dávid Lajos 1934
 Decsi Sándor 1938
 Dezső Sándor 1934
 Diószegi László 1937
 Diószegi Sándor 1936
 Dohos István 1934
 Dobozy Sándor 1931
 Dobó László 1932
 Dóczy Zoltán 1936
 Dónáth Dienes 1928
 Dónáth József 1928
 Dózsa Béla 1927
 Dömötör Gábor Mihály 1933
 Dutkan László 1931
 *Elek László 1934
 Erdévi László Ferenc 1932
 Erdődi József 1932
 Falábú László Ferenc 1933
 Faragó Antal 1936
 Faragó Dénes 1937
 Faragó Gyula 1937
 Faragó József 1932
 Faragó Sándor 1932
 *Farkas Béla 1933
 Farkas Gyula 1931
 Farkas Sándor 1923
 Fejes Gábor 1931
 Fejes József 1932
 vitéz Fekete Kovács Győző 1933
 Fekete László 1933
 Ferenczy Endre 1939
 Ferenczy László 1930
 Fodor Géza 1934
 Fodor István 1938
 Fodor József 1929
 Fodor József 1933
 Földessy Lajos Dezső 1934
 Füzes Gyula 1938
 Galló József 1939
 Garami Péter 1936
 Gábor Ágoston 1926
 Gál Elek 1932
 Gáspár Sándor 1933
 Gecsei Zoltán 1931
 Gerecze Pál 1933
 Gergely Zoltán 1932
 Gócz Imre Elek 1939
 Godó István 1925
 Gregus István 1934
 Gyanó József 1923
 Gyaraky Jenő 1932
 Gyarmati László 1937
 Gyenge Zsigmond 1937
 Gyói Elek 1932
 *Gyöngyösi Károly 1930
 Halmi Imre 1932
 Hamza József 1923
 Harkai Ambrus 1927
 Hatházi Sándor 1923
 Hegedűs Imre 1937
 Hentz Lajos 1933
 Herczeg László 1930
 *Herpai Sándor 1937
 Héjjas Ambrus 1925
 Horváth István 1934
 Horváth József 1935
 Horváth Károly 1937
 *Hörömpöly Árpád 1932
 Huszár Elek 1934
 Huszár Győző 1932
 Illanicz Kálmán 1926
 Imre József 1930
 Iván István 1933
 Jávorkai Imre 1936
 Jávorkai József 1934
 Jenei Jenő 1937

- Jobban János 1938
 Jobbágy Gábor 1930
 Jónás Lajos 1935
 *Jóri János 1926
 Józsa Ferenc 1932
 Józsa Imre 1927
 *Juhász Imre 1935
 Juhász Károly 1937
 Juhász Károly 1938
 Juhász Sándor 1932
 *Kali Endre 1937
 *Kanyó Bálint 1929
 Karai István 1931
 Karsay Béla 1925
 Karsay Géza 1925
 Kapitány László 1936
 Kapocsi Antal 1939
 Katona Lajos 1937
 Kádár András 1926
 *Kávási Ferenc 1935
 Kerekes Pál 1925
 Király István 1924
 Király Zoltán 1930
 Kiss Boáz Dezső 1939
 Kiss Dénes 1939
 Kiss Ernő 1934
 Kiss Ferenc 1929
 Kiss B. József 1932
 Kiss József 1935
 Kiss Lajos 1931
 Kiss Lajos 1938
 Kiss László 1934
 Kocsis Lajos 1937
 Kolozsvári Sándor 1934
 Kolumbán Bertalan 1939
 Komlós Imre 1932
 Konez Dezső 1937
 Konez László 1934
 Konesics Sándor 1933
 Kontra Sándor 1933
 D. Kovács Aladár 1938
 *Kovács Béla 1926
 Kovács István 1936
 Kovács József 1934
 Kovács Kálmán 1939
 Kovács László 1931
 Könczöl Imre 1939
 Kövesdi Károly 1936
 Kruchió Mihály 1927
 Kulesár József 1937
 Kulifay József 1928
 Kulifay József 1934
 Kulifay László 1927
 Kun Károly 1932
 Kupa Antal 1936
 Kupay Dénes Miklós 1933
 Kuthy Géza 1929
 Kuthy Ferenc 1927
 Laczkovich Miklós 1929
 *Laky István 1933
 Lakos János 1937
 Lantos István 1938
 László János 1936
 Lédeczi Béla 1931
 Lovas Gábor 1934
 Lovas Kálmán 1929
 Lukács József 1931
 *Lutár Elemér 1923
 Maresa Imre 1927
 B. Major János 1937
 Makai Zoltán Vilmos 1934
 *Manyák Lajos 1937
 Marton Géza 1939
 Marton József 1934
 Mányoki Lajos 1926
 Máté Imre 1934
 *Medgyesi Géza 1927
 Mészáros Imre 1936
 Mészáros Imre 1936
 Mészáros István 1938
 Mészáros Mihály 1932
 Miksa Lajos 1935
 Moharos József 1935
 Mohácsi Ferenc 1938
 Mohácsi Gyula 1933
 Mohácsi Lajos 1933
 Molnár András 1938
 Molnár Gyula 1933
 *Molnár Gyula 1938
 Molnár János 1931
 Molnár Jenő 1925
 Molnár László 1937
 Molnár Vilmos 1923
 Morvay Ignác Károly 1933
 Móricz Dezső 1939
 Müller János 1935
 Nagy Árpád 1936
 Nagy Béla tolesvai 1937
 Nagy Ferenc 1936
 Nagy József 1929
 *Nagy József gesztelyi 1935
 Nagy József 1936
 Nagy Kálmán 1932
 *Nagy Károly 1935
 Nagy Károly 1937
 Nagy Lajos 1936

- Nagy Lajos Benő 1936
 Nagy László dombrádi 1936
 Nagy Mihály 1934
 Nagy Sándor 1933
 Nagy Sándor 1935
 K. Nagy Zoltán 1933
 Naszály Sándor 1931
 Nemcsik Ödön 1933
 Nemesvári Ernő 1936
 Német Albert 1938
 Német Dénes 1936
 Német Imre 1937
 *Németh József 1933
 Nverges Béa 1938
 Nyikos Imre 1933
 Nyilasi András 1936
 Ordasi György 1933
 Orosz Gyula 1934
 Ózdy Imre 1931
 Paksy Sándor 1932
 *Papp Gyula 1934
 Papp László 1938
 *Pál Lajos 1925
 Pálffy László 1933
 Pásztor Lajos 1935
 Peti József 1937
 Pécsy Benő 1925
 Pintér József 1932
 Pordán H. Ferenc 1927
 Pordán H. László 1935
 Pothorszky Pál 1923
 *Posta Béla 1923
 Rab Dienes 1938
 Rác Ferenc 1935
 Rác János 1938
 *Rác Lajos 1937
 Rápolthy Viktor 1936
 Reidl János 1939
 Réthy Gyula 1934
 Rokosz József 1926
 Sáros Mihály 1933
 Sárosi József 1935
 Simon István 1930
 Somogyi Lajos 1939
 Somogyi László 1926
 Somogyi Mihály 1934
 Schwartz Zoltán 1935
 Szabó Balázs 1926
 Szabó György 1936
 Szabó Gyula 1925
 *Szabó Gyula 1935
 P. Szabó János 1938
 *Szabó Kálmán 1929
 *Szabó Károly 1938
 Szabó Károly Ákos 1939
 Szabó Miklós 1933
 Szabó Mihály 1935
 Szabó Sándor 1938
 *Szalay János 1924
 P. Szász Lajos 1930
 Szebeni Pál 1925
 Szekeres János 1938
 Szentpéteri László 1931
 Szécsény Ferenc 1931
 Székely László 1939
 *Szilágyi Dezső 1934
 Szilágyi Ferenc 1937
 Szilágyi Pál Dénes 1939
 Szombati Károly Mihály 1935
 *Szöke László dr. 1938
 Szrnka György 1934
 Szűcs Benő 1935
 Szűcs Lajos Zoltán 1938
 Szűcs László 1939
 *Szűcs Sándor, Fekete 1927
 Szüle Árpád 1925
 Szüle Zoltán 1926
 Taba Miklós 1933
 *Takács Gyula 1926
 Tálás Antal 1936
 Terényi Ferenc 1933
 Téglás Lajos 1931
 *Tóth Gyula 1935
 Tóth István Béla 1928
 Tóth János 1934
 Tóth József Sándor 1936
 Tóth Lajos 1934
 Tóth László 1927
 Tóth László 1931
 Tóth László 1932
 *Tóth Sándor 1930
 Török István 1933
 Tövis Ferenc 1939
 Tuba János 1938
 Turay Kálmán 1930
 Túry Géza 1935
 Vajda Ferenc 1923
 *Vass Sándor 1926
 K. Varga Dénes 1939
 Varga Ferenc 1931
 Varga István Zoltán 1937
 Varga János 1933
 *Varga József 1935
 Varga Lajos 1931
 Varga László 1932
 Varga László Károly 1933

*Varga Sándor 1925
 Varga Sándor 1938
 Varga Zoltán Vilmos 1925
 Vaszary Béla 1933
 Váczy Dezső Béla 1928
 Váczy Károly 1928
 Vágó Balázs 1929
 *Várady László 1938
 Váradi Sándor János 1929
 Várkonyi József 1929
 Veszei László Arzén 1933
 Végh János 1932

Végh László 1937
 Vinczen Tivadar 1932
 Visontay László 1933
 Vörös László 1930
 Vörös László Dániel 1935
 Vörös Zoltán 1939
 Zajos Ferenc 1932
 Zádori István 1930
 Zoltán Gábor Zsigmond 1937
 *Zsádon Antal 1927
 Zsilli Jenő Dániel 1933
 Zsugovics Imre 1937

7. A kibocsátott tanítók száma és elhelyezése

I. Évfolyamonként		1887—88 évben		21
			1888—89	21
1856—57	évben	14	1889—90	16
1857—58	"	17	1890—91	13
1858—59	"	15	1891—92	12
1859—60	"	12	1892—93	16
1860—61	"	19	1893—94	30
1861—62	"	17	1894—95	13
1862—63	"	22	1895—96	22
1863—64	"	14	1896—97	20
1864—65	"	17	1897—98	19
1865—66	"	14	1898—99	11
1866—67	"	16	1899—900	8
1867—68	"	32	1900—901	15
1868—69	"	28	1901—902	11
1869—70	"	40	1902—903	14
1870—71	"	33	1903—904	9
1871—72	"	19	1904—905	5
1872—73	"	36	1905—906	3
1873—74	"	29	1906—907	5
1874—75	"	32	1908—909	1
1875—76	"	27		
1876—77	"	33		
1877—78	"	30		
1878—79	"	28		
1879—80	"	27		
1880—81	"	22		
1881—82	"	28		
1882—83	"	32		
1883—84	"	28		
1884—85	"	23		
1885—86	"	22		
1886—87	"	27		
			Kibocsátatlott	1038
			II. A kibocsátások vármegyék szerint (folyó sorrendben):	
			Pest vármegyébe	285
			Fehér " "	185
			Tolna " "	75
			Baranya " "	60
			Szolnok " "	27
			Bács-Bodrog " "	18
			Komárom " "	13

Somogy	vármegyébe	11
Békés	"	9
Bihar	"	5
Szerém	"	5
Csanád	"	4
Heves	"	4
Esztergom	"	2
Szatmár	"	3
Arad	"	2
Bars	"	2
Győr	"	2
Hajdu	"	2
Veszprém	"	2
Zala	"	3
Csongrád	"	1
Hont	"	1
Nyitra	"	1
Pozsony	"	1
Vas	"	1
Zemplén	"	1

Összesen: 725

313 tanító és s. tanító elhelyezését nem tudjuk.

III. A kibocsátott tanerők elhelyezése az alábbi egyházakban történt:

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye:

Ahony, Alsónémedi, Apostag, Bia, Bogyiszló, Bugyi, Érsekcsanád, Csepel, Cegléd, Dab, Domony, Dömsöd, Dunavecse, Dunapataj, Fót, Fülöp-szállás, Gomba, Gödöllő, Gyömrő, Irsa, Izsák, Jászkarajenő, Jászkerkegyháza, Jászkisér, Hévízgyörk, Kiskunhalas, Kisoroszi, Kisszentmárton, Kunszentmiklós, Lacháza, Leányfalu, Majosháza, Makád, Mikebuda, Monor, Nagykőrös, Ócsa, Ókéske, Ordas, Órszentmiklós, Pánd, Páty, Pécel, Pócsmegyer, Pomáz, Rákospalota, Solt, Soltvadkerl, Szabadszállás, Szada, Szalkszentmárton, Szentbenedek, Szentmártonkőta, Szigetmonostor, Szigetszentmiklós, Tahitótfalu, Tápiószéle, Tisza-

várkony, Tinnye, Tószeg, Tök, Törtel, Uszód, Üllő, Vác, Váchartyan, Vezseny, továbbá: Szunyogi puszta és Tetétlen puszta.

Fehér vármegye:

Aba, Alcsut, Baracska, Bicske, Bodmér, Cece, Csákvár, Felesut, Gárdony, Gyűrő-Kuldó, Inota, Iván-csa, Kajászószentpéter, Kápolnásnyék, Lovasberény, Mány, Pátka, Pákozd, Sárbogárd, Sárkeresztur, Sárszentmiklós, Seregélyes, Sukoró, Szentiván, Tabajd, Tác, Vál, Velence, Zámoly.

Baranya vármegye:

Bisse, Csuzs, Drávapalkonya, Harkány, Ipacsfa, Iványi, Karancs, Kákics, Kopács, Kovácsbuda, Keő, Kölked, Laskó, Márfa, Mohacs, Nagyarsány, Sámod, Siklós, Sósvertike, Tésenfa, Vaiszló, Vejtő, Viszló.

Tolna vármegye:

Báta, Bonyhád, Böleske, Dees, Dunaszentgyörgy, Fadd, Felsőíreg, Felsőnyék, Gerjen, Gyönk, Kajdacs, Madocsa, Medina, Miszla, Nagydorog, Nagyszokoly, Paks, Ócsény, Szekszárd, Szedres.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye:

Dévaványa, Jászberény, Jászkisér, Karcag, Kisujszállás, Nagyrév, Tiszaföldvár, Tiszainoka, Tiszaug, Törökszentmiklós.

Komárom vármegye:

Aranyos, Bana, Császár, Kocs, Komárom, Madar, Szend, Tata.

Somogy vármegye:

Csurgó, Ede, Nagyberény, Nagykapos, Nyim, Ságvár, Som, Somogytur, Szárszó.

Bács-Bodrog vármegye:

Feketehegy, Ómorovica (később Bács-Kossuthfalva), Pacsér, Piros.

Békés vármegye:

Doboz, Gyoma, Köröstarcsa, Mezőberény, Ócsöd.

Heves vármegye:

Dorogma, Gyöngyös, Hatvan, Recsk.

Bihar vármegye:

Belényes, Berekböszörmény, Nagyszalonta.

Szatmár vármegye:

Kisar, Majlis, Porcsalma.

Szlaavonia:

Kórogy, Maradék, Nikinci.

Csanád vármegye:

Makó, Magyarcsanád, Nagymajlát.

Esztergom vármegye:

Dömös.

Bars vármegye:

Garammikola, Nagysalló.

Hajdu megye:

Hajduböszörmény, Földes.

Veszprém vármegyébe:

Balatonfőkajár, Enying.

Zala vármegye:

Balatonfüred, Felsőörs, Tagyon.

Arad megye: Erdőgyarak

Csongrád megye: Szentles

Hont megye: Szokolya

Nyitra megye: Magyarsók

Pozsony megye: Parkasd

Vas megye: Körmend

Zemplén megye: Érolaszi

Legtöbb tanító ment ki:

Nagykörösre 44, Lovasberénybe 27, Pátkára 22, Tabajdra 18, Pécel Seregélyes és Zámolyra 13—13, Gödöllő, Gyömrő, Mányra 12—12, Dunapataj, Lacháza, Tótfalu, Csákvár és Gerjenbe 11—11, Monorra és Molácsra 10—10.

8. Az intézet hősi halottai

A község neve a tanítói szolgálat helyét jelenti. Utána következik alkalmazásának minősége, végül a hősi halál vagy eltűnés helye és ideje. Akinél a katonai rendfokozat nincs megjelölve, annak nem volt. Fel vannak véve azok is, akik a harc téren szerzett betegségben haltak el.

1. Ábró Lajos Szekszárd, ref. tanító Galícia, Lutkow, 1915 V/20.
2. Batár András hadapródj. Rákosesaba, áll. tanító, Munkács, 1916 VI/6.

3. Bocskár Ferenc ref. tanító, Alsónyék 1923 XI/10.
4. Bucsei Lajos Tarcsl, ref. kántortanító, Assinari, Olaszország, Farnelli sziget, 1916 III/3.
5. Dani Sándor Alsódabas, ref. kántortanító, Kragujevac, 1915. évben.
6. Danóczy Elek Pettend, Somogy, ref. kántortanító, Nis, Szerbia, 1915. évben.
7. V. Faragó Antal hadnagy, Nagykörös, ref. tanító, San Martino, 1915 XI/22.
8. Farkas István hadapródjelölt, az intézetből vonult be, okl. tanító és kántor. Ismeretlen helyen és időben.
9. Gaál József Dunavecse, áll. tanító, Trient, 1916 V/26.
10. Gál (Grünwald) Dezső Rákospalota, közs. tanító, Réthely, 1914 X/1. után.
11. Habala Dezső önkéntes szakaszvezető, polg. isk. tanárképzőből ment ki, Novavas (Olasz) 1916 IX/16.
12. Harmath Ferenc szakaszvezető, az intézetből kimaradt, Krasznajarszk, 1919, VI/10.
13. Kiszél László hadnagy Izsák, r. kath. tanító, Borsa, Máramaros, 1916 VIII/8.
14. Kovács Mihály zászlós Szokolya, ref. kántortanító, San Michel (Olasz), 1916, II/28.
15. Kustár László Jászkarajenő, ref. kántortanító, Szerbia, 1914, XI/7.
16. Laczkovich László tizedes Szatmárgörbed, lévita kántortanító, Szerbia, 1914 X/30.
17. Makay Márton hadnagy Bisse, Baranya, ref. kántortanító, Görz-nél, 1915, XII/3.
18. Molnár András tankép. növ., III. éves, Gyimesközéplak, 1916 XII/13.
19. Molnár Gyula hadnagy, az intézetből vonult be, okl. tanító, olasz harc-tér, 1917 V/23.
20. Molnár Zollán Tiszaföldvár, ref. kántortanító. Nikinci körül, 1914 XII/15.
21. Nadich Miklós Ujbanovce, ref. k.-tanító. Ismeretlen helyen és időben.
22. Peteh Lukács Szabadszállás, ref. tanító, Szabadszállás, 1917. évben.
23. Póth József zászlós Cservenka (Bács), ref. k.-tanító, Przemysl, 1915, III.
24. Póth Sámuel Decs (Tolna), ref. tanító, Rohatin, 1914 aug.
25. Sággy Péter Szabadszentkirály, áll. tanító, Ópazua, Szerém, 1915, I/15.
26. Sebestyén Bálint Dunabogdány, áll. tanító, Románia, Sipot, 1917 III.
27. Simon Ferenc tizedes Alsónyék, ref. tanító. Orosz fogság, 1917.
28. Somogyi Sándor tankép. intézeti növendék, Görz mellett, 1915 X/16.
29. Soós Andor Rózsafa, ref. k.-tanító, Szuresin, 1914 IX/7.
30. Soós Kálmán hadapród Kecskemét, közs. tanító. Lucki átlőrés, 1916.
31. Szabó János tankép. int. növendék, Mihályszállás, 1916.
32. Szabó Károly őrzvezető Uszód, ref. tanító. Szerb harc-tér, 1914 IX/14.
33. Szappanos Jenő Nagykörös, közs. tanító, Krasznajarszk. 1915.
34. Szabó Gergely zászlós Tizsakálmánfalva, ref. k.-tanító, Taskend, 1916.
35. Szathmáry László Salánk, ref. tanító, Krasznajarszk, 1919 V/10.
36. Szivós István hadnagy Tatatóváros, ref. tanító. Ilthon, 1923 XII/4.
37. Takács Balázs főhadnagy Kocsér, r. k. tanító. Románia, 1916 XI/29.

38. Tamás Lajos zászlós, az intézetből vonult be, okl. tanító, Wolhynia, 1916 VII/27.
 39. Tekes Dénes szakaszvezető, IV. éves növ. Itthon, 1922 I/27.
 40. Tóth István hadapród Dad, Komárom, ref. k. tanító, Doberdónál. 1915 VII/22.
 41. Tóth László tizedes Laskó, Baranya m. ref. k. tanító Doberdónál 1915 VII/22.
 42. Varga Ferenc zászlós Vásáros (Krassó), áll. ig. tan., Bukovina, Csibó-völgy, 1916.
 43. Varga Ferenc hadnagy Alsónémedi, ref. ig. tanító. Itthon, 1921. évben.
 44. K. Varga Imre Nagykörös, közs. tanító, Samarkand, idő ismeretlen.

9. Ösztöndíj és segélyalapítványok

Az 1934 január 1-ig létesített (utóbb teljesen megsemmisült) ösztöndíj, segély stb. alapítványok jegyzéke.¹

Az alapító v. alapítvány neve	Kelet- kezés	T ö k e		K a m a t		Rendeltetése
		K	f	K	f	
1. Bacsó Eszter	1895	1000	—	50	—	Gy. tanítás jutalma
2. Beretvás Ábrahám disp. alap	1860	300	—	15	—	Ösztöndíjra
3. Beretvás Ferenc	1893	200	—	10	—	Felváltva tk. és gimn. tanulóké
4. Bihary-Kereszturi-alap	1883		43 k. h. föld			Egynegyed rész ösztön- díjra
5. Dézsi Lajos és Dézsi Balázs emléke	1910	1000	—	50	—	Ösztöndíjra
6. Egressy Galambos Sámuel	1856	2000	—	100	—	Zeneszerekre
7. Faragó Ádám emléke	1893	200	—	10	—	Ösztöndíjra
8. Farkas Elek (Inárcsi) emléke	1897	1000	—	50	—	Ösztöndíjra
9. Farkas László (Inárcsi) emléke	1891	800	—	40	—	Tápint. segély
10. Piló Lajos lelkész emléke	1886	600	—	30	—	Tanesszközökre
11. Gusztáv Adolf-Egylet	1860	200	—	10	—	Vallás- és történelem- ben jártasnak
12. Hajdu László gyakorló isk. tanító emléke	1906	1200	—	60	—	Gyakorl. tanításért
13. Kalicza Ferenc gyóni lelkész	1908	20.000	—	1000	—	Segélyre
14. Károli Gáspár emléke	1891	135	45	—	—	Tőkésítendő

¹ A tőke összege a fent jelzett időpontnak megfelelően van kimutatva.

Az alapító v. alapítvány neve	Kelet- kezés	T ö k e		K a m a t		Rendeltetése
		K	f	K	f	
15. Kiss Kálmán emlékére tisztelői	1900	1287	—	14	35	Vallás és történet
16. Kiss Kálmán emlékére családja	1892	198	77	—	—	Tőkésítendő
17. Kiss Kálmán emlékére tanítványai	1898	200	—	10	—	Segélyre
18. Cz. Kovács Lajos lelkész emléke	1886	400	—	20	—	Tancszközökre
19. Cz. Kovács Lajos lelkész alapítványa	1904	1500	—	70	—	Okt. 6-i pályamunkáért tk. és gimn. tanulónak.
20. Lorántfy Zsuzsánna eml. H. Kiss K. ig.	1880	200	—	10	—	Vallásban és történe- lemben jártasnak
21. Losonczy László tanár emléke	1898	400	—	20	—	Nev. tudományban jár- tasnak
22. Magyar Antal ig. eml.	1883	424	74	21	25	Segélyre
23. Magyar Pál emléke	1899	1000	—	50	—	Fanemesítésben jártas- nak
24. Mészáros János alapítványa	1858	314	—	15	70	Magyar irodalomtörté- netben jártasnak Tőkésítendő
25. Mohácsi Ambrus növendék eml.	1900	83	41	—	—	
26. Nagy László ig. eml.	1880	200	—	10	—	Nev. tudományban jártasnak
27. Gy. Nagy József és neje Hegedűs Julianna	1911	200	—	10	—	Ösztöndíjra
28. Nagy Sándor és neje B. Tóth Erzsébet	1900	1000	—	50	—	Könyvsegélyre
29. Oláh Károly tanár eml.	1894	314	—	15	70	Énekben és zenében jár- tasnak
30. Pesti András alapítv.	1858	210	—	10	50	Segélyre
31. Pintér György emlékalapítvány	1880	2000	—	100	—	Segélyre
32. Póka Kálmán családi emlékalapítvány	1909	200	—	10	—	Fanemesítésért
33. Póka Kálmán emlékére a Közgazdasági Bank	1909	150	—	7	50	Ösztöndíjra
34. özv. Sassi Jánosné B. Tóth Eszter	1911	600	—	30	—	Segélyre
35. Solti egyhm. tan. egys.	1892	400	—	20	—	Segélyre
36. Steiner Farkas: „Élni						

Az alapító v. alapítvány neve	Kelet- kezés	T ö k e		K a m a t		Rendeltetése
		K	f	K	f	
és halni a hazáért"	1896	3200	56	—	—	Jövedelmének kis része a képző, segélyre
37. Steiner Farkas: „Kos- suth Lajos nagy ha- zánkfia emlékére"	1894	500	—	20	—	Segélyre
38. Steiner Farkas alapítv.	1898	100	—	5	—	Tápiint. segélyre
39. Szabó Balázs tan. eml.	1905	600	—	30	—	Ösztöndíjra
40. id. Szalay Lajos presb. emléke	1901	200	—	10	—	Rajzolásban jártasnak
41. Szarka Mihály és neje Majzik Szeréna	1909	3000	—	150	—	Segélyre
42. „Szegény tanulók"	1902	167	96	—	—	Tőkésítendő
43. Sz. Nagy Károly alapít.	1887	2618	18	—	—	Tőkésítendő
44. Egy „Tanügybarát" alapítványa	1911	1000	—	50	—	Segélyre
45. Técsy Bálint és neje Kossuth Lajos emlék.	1896	1000	—	50	—	Márc. 15.-i pályamű ju- talmazására
46. Tisztavári Zoltán em- lék alapítvány	1909	100	—	5	—	Gyakorlóiskolai könyv- jutalomra
47. Tíz éves találkozó alapítványa	1882	400	—	20	—	Segélyre
48. Tíz éves találkozó alapítványa	1909	400	—	20	—	Ösztöndíjra
49. Tíz éves találkozó alapítványa	1910	81	18	—	—	Tőkésítendő
50. Tíz éves találkozó alapítványa	1913	500	—	25	—	Segélyre
51. Tolnai egyhm. tanegy.	1893	43	95	—	—	Tőkésítendő
52. Vajkó Pál dispens. alp.	1859	150	—	7	50	Ösztöndíjra
53. Vladár Károly és neje	1892	400	—	20	—	Ösztöndíjra
54. Sz. Warga J. emlékére az Egyháztól	1875	400	—	20	—	Neveléstud. jártasnak
55. Sz. Warga J. emlékére tisztelői	1881	400	—	20	—	Csak fele a képzőé: ne- veléstud.
56. Sz. Warga J. emlékére családja	1891	200	—	10	—	Ösztöndíjra

10. Statisztikai kimutatások

a) A beírott tanulók száma.

Időszak	Iskolai évek	Évfolyam	Időtartam	Összes beírottak	Anyanyelv szerint					Vallásfelekezet szerint						
					magyar	német	tót	román	szerb	ref.	ev.	rk.	gkat.	gkel.	unit.	izr.
I.	1839—1855		16 év	Ez időről semmi adat nincs.					Ez időről semmi adat nincs.							
II.	1855—1860	2	5 „	147	145	2	—	—	—	145	2	—	—	—	—	—
III.	1860—1885	3	25 „	1643	1642	—	—	—	—	1633	7	1	—	—	—	1
IV.	1885—1924	4	39 „	3087	3069	8	4	5	1	2850	37	150	—	10	—	40
V.	1924—1939	5	15 „	2475	2458	17	—	—	—	2318	59	94	3	—	1	—
	Összesen	—	100 év	7351	7314	27	4	5	1	6946	105	245	3	10	1	41
	Százalék				99.5	0.5				94.05	1.4	3.4				0.7

Az intézet 100 éves életéből 16 évről nincsenek adatok, a többi 84 évben a beírott tanulók összes száma: 7351. Egy évre jut: 87 tanuló. Legnagyobb létszám volt: 209, legkisebb: 21.

b) A beírott tanulók megoszlása származásuk szerint:¹

A beírt 7351 tanuló közül 7033-nak a születéshelyét ismerjük. Ezek közül: helybeli volt = 1960, (27%) vidéki = 5073 (73%). A vidékiek közül: duna-tisza-közi = 4300 (62), dunántúli = 1551 (22), tiszántúli = 957 (13%), felvidéki = 171 (2%), erdélyi = 20 (0.35%), szlavóniai = 23 (0.4%), külföldi = 11 (0.25%).

Egyházi szempontból: a dunamelléki ref. egyházkerület gyülekezeteiből származik = 5501 (78%), más egyházkerületekből = 1521 (22%).

Vármegyék szerint: Budapest fővárosi = 233, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei 1972, fehérmegyei = 425, baranyamegyei = 292, Jász-Nagykun-Szolnok-megyei = 289, tolnamegyei = 266, somogymegyei = 218, veszprémmegyei = 158, csongrádmegyei = 250, bács-bodrogmegyei = 135, békésmegyei = 141, komárommegyei = 122, biharmegyei = 68, csanádmegyei = 62, hajdumegyei = 56, hevesmegyei = 49, zalamegyei = 31, torontálmegyei = 27, nyitrai megyei = 27, szerémmegyei = 18, szatmármegyei = 17, esztergommegyei = 16, vasmegyei = 16, barsmegyei = 15, nógrádmegyei = 14, temesmegyei = 14, pozsonymegyei = 13, aradmegyei = 12, szabolcs-, bereg-, gömörmegyei = 11—11, abauj-torna és borsodmegyei =

¹ Nyolc iskolai évről 318 tanulóknak nincsenek származási adatok.

10—10, maros-lordamegyei = 8, györmegyei = 7, alsó-fehér- és verőce-
megyei = 5—5, krassó-szörény- és zemplénmegyei = 4—4, szilágy-, ugo-
csa-, hont-, ung-, kolozsmegyei = 3—3, háromszék- és kisküköllumegyei
= 2—2, sárosmegyei = 1.

c) *Tanulási eredmény.*

Időszak	Iskolai évek	Évfolyam	Időtartam év	Vizsgát tertek	Végbizo- nyít- ványt kaptak	Tanítói oklevelet kaptak					Összesen
						férfi	nő	tanfo- lyá- mosz. lelk.	III. éves theol.	lelkész	
I. 1839—1855	—	—	16	—	—	Ez időről semmi adat nincs.					—
II. 1855—1860	2	2	5	141	37	—	—	—	—	—	37
III. 1860—1885	3	3	25	1488	168	388	26	—	—	4	586
IV. 1885—1924	4	4	39	2824	—	706	72	—	105	36	919
V. 1924—1939	5	5	15	2353	—	398	—	80	—	—	478
Összesen:	—	—	100	6806	205	1492	98	80	105	40	2020
Százalék:	—	—	—	—	10	74.4	4.8	3.1	5.3	2.4	—

A beiratottak közül vizsgázott 6806, a beiratottak 93%-a. Végbizonyít-
ványt kapott 205, tanítói oklevelet 1815, együtt 2020. Ezek közül 210 férfi
és 98 nő, továbbá 105 III. éves theologus és 40 lelkész és lelkésztanító nem
intézetünkben tanult. Külön kántori oklevelet nyert (1923-tól) 358 tanító.

d) *A tanulók szülei foglalkozás szerint.*

Idő	Tanító, tanár, pap	Más hivatalnok	Iparos vagy kereskedő	Földműves, kisgazda	Állásit, mun- kás, segéd	Egyéb fog- lalkozású	Összesen	Jegyzet
1914-től	553	468	762	716	309	172	2980	1914-ig nincs adat
1939-ig	19%	16%	25%	24%	10%	6%	—	—

e) *A tanulók segélyezése.¹*

Pénzformák	Ösztöndíjak	Segélyek	Tanulási kereset	Mai pénz- értékben
I. Forintban	5.050	22.832	62.353	93.356 F
II. Aranykoronában	13.864	78.676	82.090	118.076 „
III. Papírkorban	1,346.273	61,267.298	115,842.947	174.416 „
IV. Pengőben	3598	80.522	46.082	146.565 „
Összesen:	—	—	—	532.413 P

¹ Nagy László igazgatóságának kezdete óta (1859) van kimutatva az Érte-
sítőnk alapján, még pedig: 1859-től 1900-ig o. ú. forintban, 1900-tól 1919-ig
arany koronában, 1920-tól 1926-ig papír koronában, 1927. január 1-től pengő-
ben. Az átszámítás a Pénzügyi Központ 1927. évi táblázata alapján készült.
Az osztrák értékű forint 2 arany koronában van számítva.

**11. Más pályát választott
vagy magasabb tanügyi pályára ment növendékek:**

- Szőke Antal (1862) raztanár a kiskunfélegyházi tanítóképzőben.
 Varga József (1878) ének- és zenetanár, a nagyenyedi, szarvasi, debreceni és nagykőrösi tanítóképzőben.
 Bársony Sándor (1928) testnevelési tanár, Nyíregyháza.
 Palay D. Zsigmond (1932) testnevelési tanár, Nagykőrös.
 N. Szűcs Ferenc (1882) énektanár a mezőtúri főgimnáziumban.
 B. Szűcs Ferenc (1915) ének- és zenetanár, Debrecen.
 L. Tóth Lajos (1896) ének- és zenetanár, Debrecen.
 Faragó József (1909) ének- és zenetanár, Budapest.
 K. Molnár Jenő (1899) gazd. int. igazgató, Szekszárd.
 Molnár Géza (1903) gazd. int. igazgató, Cegléd.
 Benke Balázs (1881) polg. isk. igazgató, Budapest.
 Bertalan Károly (1896) polg. isk. igazgató, Veszprém.
 Nagy László (1892) polg. isk. igazgató, Cegléd.
 Olasz Károly (1903) polg. isk. igazgató Komárom.
 Gombos István (1914) polg. isk. igazgató, Diósgyőr.
 Szemerei Ferenc (1900) polg. isk. igazgató, Kecskemét.
 Szurmó Ambrus (1877) polg. isk. igazgató Nagykőrös.
 Istráb Zoltán (1923) polg. isk. tanár Siófok.
 Gyaraky Jenő (1932) polg. isk. tanár, Nagykőrös.
 Vitéz Fekete Kovács Győző (1931) polg. isk. tanár, Baja.
 Megyeresi Andor (1900) polg. isk. tanár.
 Kovács József (1935) polg. isk. tanár.
 Csapó Kálmán (1887) segédtanfelügyelő Sopron megyében.
 Kecskeméti László (1887) segédtanfelügyelő Torda-Aranyos megyében.
 Kovács Gyula (1900) segédtanfelügyelő, Kecskemét-Halas.
 Fiers Elek (1905) ref. lelkész, Budapest, Tisztviselőtelep.
 Ónody Zsigmond (1883) OKH ny. igazgató, Dömsöd.
 Herpai Imre (1905) OKH takarékpénztári igazgató, Sellye.
 Burgyán Aladár (1882) országgyűlési képviselő, Sáros megye.
 Sima Ferenc (1874) országgyűlési képviselő, Szentes.
 Tantó József (1907) népműv. titkár, Gyula, Békés megye.
 (Krachtusz) Kassai János (1900) adóügyi tanácsos, Csongrád.
 Molnár Károly (1905) áll. pénzt. főtitk., Szeged.
 Síha Imre honvédszázados (1912), Budapest.
 Szűcs Ernő (1914) p. ü. min. tisztviselő, Budapest.
 Deák Gerzson (1880) árvaházi felügyelő, Martonvásár.
 Papp Gedeon (1882) faiskolatulajdonos, Nagykőrös.

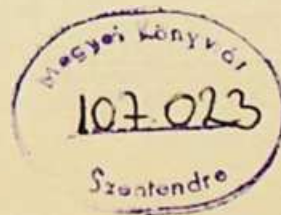
Magasabb egyházi vagy iskolai tisztséget viseltek:

- Laky Dezső (1878) Felsőireg, egyházkerületi képviselő,
 Máthé László (1865) Bácskossuthfalva, egyházkerületi képviselő.

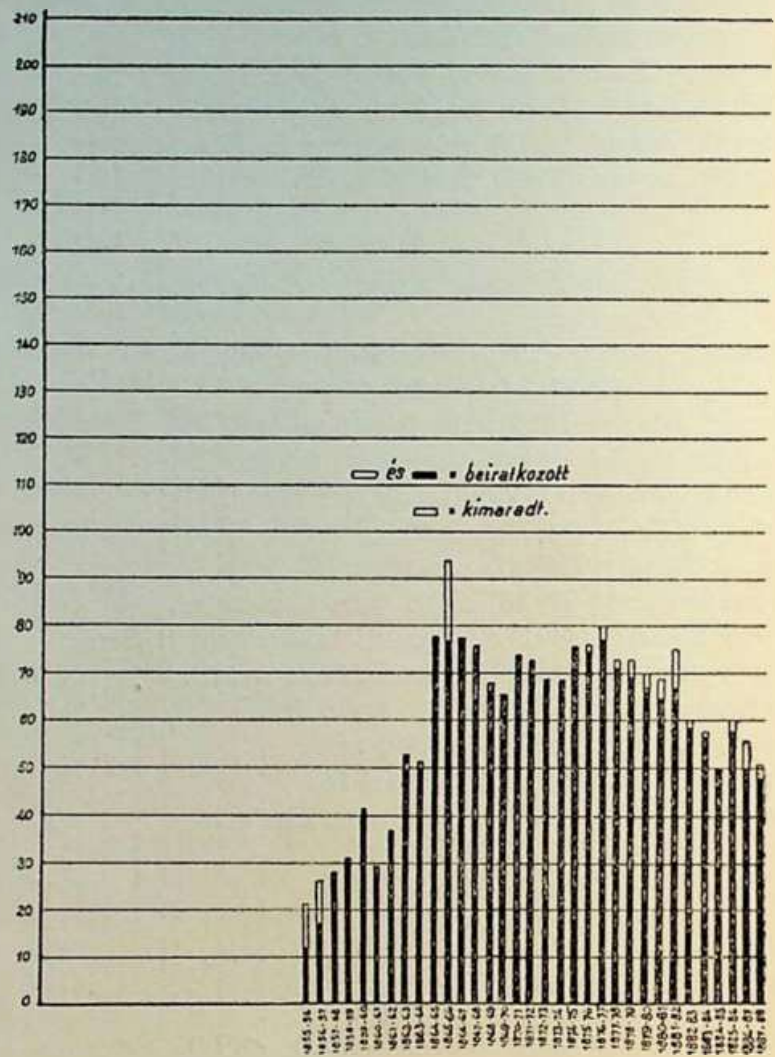
- Pólya József (1890) Velence, egyházkerületi képviselő.
 Gál Imre (1914) Üllő, egyházkerületi képviselő.
 Czíriják István (1914) Szabadszállás, egyházkerületi képviselő.
 Kallós Béla (1898) Tác, Fehér megye, egyházkerületi képviselő.
 B. Tóth Antal (1899) Magyararmecske, egyházkerületi tanácsbíró, a felső baranyai e. m. tanítóegyesületi elnök.
 Szűcs Dániel (1871) Sıklós, tanítóegyesületi elnök, a felső baranyai e. m.
 Máthé László (1865) Bácskossuthfalva, tanítóegyesületi elnök, az alsó baranya-, bács-, szalvóniai e. m.
 Fenyvesy Ferenc (1882) Pócsmegyer, tanítóegyesületi elnök, a pesti e. m.
 Kozma József (1910) Kajdacs, tanítóegyesületi elnök, a tolnai e. m.
 Somodi József (1912) Pócsmegyer, tanítóegyesületi elnök, a pesti e. m.
 Czíriják István (1914) Szabadszállás, tanítóegyesületi elnök, a solti e. m.

A Nagykőrösön képesítő vizsgát tett theológusok közül kiváltak:

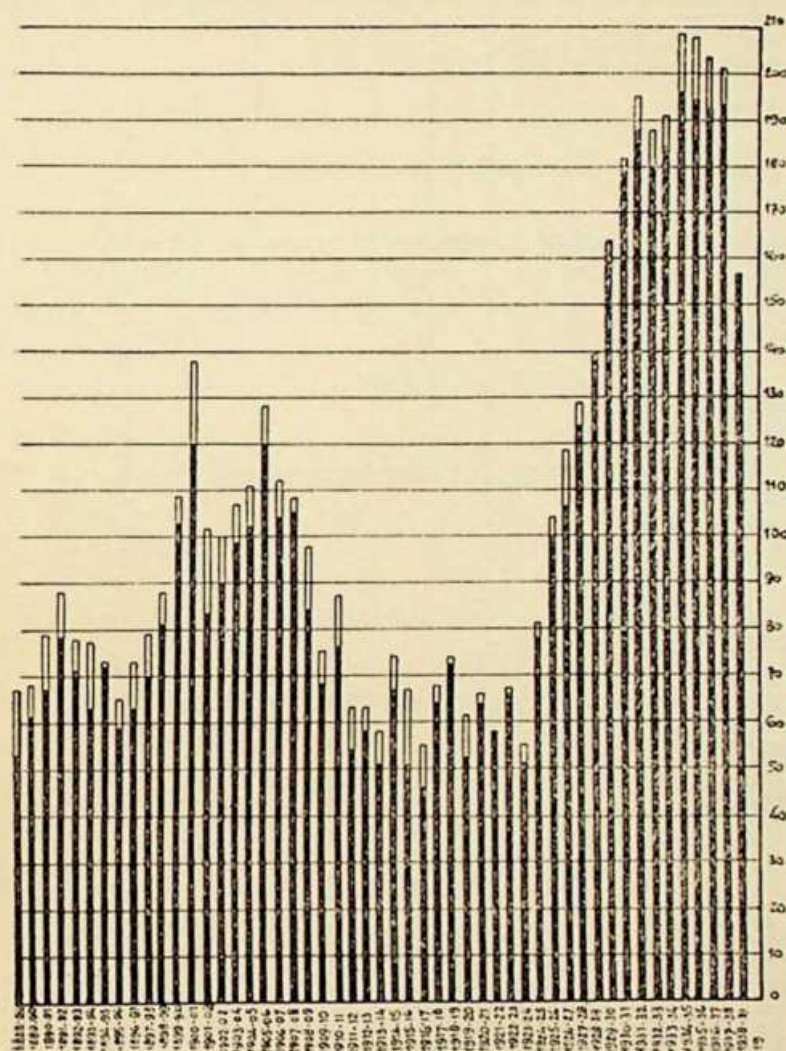
- Makláró Károly (1896), tiszántúli püspök.
 Sörös Béla (1898), felvidéki püspök.
 Hamar István (1889), theológiai tanár.
 Forgács Gyula (1900), theológiai tanár.
 Marton Sándor (1890), theológiai tanár.
 Kurdy Béla (1891), esperes.
 Mocsy Mihály (1899), esperes
 Patonay Dezső (1890) egyh. ker. tanácsbíró.
 Barsy László (1891), egyh. m. tanácsbíró, ifj. író.
 Arany Gusztáv (1893) Ferenc József-rend I.
 Bieberauer Richárd (1894), egyh. író.
 Csűrös István (1894), egyházi író.
 Murányi János (1897), egyházi író
 Megyeresy Béla (1901), KIE orsz. elnöke.

A Nagykőrösi és Dunamelléki létszám-változása

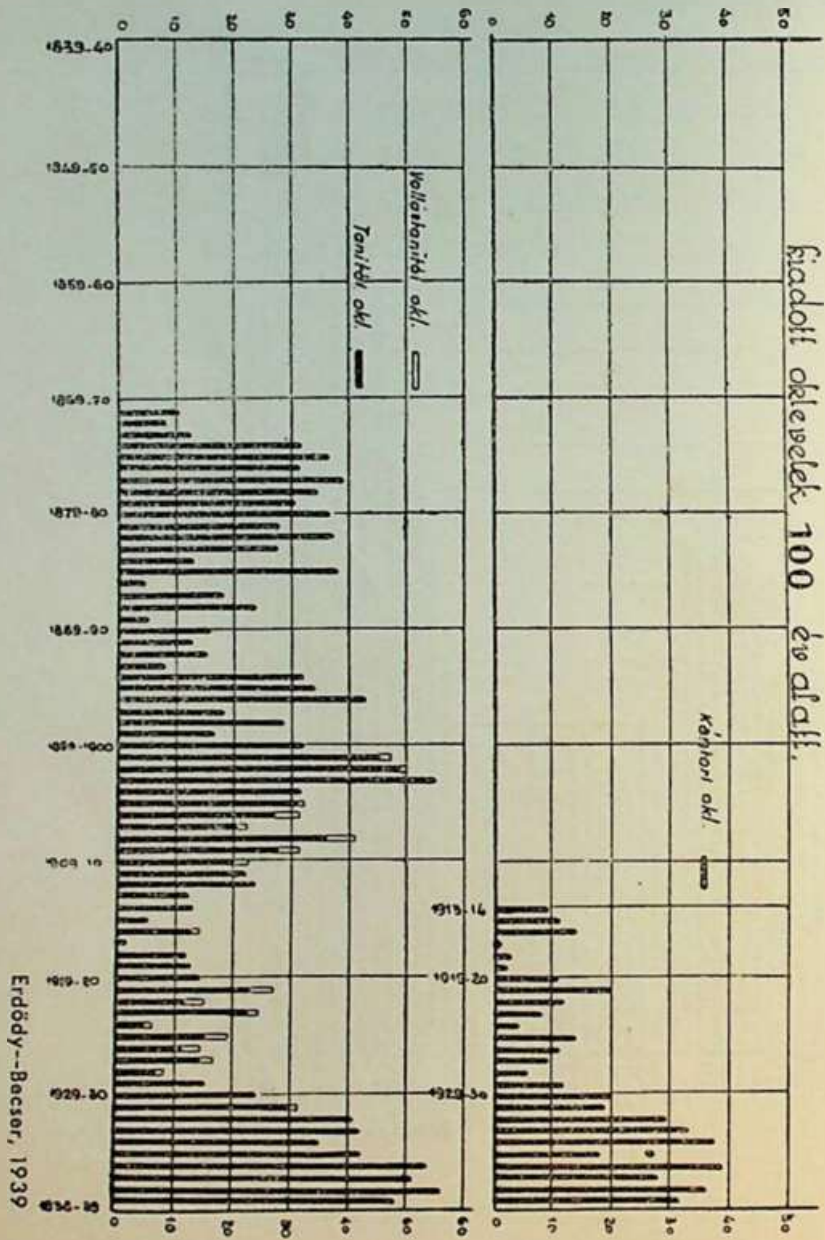
ref. Tanítóképző-intézet növendékeinek
100 év alatt

Erdődy-Becser, 1939

A Nagykovácsi és Dunamelléki ref. tanítóképző-intézetben

fiadott oklevelek 100 év alatt.

Erdődy--Bacsar, 1939

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	Lap
1. A tanítóképzés a múlt század elején. 2. A száz év tagolása. 3. Források. 4. Az intézet neve. 5. „Alapszervezet.” 6. Rendtartási szabályok. 7. A Függelék c. szakasz	5
Első korszak: 1839-55.	
I. <i>Előzmények</i>	19
II. <i>Oeconomico-paedagogicum institutum</i>	30
III. <i>Oskolai tanítókat formáló intézet</i>	37
IV. <i>Gazdasági intézet</i>	51
Második korszak: 1855-1914.	
I. <i>Uj élet felé.</i> Az intézet megnyitása. Elválás az anyaintézettől. Célkitűzés. A helytartóság beavatkozása. Patens-világ	61
II. <i>Fenntartótestületek, kormányzóhatóságok.</i> Egyházkerület. A nagykőrösi ref. egyházközség. Ezeknek egymáshoz való viszonya. Egyházkerületi „tanbizottság”. Egyházkerületi tanítóképzési szakosztály. Iskolalátogatások, állami főfelügyelet. Igazgatótanács. Igazgató; igazgatói ügykezelés	67
III. <i>Tanári testület.</i> Az intézet tanárai. Tanszékek. Óraadó tanárok. Más felekezetű hitoktatók. Megtisztelő megbízatások, irodalmi munkásság. Tanári értekezletek. Továbbképzés, tanfolyamok. Testvéri viszony a főgimnáziumhoz. A tanárok jogai és kötelességei. Tanári fizetések. Fizetéskiegészítő államsegély. A Dunamelléki Egyházkerület tanári gyámegyesülete. Orsz. Tanári Nyugdíjintézet. Tanári jubileumok	85
IV. <i>Az intézet növendékei.</i> Felvételek. A növendékek létszáma. Zenei hallás. Katonai szolgálat. Senior. Magántanulók. Nőtanítójelöltek. Tanítónőképző és óvónőképző felállításának terve	107
V. <i>Az intézet fenntartása.</i> Az intézet fenntartói: a nagykőrösi ref. egyházközség és a dunamelléki ref. egyházkerület. Alapszerződések. Az intézet pénzkezelése. Nagykőrös város anyagi segítsége. Alapítványok. Fenntartói államsegély	117

	Lap
<i>VI. Az intézet elhelyezése és felszerelése. Iskolaszolga.</i> A főskola épülete. A Patay-utcai épület. A mostani épület. Szertárak. Tanári, ifjúsági és zenekönyvtár. Pénz- és éremgyűjtemény. Bútorbeli felszerelés. Iskolaszolga	127
<i>VII. A növendékek ellátása.</i> Tápintézet. Tápintézeti választmány. Az étkezők létszáma. Supplicálás, helyi segélygyűjtés. Egyházmegyék tápintézeti segélye. A tápintézet elhelyezése. Lakás, internátus. Egészségügy	144
<i>VIII. A tanulók anyagi támogatása.</i> Segélypénztár. Segély- és ösztöndíjalapok. Legáció. Kibocsátás tanítói állásokra. Templomi és temetési szolgálatok	153
<i>IX. Nevelés.</i> Célkitűzés. Vallásos és hazafias nevelés. Ifj. istentiszteletek. Iskolai ünnepek. Nyilvános szereplés. Tanár és tanítvány egymáshoz való viszonya. Jótékonyosság. Ifjúsági egyesületek: Önképző társulat, Énekkar, zenekar. Testnevelés: tornahely, tornaterem, tornatanár, Önkéntes tűzoltóegylet. Célbalövés. Tanulmányi kirándulás ..	167
<i>X. Fegyelmi állapot.</i> A fegyelem meglazulása. Ennek okai. Igazolatlan mulasztások. A tanárkar felelőssége. A fegyelem megszilárdulása	181
<i>XI. Tanulmányi ügyek.</i> A tanítás anyaga. „Tanulmányi jegyzék“, tanmenet. Tantárgycelosztás, óratöbbletek. A tantárgyak népiskolai módszere. Módszeres utasítások. Tankönyvek, kötelező hospitálások. Zene-, rajz- és kézimunkaoktatás. Gazdasági oktatás, gazdasági terület. Selyemtenyésztés, méhtenyésztés. Rendkívüli tantárgyak. Tanulmányi eredmény. Osztályozás, osztályzatok. Ellenőrző tanácskozások. Záróvizsgálatok, javítóvizsgálatok. Az iskolai év kezdete és vége. Leckerend. Iskolai szünetek. A negyedik osztály megnyitása	187
<i>XII. Gyakorlati kiképzés.</i> A helybeli népiskolák felhasználása. Gyakorlóiskola. A szaktanárok jelenléte, majd részvétele. A gyakorlóiskola tagozatai. „Példányiskolák.“ A gyakorlóiskola tanítója. Ennek jogi helyzete. Hajdú László és Zombory Dániel	217
<i>XIII. Tanítóképesítés.</i> A tanítóképesítés joga. „Képességi vizsga.“ Tanítóképesítő bizottság. A vizsgálatra bocsátás feltételei. „Előzetes képességi vizsga.“ Póttanfolyamok. Vizsgálati szabályzat. Theologusok tanítói képesítése. Vallástanítói pótképesítés. Kántorképesítés. Felső nép- és polgáriiskolai tanítóképesítés	224
<i>XIV. Az intézet külső kapcsolatai.</i> Elismerő nyilatkozatok, támogatások. A tanárok mint iskolalátogatók. A zenetanárok. Kiállítások. Intézeti Értesítők	236
<i>XV. Életrajzok.</i> Szigeli Warga János, Karika Pál, hokszegi Nagy László, Fazekas Lajos, Pajzán Dávid, Borostyán Sándor, Ballagi Károly, szotyori Nagy József, dadai Oláh Károly, dr. hegymegi Kiss Áron, Király Pál, Magyar Antal, hegymegi Kiss Kálmán, Varga József, Filó Lajos, Ádám Gerzson, Patay Sámuel és neje, Kalocsa Balázs	241
<i>XVI. Visszapillantás</i>	255
<i>Függelék.</i>	

Az intézet tanárai, tanítói, óraadói 100 év alatt. Kimutatás az előadó tanárokról és a használt tankönyvekről tantárgyak szerint. A tanárok irodalmi munkássága. Ifjúsági felügyelők, seniorok, ellenőrök. Végzett vagy képesített tanítók. Képesített kántorok (1923-tól). Kihonosítások tanítói vagy segédtanítói állásokra. Az intézet hősi halottai. Ösztöndíj- és segélyalapítványok. Statisztikai kimutatások. Más pályát választott vagy magasabb tanügyi sbb. pályára ment növendékek I—LVII

Melléletek

Szigeti Wargha János arcképe.

A főiskolai épület homlokzatának egy része 1829.

A nagykörösi iskola épületének tervrajza 1829.

A nagykörösi főiskola telke 1899 előtt.

A Patay-utcai telek s épületei 1912 előtt.

Nagy László igazgató arcképe.

Sz. Nagy József, Fazekas Lajos tanárok, Kiss Áron dr és Magyar Antal igazgatók arcképe.

A tanári testület 1870-71.

Hegymegi Kiss Kálmán igazgató arcképe.

Filó Lajos igazgatótanács elnök arcképe.

Az intézet épülete 1912 előtt.

Az intézet mai épülete.

A tanárkar 1924-25.

Az intézet tanárkara és végzett növendékei a századik év végén (1939).

Grafikonok

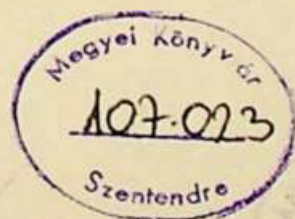
A növendékek létszámának hullámzása 1855-56-tól.

Az intézettől kiadott tanítói, vallástanítói és kántori oklevelek száma.

*

A borítékon és a címlapon Nagykörös város címere (kőrösi) látható.

Az intézet pecsétje is ezt ábrázolja 1859 óta.

Sajtóhibák

Oldal	Sor	Hiba	Helyesen
12. felül	20.	1880.	1889.
21. alól	2.	1883.	1833.
23. idézet	11.	ajánlván	ajánlatván
37. felül	13.	a talán	talán a
106. „	6.	részteszt	részített
156. „	10.	az	a
174. „	3.	közül	között
175. „	5.	1858.	1857.
184. 6. sz. jegyzet			1909. dec. 6—9. 91. sz.
206. alól	6.	terület	területet
214. 85. sz. jegyzet		1877.	1887.
225. alól	3.	részéről	részből
252. alól	6.	vezényi	vezsenyi